Reşit Rahmeti Arat'ın Edebi, Siyasi ve Tarihi Yazıları

Hilal Özge GÜNGÖR

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir, 2024

REŞİT RAHMETİ ARAT'IN EDEBİ, SİYASİ VE TARİHİ YAZILARI

Hilal Özge GÜNGÖR

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2024

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hilal Özge GÜNGÖR tarafından hazırlanan Reşit Rahmeti Arat'ın Edebi, Siyasi ve Tarihi Yazıları başlıklı bu çalışma 05/07/2024 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Türk Dili Bilim Dalında tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan **Prof. Dr. Bülent GÜL**	
Üye (Danışman) **Prof. Dr. Ferruh AĞCA**	
Üye **Doç. Dr. Emrah BOZOK**	

ONAY

.../... /202..

Prof. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

05/07/2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Hilal Özge GÜNGÖR

İmza

ÖZ

REŞİT RAHMETİ ARAT'IN EDEBİ, SİYASİ VE TARİHİ YAZILARI

GÜNGÖR, Hilal Özge

Yüksek Lisans, 2024

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Türkiyede mukayeseli Türkoloji araştırmalarının kurucusu ve uygulayıcısı olan Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, ömrünü Türk dili araştırmalarına adamış büyük dil bilginidir. Reşit Rahmeti Arat'ın hayatı ve bilimsel çalışmaları ile ilgili bugüne kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte Arat'ın Kazan'daki yaşamı ve daha sonra Almanya'daki yaşamı sırasında çeşitli gazete ve dergilerde bilimsel olmayan yazılar yazdığı bilinmektedir. Bu tez dağınık halde çeşitli yerlerde bulunan bu yazıları bir araya getirip bilim âlemine kazandırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın; birinci bölümde Reşit Rahmeti Arat'ın hayatı ve eserlerine , ikinci bölümde tezin konusunu oluşturan eserlere yer verilmiştir. Ayrıca tezin son kısmına örnek metinler eklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Reşit Rahmeti Arat, Eski Türk Dili, Tatar Türkçesi, Türkoloji.

ABSTRACT

LİTERARY, POLİTİCAL AND HİSTORİCAL WRİTİNGS OF REŞİT RAHMETİ ARAT

GÜNGÖR, Hilal Özge

Master Degree, 2024

Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Ord., the founder and practitioner of comparative Turkology research in Turkey. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat is a great linguist who devoted his life to Turkish language research. Various studies have been carried out to date on the life and scientific works of Reşit Rahmeti Arat. However, it is known that Arat wrote non-scientific articles in various newspapers and magazines during his life in Kazan and later in Germany. This thesis aims to bring together these scattered writings, which are found in various places, and bring them to the scientific world. Of the study, In the first part, the life and works of Reşit Rahmeti Arat are included, and in the second part, the works that constitute the subject of the thesis are included. Additionally, sample texts have been added to the last part of the thesis.

Keywords: Reşit Rahmeti Arat, Old Turkish, Tatar Turkish, Turcology.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesindeki Türk Dil Kurumu tarafından sağlanan "2022 Yılı Yurt İçi Lisansüstü Eğitim Bursu" desteği ile hazırlanmıştır. Çalışmamı destekleyen Türk Dil Kurumu'na teşekkürlerimi sunarım.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca her konuda benimle bilgi ve deneyimini paylaşan, bu çalışmada danışmanlığımı yürüten saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ferruh AĞCA'ya minnettarım. Öğrencilik yaşamım boyunca beni her açıdan destekleyen annem Ömür GÜNGÖR, babam Hüseyin GÜNGÖR ve dayım Emre SEVİMSOY'a; yüksek lisans eğitimimde bana yol arkadaşlığı yapan maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen müstakbel eşim Ahmet AYDOĞDU'ya çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ iii
ÖZ iv
ABSTRACT v
TEŞEKKÜR vi
KISALTMALAR VE SEMBOLLER LİSTESİ viii
GİRİŞ 2
1. Araştırmanın Amacı 2
2. Araştırmanın Konusu ve Problemi 2
3. Araştırmanın Yöntemi 2
BİRİNCİ BÖLÜM 4
1.1. Reşit Rahmeti Arat'ın Hayatı 5
1.2. Reşit Rahmeti Arat'ın Eserleri 6
1.3. Bu Tezde Ulaşılan Yazılar 19
1.4. Bu Tezde Ulaşılamayan Yazılar 21
İKİNCİ BÖLÜM 23
2.1. Şiirler 23
2.2. Edebi Metinler 63
2.3. Milli Meseler ve Türk Dünyası 109
2.4. Otobiyografiler 235
SONUÇ 239
KAYNAKÇA 240
EKLER 241
Ek-1: 241
Ek-2: 243
Ek-3: 245

KISALTMALAR VE SEMBOLLER LİSTESİ

AM : Asia Major (Leipzig)

Anneli RISON : Annali del Regio Istituto Superiore Orientale di Napoli Abhandlungen der Preussishen Akademie der Wissen- schaften

CT : Cultura Turcica (Ankara)

EI : Encyclopedie de I'Islâm

EM : Edebiyat Mecmuası

FF : Forschungen und Fortschritte

İA : İslam Ansiklopedisi

Le Museon : Le Museon

OL : Orientalische Literaturzeitung

RO : Rocznik Orientalistyczny

SO : Studia Orientalia

SPAW : Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften Phil. - Hist. Klasse

TD : Türk Dili

TDED : Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

TDK : Türk Dil Kurumu

TK : Türk Kültürü (Ankara)

TKA : Türk Kültürü Araştırmaları (Ankara)

TM : Türkiyat Mecmuası

TTAED : Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi

TTK : Türk Tarih Kurumu

TY : Türk Yurdu

Ujb : Ungarische Jahrbücher

UAJb : Ural-Alltaische Jahrbücher

S	**:** Sayfa
St	**:** Satır
Ñ	**:** Nazal n
- -	**:** Fazla yazılmış, metinde bir değeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı

Reşit Rahmeti Arat ömrü boyunca Türk dili ve edebiyatı hakkında önemli çalışmalar yapmıştır. Türk dili ve edebiyatına yaptığı bu katkıya rağmen bugüne kadar Reşit Rahmeti Arat hakkında bir tez çalışması yapılmamıştır. Bu çalışma hem bu söz konusu eksikliği gidermek hem de Arat'ın yayınlanmamış eserlerini bir arada toplayarak bilim âlemine kazandırmayı amaçlamaktadır.

2. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Reşit Rahmeti Arat'ın biyografisi ve derlenip bir araya getirilmemiş yazıları bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Reşit Rahmeti Arat eserleri ile Türk dili ve edebiyatına önemli hizmetleri olan büyük dil bilginidir. Kazan'ın kuzeybatısında Eski Ücüm'de doğmuştur. 1906-1910 yılları arasında Eski Ücüm'de ilköğrenimini tamamlayan Arat, ortaöğrenimini 1913 yılında Kızılyar'da tamamlamıştır. Lise son sınıftayken Rusya'da ihtilâl olunca askeri okula giderek cepheye gönderildi. 1919'da yaralı olarak Mançurya'nın Harbin şehrine nakledilen Arat, burada Kazan Türkleri Derneği'nde birçok sosyal faliyette bulunarak çeşitli dergilerin yayımlarına katılmıştır. 1922'de Berlin'e giderek orada da çeşitli dergi ve gazetelerde bilimsel olmayan yazılar yazmıştır. Arat'ın bu yazıları hangi takma adlar ile yazdığı ve bu yazıların hangi dergilerde yer aldığı öğrencileri Osman Fikri Sertkaya, Muharrem Ergin ve Saadet Çağatay'ın, Arat için yazmış olduğu yazılarda belirtilmiştir. Dağınık halde çeşitli yerlerde bulunan bu yazıların bir arada bulunmayışı bu tezin problemini oluşturmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Reşit Rahmeti Arat'ın hayatı ve yazdığı bilimsel çalışmaların haricinde özellikle Almanya'da kaldığı süre içinde çeşitli dergilerde yazdığı edebi ve kişisel yazılarını göz önünde bulundurarak hayatına dair çeşitli yeni bilgileri bilim dünyasına tanıtmak ve bu çerçevede Arat'ın akademik başarısına zemin oluşturan ip uçlarını derlemek, tezin kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

1987 yılında Reşit Rahmeti Arat'ın makaleleri, Osman Fikri Sertkaya editörlüğünde *Makaleler Cilt 1* adlı eserde yayınlanmıştır. Eser, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından Ankara'da yayınlanmıştır.

Reşit Rahmeti Arat'ın hayatı ve bilimsel çalışmaları ile ilgili bugüne kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte Arat'ın Kazan'daki yaşamı ve daha sonra Almanya'daki yaşamı sırasında çeşitli gazete ve dergilerde bilimsel olmayan yazılar yazdığı bilinmektedir. Bu

tezde Arat'ın bu yazılarına ulaşılarak dilinde ve üslubunda ne kadar farklı davrandığı, kişisel hayatına ne kadar değindiği, duygu ve düşüncelerini açığa vurup vurmadığı, toplum ve Türk kültürü konusundaki düşüncelerinin neler olduğu gibi Arat'ı daha iyi anlamamızı sağlayacak bu ilk yazı tecrübelerini bir araya getirdik.

Çalışma Reşit Rahmeti Arat'ın biyografisini ve Osman Fikri Sertkaya'nın *Makaleler Cilt I* adlı eserinde yer alan Reşit Rahmeti Arat'ın Kazan ve Almanya'da çeşitli dergilerde yazdığı yazıları kapsamaktadır. Bu tezi yazarken kullanılacak veri toplama tekniği kaynak taramasıdır. Arat'ın söz konusu yıllarda yazmış olduğu eserlerini bulabilmek için o yıllardaki gazete ve dergiler taranmışrtır.

Türkiye Türkolojisi tarafından rahat anlaşılması açısından metinde nazal n harfi haricinde transkripsiyon alfabesi kullanılmamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Ord. Prof. Reşit Rahmeti ARAT

(15 Mayıs 1900 – 29 Kasım 1964)

(Wikipeia, 2018)

1.1. Reşit Rahmeti Arat'ın Hayatı

Reşit Rahmeti Arat, 15 Mayıs 1900'de, bugünkü Tataristan'ın başkenti Kazan'ın kuzeybatısındaki Eski Ücüm'de doğdu. Babası Abdürreşid İsmetullah Bey, annesi Mahbeder Hanım'dır. İlköğrenimi 1906-1910 yılları arasında Eski Ücüm'de; ortaöğrenimini 1910-1013 yılları arasında, bugün Kazakistan topraklarında yer alan Kızılyar'da Türk-Tatar okulunda tamamlamıştır (Ergin, 1965, s. 4).

1916-1918 yıllarında Rus gimmanizyumu eğitiminin son sınıfında Bolşeviklere karşı savaşan Amiral Aleksandr Kolçak ordusuna alınan gençlerden biri olarak önce Çelyabinsk'da askerlik kurslarına, sonra cepheye yollanmıştır. Kolçak ordusu yenildiğinde Uzak Doğu'ya gelen Arat, ertesi yıl hayvan vagonlarında Mançurya'nın Harbin şehrine gelerek yarım kalan okulunu 1921 senesinde bitirmiştir.

Harbin'de bulunduğu sırada imam İnayet Ahmedi ve Hüseyin Abdüş ile *Yırak Şark* adlı haftalık dergide Kazanlı ve A. Davud takma adları ile yazılar yayınlamıştır. Yırak Şark dergisi daha sonra yerini *Milli Bayrak* dergisine bırakmıştır. Arat bu dergide de Ali Biktimir ve A. Davud takma adlarıyla 3 yazı yayınlamıştır. Devamında, *Birlik* ve *Yeşlik Tanı* adlı dergileri de çıkartarak ilk kalem tecrübelerini bu dergilerde yapmıştır. 1923 yılında Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesine kaydolmuş, burada Prof. Willi-Bang'ın öğrencisi olmuştur. Ayaz İshaki'nin 1928 sonunda çıkarmaya başladığı *Millî Yul* ve 1930'dan itibaren *Yaña Millî Yul* dergilerine M. H. , MHF, M.H.F. Ali, Ali Biktimir, Şakir Yusuf, Ş.Y. imzalarıyla veya imzasız olarak makale ve şiir yayınlayan faal bir yazar olmuştur. 1931-33 yıllarında bu dergiyi yöneten Arat olmuştur (Öner, 2017, s. 765).

1927'de Karşılaştırmalı Türk Dili alanında hazırladığı *Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen* (Altaycada Yardımcı Fiiller ve Zarf-Fiiler) adlı doktora çalışmasıyla Türkçe lektörü olmuştur. Yüce bu çalışmayı *"Berlin Üniversitesi'nde Türk diline dair Yakup Şinkeviç'in Rabguzi's Syntax adlı doktora tezinden sonra yapılan en önemli çalışmadır ve ilmî bakımdan Türk dili araştırmaları için temel çalışmaların gerektirdiği yüksek seviyede bir eserdir."* cümleleriyle anlatmıştır (Yüce, 1991, s. 336).

Aynı yıl Berlin'de üniversite arkadaşlığı yaptığı Rabia Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Süyüm ve Aysu adlı iki kızı olmuştur.

1928-1933 yıllarında Berlin İlimler Akademisi'nde ilmi yardımcısı; 1931'de Şark Dilleri okulunda Şimal Türklerinin dil, edebiyat ve tarih doçenti olarak görev alan Arat,

Türkiye'deki üniversite reformu üzerine 1933'te Maarif Vekâleti tarafından Türkiye'ye davet edilerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne profesör olmuş, Türkoloji'nin metodik bilgilerini Türkiye'ye getirmiştir. Fuad Köprülü görevinden ayrılınca Arat 1940-1950 yılları arasında Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü müdürlüğü; 1942'de Türk Tarih Kurumu'na üyeliği; 1949-1951 yılları arasında Londra'da Yüksek Doğu Dilleri Okulu'nda misafir olarak Türkçe profesörlüğü yapmıştır. Arat İslam Ansiklopedisi'ne büyük emek sarf etmiştir. Ayrıca Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün kurucu üyelerindendir. Ailesi, zengin kütüphanesini, bu enstitüye bağışlamıştır. Enstitü bugün dahi Arat'ın eserlerini ilim alemine sunmaya çalışmaktadır (Ergin, 1965, s. 6).

Reşit Rahmeti Arat'ın eser ve makalelerinin tam bir listesi Saadet Çağatay, Muharrem Ergin ve Osman Fikri Sertkaya tarafından hazırlanmıştır (bk. Ergin, 1961, s. 3-10; Çağatay, 1965, s. 188-193; Sertkaya, 1980, s. 312-313).

29 Kasım 1964'te İstanbul'da kalp hastalığı sebebiyle vefat eden karşılaştırmalı Türk dili araştırmalarının Türkiye'deki kurucusu ve uygulayıcısı olan büyük dil bilgini Reşit Rahmeti Arat gençliğinden itibaren Türklük meselelerine dair sayısız hizmeti olan bir hocadır.

1.2. Reşit Rahmeti Arat'ın Eserleri

Reşit Rahmeti Arat'ın ilmi, edebi ve milli eserlerinin kronolojik sıralaması şu şekildedir(Ergin, 1961, s. 3-10; Çağatay, 1965, s. 188-193; Sertkaya, 1980, s. 312-313):

1918

1. *Niyem Bar Soŋ Bu Dönyada, A.R.* [YT, Nr. 6-7, 1918, s. 67]

2. *…..... Cırı, A.R.* [YT. Nr. 6-7, 1918, s. 62-68]

1920

3. *Ni Öçün, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 1, 1920, s. 11]

4. *…….. ga. , Kazanlı.* [YŞ, Nr. 1, 1920, s. 11-12]

5. *Buşka Uzdı Gömr, Dostkaylarım., Kazanlı.* [YŞ, Nr. 2, 1920, s. 7]

6. *Het Kisegi, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 2, 1920, s. 10-12]

7. *……ga., Kazanlı.* [YŞ, Nr. 3, 1920, s. 9]

8. *Turmış Yulında, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 4, 1920, s. 10]

9. *27 Gıyınvar, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 6, 1920, s. 6]

10. *Ay Yaktısında, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 6, 1920, s. 7-8]

11. *29nçı Fevral, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 7, 1920. s. 7-9]

12. *Avzı ……. , Kazanlı.* [YŞ, Nr. 8, 1920, s. 9]

13. *Künel Közgisinde, Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 12, 1920, s. 8]

14. *Taŋ Vaktinde., Kazanlı.* [YŞ, Nr. 13, 1920, s. 9-10]

15. *İl Yıklaganda, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 14, 1920, s. 8-11]

16. *……..ga, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 15, 1920, s. 9]

17. *Uzdı Yaşlık Şadlıgım, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 16, 1920, s. 10]

1921

18. *Monlanganda, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 1(17), 1921, s. 14-15]

19. *Kildi!, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 1(17), 1921, s. 15-17]

20. *Bılbılga, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 2(18), 1921, s. 13-15]

21. *Nindi Nur?!..., Kazanlı.* [YŞ, Nr. 3 (19), 1921, s.13]

22. *Açı Cil-Köçli Dulkun, Kazanlı .* [YŞ, Nr 3 (19), 1921, s. 14-16]

23. *Nik!... Nige!..., Kazanlı.* [YŞ, Nr. 5, 1921, s.15]

24. *Tik Süne Soŋgı Tilek!..., Kazanlı.* [YŞ, Nr. 6 (22), 1921, s. 17-18]

25. *Maturga, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 7 (23), 1921, s. 15]

26. *İzgi Könlerde, A. Davud* [YŞ. Nr. 7 (23), 1921, s. 19-21]

27. *Kiçki Cilde, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 8-9 (24-25) 1921, s. 22-23]

28. *Tınlıkda, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 8-9, (24-25), 1921, s. 24-25]

29. *Kargalar Arasında, A. Davud.* [YŞ, Nr. 8-9 (24-25), 1921, s. 33-37]

30. *Yul Çetinde, A. Davud.* [YŞ, Nr. 11, (27), 1921, s. 4-7]

31. *Eyde ilge, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 11(27), 1921, s.8]

32. *Küŋel Tilegi, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 11 (27), 1921, s. 13-15]

33. *Bu Köngi Çiteşsizliklerimiz Tiresinde, A. Davud.* [YŞ, Nr. 12 (28), 1921, s. 4-8]

34. *Sandugaç, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 12 (28), 1921, s. 9]

1922

35. *Kız Duası, Kazanlı ,* İl süzün süyüçilirge, 1. Kitap, İl Küŋili neşriyatından, Harbin, Mayıs 1922, s. 1-17

1924

36. *Taŋ Cırı, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 11 (42), 1924, s. 2, St. 3-4]

37. *Kegez Tartma, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 13 (44), 1924, s. 2, St. 3-4]

38. *Taŋ Kütem, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 18 (49), 1924,s. 2, St. 3-4]

39. *Nur Kilede Yaktırıb, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 50, 1924, s.2, St. 1]

1925

40. *İsimsiz Şigyr, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 51, 1925, s. 2, st.1]

41. *…… Bulsam, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 52, 1925, s. 2, st.3-4]

42. *İn Birinçi Kat Yörekde Yaktı Nurnıŋ Yatkanın, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 53, 1925, s. 2, St. 3-4]

1926

43. *Kutadgu Bilig:* UJb I, 1-2 (1926), s. 154 - 158

44. *Başkurt Tarihi - Geschichte der Baschkiren (G. Fahriddin):* UJb VI, 1-2 (1926), s. 159 - 161.

45. *Neue Türkische Literatur im Berliner Ungarischen Institut:* UJb VI, 3 (1926).

46. *Die Chakassen (N. N. Kozmin):* UJb VI, 3 (1926).

1927

47. *Handbuch für den Unterricht der krim - tatarischen Sprachen (H. Odabaş ve I. Gaya):* UJb VII, 3 (1927).

48. *Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen:* UJb VIII, 1 - 4 (1927), s. 1 - 66.

1928

49. *Von Land und Leuten in Ostturkistan (A. v. le Coq):* UJb VIII, 3 - 4 (1928).

50. *Die Vorlesungen über die türkische Geschichte in Mittelasien(V. Barthold):* UJb VIII, (1928).

1929

51. *Ülüşsüzler, MHF.* [YMY, Nr. 6 , 1929, s. 5-7]

52. *Milli Yul Ukuvçılarına Bir Ütenç, MHF.* [YMY, Nr. 7 , 1929, s. 12]

53. *İl Köçi, MHF.* [YMY, Nr. 8 , 1929, s. 5-6]

54. *Belşeviklerniŋ Milletler Seyeseti, M.F.* [YMY, Nr. 10, 1929, s. 8-9]

55. *Üzimiŋ Ömedini, Ali.* [YMY, Nr. 11, 1929, s. 7]

56. *İrek, Ali* [YMY, Nr. 12, 1929, s. 9]

57. *Ali Asgar Kemal, M.H.* [YMY, Nr. 12, 1929, s. 9-10]

58. *İrek Cırı, **** [YMY, Nr. 13, 1929, s. 10]

59. *Yort Kaygısı, Ali.* [YMY, Nr. 14-15, 1929, s. 18]

60. *Tatar Yazuvçıları Seyaseti, M.F.* [YMY, Nr. 20-21, 1929, s. 12-13]

61. *Ein ostturkisches Wahrsagebuch : Le Museon LH* (1929), s. 177 - 191

62. *Zur Klassifikation der Turksprachen* (A. Samojloviç) : UJb IX, 2 - 3 (1929), s. 321 - 324.

1930

63. *Min, Ali.* [YMY, Nr. 3, 1930, s. 15]

64. *Çılbır, Ali.* [YMY, Nr. 4, 1930, s.15]

65. *Behetsiz Milletime, Ali.* [YMY, Nr. 7, 1930, s. 15-16]

66. *Han Kızının Elmasları, Ali.* [YMY, Nr. 8, 1930, s. 19-20]

67. *Zur Heilkunde der Uiguren I:* İlimler Akademisi yayınlarından (SPAW Phil. - Hist. XXIV), Berlin, 1930, s. 25+2.

68. *Uigurische Sprachdenkmöler (Radloff- Malov):* OL 3 (1930), s. 214 - 216

69. *Mitteltürkischer Wortschatz nach al-Kasgaris Divan Lügat at-Türk (C.Brockelmann):* UJb X, 4 (1930), s. 448 - 450

70. *Zur Heilkunde der Uiguren:* FF 33 (1930), s. 436.

71. *Legenden und Erzahlungen über die Schamanen bei den Jakuten, Burjaten und Tungusen (G. V. ICsenofontov):* UJb X, 4 (1930).

72. *Iz tretej rukopisi Kutadgu Bilig (S. Malov):* UJb X, 4 (1930).

73. *Drevnetureckie nadgrobija s nadpisjami bassejna v. Talas (S. Malov):* UJb X, (1930).

1931

74. *Eger Teŋrim…, Ali.* [YMY, Nr. 1, 1931, s. 20]

75. *Bir Töş, Ali.* [YMY, Nr. 2, 1931, s. 16]

76. *Tariyh Tamgaları, Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 4, 1931, s. 7-10]

77. *Gabdulla Tukay 1886-1913, Ali Biktimir.* [YMY, Nr, 4, 1931, s. 12-13]

78. *Biz Kaya Barabız, Ali Biktimir.* [YMY, Nr. 5, 1931, s. 4-6]

79. *Yaŋa Kitablar, Ş.Y.* [YMY, Nr. 5, 1931, s. 15-17]

80. *Turmış Köçlerniŋ Birleşüvin Sorı, Ali Biktimir.* [YMY, Nr. 6, 1931, s. 3-5]

81. *Matbugat Dönyasında (Kayber Sanlar), Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 6, 1931, s. 16-19]

82. *Tariyhbızda Bir Kön, Şakir Yusuf* [YMY, Nr. 7, 1931, s. 4-6]

83. *İrekli İreksizlik, Ali Biktimir* [YMY, Nr. 7, 1931, s. 13-15]

84. *Köreş Yulında, M.H.F. [*YMY, Nr. 7, 1931, s. 20]

85. *Sınav Könleri, Ali Biktimir* [YMY, Nr.8, 1931, s. 4-6]

86. *Bir Tariyhi-Milli Drama, Ş.Y.* [YMY, Nr.8, 1931, s. 9-10]

87. *Edebiyat, M.H.F.* [YMY, Nr.8, 1931, s. 16-18]

88. *Tatar Galimlerine Karşı Köreş, Şakir Yusuf [*YMY, Nr.9, 1931, s. 3-6]

89. *Edebiyat Dönyasında, M.H.F.* [YMY, Nr.9 , 1931, s. 22]

90. *Künel Baylıgı, Ali Biktimir* [YMY, Nr. 10, 1931, s. 7-12]

91. *Ni Öçin? (Tatar Yeşlerine Bir Sorav), M.H.F.* [YMY, Nr. 11, 1931, s. 7-10]

92. *Kalhozlarda (Birleşdirilgen Avıl Halkları), Ali Biktimir* [YMY, Nr. 11, 1931, s. 13-17]

93. *Matbugat hem Anıŋ Burıçı, Ş.Y.* [YMY, Nr. 12, 1931, s. 4-8]

94. *Zur Frage des 12 jahrigen Tierzyklus bei den Türken* (A. Samoyloviç) : UJb XI(1931), s. 2.

95. *Leitfaden für das Studium der turkmenischen Sprache (A. P. Potseluevskiy):* OL3(1931).

96. *Orisca - turkmence sözlik (Aliyef A ve K. Boriyef):* OL 4 (1931) , s. 364 - 366.

97. *Le rythme poetique de chansons populaires de Gouklains (A. P. Potselu evskiy):* OL 4 (1931), s. 364 – 366

1932

98. *Tukay İl Şagyrı, M.H.F* [YMY, Nr. 4, 1932, s. 27-33]

99. *Bu Köngi İş, Ali Biktimir.* [YMY, Nr. 5, 1932, s. 15-20]

100. *Könniŋ Soravları Aldında, Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 12, 1932, s. 9-13]

101. *Die Legende von Oghuz Qaghan (W. Bang ile birlikte):* İlimler Akademisi yayınlarından (SPAW Phil. - Hist. KI. XXV) Berlin, 1932, s. 44.

102. *Zur Heilkunde der Uiguren II:* İlimler Akademisi yayınlarından (SPAW Phil. - Hist. KI. XXII), Berlin, 1932.

103. *Prof. Dr. Johannes H. Mordtmann:* UJb XII, 3 - 4 (1932), I s.

1933

104. *Könniŋ Soravları Aldında, Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 1, 1933, s. 22-26]

105. *Könniŋ Soravları Aldında, Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 2, 1933, s. 21-25]

106. *Könniŋ Soravları Aldında, Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 3, 1933, s. 25-30]

107. *Gabdulla Tukay 1886-1913, Ali Biktimir.* [YMY, Nr. 4, 1933, s. 28-31]

108. *İske Alganda, Şakir Yusuf.* [YMY, Nr.4, 1933, s. 35-36]

109. *İzlengende-Tukaynı İske Alganda, Ali Biktimir.* [YMY, Nr.5, 1933, s. 23-25]

110. *Turmış Sagışı, M.H.F.* [YMY, Nr.5, 1933, s. 25-26]

111. *Lieder aus Alt-Turfan:* AM IX, 2 (1933), 129 - 140.

1934

112. *Ahmaklıkmı Elle Cinayetmi?, Ali Biktimir* [YMY, Nr.4, 1934, s. 25-29]

113. *Osman Bek Üldi, Şakir Yusuf* [YMY, Nr.5, 1934, s. 8-12]

114. *Törkiye İnkılabı İnstitütleri, Ali Biktimir* [YMY, Nr. 6, 1934, s. 29-31]

115. *Cafer Seydahmet, Gaspıralı İsmail Bey, 1934, M.H.F* [YMY, Nr. 10, 1934, s. 18-22]

116. *Turkische Turfan Texte VI***.** *Das buddhistische Sutra Sâkiz Yükmek (W. Bang ve A. v. Gabain ile birlikte):* Ilimler Akademisi yayınlarından (SPAW Phil. - Hist. KI. X), Berlin, 1934, s. 102+1.

117. *Türlü cehennemler üzerine uygurca parçalar (W. Bang ile birlikte):* TM IV (1934), s. 251-263.

118. *Suvarnaprabhâsa (b. Türkish) (F. W. K. Müller - Dr. W. Lentz, Sogh dische Texte II) (W. Bang ile birlikte):* İlimler Akademisi yayınlarından (SPAW Phil. - Hist. Kl. XXI), Berlin, 1934, s. 65-70.

119. *Uygur Türkçesinin Türk Dili Tarihinde Yeri,* İkinci Türk Dil Kurultayı, İstanbul, 1934, s. 83-88.

120. *Uygur Devri Türkçesi:* İkinci Türk Dil Kurultayı, 1934.

121. *Inkılap ve Dil:* Milli Gazete 550 (1934), Bartın Gazetesi 464 (1934).

122. *Bibliographie der Arbeiten von Prof. W. Bang Kaup (A. V. Gabain ile birlikte:*UJb XIV, 4 (1934), s. 6-12.

1935

123. *Uigurische Bruchstüke über verschiedene Höllen (W. Bang ile birlikte):* UJb XV (1935), s. 389-402.

124. *Land und Volk der Tataren:* Lautbibliothek, nr. 147, (Herausgegeben von D. Westermann), Berlin, 1935, s. 1-10.

125. *Prof. Dr. Willi Bang Kaup*: EM 3 (1935).

1936

126. *Yul Östinde, A. Davud.* [MB, Nr. 53 (3), 1936, s. 2, St. 3-5.]

127. *Yul Östinde, A. Davud.* [MB, Nr. 54 (4), 1936, s. 2, St. 1-4.]

128. *Türkische Turfan - Texte VII:* İlimler Akademisi yayınlarından (APAW Phil. - Hist. Ki. nr. 12-7) Berlin, 1936.

129. *Oğuz Kağan Destanı:* Istanbul, 1936, s. 69.

130. *Uygurca Yazılar Arasında:* TTAED 3 (1936), s. 101-112.

131. *Uygurlar ve Uygur Medeniyeti:* A. Süheyl, Uygurlarda Tababet, 1936, s. 4-10, 37-40.

132. *Kutadgu Bilig'de tabipler ve efsunlar ile münasebet hakkında:* Ülkü VIII, 46 (1936), s. 285-294+4.

133. *Türk dili üzerinde araştırmalar, Uygur devrine ait dil örnekleri "Altun Yaruk",* Istanbul, 1936.

134. *Die uigurische übersetzung der Biographie Hüen - Tsang*: TM V (1936), s. 333-339.

1937

135. *Harbin Yeşleri Dikkatine, Ali Biktimir.* [MB, Nr. 60 (10), 1937, s. 2, St. 1-3.]

136. *Uygur alfabesi:* M. Cevdet, hayatı, eserleri ve kütüphanesi, İstanbul, 1937, s. 20-26.

137. *Türklerde tarih zabtı:* İkinci Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1937 (1943), s. 329-337.

1939

138. *Fatih Sultan Mehmed'in yarlığı:* TM VI (1939), s. 285-322+20.

139. *Türk dilinin bünyesine dair:* Varlık 134 (1939), s. 49-53.

1940

140. *Un yarlık de Mehmed II,* le Conquerant : Annali RISON XX (1940), s. 25-58.

1942

141. *Uygurlarda Istılahlara dair:* TM VII - VIII, I (1942) s. 36-81.

142. *Astırhan:* İA I, g (1942), s. 680-682.

143. *Ayran:* İA II, ii (1942), s. 77.

1943

144. *Babur, Vekayi - Tercüme- I,* TTK yayınlarından, Ankara, 1943, 05 - 0143 +1 – s. 128.

145. *Türk dilinin inkişafı III.* Türk Tarih Kongresi, Ankara. 1943 (1948), s. 598-611.

146. *Balık*: IA II, 14. (1943), s. 275-276.

147. *Baraba:* IA II, 14 (1943), s. 306-370.

148. *Batman:* IA II, 15 (1943). s. 342-344.

1946

149. *Türk İlmi Transkripsiyon Kılavuzu,* Istanbul, 1946, 36 s. Babur, Vekayi- Tercüme - II: TTK yayınlarından, Ankara, 1946, s. 130-675.

150. *Babur, Vekayi-Tercüme II:* TTK yayınlarından, Ankara, 1946, s. 130-167.

1947

151. *Kutadgu Bilig I. metin:* TDK yayınlarından, Istanbul, 1947, LXX+s. 656

1948

152. *Türklerde zaman ve vakit tesbiti:* IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1948 (1952), s. 94-108.

153. *Göklen:* İA IV, 38 (1948), s. 809-811.

154. *Hakim Ata:* İA V, 40 (1948), s. 101-103.

1951

155. *Atebetü'l-hakayık'ta g ve ğ seslerine dair:* TM IX (1951), s. 65-72.

156. *Atebetül-hakayık* (Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki): TDK yayınlarından, Istanbul, 1951, 153+L-I-CLXXIII s.

157. *Alt-türkisches Schrifttum (A. V. Gabain):* Oriens IV, 2 (1951), s. 312-315.

158. *Türkolojinin bugünkü meseleleri:* Milletlerarası XXII. Müsteşrikler Kongresi, Istanbul, 1951.

1953

159. *Türk Şivelerinin Tasnifi:* TM X (1953), s. 59-139.

160. *Türkçe metinlerde e/i meselesine dair:* RO XVII (1953), s. 306-313.

161. *Bir yazı numunesi münasebeti ile: Fuad Köprülü Armağanı,* Istanbul, 1 953, 17 - 29+2.

162. *Kara - Hıtaylar:* İA IV, 58 (1953), s. 273-276.

163. *Kara - Kalpaklar:* İA IV, 58 (1953), s. 284-288.

164. *Karakol:* İA IV, 58 (1953), s. 288-290.

165. *Kara-Korum:* İA IV, 58 (1953), s. 290-291.

166. *Kara-Korum:* İA IV, 58 (1953), s. 291-292.

167. *Karşa:* İA VI, 59 (1953), s. 363-364.

168. *Kasım Hanlığı:* İA VI, 59 (1953), s. 380-386.

169. *Kasgar:* İA VI, 6o (1953), s. 405-412.

1954

170. *Kazakistan:* İA VI, 61 (1954), s. 494-505+1.

171. *Kazan:* İA VI, 61 (1954) s. 505-522.

172. *Kımız:* İA VI, 63, s. 708.

173. *Kıpçak:* İA VI, 63 (1954), (1954), s. 713-716.

174. *Kırgızistan:* İA VI, 64 (1954), s. 735-741.

175. *Türkçede kök ve eklerin bünyesine dair:* Milletlerarası XXIII. Müsteşrikler Kongresi, Cambridge, 1954.

1955

176. *Kötel:* İA VI, 66 (1955), s. 923-924.

177. *Köy:* İA VI, 66 (1955), s. 924.

178. *Dr. A. Adnan Aduvar (1882 - 1955) - Türkçe ve Almanca:* Oriens VIII, (1955), s. 7.

179. *Kutadgu Bilig* İA VI, 67 (1955), s. 1038 -1040; VII, 68 (1955), s. 1041-1047.

180. *Türkçede kelime ve eklerin yapısı:* TD IV, 43 (1955), s. 396-400.

181. *Gramer Istılahları hakkında:* TD IV, 44 (1955), s. 479-480.

182. *Türkçe Turfan Metinleri VIII (A. V. Gabain):* TM XII (1955), s. 15-22.

183. *Lehrbuch der türkischen Sprache:* TM XII (1955), s. 277-280.

184. *Şark tetkikleri ve Avrupa medeniyeti (Henrik Samuel Nyberg, Uppsala) - Tercüme* - : TM XII (1955), s. 1-13.

185. *Küçüm Han:* İA VI, 68 (1955), s. 1071-1074.

1956

186. *Anadolu yazı dilinin tarihi inkisafına dair:* V. Türk Tarih Kongresi, 1956, s. 225-232.

187. *Matbuat* (2. Kazan Türkleri, 3. Azerbaycan, 4. Kafkasya ve Şimali Kafkasya Türkleri, 5. Kırım türkleri, 6. Dobruca türkleri, 7. Ozbekler, 8. Ka zaklar, 9. Türkmenler, 10. Şarki Türkistan, 11. Çin Müslümanları) : /A VII, 73 (1956), s. 380-402.

1959

188. *Yusuf Has Hâcib,* Kutadgu Bilig II, Tercüme: TTK yayınlarından, Ankara, 1959, XXVIII+ s. 477.

189. *En Eski Türk İlâhisi:* TY I, 4 (1959), s. 45-46.

190. *Mehmed Mirza Bala:* TY I, 5 (1959), s. 56.

191. *Baranta:* Eli, 17 (1959), s. 1069.

1960

192. *Aprın Çor Tigin'in bir Şiir:* TY II, 11 (1960), s. 41-42.

193. *Edebiyatımızda ilk lirik şiir:* TY II, 2 (1960), s. 37-38.

194. *Cafer Seydahmed Kırımer:* TY II, 3 (1960), s. 23-24.

195. *Öyle yerlerde:* TY II, 7 (1960), s. 33-34.

196. *Çupan:* El II, 24 (1960).

1961

197. *Zu einer Schriftmusterhandschrift:* UAJb XXXIII, H. 3 - 4 (1961) [Türk çesi için bk. No. 1041.

1962

198. *Tarihi gelişme:* TK, 1 (1962), s. 26-28.

199. *Bir yazı nümunesi münasebeti ile:* TDED XII (1962), s. 121-138.

200. *Oğul:* IA, 94 (1962), s. 376-378.

1963

201. *Dil tabii bir varlıktır:* TK 3 (1963), s. 1-6.

202. *Türklerin yaşadıkları yerler ve sayıları:* TK 5 (1963), s. 6- 11 [bk. No. 117].

203. *Seli-Ahmed kardeşler:* TK 5 (1963), s. 46-49.

204. *Finlandiya Türkleri:* TK 6 (1963), s. 20-23.

205. *Babur'un hâtıralarından:* TK 8 (1963), s. 46-47.

206. *Gazi Mustafa Kemal'den Başvekil Ismet Paşa'ya:* TK 13 (1963), s. 75-81.

207. *Über die Orientations-Bezeichungen im Turkishen:* UAS, vol. 23, 1963, s. 177-195.

1964

208. *Gerhard von Mende:* TK 15 (1964), s. 43-44.

209. *Babür ve yazısı:* TK 17 (1964), s. 18-21.

210. *Abdullah Tukay:* TK 19 (1964), s. 76-81.

211. *Der Herrschertitel Iduq - Qut:* UAJb XXXV, B (1964), s. 150-157 [Türkçesi için bk. No. 119

212. *Eski Türk hukuk vesikaları:* TKA I, 1 (1964), s. 5-53.

213. *Zahl der Turken und ihre Siedlungsgebiete:* CT I, 1 (1964), s. 35-43.

1965

214. *Bruchstüke eines Gebetsbuches:* SO XXVIII (1964), s. 16.

215. *Iduk Kut unvanı hakkında:* (Şemseddin Günaltay Armağanında basılmaktadır).

216. *Dil meseleleri ve Türk dili:* TK III 27 (1965), s. 33-40.

217. *Dil meseleleri ve Türk Dili:* TKAE, Konferanslar I, (1964), Ankara 1965, s. 40-57.

218. *Türkçede cihet tesbiti ve bunun için kullanılan tâbirler:* TM, XIV, (1965), s. 1-24.

219. *Türk Şiveleri:* (Edebiyat Fakültesinde basılmaktadır).

220. *Eski Türk Şiiri:* TTK, VII. Seri no: 45, Ankara (1965), XXII- s. 506.

221. *Among the Uighur Document II,* Ural Altaishe Jahrbücher, XXXVI/3-4, (1965), s. 263-272. (çev. Arthur Thomas Arlotto).

1978

222. *"Uygurca Yazılar Arasında II"***,** Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXII, 1977, s. 17-28.

1978

223. *"Uygurlar",* Türk Kültürü Araştırmaları, XVI/1-2, (1977-1978), 1978, s. 88-149.

1979

224. *Kutadgu Bilig***,** III, İndeks, TKAE yayınları: 47, Seri: IV- Sayı: A 12, İstanbul 1979, XV+ s. 565 (İndeksi neşre hazırlayan: Kemal Eraslan- Osman F. Sertkaya- Nuri Yüce).

1981

225. *"Notlar",* Milli Kültür, Aylık Dergi, Cilt:3, Sayı:4, Eylül 1981, s. 10-11.

1986

226. *"Özbek halk edebiyatı örnekleri: Öydin öyge barmak-nı beyanı",* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1982-1983, Ankara 1986, s. 23-33.

1987

227. *Doğu Türkçesi Metinleri,* TKAE Yayınları, Ankara 1987, VIII+ s. 57.

228. *Makaleler,* TKAE Yayınları, Ankara 1987, XXIV+ s.1056.

1970

229. *Oğuz Kağan Destanı (W. Bang ile birlikte),* 100 Temel Eser, No.31, Devlet Kitapları, İstanbul 1970, IV+ 39 s.

230. *Baburname (Baburun Hatıratı) 1,* 100 Temel Eser, No: 39, Devlet Kitapları, İstanbul 1970, s. 1-182.

231. *Baburname (Baburun Hatıratı) 2,* 100 Temel Eser, No: 40, Devlet Kitapları, İstanbul 1970, s. 185-403.

232. *Baburname (Baburun Hatıratı) 3,* 100 Temel Eser, No: 41, Devlet Kitapları, İstanbul 1970, s. 409-626 (2 levha ile).

1985

233. *Baburname "Baburun Hatıratı"***,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 602, 100 Temel Eser dizisi: 108, Ankara 1985, s. 622 (2 levha ile).

1986

234. *Baburname (Baburun Hatıratı) I,* Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları , 491, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 64, Ankara 1986, s. 1-182.
Baburname (Baburun Hatıratı) II, Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 492, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 65, Ankara 1986, s. 185- 403.
Baburname (Baburun Hatıratı) III, Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 66, Ankara 1986, s. 409-626 (2 levha ile).

235. *Zur Heilkunde der Uiguren (I)'in Türkçe Tercümesi*, (Neşre hazırlayıp indeks ilave eden Osman F. Sertkaya'dır.)

236. *Bahtiyar-name ve Rızvan Şah Hikayesi,* İndeks ilavesi ile eseri neşre hazırlayanlar: Osman F. Sertkaya idaresinde Mustafa Kaçalin, Hicran Karakoç, Ceval Kaya ve Handan Yamanlar.

237. *Tahir bile Zöhre*, İndeks ilavesi ile neşre hazırlayan Nuri Yüce.

238. *Hurilika vü Hamra,* İndeks ilavesi ile neşre hazırlayan Nuri Yüce.

239. *Türkishe Turfantexte (Türkçe Turfan Metinleri) VI:* Sekiz Yükmek Yaruk Sutra'nın Türkçe tercümesi.

240. *Eski Türk Şiiri*'nin İndeks cildi.

241. *Kazak Türkçesi* metinleri.

1.3. Bu Tezde Ulaşılan Yazılar

1921

1. *Monlanganda, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 1(17), 1921, s. 14-15]

2. *Kildi!, Kazanlı.* [YŞ, Nr 1(17), 1921, s. 15-17]

3. *Bılbılga, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 2(18), 1921, s. 13-15]

4. *Nindi Nur?!..., Kazanlı.* [YŞ, Nr. 3 (19), 1921, s. 13]

5. *Açı Cil-Köçli Dulkun, Kazanlı.* [YŞ, Nr 3 (19), 1921, s. 14-16]

6. *Nik!... Nige!..., Kazanlı.* [YŞ, Nr. 5, 1921, s. 15]

7. *Tik Süne Soŋgı Tilek!..., Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 6 (22), 1921, s. 17-18]

8. *Maturga, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 7 (23), 1921, s. 15]

9. *İzgi Könlerde, A. Davud* [YŞ. Nr. 7 (23), 1921, s. 19-21]

10. *Kiçki Cilde, Kazanlı. [*YŞ, Nr. 8-9 (24-25) 1921, s. 22-23]

11. *Tınlıkda, Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 8-9, (24-25), 1921, s. 24-25]

12. *Kargalar Arasında, A. Davud.* [YŞ, Nr. 8-9 (24-25), 1921, s. 33-37]

13. *Yul Çetinde, A. Davud***.** [YŞ, Nr. 11, (27), 1921, s. 4-7]

14. *Eyde ilge, Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 11(27), 1921, s. 8]

15. *Küŋel Tilegi, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 11 (27), 1921, s. 13-15]

16. *Bu Köngi Çiteşsizliklerimiz Tiresinde, A. Davud***.** [YŞ, Nr. 12 (28), 1921, s. 4-8]

17. *Sandugaç, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 12 (28), 1921, s. 9]

1929

18. *Ülüşsüzler, MHF.* [YMY, Nr. 6 , 1929, s. 5-7]

19. *Milli Yul Ukuvçılarına Bir Ütenç, MHF***.** [YMY, Nr. 7 , 1929, s. 12]

20. *İl Köçi, MHF.* [YMY, Nr. 8 , 1929, s. 5-6]

21. *Belşeviklerniŋ Milletler Seyeseti, M.F.* [YMY, Nr. 10, 1929, s. 8-9]

22. *Üzimiŋ Ömedini, Ali***.** [YMY, Nr. 11, 1929, s. 7]

23. *İrek, Ali* [YMY, Nr. 12, 1929, s. 9]

24. *Ali Asgar Kemal, M.H.* [YMY, Nr. 12, 1929, s. 9-10]

25. *İrek Cırı,* *** [YMY, Nr. 13, 1929, s. 10]

26. *Yort Kaygısı, Ali.* [YMY, Nr. 14-15, 1929, s. 18]

1930

27. *Min, Ali.* [YMY, Nr. 3, 1930, s. 15]

28. *Çılbır, Ali.* [YMY, Nr. 4, 1930, s. 15]

29. *Behtsiz Milletime, Ali.* [YMY, Nr. 7, 1930, s. 15-16]

30. *Han Kızının Elmasları, Ali.* [YMY, Nr. 8, 1930, s. 19-20]

1931

31. *Eger Teŋrim…, Ali.* [YMY, Nr. 1, 1931, s. 20]

32. *Bir Töş, Ali.* [YMY, Nr. 2, 1931, s. 16]

33. *Tariyh Tamgaları, Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 4, 1931, s. 7-10]

34. *Gabdulla Tukay 1886-1913, Ali Biktimir.* [YMY, Nr, 4, 1931, s. 12-13]

35. *Biz Kaya Barabız, Ali Biktimir.* [YMY, Nr. 5, 1931, s. 4-6]

36. *Yaŋa Kitablar, Ş.Y.* [YMY, Nr. 5, 1931, s. 15-17]

37. *Turmış Köçlerniŋ Birleşüvin Sorı, Ali Biktimir.* [YMY, Nr. 6, 1931, s. 3-5]

38. *Matbugat Dönyasında (Kayber Sanlar), Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 6, 1931, s. 16-19]

39. *Tariyhbızda Bir Kön, Şakir Yusuf* [YMY, Nr. 7, 1931, s. 4-6]

40. *İrekli İreksizlik, Ali Biktimir* [YMY, Nr. 7, 1931, s. 13-15]

41. *Köreş Yulında, M.H.F.* [YMY, Nr. 7, 1931, s. 20]

42. *Sınav Könleri, Ali Biktimir* [YMY, Nr. 8, 1931, s. 4-6]

43. *Bir Tariyhi-Milli Drama, Ş.Y.* [YMY, Nr. 8, 1931, s. 9-10]

44. *Edebiyat, M.H.F.* [YMY, Nr. 8, 1931, s. 16-18]

45. *Tatar Galimlerine Karşı Köreş, Şakir Yusuf* [YMY, Nr. 9, 1931, s. 3-6]

46. *Edebiyat Dönyasında, M.H.F.* [YMY, Nr. 9 , 1931, s. 22]

47. *Künel Baylıgı, Ali Biktimir* [YMY, Nr. 10, 1931, s. 7-12]

48. *Ni Öçin? (Tatar Yeşlerine Bir Sorav), M.H.F.* [YMY, Nr. 11, 1931, s. 7-10]

49. *Kalhozlarda (Birleşdirilgen Avıl Halkları), Ali Biktimir* [YMY, Nr. 11, 1931, s. 13-17]

50. *Matbugat hem Anıŋ Burıçı, Ş.Y.* [YMY, Nr. 12, 1931, s. 4-8]

1932

51. *Tukay İl Şagyrı, M.H.F* [YMY, Nr. 4, 1932, s. 27-33]

52. *Bu Köngi İş, Ali Biktimir.* [YMY, Nr. 5, 1932, s. 15-20]

53. *Könniŋ Soravları Aldında, Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 12, 1932, s. 9-13]

1933

54. *Könniŋ Soravları Aldında, Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 1, 1933, s. 22-26]

55. *Könniŋ Soravları Aldında, Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 2, 1933, s. 21-25]

56. *Könniŋ Soravları Aldında, Şakir Yusuf***.** [YMY, Nr. 3, 1933, s. 25-30]

57. *Gabdulla Tukay 1886-1913, Ali Biktimir.* [YMY, Nr. 4, 1933, s. 28-31]

58. *İske Alganda, Şakir Yusuf.* [YMY, Nr. 4, 1933, s. 35-36]

59. *İzlengende-Tukaynı İske Alganda, Ali Biktimir.* [YMY, Nr. 5, 1933, s. 23-25]

60. *Turmış Sagışı, M.H.F***.** [YMY, Nr. 5, 1933, s. 25-26]

1934

61. *Ahmaklıkmı Elle Cinayetmi?, Ali Biktimir* [YMY, Nr .4, 1934, s. 25-29]

62. *Osman Bek Üldi, Şakir Yusuf***.** [YMY, Nr. 5, 1934, s. 8-12]

63. *Törkiye İnkılabı İnstitütleri, Ali Biktimir.* [YMY, Nr. 6, 1934, s. 29-31]

64. *Cafer Seydahmet, Gaspıralı İsmail Bey, 1934, M.H.F* [YMY, Nr. 10, 1934, s. 18-22]

1936-1937

65. *Yul Östinde, A. Davud.* [MB, Nr. 53 (3), 1936, s. 2, St. 3-5]

66. *Yul Östinde, A. Davud.* [MB, Nr. 54 (4), 1936, s. 2, St. 1-4]

67. *Harbin Yeşleri Dikkatine, Ali Biktimir.* [MB, Nr. 60 (10), 1937, s. 2, St. 1-3]

1.4. Bu Tezde Ulaşılamayan Yazılar

1918

1. *Niyem Bar Soŋ Bu Dönyada, A.R.* [YT, Nr. 6-7, 1918, s. 67]

2. *…..... Cırı, A.R.* [YT. Nr. 6-7, 1918, s. 62-68]

1920

3. *Ni Öçün, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 1, 1920, s. 11]

4. *…….. ga. , Kazanlı.* [YŞ, Nr. 1, 1920, s. 11-12]

5. *Buşka Uzdı Gömr, Dostkaylarım., Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 2, 1920, s. 7]

6. *Het Kisegi, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 2, 1920, s. 10-12]

7. *……ga., Kazanlı.* [YŞ, Nr. 3, 1920, s. 9]

8. *Turmış Yulında, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 4, 1920, s. 10]

9. *27 Gıyınvar, Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 6, 1920, s. 6]

10. *Ay Yaktısında, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 6, 1920, s. 7-8]

11. *29nçı Fevral, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 7, 1920. s. 7-9]

12. *Avzı ……. , Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 8, 1920, s. 9]

13. *Künel Közgisinde, Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 12, 1920, s. 8]

14. *Taŋ Vaktinde., Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 13, 1920, s. 9-10]

15. *İl Yıklaganda, Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 14, 1920, s. 8-11]

16. *……..ga, Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 15, 1920, s. 9]

17. *Uzdı Yaşlık Şadlıgım, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 16, 1920, s. 10]

1924

18. *Taŋ Cırı, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 11 (42), 1924, s. 2, St. 3-4]

19. *Kegez Tartma, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 13 (44), 1924, s. 2, St. 3-4]

20. *Taŋ Kütem, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 18 (49), 1924, s. 2, St. 3-4]

21. *Nur Kilede Yaktırıb, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 50, 1924, s.2, St. 1]

1925

22. *İsimsiz Şigyr, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 51, 1925, s. 2, St.1]

23. *…… Bulsam, Kazanlı.* [YŞ, Nr. 52, 1925, s. 2, St. 3-4]

24. *İn Birinçi Kat Yörekde Yaktı Nurnıŋ Yatkanın, Kazanlı***.** [YŞ, Nr. 53, 1925, s. 2, St. 3-4]

25. *Bir Yuldan- Bir Tilekke, M. H. F.* [YMY, Nr. 1, 1932, s. 5-10]

26. *Yana Yul Üstinde, Şakir Yusuf***.** [YMY, Nr. 2, 1932, s. 5-10]

27. *Başkalar Kol Astındasını Saklavçı Küç-Siniŋ Üzekdegine, Şakir Yusuf*. [YMY, Nr. 9, 1932, s. 14-18]

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Şiirler

MOÑLANGANDA [YŞ, Nr. 1(17), 1921, s. 14-15]

Uza könler yemsiz, kükde bolut

Kara köçler östde tuktamıy

İse ciller katı yava yaŋgır…

Şu milli tüni, küŋel yuklamıy.

İzliysiŋ sini tınlık, tik minutlık.

Alga karı, moŋlı, küzleriŋ….

Ömidsizlik anda, baskan toman

Solgan çeçke, sarı yözleriŋ.

Ündede yuk tiren/tirek, bar da avgan,

Yalgan çönki, bar kük çınlarıŋ:

Artka kara: uzgan könleriŋni

Sagnup, sagnup, yış-yış yıglavuŋ

Ene megsüm mini, uyın birle

Alga atlı bilmiy, ni küte!..

Kileçeki niçek? niçek bir, bir

Turmış bavı ozın birkite…

Taşlandı tik iller, togan iller

Yırak kaldı matur ilgeyim,

Kaldı küzler anda kara kaşlar,

Kaldı yörek – matur kelgeyim.

Harmanda tik tınlık koçagında

Munlım canı matur koşlarnıŋ?

Küŋelim yerni nik dür yugaltdım-

Kıyamadı mı Teŋrim koşkanın?!..

Kim idim min monda bu sahrada.
Usal yemsiz turmış yulında;
Min batır mı köçli, iş kürürlik-
Elle bir kut anıŋ kolında!
Küterürmiy kükrek avır yökni
Ozun yulda yalgız kalganda:
Çıgarmı, bir kütken gali tilek-
İzilürmi elle ul astda…

Uza könler yemsiz, kükde bolut-
Kara köçler östde tuktamıy
İse ciller katı yava yaŋgır…
Şu milli tüni, küŋel yuklamıy.

Kazanlı

BILBILGA [YŞ, Nr. 2(18), 1921, s. 13-15]

Sayrısıŋmı, bılbıl, ilde şulay

Yaŋgıratup yir – su, urmanın:

Üzgeliymi tavşıŋ yeş yörekni

İske töşrüp yeşlik taŋların!!

Elle indi cuyduŋ moŋlı tavşıŋ

Sav bullaşdıŋ matur cey bilen-

Matur bakça-göller kiŋ zur bilün,

Tugaylangan agım su bilen?

Canlandırmıy indi elle sini,

Ul koyaşnıŋ üssi nurları;

Üldi ruhıŋ elle meyvesi kaldı

Bar kük ömid! aldıŋ tumanlı!?..

Kaygırdıŋ mı, elle, kün-tün şuna

Karlıkdımı moŋlı tavşıŋ.

Sızlanamı, elle, salsız yörek

Sızgalıymı anı sagışın?!..

Sızlan, bılbıl, eyde, minimde şul

Küp yılımnı astda tabdadı,

Küp kötülgen maksad ömidlerde

Çıktı buşka yarda kalmadı

Minde kütsüz hazır yalgız kaldım

Çulgandım nik tiren hissime:

Sav bullaşdım minde dönya bilen

Tilep andın - kaldır sin, time!

Tik bir üzim kalayım. Üyim bilen

Buzma zinhar sırlı tınlıgım

Agzup yeşiyim bir az kaygum cuyım;

Dönyalıkta kalgan kollugum!..

Sayra, bılbıl, iyde moŋlı sayra,

Bir az cevat meyus küŋelni,

Ruhlanur da belki ülgen yörek

İşitüp siniŋ moŋlı üniŋni.

Tük, sin, şulay bir bir moŋlı zarını

Aşsun ul küy dönya kügine

Aç-yalangaç kalgan bar kük canlar

Teselli tapsun kitin küŋline.

Kuşılurlar belki, moŋlı küyge

Mazlumlarnıŋ bar kük ahları;

Oçar,belki, kükge-arşlarına

Kanlı küz yeş - eytken zarları

Çıgar, belki, birev sırlı küyge

Açı cirin koşup cırlarga

Kükni baskan kara zur bolutdan

Kimler töşdi nindi moŋlarga.

Yaŋgıratur, belke, moŋlı avaz

İl kükinde çın çın süzlerin;

İnüp rehmet, belke, tiren kükden

Dost-doşmanniŋ açur közlerin

Açup belki alda tormış yulın

Yaktı nurda bizge ul kilür;

Açub kökrek, belke, bar kük canga

Sagadetge kütgen yul birür…

Sayra, bılbıl, eyde moŋlı sayra

Biraz cevat meyus küŋelni,

Ruhlanurda, belke, ülgen yörek

İşitüp siniŋ moŋlı üniŋni…

Kazanlı, 1921 İylül.

NİNDİ NUR?!... [YŞ, Nr. 3 (19), 1921, s. 14-15**]**

Meŋgi rehmet, meŋgi behet, meŋgi irikin tın aluv;

Meŋgi oçkan aşıknuv derdi kuyulgan yir tapuv;

Yeş yörekke can birüp bir aşıknuv derdi tanuv;

Çın köŋilden, çın mehebbetke karaş hem az saluv;

Ul kara küz, sırlı tılsımlı karaş ogın/ugın aluv;

Meŋgi üliŋ kart ruhumnuŋ kalganın utka yaguv-

Şul tilek kaynı içimde, can cana, kükge oça-

Yuk tapalmıy ut uyasın, anda da buşluk koça.

Alda yakça törli agaç, törli koşlar sayraşa,

Törli köyge, törli moŋda, törli saznı, saylaşa.

Kuzgala berse, oça kükge… behet oçdı bugay!..

Yukla, oçmıy yukga kürine, küzni aldı ul şulay.

Tuktı almayım eylenem de can tözelmiy, üzlenem,

……. ite,yafrak töşe, koş oça…min tizlenem-

Ul kite tınlık basa bu şak size küŋlim tagın

Erni cuydum mı bötünleyge canımnıŋ baldagın?!..

Alga atlıyım yeş tilekde aşıknuv derdi tuva,

Çilkine ul şadlıgından saf kalb cannı kuva!..

Nindi his küçli haman tarta mini bu yakga tik-

Bar tilek hem umutlular başka yakga kitmiy nik?!

Nindi ser küŋel yüzin açdı ve sibdi nur bilen;

Nindi nur küŋlimni tutkun itdi nindi yul bilen?!..

Kazanlı

NİK! ... NİGE!.. [YŞ, Nr. 5, 1921, s. 15]

Kan aga…yörek yana…

Çüle bu nindi tavış?!..

Ah, ura; yıglı kim soŋ ;-

Kimni azablı, yavız?..

Kün tuva …. kapkara

Perde ingen dönyaga;

Saf suvın tilim içerge-

Kan aga nik yılgaga?..

Nik koyaş- yaktı koyaş

Buz kük ul tuŋgan bu kön;

Nik ömidsizlik adamda,

Nige buş alsız kötdüm?!..

Nige, soŋ, başlar büggen

Kayda ul şadlık üni;

Nik kabre nik can azabı;-

Kayda ul turmış köyi?!..

Tın idi, tın, eyleney

Ul vakıt uzdı hazır;

Çıktı ciller, şomlı ünler;

Kükni bolut basdı hazır

Ul vaktda min idim, min.

Minde maksad bar idi;

Barça canga çın ömid hem

Alga iman bar idi…

Uzdı könler; uzdı cıllar

Dönyanı basdı toman;

‘‘Kit!’’ tidi, yul kürinmey tüb, ul

Kükge oçdı hem iman.

Şul vakıt küzden yogandı,

Saf kalb- küŋlim minem;

Basdı ruhnı barça canga,

Kargışka eylendi ünim.

Bir soluş tise hazır ul

Köydire küŋel ni tik;

Çın küŋelden ‘pır’ ukupda,

Öşkirüler buşka nik!...

Elle indi kük ……

Meŋgige yapdı hüdayı;

Elle indi insan ulgan,

Can azaplana şulay?!..

Elle şeytan mel’unı

Kaplab yaşurdı kıbleni;

Elle anda tik gönahmı-

İzgi dip barkılganı?!...

Kazanlı

TİK SÜNE SOƉGI TİLEK [YŞ, Nr. 6 (22), 1921, s. 17-18]

küŋel er figanda.

Nindi zur uy. nindi yulda-

Nindi aŋ, nindi tilek?

Nindi his hem nindi kolda;

Nindi küz, nindi yörek?..

Nerse karı ul kara küz,

Nerse cennetkili-küre?

Nindi şadlık, nindi ömid;

Nerseden hem nik küle?!..

Şadalanamıy soŋ ilinden

Zur urun algan üçün;

Şul urunda indi meŋgige

Kalaçak köç öçün?..

Alga karı, moŋlı yözde,

Ok ata – ak nur yata;

Meŋgilikge şah atalgan

Zur koyaş nurın vata.

Tukta, eylendi… karı kük!..

Kimni?.. ya, rabbim hüda!..

Nindi beht, bu minutde,

Bulsunçı can, gömrüm feda!..

Yuk. Borıldı …. tik nurınıŋ

Alga töşken çatkısı,

Cir koyaşında da çatkı-

Hem yörek yandırgıçı;

Töşdi alga, zur itüp bir

Eylenüp oçdı tagın;

Küz tomanlandı-yaşurdı,

Yaktı nur kilgen yagın-

Nindi can ul, nindi ruhda;

Susuz kalb appak kanat-

Oçdı elle meŋgige hem

Kaçdımı? ..... kilmes kabat?!...

Nik beht kite, siz figanımı

Anıŋ kilgenligin;

Nik açu kablı yözin,

Figançı, nik, külgenligin

Elle yalgan?.. şuk yavız tik

Aldalı mıskal ite?

Kab-karangı algı küze-

Çın okı millet yult ite

Elle turmış diŋizinde

Tuktamıy oçkan karab?

Çeçretemi tamçısın,

Dulkunnıŋ tik ul burun kadab?!..

Can azık üzli hamanda

Kükge atkan küzlerin;

Til kurı kibken lıbırdı-

Küçte eyte süzlerin.

Yuk tavış, ul yaŋgıratmas-,

Soŋ tilek içde kalur;

Tik sörülgen, meŋgi yatlıkda

Yörülgen az kalur …

Dönyada bir tın sulışnı

Üz aytalmagan başım;

Kamlı şerbet urnına ruhda

Alur tik küz yaşım!..

Sızlıy can, erni künel ,

Yak-yagım baskan tuman!-

Soŋgı könmi? Nerse cırlı!..

Nik ulı soŋ bu buran?!..

Eyde yan, künel şulay

Akrutgına bitsün yörek;

İdiyal aldı! alda nur yuk…

…….

Tik süne soŋgı tilek!..

Kazanlı

MATURGA . [YŞ, Nr. 7 (23), 1921, s. 15]

Uzdı gömr, şulay meyus halde,
Künel irinip haman cıladı:
Karşı kildi yazmış her tilekge;-
Büyük canım şundan sıkradı.
Yeş gevdege yaşrup, kartaygan ruh,
Turmış yulın akrun ütkende;
Oçradı ul beht hem segadet
Meŋgi! didi ülgen yörekde
Moŋgı oçkun oçdı, yalkınlandı
Derdlik birle tagın yandı ul;
Tuldı ömid içde, şadlık tuvdı-
Yaktırur kük buldı algı yul.
Buşka iman, buşka-bar da yalgan:
Aldadı ul soŋgı imannı;
Ernidi tik künel soŋ mertebe,
Kaytarmadı ul da cuygannı.

Şul könden soŋ yabık künel yözi,
Açılmas ul hizer. hiç kimge.
Karamasın matur, yandırma ut
Çakırma sin, şomlı tüniŋge!..
Üldi yörek hizer, buş gevdeni
Cilite tik kannıŋ aguvı
Az vakıtka ulda- bir bir üze

Cannıŋ tamırın, yaşnıŋ tamuvı

Kük kükrer birden yeşin utı,

Yalt-yult iter tagın tiz süner;

Çıgar cili sibirüb kum tavların

Uzgan gömr üzin tiz kömer

Kunur koşçık bilki tav östine

Yaŋgıratur moŋlı sayravın:

Çagılgan yar, anıŋ kara canın,

İmge tilegen iyesiz korbanın….

Ütsün tınç, soŋgı tınçsızlık,

Tilegin koş başka canlarga,

Kaldır mini yalgız, zarım birlen-

Moŋlı nurga tınlık taŋlarda!..

Kazanlı

KİÇKİ CİLDE [YŞ, Nr. 8-9 (24-25), 1921, s. 22-23]

Kiçki cilde nindir akrungına

Angıraşa avır ün bilen;

Bilge dönya aglı kaygı- könde,

Bilge yörek sızlıy… kim bile:

İl küginde oçkan ferişteden

İşitilemi zarnıŋ moŋları;

Üçikliymi elle, kük dönyasın

Ul imansız yirniŋ kolları.

Elle avır şulay dönya hizer,

Avır yökden birge il cili;

Oçup kükge iman, nurlar sünüp

Barlık azık zarda kalganmıy?!..

Tulgan ay da kölmiy, şadlık çeçmiy

Ni kablagan anıŋ nurların;

Oçmıy koşçuk, elle yavız kollar

Kabladılar irikin yulların…

Cay küŋel yalgız. derd yuk süngen,

Kümirlene yanub kön tüb ul,

Aşkınmı ul, oçmıy. tilek bitken-

Siz ne tik-alda bikli yul.

İyile baş meyusun, her bir cilge

Küte yardem her bir koş-kortdan,

İzliy tiren anda, küŋel beyleb,

Ayrılmaska tileb, ul yurtdan.

Soŋ imannı alub, soŋgı kiçde

Künel açub kükge atarga,

Alub agu, birden sav bullaşub,

…… hançer- tiren kadarga

Tilek tuva. Köçsiz. tagın süne.

İyile baş, kollar töşeler;

Yıglasıŋ helsiz yirge çalkan,

Kara uylar başda küçeler.

Ayı karı, tagın kaygı sine,

Moŋlı zarnı tagın uygata;

Tagın erni yörek tagın küz yeş,

Tagın dönya künel bulgata…

Bulgandımı barda! iy, şulay şul

İl küginde bitken yemli ün;

Kan kablagan könin-kökni karı?!..

Ansız kilmiy tagın şomlı tün.

Ni buldı soŋ, tukta, kıyametmii

Oçdımı cir dönya tübine?

Barda Alla**,** elle, fereştesiz,

Elle yuldaş, şaytan kübine?!..

* *

*

Helsiz gevde şulay ozak kala

Tübsiz kükge kite uyladı.

Ene başlı dala, ene urman

Ene sakçı, ene koyladı...

Ozun yaga, ene, tuganlaykan.

Saf çişmeniŋ suvın agza,

Ene adam, anda nişliy soŋ ul-

Nige küz yeş aŋa tamza?..

Sayrı bılbıl taŋda. Moŋ tavışına

isir itken dönya yavların;

Yumşak cili ise hiber ite

Uygata ul urman – tavların.

Şad küleler kükde şad koyaşnıŋ,

Yirge karab, yaktı nurları…

Ene birev yıglı, secde kıla-

Kimge suzgan-süyek kollarıŋ

Kütere ul başın ozak vakt

Kükge karı tagın zar bilen;

Yata yirge tagın secde kıla.

Ayrılganmı matur yar bilen?..

Yugala ul, tagın yaŋa küriniş,

Turmış canlı koşçık şad küle-

Bir minutlık ul da-ene kükde

Bir yırtkıç koş akrun kük süze.

Ene iblis usal külüş birle

Yaŋgıratdı yirniŋ hevasın

Kübkemi ul şadlık – bir peygamber

Kıldırmasmı tevbe hevasın?

Taŋ cilinde uça ak ferişte,

Gönahsız ul paklık içinde,

Secdede ul anda Teŋrige-

Kön yuklamıy, saklı kiçinde-

Nige kaygı anda, salkun yözi

Makbul tügelelle, kılganı

Elle azdı ul da soŋ köninde,

Yabdı tekdir elle kıbleni!..

Barın karı küŋel , küre barın:

İl küginde ilniŋ tuyların,

Sirli yözin anın, sirli cilin,

Sirli urman, tugay boyların.

Alarda da şadlık, tik minutlık-

Tiren kaygı anıŋ artında;-

Ak fereşte çıgub külse, şunduk

Kara şaytan tura yanında.

* *

*

Töşdi küzler astka, nidir karı

Kımılgata helsizge vedesin,-

Tarıpmıy urun kükde yirni süze-

Beylemekçi bula tevesin

Bir canlılık izliy, çın şadlıkda-

Kük koyaş şadlık birmedi,

İzliy tınlık canga yel iterge-

Kötken tınlık kükde kilmedi.

Kol silikgeç tagın kaytdı küŋel ,

Cir koyaşı nurın tili ul,

Şul nurda tik tınlık kötken ömid,

Tabar tösli şunda turı yul.

Moŋlı küzniŋ sirli karaşından

Canga azık tabar tösli ul

Çın derd birle birge saf küŋel den.

Aŋa taba şunduk suzdı kol.

Cir elle mi süyle soŋgı hökmüŋ

Turulukmu aŋa bu …….

Onutsunmu bir bu moŋ tavışıŋda.-

Körgen azab, yürgen zur yulın

Cır ömidli yörek, sıkan tilek,

Otsuz cangan moŋlı küzleri.

Cansız gevde, zigif. kalgan süyek,

Her bir çeçken ruhsız süzleri,

Turulukmı siniŋ bir tavışıŋga,

Zur birürlik süngen yörekge-

Süyle hökmüŋ matur, işitsün ul

Sin turasın soŋgı tilekde!!..

Kazanlı

EYDE İLGE! [YŞ, Nr. 11 (27), 1921, s. 8]

Eyde ilge, dustkay eyde kaytık

Yoksul ilgey küte, sagıngan:

Niçe yıllar kürmiy gaziz ulın-

Bir kürürge ,miskin, zarıkgan.

Moŋ ilgeyniŋ matur, yemli karı,

Agım suvı, biyük tavları;

Şilterebdey akgan çişme suvı,

Matur iliniŋ küldey kızları.

Küne barda bizni zargub küte,

Gaziz ul şul, üzin uylata;-

Moŋ tanlıkda yaŋgırı her bir süzi,

Küŋel ernemiy. özilüb yıglata…

Biyük tavı, sulda, kükge tigen

Ak eydelgey, öŋde, su taşı;-

Ciltirey ul nurga cim cim itüb

Agım suvmı,elle, küz yaşı?...

Moŋ ilgeyim tındı ozak vakt,

Uyga alub irikin çarkların;

İrikin iliniŋ azad buz yigitin.

Çiksiz dala kilgen-yakların.

Şilterebdey kite kalkan-soŋgı.

İşitile kük batır cir-ülen…

Atla uk, oça her bir yakga,

Cevab ala şul uk bilen.

Biyük tavda, üne cav başlıgı

Kul kütergen nider cennetkili,

-Bu nindi yir batır, sin bilüb kil;

Yir çitine elle cittikmi?!

-Kaçkar anda iliniŋ koş-kortına;

Biyük ilden kilgen zur ilçi,

Küz kürgen yir bugön aŋa küçe;

Bar başlıklar alga kilsünçi!..

Kayrılada ceye, minlerçe ok

Tübsiz kükge birden küçeler

Birden burulub, östge yaŋgır kibik

Yir yözine tagın töşeler

Kadalganlar şulay, minlerçe uk

Yir östine çıkkan ülen kük

Baskan yukı ilni, avır yukı;

Tılsımlı pir ukub örgen kük.

Oyfangan ul bu kön, abdıravda

Yul yugaltkan koşçak bebkeyim;

Barda kaçkan iliniŋ soŋ zarında at,

Yalgız şunda miskin kelgeyim.

Talıpna da yörek oçarga dib

İl kügünde izliy yaktı nur

Soŋ ömid soŋ anda meyus tilek

Gaziz ul gatlı yaktı yul

Suzgan kolın küçsiz kükge taba

Soŋ tilekge beyük teŋrime…

……..

Al ilgeyim mini al kuynınga,

Yeşiŋ tamsun yangan bagrıma!..

Uygansın da yörek küŋel açub

İl östine turub karasın

Soŋ soluşnu alsun ilgeyinden

Duvalarga yörek yarasın!...

Kazanlı

1921 İylül

SANDUGAÇ [YŞ, Nr. 12 (28), 1921, s. 9]

Sarı sandugaç, nige sayrısın,-

İnci tişleriŋ nige kayrısın

Nige bik moŋlı sayragan ciriŋ;

Elle sündimi kükde yolduzıŋ;

Elle tilimsiŋ bizni kuzgatmak,-

Ülgen yörekni bugün uygatmak;

Elle tilimsiŋ cirlerin birle,

İzilgen cannıŋ hisritin cuymak;

Elle tilimsiŋ kızıl kandagı

Biçarelerniŋ helin sayramak?!

Tugan ilgeyden heber aldın mı;-

Yazgan hellerden heyran kaldınmı;

Elle enkeyiŋ sagnub hat yazgan;

Elle cankayıŋ baldagın salgan?!

Yeşrin hisleriŋ cilge oçkanmı?!

Söygen yariŋni yatlar koçkanmı?!

Sayındın elle tugan illerin-

Ohşamıy elle yörgen yirlerin;

İlemsiz elle, issiz çeçkesi

Bik yemsiz elle heber-bebkesi?..

Sarı sandugaç, nige sayrıysın,-

İnci tişleriŋ nige kayrıysın;

Nige bik moŋlı sayragan ciriŋ

Elle sündimi kükde yolduzın?!

Tugan ilgeyge ilgey kölgeyge-

Könlik tartamıy yakın yirlerge?

Tukta, sandugaç, minide taŋla,

Minde bit yetim ilgeyim yukga:

Meyus tilegimi mecruh yöregim,

Talpına şunda, siz sede buşka

Ulda yugaltkan, izgi yulını,

Kızganç suzgan, kükge kulını!

İzgi taŋ vaktın minde karşulayım;-

Moŋlı cırıŋga minde kuşılayım!..

Kuşılsun birge minemde zarım-

Bu yuldaş tabsun köyüngen canım;

Çiksiz moŋlarnı birgeleb cırlık,

İzgi ünlerni birgeleb tınlık!

Kil monda bebkeyim, kil munda konçı,

Çit ilde yalgız yuldaşım bulçı!

Kazanlı

ÜZİMIŊ ÖMİDİNİ [YMY, Nr. 11, 1929, s. 7]

Üzimiŋ ömidini bu bolay kalmas,

Taşkan sularnı buva tıya almas;

Tıysalar tagın ul yine sızar,

Aldına korulgan buvanı çıgar.

Ali

İREK [YMY, Nr. 12, 1929, s. 9]

Yırak tav katında çatırımnı kurdum.

Dustlarım tav, taş; kara, urman yortum.

Carlı tugaylarnıŋ kırıyından yörüdüm.

Koyaşnıŋ yaktısı töşmey, karangı döm.

İzle yaman dönya; kotuldum bit iŋ soŋ!..

Şatılgayma çik yuk; kuvub cite almaysıŋ.

Katı, kibirli süz kolagıma kilmiy;

Oçgan hıyallerim semruga irik birmiy.

Tav, taş, urman, yılga mengülük yuldaşım.

Yögen atkan ruhnuŋ tançılgay aşım

Kiyimni yırtsada törli butak, tigen.

İrik öçün barsıda kıybat tügel iken.

Ali

İREK CIRI [YMY, Nr. 13, 1929, s. 10]

Alga tugan alga ciŋgengeçe,

İl yulunda tıŋsız tartışka!...

Birge, tugan, birge ülgengeçe,

İrek öçün izgi tartışda!...

İrek söygen batır babaylarnıŋ

Söyekleri ele çirimegen,

Küŋellerini yakgan irik utı

Yöreklerde ele sünmegen!...

İl yulunda kanlı tartış öçün

Algan kılıç tagın taşlanmas;

İrekin algan izgi tugan iliniŋ

Kolluk köni tagın başlanmas!..

Alga, togan, alga! ciŋgengeçe,

İl yulunda tıŋsız tartışka!...

Birge, togan, birge! ülgengençe,

İrek öçün izgi tartışda!...

***

YORT KAYGISI [YMY, Nr. 14-15, 1929, s. 18]

Burungı ölke bir zur agaçdı;
Zifa buyları küklerge kaçdı;
Afakka sıymay kiŋ botakları;
Tormay şevlede kör yafrakları.

Heybet toruşun iller kıskandı;
Meskev cilleri aŋar doşmandı,
Tübesin çornap kara bolutlar,
Pıçak kayradı yeşinler aŋar…

Aydı katı cil, yafrak tügildi.
Bu hel milletke aşkkan küzdi.
Çeşinde töşdi gevde yarıldı;
Kükni tırnagan butaklar kaldı;

Alarga kazak börigen ilgen;
Kargalar şuŋar üye dib kirgen…
Kiŋ bolunlarnı kargış totıra;
Ul anda paşa bek nik utıra…

Moŋlı sandugaç bik sirek sayrıy,
Yamansı tavışı tagında ayrı.
Turgay şulayda umutın özmegen,
Cirge töşmeyçi bir nerse karı.

Agaç ülsede tamırı ülmegen;

Soŋ tumurçıknı kafirler kürmegen;

Yaŋadan botak salırga tili.

Küz aldı ösken ekiyet göl…

Oçkan turgayga bir nerse buldı;

Atılgan taşday cirge tugrıldı;

Yeş talnı kilüp doşmanlar botıy;

Turgaynıŋ şuŋar oçadır kutı.

Cavnıŋ kolları ahrısı tala;

Agaç miŋ cirden botagın sala…

Yaznı tiriley kümmek ulurmı?

Kümsekde eger, anda torurmı?

Milletniŋ koşı ömidli turgay!..

Sayraçı kükde birdegen tormay?

Millet behtine sin bit sakçısıŋ,

Kürset milletke kükniŋ baskıçın?!...

Ali

MİN [YMY, Nr. 3, 1930, s. 15]

Min şöhretniŋ cillerine cilkenimni açmadım;
Ama şunısı yalgan tügel sugış barda kaçmadım.
İnkısardan hiç korkmıym, ofkımda yuk taş kaya;
Minim kimem üz yulına bik tınıç akrın taya.
Kime disem kime tügel timsalim bik kiçkine;
Çit dingezde yöze torgan bir yumuçka, çübkine.
Tolkunlar, boranın kötergen zur kerebini kırsada,
Tişlerine min ele kimemni hetli kotursada.

Hiç bulgançı bir çüb bulaym, bir şırpı çübi lekin,
Kabınsın, ut yaktı bulsun, milletke ozun bitün.
Yanıb süniym urgatsınlar yagılgan ut zur bulsun,
Karangıda adaşkanlar utka taba torulsun.
Av kızartıb tiresinde millet tuyın korganda,
Söyinürmen, dertsiz agay kükke mıyıgın borganda.

Ülgeç canımnı israfil mü güzine yapmasın;
Cirde kalıym küb işim bar, anda yalkav yatmasın.
Yortımnıŋ cimirik çitenin yeşler bir kön ürgende;
Arıgan kolda tik köç bulıym, hizmit itib yörgende.
Kişilikiniŋ serayına yahşı cendey taş taşıym,
Tik kürenmi hem bilenmi kileçekke yul açıym…

Ali

ÇILBIR [YMY, Nr. 4, 1930, s. 15]

(Yevropalı Bir Şagıyrdan)

İrik bulsun dib sugışa yigit,

Zalimler totub törmege tama;

Sallay çılbırın, legnet siŋe! …….. di

Yodrugın sıgıb, kükregen suga.

Çılbır töze almıy, aŋar şulay di:

Şıŋgırdat ama, minden üç alma!

Şıŋgırdat yĕgĕt, tavşımda legnet,

Zalim başına zur kara çalma.

Tanımadıŋ mı zur irik köni

Sugış yerinde kılıç idim,

Yalgaday kannıŋ akgan çagında

Siniŋ kolında ut çeçib yördüm.

Yazmış bizlerni kaylarga kuya.

Ey bihitsiz yeş, zinhar sukranma!...

Şıŋgırdat!... Çönki tavşımda legnet,

Zalim başına zur kara çalma.

Çılbır kuyalar minem üzimden,

Kötük kılıçdan, yavga ni fayda?...

Ak bilegiŋni indi min sıgam,

Kara yazmışka çıdarsaŋ çıda.

Uyaluvından kanday kızaram,

Yözümdegi ciz şulardan kalma.

Şıŋgırdat yigit, tavşımda legnet,

Zalim başına zur kara çalma…

Ali

BEHETSİZ MİLLETİME [YMY, Nr. 7, 1930, s. 15-16]

Bulsada milletimniŋ gönahı,
Zehmet ütinde ul yarlıkandı.
Küŋilden kükke yul tapkan ahı,
İzgi milli yulnı ezliy; bar
Kotulurga birgen gaziz antı.

Batırlar, veliler tugan iliniŋ
Batuvan teŋri elbet tilemes!..
Zur kileçekni tapşırmas burun,
Belke tagın sınar imanıŋnı
Şehid kanı, garib yaşı buş imes.

Yalgançı kızıl din tulkunı ütkeç,
Kıza kürgen milletni ünder biz;
Aç, yalangaç tenine yabışkan
Zararlı küp kızıl soluklarnı
Yulkub yulkub urgıtır, könlerbiz.

Tik unutmasın maniralardan
Başŋa töşken mıskal taşın,
Hem yaratı kalgan ezan tavşın!..
İzgi yortka bötün iman kirek;
Bu iman siŋe teŋriden bülek.

Minutler yıl tik avır ütsede,

Sabırlan, köt, ul putnuŋ cimrilüvin

Köt, tik ilni korutgan, kiptirgen,

Balalarıŋnı yotkan ejdehalarınıŋ

Kanlarga bolganıb can birüvin

Ali

HAN KIZINIŋ ALMASLARI [YMY, Nr. 8, 1930, s. 19-20]

(ekiyet)

Taŋlar ata, çulpan kalka, çulpan taŋnı uyata?

Tav yagında sızıyla ak yul, kara tönni tarata.

Sandugaç köbden uyangan, iŋ östdegi talga kungan;

Taŋnı kürgeç ul kuvana, moŋın tügüb bir yubana /yobana

Tavış yuk. Taptan tire yak. Yafraklar hemmesi kolak.

Tik oçuşa milodiyalar, arab soŋgı cirge kunalar;

Her berse bir almas bula…. Adem ‘‘çık’’ dib isim kuya.

*

Han kızı bakçaga çıgıb, kile törli çeçke cib.

Çıklar koyaşda koyuna….. karayık kızınıŋ öyina:

‘‘Yıltıragan çık bortögü, yolduzday her bir bortögü.

Yeşil ulanga sibilgen; ustalık birlen tizilgen.

Yözügümniŋ almas kaşı, muynımdagı zümürid taşı,

Cevherçide bogavlangan… küzleri yeş bilen tulgan.

Çıklar irike tirbeneler, koyaşdan yakıtı imeler.

Yeşil ocum, matur kiyim; minde şulay atlas kiyim;

Çıkday sansız almaslarım bulsun! Eli bik yarlımin.’’

Süzin hazretiŋleb tura, kız kürsün dib tamak kıra.

Komsız uyıŋ bilgili, di. Al dagın şul yözügnigi!...

Tileklериŋ barısı bula; biht koşı siŋa kuna…

Kız bir nerse aŋlı almıy, izliy hızırnı, taba almıy;

Yögirib bulmasına kaytkaç, işikni yahşılab yabkaç,

Yözükni tikşire başlıy; meger öç parlagan kaşlı.

*

Uŋdagısın karaganda, açıla bir galem anda;

Gaceb moŋlar işitile; bilib bulmay kaydan kile…

Salavat küpri kiyrilgen; kiter tik kollar ilingen…

Kümüş yangır göjlep yava, gitereni/giytereni kilib taba.

Aşkına taŋlagan yörek, iri küŋel , östenlek.

Suldagısın karaganda, tagın büten galem anda.

Burunga hoş isler kile, göller cilde başın iye.

Urtançısın karaganda, bir yigit tura aldında.

Avga bara, ceye kirip; kızga tapa selam birib.

Başında kartal kavrısı, şehzade bugay ahrısı…

Küz saluvı üte kızga, ışıkda-yuk hacet süzge.

Artından kile küb saldat. Aŋlı meger suyılgan yat.

Tüpçü gider körişi hannıŋ, tehtine çıgaçak anıŋ.

*

Könler yıl tik avır üte, kız yigitni her kön küte.

Birden kinet sugış başlıy. Hanlar tura almay talaşmıy…

Kız atası östün kile. Körşi han ise? birile.

Yigit başduk kılıçınıŋ atkanıga sındırıb kının,

Yortın taşlab, çıgatavga, doşmannı töşüre avga.

Yigitlik bulsada baki, yigit üzi ama fani…

Tüşeginde icel kilmes, ülgen batırlar barısı yeş.

Maŋgayında şol yigitniŋ ezleri bulgan didikiniŋ,

Cav batırın dürtge bülgen; yara alıb, üzide ülgen.

*

Han kızına kilsek indi, kaygılıdır köbden birli.

Tigi yözük sokur kala; urtançı taşı yogala.

Uŋdagısın karaganda, vatılgan giter bar anda.

Suldagısın karaganda, sargaygan göl tura anda.

Koşlar kilgende yat ilden, yeyse isken kıble cilden

Han kızı bir habar sorıy; ayrılıkga cide almıy;

Hesretinden her kön kibe. Sarayga küb hekim kile.

Çiyerni bir side taba almıy; öç ay soŋ işleri kalmıy.

Kön batkanda yoma küzin, mengi saklab sırlı süzin.

Yemli ak İdil buyunda, bulunnıŋ kiŋ kuyınında,

Han kızınıŋ kabri bar. Yulçı koş selamçı aŋar.

Tömsegi atlas kiyingen; muradını Teŋri birgen:

Her taŋ kuna "çık" börtügü almasdır her bir börtügi.

Köletge kırga yatkanda, kötüvçi öyge kaytkanda,

Oçırata iken hızırnı, eylengen çakdaka birini.

Ali

EGER TEƊRİM… [YMY, Nr. 1, 1931, s. 20]

(Yevropalı Bir Şagıyrdan)

Eger teŋrim miŋi şulay dise:

Kolum siŋi kiŋ irik birdim.

Ülümiŋni belki niŋdey sayla!

Teŋrimden şunı tiler idim:

Köz köni bulsun; açık yemli kör.

Sarıy yafraklar koyaş kürsün?..

Anıŋ arasında ceyden kalgan koş

Sayrab, tüksün aktık moŋların?..

Küz köni ülüm şul tabigatke

Sizdirmeyinçe kilgenidey,

Minim yanımada şıpırt kilsin?..

Bilmiym anıŋ aldada torganın.

Nek şul çak, agaçdagı koş kibik,

Aktık cırlarımnı yaŋgar atım?..

Burmalı tavşım gükke çıksın

Monlı yöreklerni titrettim?..

Bu moŋlı cırnıŋ soŋgı kilgende,

İrenlerimni übiş yapsın?..

Übüşüŋ ah, altun çeçli kız! . cır

Mehluklarının iŋ maturısın!..

Eger hodayım monı kuşmasa,

Tilerimin şunı: ceygi kön bulsun?..

Savgışlı cey açsın kanlı göller,

Cigit kükregeylerine kunsun?..

Aşkındırsın şunda yöreklerini,

Turgay yirine vahşi baraban?..

Minim kükrekegeyimde de üssün

Ülimli hiçniler kinet kandan?..

Yurga anmadan yıgılub töşkende,

İrenke yıllarımnı übüş yapsın?..

Übüşüŋ ah irik perisi! … kük

Mehluklarınıŋ iŋ maturısın!..

Ali

BİR TÖŞ [YMY, Nr. 2, 1931, s. 16]

Miŋ tugız yöz yigirmi bir

Oktabır un, ya un bir

Şıpırt avulga kirdim;

İşiŋni berdim döm döm.

Enkeyim tanımadı;

Koçaklabda almadı.

Tilençi dib uylagaç,

Bir yuka tilim kümeç

Bismilla dib uzatdı,

Hem işikten uzatdı.

Tanımavga şaşmadım;

Sirimni hiç açmadım;

Un iki yıl bir adım

Bu yaklarga atmadım.

Şaşdım lekin şul, tilim,

Nige yuka bu tilim?..

Saran tügel küŋli bay;

Töşünçisi şul bugay:

Anda kara açlık bar;

Kümeç az, yarlı küb bar.

Ali

TURMIŞ SAGIŞI [YMY, Nr. 5, 1933, s. 25-26]

Gabdulla Tukaynıŋ ülüvine yigirmi yıl toldı.

Şigyr- Küŋeldegi uylargan sıgıb çıgarılgan bir uç turmış.

Şagyr- Üziniŋ yöreginden taşıgan uylarnı kalıblab, alarnı yörek kanı birle boyab koyaş körine çıgaruvçı.

Uylar, alar üzleride ciŋil tügel: könlerni-aylar, aylarnı-yıllar yasıylar alar.

Alar arkasında yeş yaŋaklar sargaya, ümitli közler tona, utlı yörekler süne…

Şul uylarnı sipab ösdirüvçi cili, yumşak turmış nurları bulmasa…

Avır uylar yanına uylar kögök avır sagış koşıla.

Sagış- ömit-ömitsizlikniŋ koşluvından togan izlenüv.

Tormış, eylene-tire, küŋel körirge tilegen kük, yemli tügel. Anıŋ yulı miŋlerçe kirteler birle tolgan.

Könlerniŋ koyaşı birle tünlerniŋ yuldızları arasında ehenk yuk.

Nik?...

Korılışnıŋ tüb sırrı nerse???

Sorav tamgaları arta, arta, arta…

Alar başka silmiyler; taşıylar; yılga bulıb agalar…

Miŋlerçe yıllardan birli anıŋ cevabın izliyler. Kişiniŋ miŋlerçe yıllık tariyh yulı alar birle tolgan.

Min, min, min …

Alarga cevab bire alır minmi?

Yuk.

Kirekmiy de!

Min anı üzim yasıyım. Küŋelimdegi toygılar mini cıyanda, alarnı selavat köpriniŋ yemli boyavlı izine tizib, üzimniŋ yulımnı töşiym.

Üzime, üzimçe turmış kuram; yul sızam.

Uzgannıŋ, kileçekniŋ tübsizligi nige kirek?!

Min turmışnı yaratam.

Min yeşiym!!!

Aşkıngan küŋel çitilikden çıga, dönyanı koça.

Kübelek kük, uçıb;

Çeçek kük, üsib;

Küknіŋ kiŋelginden üziniŋ moŋın, kurkınç moŋın öre başlıy…

Koyaş nurı- anıŋ yuldaşı.

Akkan su – anıŋ cir çişmesi.

Könler üte. Koyaş nurları suvına. Cey kite. Köz kile.

Kışnıŋ suvık karları cirni basa.

Küŋelniŋ yuldaşları yazmışnıŋ timer kolında buvlalar.

Yalgızlık başlana…

Küŋel moŋlana.

Yugaltuv moŋı yörekni sara.

Anıŋ açısı küzlerden çıga…

Turmış kıska.

Aşkıngan küŋelniŋ,

Umtılgan yörekniŋ yulı-?

M.H.F.

2.2. Edebi Metinler

KİLDİ! [YŞ, Nr 1(17), 1921, s. 15-17]

-neşir-

m.ga bagışlana

-Kildi!

-Kim kildi?

Tavış işitüldi. Sual birildi, tagın tındı.

Bir üzgerişde bulmagan kük, moŋlı tabigat tagın tiren tınlıgına batdı. Tik şul süzlerniŋ hevanı yaŋgıratuvlarından gına çıkgan kaltıravdan hereketke kilgen agaç yafrakları gına başladavlarında bir az vakt devam itdiler.

Yörekge buz sugılgan kük buldı. Küŋel bir köldi, bir abdırandı. Ul şul megnesiz abdıraşda. nindidir bir rehetlik toydı. Nindidir bir behtlilik sizdi. Şul kürinmegen rehetlik, şul açamagan beht anı kablar deşdi kayadır öndedi.

-Eyde!

-Kaya?

Nige tagın sual? Elle bilmiyiŋmi ?

Yir küklerni katretüçü; zur, kin dingiz suların uyurub-uyurub bir yakdan ikinçi yakga kuvub şayaruçı; dolagan kutlı davılını tuktatub barmagı birle bitirüb bitirüb, eylendirüb heva obkının yasavçı; ayaz könlerde koyaş bulub, bitün dönya östine nurın çeçüb, bitün tabigat hem canlılarnıŋ başlarından ……. irkelevçi, bolıtlı könlerde kükni kablab…… yözi birle küŋellerini şomlandurub, andan başka da izilgen, meyus cannı azablavçı; barlık adımların rehmet fereştesi şulay uk barısınında azraili kildi.

Calmaygan yöz, kıgaygan kaş mengi rehmet süzleringine süylerge hem şulay uk iŋ avır azablı hökümde nide eytürge yaratılgan til, ruhsızlarga-ruh, cansızlarga-can, imansızlarga-iman birüvçi, şulay uk ömidlilerni-ömidsiz, batırlarnı-köçsiz ataklılarnı-isimsiz, fereştelerni-yöreksiz kaldurıçı küz-urun ……. küz yatagbızga …. atdı.

Miŋlerçe canlar anıŋ yulına çıgub……ye rahmet, ye azabın kötüb başların bökdiler. Alarnıŋ küzleri ul kilgen küzniŋ nurlarına karab tura almadılar. Yomıldılar.

Şularnıŋ östlerinden ul üzdi. Anıŋ üzine gine heman. bulgan altun arbasınıŋ küpekleri alarnıŋ cilgelerine tagulub miŋlerçe canlarnı behtli itdiler.

Tabigat tındı akrungına başlangan sandugaç hüdanıŋ ul zatınıŋ hublab/ hublayıb sayragan ciri işitile başladı.

Tukda ul ni di? Ni sayrıy?!

Şadlık-küz yaş; kavuşu-ayrılışı:

köliş-yıglanış.

Tukta ul, cırlı!

Sayra, bılbıl, eyde sayra,

Moŋlı tavışın moŋlanıym.

Yuk kiregi, uyna, göl, sin

Yeş yörekni kolga alıym.

Min kölem tik ul kölüde

Miŋlerçe azab çige:

Şadlanam min tik küremde

Niçin ul kan-yeş tüge.

Bitün tenine isislik-sovukluk yögerdi. Küŋel nindidir bir tilek astında kaldı. Ni buldı? Ni işlemekçi idi hizer ni işleyeçek? Ul alarnı töşünürlik bir halde tügil idi.

Ul kızu-kızu kitdi. Aldına barub basdı. Kaltıragan til birlen süzge ……Azgına cömleler birle üzin anlatmakçı buldı.

Şul küzlerini, şul söyikli yöze, şul üzin……. şul tiren megneli karaşnı kürür üçün anıŋ tılsımlı tavşın işitür üçün anıŋ sakında küyle üzin anıŋ yanında bir gine minut bulsada kürür üçün yörekiniŋ aşıknudan anlatmakçı buldı.

-Süyledi.-Ul köldi.

-Karadı.-Ul bildi.

Lekin bilmemişke salındı. Ul ahnı, ul zarnı işitmiy kük kablandı. Ana igtibarsız kalıb küzlerin çitke karat dide- ende ……..

Ul yıgıldı. Anıŋ ayagın uyub, bir gine karavın bir gine süz eytüvin bir gine mertebe moŋlı ünin işitdürüvin suradı. Yalındı. Cılladı...

Takati kalmadı sabrı bitdi. Yörek yanuvı aŋa tuktarga irik birmedi.

Ul biz minniŋ bir yagına turmışın-canın, ikinçi yagına anıŋ üzin kuydı da karşusına asdı. Soŋgı, hökm soŋgı süzni kütüb, sargaygan yözin kükge köterüb bir tulı karaş birle karadıda, küzlerin yumub her bir suluşı, her bir tavışnı bitün köçi birle tınlı başladı.

Ha ha ha ….

Bitün eylene ……kölüş, usal kölüş birle kablandı.

-Akılsız, …… sin kim?!

Bulganmın. bahtıŋ…

……-kil.

Ende ……- karama!

-Şulgınamı?

-Ha ha ha…

Min kölem, tik ul kölüvde

Miŋlerçe can azab çige,

Şadlanam, min tik köremde.

Niçek ul kan-yeş içe.

Ul agardı, kügerdi.Artka çiger üçün adumında atlarga ölgirmedi avdı.

Ul cansız idi.

Kazanlı

AÇI CİL-KÖÇLİ DULKUN [YŞ, Nr 3 (19), 1921, s. 14-16]

Ey, ademlerniŋ söykelisi!

Sin mi beyük, Tenrige şundıy ahlar birle möracagat iterge cüret itdik?

Şundı katı ahlar, şundı azablarnıŋ açısını yörekniŋ yalkunın küŋliniŋ derdsizligin kürsete turgan süzler, siniŋ matur muhabbet aşıknuvnı gına süylerge tivişli bulgan avızından çıkdılar mini?

Şul yaktı koyaş, şul nurlı ay, şul matur yolduzlar, heva, şul diŋiz – iki- çigi kürinmegen diŋez suvı şul süzler eytilgen heva dulkunın siz dilerimni?!..

Şul matur küz kirfikleri, şul tatlı, kederli minutlarda gına süylene torgan süzleriniginе işitürge layıklı bulgan kolaklar şuŋa şahid buldılarımnı?!..

Şul urunsız başka …… işlerge tiyüşli bulgan mecburiyetleri-barsı tügel, berse gine de şul cezanıŋ kisegine turulukmı?!..

Yuk, min mertebe yuk!..

Ey, adem balası!

Siniŋ yöregiŋde kiçkinegine bulsada ademlerge muhammet utı yanmıymını?! Siniŋ niçke, fereştelerinki kibik kalbiŋde az gına bulsada şul dönyandagı üzin şikelle ademlerniŋ gazabların alurga urın yukımnı? Şundıy yılda, şundıy minutda siniŋ küŋel küzleriŋ, üziŋden başkalarga karaş aturga tilemedimni?..

Kara, kür!

MiŋlerçE tavlardan yılga-yılga bulub agub töşken, miŋlerçe bulunlarda köl bulub tıngan algu-kızıl su, ara-tire östke kalkgan yaltırav kılı almalar, şular östinde inci börtögi kük yaltırab közlerni çagıldırırlık bulub nurın karagan börtükler kürinemi? – Ul adem kanı, tügerek almalar-küz almaları, inci börtükleri miŋlerçe gazizlerniŋ küz yeşleri…

Zaman üter, yıllar uzar. Künler, tünler üzre tilerinde bir bir almaşnurlar ama bu manzara, bu köriniş, küŋelge bir kögen yerinden çıkmas…

Yörek birden tibüden tuktar, küŋel-küz töşürüv birlen perde kablar. Kolaklarga her bir gali süz eytür aldından çüçrek tutrulur..

Adem üler. Adem ruhen üler. Gaziz canlar tenlerinden ayruluvları birle kükke-teŋri karşusına uçarlar. İkinçi kat çıkgan tenlerine eylenüb kilürge onuturlar.- Çönke ul ülgen; anıŋ öçün barda yabık…

Kük kükrer. Kara, kalun bolutlar kük yözinde bir toktamıy karatlık iteler – dönya ahın yugarıga aşurmaska, gali zatka işündirmeske tırşurlar…

Çıgar canlar. Çıgar taş yörekler. Şul algu-kızıl kan östine kürpe ciyüb, şul açı küz yeşleri östine tatlı aşamaklar tizüb, aldagı nurga karab barın unuturga, tik üzleriniŋ östinlikleri öçün gine kön iterge tili başlarlar..

Çıgar maturlar- şul kaygulı börteklerniŋ kızganç karaşların közgi iterlerde üzlerin bizep, maturlab koyaşnı gaşık iterge tili başlarlar…

Kilür vakt- tenden ayrılgan her can şadlıgından kölgen avazı birle betün cihannı tuturub bir gevdeniŋ hereketsiz kaluvından haber birür…

Kilür vakt- her bir lezzet, her bir rahmet, her bir toy şul gönahsız kan, urunsız tögelgen küz yaşı östinde bulur..

Muna, ademler şuŋa aşıknalar. MiŋlerÇe dönya mikrobları şul gilimden ders alalar, miŋlerÇe küzsiz sokırlar şul yulga ündiler..

Lekin biz aŋa barub çıga almabız. Ul tavlardan yılga-yılga bulub akgan algu-kızıl su ele tuktamıy könden-kön köÇeye.Ul uygu yirlerdegi köller könden kön zur ayalar. Bir şul üz kanımızda üzbiz tonÇgurbız.

Kara!

……., acı salkun cilde, diŋiz Çitine Çıgub şul tabigat arslanınıŋ suluşıŋ tınlaganıŋ barmıy?

Ni süyliy?

Anıŋ diŋeznіŋ urtasında yirli gayrtlenüb kilgen dulkunı, diŋezde bitün kereblerni ÇoÇka urınına Çöyüb, bir minut içinde yuk iterge küpi yitken dulkun, kiÇki açı cilde yarga kilüb ni söyliy?

Saf küŋel, kirlenmegen küŋel şul bir törli gine bulgan tabigi tavşı …….. ni işüte?..

Tıŋla! uyla!

Her dulkunnıŋ yarga kilüb berülüb, gayreti bitüb, ak köbekler çeçüb yaŋadan kiri kaytuvı hezirgi köndegi miŋlerçe gine sizlerniŋ, …… kısılgan minlerçe magsum, magsumelerniŋ birle şöb bir köç birle soŋgı sulışların aluvları tügelmi?

Taŋ ata. Yaktılık akrungına bitün dönyanı kablıy. Bar yir tın. Tabigat tiren yukusından uyganmagan. Sandugaçlar- tabiygatnıŋ şuleleri ele tormaganlar; meŋgi sayrar öçün yaratılgan tavışların yaŋgıratub dönyanı soŋ birle tutırmıylar. Bir üziŋgine… Şul tınlıkda küŋliŋge kara. Anda ni küresiŋ?!..

Küz aldıŋga, togandan, üziŋni üziŋ bile başlagandan birli bulgan vakgalar basalar. Saba vaktlarıŋ, yeşlik, cüklerin çakların aşıknuv, idiyal birle tulı vaktıŋ barsı, barsıda bir bir köz aldıŋda üteler. Köriniş bir bir algaşnur. Sagınursıŋ. Küŋellik niçkerür..

Gömrüm uzdı. Meŋgige kaldı! Diyürsiŋ.

Kara, ni kadar vaktnıŋ uzdı. İŋ irikin, iŋ derdli vaktıŋnı kaldırdıŋ- Ni işlediŋ?!...

Kolagıŋga turmış dulkunlarınıŋ av suluşları işütülür. Ul avırlık östde eylengen kara bolut kük, şomlı tösi birle küŋeliŋniŋ iŋ tiren yirlerin kablar. Karaŋgılatur. Küŋeliŋ ni meyusiyet basar.

Üziŋge kim öçün tırşurga, kim öçün ah ururga kirek, azgına bulsa da kimlerni bahtlı iterge, hiç bulmaganda gazabların ciŋleytürge tırşurga kirek. İkenligine töşünürsiŋ. Küŋliŋ cılar…

Uyla!..

Uyla, yaŋlışurluk bulmasun. Bu töşünü, bu karar bir bulurga tiyüş!..

Kazanlı

TINLIKDA [YŞ, Nr. 8-9, (24-25), 1921, s. 24-25]

… Cil ulıy. İkinsiz- çiksiz ceyilgen yalannıŋ tübinden kilgen açı cil nidir izliy. Üziniŋ vakt-vakt karlıkgan tavışı birle kimgedir açuvlana…Tagın özgere, tagın kızganç yörek üzgeç açı tavşı birle cılarga tutına…

Koyaş, kük yözinde toknamıy köçkelegen, zur-zur kisekli kara, ……. bolutlar arasından birge karıda tagın uzak vaka alar artına yaşrına, anıŋ yüzi nigedir burçulıy: zur bir iş, zur bir almaşnuv kötüşiy bötün kıyafetin kablaganda anıŋ yözine, bu könge kadar körinmegen bir tös birgen.

Mine bir zur kisek bolut anı kabladı. Kön birden karaŋgılandı. Bötün dönya östine kara perde ilingen kük buldı. Şul kablav içinde karlık sizildi; kan tamırları buvluvdan yörtündiler. Nindidir, küzge kürinmegen, bir yırtkaç, bötün dönyanıŋ bugarına ötkün tırnakların batırganda tişlerin şıtırdatub anı buva…

Yırşarı alpan- tilpen kile. Östdegi nerseler hereketke kileler. Zur-zur öyülgen/üyülgen taş kisekleri dirildeb işlürge turalar.

Başda akrungına, yalguv, yalbaruv, kızganuvnı sorav tavşı haman küçeye. Anıŋ ayrım-ayrım kisekleri, ayrım-ayrım zarları birge koşılub tutaş moŋ diŋgizine evrileler. Şul tarlıkda, şul gazab içinde, şul moŋ diŋgezinde üziniŋ ötkün sızgıruy birle cil sızgıra…. Anıŋ bötün köçi birle, "kururiyet!" dib yiberüvi, şul bitmes-tükenmes tavış dönyasında ayrım açık işitilüb kala…

… Şul tavışlarnı birgine minut bulsada işütmiy, tınub turur öçün, kollar ihtiyarsız küterilüb kolaklarnı tumalıylar; küzler, şularnı körmes öçün, anıŋ minut sayın almaşnub torgan sovık, tössiz heline birgine mertebe bulsada kim şahid bulur öçün, kabakların töşüreler.

Bir minutka tınlık tuva… Minutlık. Kollar yaŋlışlık birle şuvarga ölgermiyler: moŋ diŋizi tagnı rahimsiz dulkunları birle berilüb, küŋlini evvelgidende kübrek ernite töşeler. Tagın kolaklar kablanurga, şul tınlıkga kayturga aşgalar… Şul minutlık tınlık birle faydalanub şulardan kitüv, meŋgige kaçuv, şul ahnıŋ, şul zarnıŋ, şul kut uçrunç halet dönyasından azga gına bulsa da kotulur üçün, dönyanıŋ köz körmegen, kolak işitmegen yirine kiterge aşkalar… Ruh, can, gakıl barsıda şuŋa koşılgan, igmanıŋ hiçbir hareketine karşı kilmiyler.

Ul üzine hesab birmesden, yumılgan köz, kablangan kolaklar, şul birden bir gine minutka bulsada kotulur öçün togan tilek birle, kaya baraçagın, nişleyeçegin, izlegen tınlıknıŋ dönyada bulub, bulmavında uylamıy alga yügürüvinde devam ite.

Cilniŋ kalın tavşı birle ulavı, anıŋ kapuvına açuvlatgan kük tuyıla; anıŋ vakt-vakt açı tavşı birle ‘‘fuvu..yet!’’ diyüvi, anıŋ artından kugan/kogan nerseniŋ munı tutar öçün suzılgan kollarnıŋ barmakları tavşı kük sizile, kisek-kisek işitülüb kitken zar dulkunları, anıŋ artından kolların suzub, sargaygan yözlerinde içki batkan közleri, iti bitüb söyekge gine kalgan gevdeleri, baş urnına, tişleri arjaygan baş söyekleri; matur, moŋlı, sırlı, dönyanıŋ bötün kuvvetin cıygan tılsımlı köz urnına ötli kömr kisekli utırtılgan can anı kuva kük. Mine ul tagın bir gine adumında atlarga ölgermes ul ozun barmak söyekleri anıŋ tenine bataçaklar…

Ul üziniŋ gevdesinde, alarnıŋ kagluvlarında çıkkan salkunlıknı toydı. Ötkün tırnaklarnıŋ bir niçesi çidi/çedi almaslık gazab tudırdılar. Ul soŋgı köçin ciyüb, soŋgı mertebe atlab kalur öçün ayagıngına kütergen idi. Bötün eylene-tireni katı, kimindir müsamere/mesmere itüb külgen külüş kabladı.. Cil bir uladı. Tagın ‘‘fuvu..yet!’’ itdirüb, evvelgidende katırak sızgırub yiberdi. Kükde nindir dübürdedi.

Ni buldı soŋ?!..

Ul anı bilür öçün küzlerin açdı: alda biyük teke yar. Astındagı kiŋ diŋeznıŋ zur-zur akbaşlı dulkunları yarga kilüb berileler. Yarga sogıluvdan çeçreb kitken su tapıları su östin perdeliyler.

Ul artka eylendi: şul suzılgan kollar, küzler urnındagı kömürler, ozun-ozun kibken söyekler bötünsi birle körnürge ölgermediler- ul tagın küzlerin yumdı.

Tagın bir minut nişlerge de bilmiy torılgan abdıraşda ütdi. Gaklı töşünürge vakt tabmadı- bir baka teni kük salkun nerseniŋ çirkendirüvi bötün meseleni hel itdi- ul alga, şavlab togan diŋeznıŋ zur-zur dulkunları östindegi ak mayak kisekleri östine töşer öçin digerdi de hevaga aslındıy..

Dönya birden tındı. Tenni, sizlüvi birle ök rahatlık tuydıra torgan calılık kabladı. Küŋel izlegenin tabkan kük cılmayub, bir minutlık rahatın burçmas öçün kilesi sagatin kaygurturga baturçılık itmedi. Ul ozın hayalinde todırgan cennet içinde itüb his itdi: Birinçi muhabbet, birinçi suluş koşuluvı, birinçi mertebe öbilgen irenlerniŋ teni, birinçi mertebe eytülgen, ‘‘süyem!’’ digen süzniŋ megnası barsı, barsıda bir yulı içke kirüb kirekli urunlarına urunlaşdılar.

Mine yumşakga tavışlar birle kimlerdir süyleşirge totındılar. Bik akrunlık birle, anıŋ rahatın buzmas üçün kük, saklanubkına kiŋeşeler..

Tukta, ul munı kaydadır işütdi! Bu tavış tanış kük!.. E, bildi: ul togan könni anası yanında yatkan balasına birinçi mertebe karab: can kisegim!- digen idi. Şul tavış hazır işitile.

Tukta, enkey! Sin kayda? .. Eyde, enkey!..

Gaziz balam tukta, mini küt! Birge barurbız, küz almam, birge. Anda kişi küb buladı ayrılık..

Ene, kaya barurga eytesiŋ?...

……..

……..

Ana yugaldı. Tavış bitdi. Tagın nersedir şatırdadı . Kimdir pışıldadı. Mine tagın kimdir süyleşe başladı: - Tukta, yiberiniz mini! .. Eyde canım!

Ul üzine suzılgan bir kol kördi. Körgeçde çitgerek taypıldı. Lekin ul bir vakt idi. Ul anı tanıdı: - Bu kol birinçi mertebe anı koçaklagan idi. Birinçi mertebe ul bu kolnı öpüp, ul kol hacesiniŋ küzlerine karab: - Süyem!- digen idi.

-Tukta, birge barabız!..

Eyde canım… Kaya barabız soŋ?...

-Sin bilmiysiŋ mini?

-Tınlık ikenin bilem. Eyde! .. Nindi rahat nindi tınnn..

Soŋgı ‘‘nun’’ ları anıŋ bakırdab çıgargan su köpriçikleri birle tunçıkdılar. Ul itdi diŋez östine töşüb bitün anıŋ zur dulkunları arasına kirüb yugalgan idi.

Bir niçe minut uzdı. Cansız ak gevde öyrülüb öyrülüb argılgan dulkunlar arasında yumıçka kük ele bir yakga, ele ikinçi yakga çaykalub yöze-yöze diŋeznіŋ östün körtken sıyık toman içinde közden yugaldı.

Biyük teke yarnıŋ östinde kurı söyeklerden tizilgen gevdeler üzleriniŋ ozun kolların suzganlar, ütli kömirli közleri birle diŋez östine karılar.

Cil ulı… vakt-vakt üziniŋ açı tavşı birle: ‘‘fuvuviyet!’’ didi.

Kazanlı

KARGALAR ARASINDA [YŞ, Nr. 8-9 (24-25), 1921, s. 33-37]

Uydan bir kisek.

Törli arbaçılarnıŋ tuktavsız, atların kını-kını aşkguları, aftamabılllarnıŋ is kitkeç kızuv birle burgıçların kıçkırta kıçkırta çabdıruvları, uramnıŋ iki yagındagı tıratvarlarga mimaslık derecede tıgızlanub, anda-sonda baruvçılar birle tolganga, andan başka da tıgız bulgan şehir uramı tagında tıgızlangan; tuktavsız küterilüb torgan tüzen bu dertleri birle, andan başka da taza bulmagan hevanı tutralar idi.

Köpr yanına barub yitüb, barula- sugıla halk dulkunın cuvıb ikinçi yagına çıkgaçda küzlerim, gadetleri buyınça, karşıdagı biyük yortnıŋ başına koyılgan sagatke umtuldular.

Ele saget 3 gine idi. Sagat gine 4 gine barub yiterge kirek bulganga, min, başka uramlarga karaganda tınrak bulgan, balnıçnı uramga burıldımda, irkinlebrek şuluş alub, iki yakga utırtılgan agaçlarnıŋ yaŋa gına yeşerüb kilmekde bulgan yafrak islerin isni-isni, akrungına yugarı küterile başlam.

Kolakga bir nindidir tanış tavış işitildi.

Nindi tavış? Kaydan kile? Kayda işütdim? Uylarga tülgermedim- tanış tavış tagın bir mertebe yaŋgıradı. Eylensem: balnış işiŋ aldındagı biyük usak agaçlarınıŋ uçlarına yasalgan uylar yanında kübkine kargalar cıvılganlarda - kıçkıralar …birevi uça , ikinçisi tagın küterile. Tagın tavış işitile. Tagın uçalar.

Bu uzgan yıl yasalgan uyalar bulurga kirek de bu yıl ele kübden tügel gine cılı yakdan kilgen kuşlar şul ezir uyalae üçün tartkalaşalar bulurga kirek. Min şulay uyladım…

Mini şul körinişke nindi beyledi. Şul üzliksiz işitilgen karga tavışlarında, şul agaç östindegi öyim-öyim, börk şikelli, tügerek itüb çıbık çarkdan yasalgan uyalarda küŋlini üzlerine tarta torgan bir nerse bar. Şular birle beylengen, küŋliniŋ bu könge kadar östke kalkurga ihtiyaçsız sizmegen körinişler bir bir artlı küz aldından üte başladılar …

Ey, turmış! sinde nindidir bir zur sır bar. Şundıy atlagan sayın uçravı emsal bulgan vak, tabigi bulgan bir törli gine küz beblevinden de uylar çıga!..

Siniŋ kiçkine gine bir noktaŋ bulada ademniŋ zihni nikdir yırak kitüb, uzgandagı, tılsımlı kalem birle yazılgan könlik defterlerin aktaruvga mecbur bula…

İy, ul vakt, ul vakt!..

Koyaşnıŋ kölüb, aynıŋ cılmayıb sandugaçlarnıŋ üzliksiz yaŋgırab bötün dalanı tutralar; küŋel bir ömid -maksad da kalkub yugarı aşarga, küzge körinmegen, his itlüvigine mömkin bulgan nerselerge aşkına… Ul anda-sanda bir gine uylanuvı mömkin bulgan fikr deryasınıŋ tübine töşe…

Alda ak köl.. Kayıklar .. Andarak agaçlık.

Ene soldaruk ozun, tugaylangan agım su..

Koyaş akrunlık bilengine tav artına yeşerne başlıy-eytürsiŋ, ul tizgine kaçub kitüb, tabigatnı şul bir yulı bulaçak üzgerişde kaldırub kurkuturga tilemiy…

Kükde kızıllık çıga. Yir buzın aksıl kölege kablı başlıy. Su östi tına. Ara-tire köl östine çıkgan birer kişili kayıklardan başka anıŋ tınlıgın buzuvçı yuk. Kölniŋ argı başında ok yörürge çıkgan yeşler törkümiy bulurga kirek. Üzdirüb-üzdirüb uynalgan moŋ, bütürligine tonda yaŋgıragan ahıŋ kolakga kire…

Yaŋa gına tınarga ölgergen kamışlık azgına silkine başlıy. Uzakda ütmiy gübrli baka kaltırangan tavşı birle bakırdı başlıy; bara-bara bötün kiçki heva baka tavşı birle tola…

Su buyında ok, tav koyına salınkan ul bir törli gine bulgan tınlıgın yugaltkan. Anıŋ fereşteleri-kızlarınıŋ kirte östine salub tokmaklagan kindir tavşı östine kalka…

Köyleb sogalgan kind tokmaklav, törli tavışda işitilgen baka tavşı birge kuşlalarda kiçki hevanı tuktavsız kaltırata başlıylar…

Sin, iki urtada kalub, şul müzikanı tıŋlısıŋda, içniŋ püşüvinden küŋliniŋ kayadır cilkinüvinden, nidir üzlenüvinden ni işlerge de bamıy abdırab, …… gine, hiçbir nerse uylarga, töşinürge bilmiy, şaşub, hareketsiz kalasıŋ.

Tavış dulkunları, ye kaytırak, ye akrunrak işitlüb …. bir yözüv, uy deryasında bargan kük bir neşir tudıra. Kollarıŋ ihtiyarsız hereketke kilelelerde hızlangan yörekni yeşrüvçi kükrekni sarub alalar. Sin, şunıŋ birle, berse arasından berse aşkıngan, yügürgen hisni tuktatmakçı bulasıŋ… Nindidir bir kımmetli nerseŋ üzledesinden ayrıla. Anıŋ birle siniŋ araŋnı tutaşdırgan tımar agımlan süzlüb yörekniŋ iŋ ……. tutuna.

Küŋel niçkere. Tabiygatke yakınlaşa. Anıŋ cil, kükdegi bolutları, uçkan …..……. ene şul köl buyındagı kamışlarnıŋ akrungına bir bersene berülülerinden çıkkan …….- alarnıŋ süyleşüvlerin aŋlıy başlıysıŋ..

Tabiygatnıŋ bötün sırı, her bir can iyesiniŋ maksad-tilegi aldıŋga basa…

Şıltırdagan agaç yafragı, bızlagan …….., yarga kilüb akrungına berilüb, ….. tagın içke tartılgan vak-vak dulkunlar barsıda üz moŋları, üz zarları, üz rahat, şadlıkları birle sini ikinçi bir yirge alub kiteler. Şul turuşnıŋ, uylarıŋ, şul işitilgen tabiygatnıŋ sırı sini uylarga, üz turmışıŋnı, üz maksad-tilegiŋni, dönyada turuvda bulgan soŋgı ömid, kütken nerseŋni iske alurga, anı …….. aldıŋga basdırırga, til birle kıçkırub eytüb kolakga işütdirirge ihtiyac tudıra…

Çınlabda, sin kim? Ni öçin turasıŋ?

Nik kildiŋ? Kaya barasıŋ? Ni kütesiŋ?!...

Sualler bir bir tuvalar. Berse de cevab ala almagaç tagın berse artından ikinçisi kilüb şul tavışlarnı yaŋadan bir mertebe kolakga ……..

… Sin yeş idiŋ. Kımmetli ……. bar idi. Kiŋ …… ayak hiç nerse uylamıy yögürüb, ……. idiŋ. Azgına üsdiŋ. Mektebge kirdiŋ. Ukudıŋ-bildiŋ. Dönya zurlıgı, Allanıŋ galiligi hakında fikr aldıŋ. Soŋgı eytülgen süz;

-Turmış, ul tartışdan gibaret. Mekteb, tecriybe, gakıl, bası şunıŋ öçüngine kirek!- digen uynı kabul itdiŋ.

Mine sini …. Turasıŋ. …….. salkan siniŋ uyıŋ sini yörüte. Alda torgan bötün nerse turmış üçün kirek bulub körine de üziŋge üziŋ hesab birmesden, anıŋ birle tartışurga kirek digen firarnı biresiŋ..

Lekin bu gına az. Bu gına, dönyada torur öçün, yitmiy. Bu …….. gine turmış siriniŋ bitün dönyası kirmiy.

Turmış öçün tartış kirek. Ama şul turmış üzi ni öçün?! Ni öçün sin şul tartışnı …….. kılasıŋ? ……. itken tartışıŋ neticesinde köringen …… itilgen küç algan nerseŋge tururlukmı?..

Cevab birürge gazablanma. Siniŋ bitün tüzülsiŋ cevab birürge siŋe ….. birmiy. Siniŋ …….. küŋliŋ, ……. yörekiŋ sini bu uylardan yırak tuta.

Tışkı maturlıgıŋ, ……., ……. tartışnıŋ kübliligi birle sin …… Can, kan siniŋ karşıŋda bir ni tügel. Sin- sin! Bitün dönya …….. sin bir üziŋgine. Tilesеŋŋŋ

Lekin sinde tilek yuk. Sinde yörek yuk. Bötün tilegiŋ, bötün köçiŋ şul maksad, tileklerni …….. çıgaruvçı nerseni tabuga kitken. Ama ul kitüş. ……. tügel. Ul üzi birle birge sinden tilegiŋnide alub kitken. Bir nerse tilevge sin muhtac.

Kiç kilür. Karaŋgılık tüşer. Küzge …….. körinmeslik helge kilür. Vakt uzar. Taŋ atur, moŋlı tabiygatnıŋ moŋ …….. tagın moŋlana başlarlar. Cil iser- dönyanıŋ bir birindegi ……. ikinçi yagına …… Ama siniŋ kolakların ul nerselerni işütmesler. Küzleriŋ ul almaşnularnı körmesler…

Tukta, bu gına az! Sini bular gına …….. töşürmiy. Eyde!.. Köŋliŋ, üziŋde bilmegen, bir puçmagın aktar!.. Bötün hisiŋni …….. moŋ kablamagan bulsa, küzleriŋni aç!..

Mine bu üz …….. bir kaytuvçılarnı yeşre torgan bar. Munıŋ kiŋligi arşın …… öç arşın. Yuk, bu kadar kiŋlik siŋe birilmiy. Anıŋ artında tagın …… arşın kadar ….. bar. Bu yirler ….. birle kömileçekler…

Munda siniŋ anaŋ, munda – anaŋ. Munda-tuganlarıŋ. Şunda ok kömilgen ……kürdiŋmi?!..

Sinde şunda kileçeksiŋ. Sinde, şul tar, salkun ……. tagında tarırak bülemine-……. kirüb, meŋgilik yukuga talaçaksıŋ…

Yıllar uzar. Kalkub torgan tufrak basıla basıla yir birle tigezlenür. …….. uçrab östiŋge agaç utırtkan bulsa- ul da bir ……. Anıda dönyada tartış öçün torgan birinde kisüb alub utın urnına yagub tütünin kökge …… kölin …. uçurır…

Saf su birle könden könge culub, isli maylar sürtilüb, kederlenüb tutılgan teniŋ …… dönyada ohşaşı tayılmagan bir is birle …….. Közleriŋ, kolakların, matur avızlarıŋ, …… kük tizülüb torgan tişleriŋ barsıda ……., başıŋnı erjaygan bir ……kitürür…

Dönya üz yulı birle barur. Turmış agumı üz yılga sinde haman agur,- sin meŋgi unutılub, atına …….. ukulgan ……. tuva nindinde mahrum bulub, iŋ söygen, yaratkan, meŋgi unutmas kük toyalgan …… külnüb süylevni ……!

Mine şul vakt, ülgi uyıŋ, evvelgi …… yanına tagın bir nerse, evvelgi karaşıŋ yanına tagın bir karaş kirek igenligine töşüv nursıŋ.

Mine bu ziyaret. Mine bu siniŋ şikelli miŋlerçe dönya kovçılarnıŋ soŋgı tilekleri bötün gömrleri buyına dönya kovub kan ……., köz yaşı aguvına igtibar itmiy tartışub, şunıŋ neticesinde …….. kisege satub algan “altun sarayları…”

Mine sinide şul küte. Sinde şul yulda. Şul soŋgı haltke barasıŋ!..

…….. toy, itilgen beyremleriŋ bar da siniŋ rahatıŋ, behtiŋ üçün; bar da siniŋ turmışıŋda. Yir turlılık basar öçün. Biyük Teŋriniŋ biyük beyremi, siniŋ yuk – bar ……..- …… buluvıŋ, dönyadagı nerseler birle gine faydalanuvıŋ yitmiy- kük birle de sevdege koşdıŋ: iŋ kımmetli beyreminide üziŋniŋ ……. birle bılçıratasıŋ!..

Kigen matur kiyimleriŋ, …… sayın tiz başı çıguvından korkılub ukulgan …… arasında ……. küterür üçün askan altun ……..- ziynetleriŋ, Alla birle siniŋ araŋda bir ……. kurmıymı? Çin küŋliŋden yasarga tırışkan duaŋdagı yasalma ul …… tarafından sizilmesmi?

Şulay siniŋ turmışıŋ şulay. Elle birgen tırışkansıŋ- tabkansıŋ. Tileseŋ ni işliysiŋ- ……, şundan başka eytür süziŋ yuk şul!..

…… algarak üz! Elle yüzninde siniŋ ……..alda. Elle ge yaktırak bul!

Üziŋ şikelli milionlarça. Ademler bir …….. ikmekge zar bulub kıçkırub- kıçkırub can birgende, siniŋ bir …….. tügelmi?

Minlerçe ademler yalangaç, taşka ayakların kiskelengende, miŋlerçe atasız kalgan ……. salkun buranlarda ……., katub uramlar da can birgende, miŋlerçe atalar balalarınıŋ soŋgı gazabların körürge kadar tileri yitmegenlikden üzlerin üzleri suga atkanda hem şul ah, şul zar bötün kükni tuturub, şularnıŋ küz yaşı- kanlı küz yeşleri yir yüzin kablaganda bu …….. kiyimleriŋ, şul östine koyılgan bir …… yaltıravı dönya öçün, şul gazablarnıŋ şahidi öçün ……. itüv tügelmiy…

Min üzime kilgende, bakçasıŋ …….. arasından şul koşlarnı karab, ……. katub torgan halimde tabdım.

Küŋel bu yukgandan bu yuga. Vicdan süylegenden- süyliy, süzleri yörekde kanlı izlerin kaldırub, …….. bir bir üteler… Kük yirge yakınlaşkan kük …….. Kimdir cılı, kimdir zarlana, ah zarlar kolakga …….. Östden ……. baskan kük, bir avırlık basa. Şul iksiz-çiksiz ……., bitmes-tükenmes sualler eylendirüb alalarda şuluk kük sarub yörekniŋ soŋgı kisek tazayrındagı soŋgı tamçı ……

Kargalar haman şul …….. üçün tartkala-şularında devam iteler. Bir minut ütken sayın alarnıŋ tavışları bir şomlı tös alub ……. tavşı kük küŋlini kurkıtalar…

A.Davud

KÜNEL TİLEGİ [YŞ, Nr. 11 (27), 1921, s. 13-15]

… Aylı bir kiç idi.

Küknиŋ kuyında rak (gider gelir işareti), aydan yıragrak, torgan yoldızlar, şul azgına yaktılıkları birle, bötün dönyanı yaktırıtkan zur nur aldında tururga uyalup kolların küterüb nur kara yelerib bir kablab bir açub torgan kük süner-sünmeskine cumuldılar…

Yumşakgına cılı cil ise. Bötün eylene-tireni bir şigıri tınlık kablagan. Şul tınlıkda, şul tavışlar buşlıgında, künel üzine irikin bir tabub şundan faydalanurga tilegen kük, kayadır oça, aşıkna…

……., bu havada dünyevi, tik yörek …… gibaret bulgan tavışlar yugalganlarda, alarnıŋ urunıga künelden çıkgan soŋ dulkunları urunlaşkan. Heva birle içki dulkun bir nerse ularak ukga şıkanlar, sin anıŋ birle ayrılmaslık bulub beylengensiŋ. Nindidir bir köç siniŋ künelni tışka tarta, nindidir yumşak, semavi kollar yörekniŋ tübende yatkan, duam …….. derecesine kilgen, hislerni uygatub saklık birlegine, bir bir arkılı kiçki hevanıŋ tınlıkına çıgaralar…

Aç bütmiy : zar moŋdan ayrıla almagan künel taşga çıga…

……..

Dönya yaktırgan kük buldı. Şul yaktılık, alırgı bir sır birle, albastı kerek bötün dönyanı kablab yatkan, zur bir avır taşnı, anıŋ östinden alub taşladı kük toyıldı.

Şul yaktılık dönyasında, şul ciŋlilik içinde, şularnıŋ üzlerine gine has bulgan töşnüv bötün barlıgımnı kabladı…

Bötün, dönya ütken, turmış yulı küz yaşı birle yuvulurga tiyüş, dib çıgargan firar meniŋ bir çiti kitildi. Külüv, şadlanuv meŋgige yugaldı, moŋ – birinçi sırdaşım, zar- çın dudsam -dib uylangan fikr kakşı töşdi.

Dönya öçün yabılgan yörek, söngen his, yaŋarında iski haletine kaytub, tışkı dönyada öryene tiren, arık izliy başladı.

Dönyanıŋ vehşetleringe körüb, anıŋ niçe miŋlerçe yıllık tecriybeleriniŋ netiycesinde, tik kan aguvnı, yeş koylunıgına körürge öyrengen küz, zarlarına, sonlarına könküb, şul azab-ahlarda gına bir cuvanç tabkan künel, şul kiçki, yumşak cilniŋ, tübinde utırgan agaçımnıŋ yafraklarına kilüb, alarnı şatırdatuvı, bularnıŋ dulkunlarına sizdirmigine, kiŋeşürge tiyüşli bir sırnı üz ara urtaklaşkan kük, pışıldavları, şul tavışsız süzlerge koşılub, tigiz moŋ sazları kük,

kolakga ahıŋ kitürüvi – küŋel uçagında sönmiy kalgan soŋgı uçakınnı yandırub yabarur üçün üre; almıy bir nur birle anı yaktırtub, ……..; andan nindidir, yörekge yakın bulgan, bir sır açıkmın izlete idi.

Bu nindi üzgeriş soŋ? … Elle bu, ele biznіŋ küb sirlerine töşünmegen sirli dönya tılsımınıŋ bir körinişimi!...

Elle min ikinçi mertebe tov/tuv köremmi?...

Agaç tübendegi iskamiyede şul uylarınga kömülüb, şul sırlı üzge şunıŋ sebeblerin izlerge kötüvüm birle üzimniŋ yanında utırgan ibdeşimni de unutkan min, anıŋ ögürüngine kolıma kagluvı birle yukıdan uygangan kük siskelüb kitdim. Bu ihtiyarsız bulgan bir hereket östdegi bötün tumanlı, uralgan cungak kük, üçi yugalgan uylarımnı birden aldımdan aldıda, alar urnına yörek öçün yakın bulgan bir nerseni basdırdı.

Ul miŋe karab cılmaya idi.

Minem küzlerim kükdegi aydan ayrıldılar da anıŋ yüzine karab, şul yüzde çişilmegen sirni izlerge köştiler.

Tulgan ay kük balkıgan yözinde, anıŋ bötün dönyanıŋ köçin, kutın cıyugan kara zur küzlerinde minim izlegen nersem körine idi.

Appak küz alması urtasında kara, ceti kara şar kük köringen tügereklik hem şul sirli dönyaga bulgan sirli karaşnı bu yulı kürsetüb bitürürge tilemegen kük, ozun kirfikli küz kabagını vakt-vakt astka töşüb anı kablavı, anıŋ östindegi kiçgine gine, sızulub kitken kara kaş, bötün dikkatimni üzlerine tuktatub, bu könge kadarlı kürinmegen hem küŋlimdegi izlenüvniŋ şundıy bir urunda üzine uya kabaçagında uylı almagan bir vakt mini kabladı…

Küknіŋ yuldızları, alarnıŋ cim-cim itüb torgan nurları, anıŋ zur ak şarı-ayı, ul, uçsız-karısız küknіŋ karaŋgı tübinde nikdir hayalde bulındırırga tilense de muvaffak bula almagan küŋel üçün sırlı kuyınıŋ urından-üzi çişilüvine şahid buluv- niçe yıllar izlegen yeşrin sizinüvni bir yulı körü şak katurlık bir nerse idi…

Tukta min ni tabdım soŋ? Anda ni bar ele?...

Mine bu tübsiz kük, ene yuldızları, ene ayı?...

Ah, ay, yuldızlar…

Ene şularnıŋ artında, hayalgına korub citişe ala torgan, hayalde münazaralandururga mömkin bulgan dönya ikinçi dönya… Adem kolı bitmegen, küz ugı töşmegen saf, gönahsız dönya …

Mine şul dönyaga ni tileseŋ. Şunı utırtasıŋ; tilegen çeçkeŋli artdırub, tilegen sandugaçıŋnı sayratasıŋ; tilegen yiriŋden çişme çıgub şıltırab agub kiteçek…

Şul yirde üzine urun tabmagan küŋel bu yözdeni kürdi soŋ? Nindi küç ul hisni üzine kul itdi?...

Ene ul cılmaya… mine yumşak kollarnıŋ kagluvları, alarnıŋ kızulugı sizile…

Mine tagın tavış… ayrım harfler çıgarmagan, tik havanıgına azgına dulkunlatkan hereket.

İy, bu turmış şul. Munda hereket bar. Munda bir küç bar. Ene şul hereket, şul küç yanında ayıŋnı, yuldızlarıŋnı uyalturlık kara küzleriŋ nurı bar!...

……..

…….

Küŋel şunı tiliy idimi? Niçe yıllar üziniŋ iŋ tiren yirinde yeşrüb, saklab kilgen tilegi şulkına idimi?

Nige sual bar bir cevab mömkin tügel bit!

Tilek – umtuluv ayrım bir kagdege haya torgan nerse mi…

Bu kön – sin . Sin- bu köninki..

İrtege?..

Ha, ha, ha… sin bu kön…

Bir könlikmi?!...

Küŋel üzide bilmesden kurknub kitdi.

Şul vaktlı uçkan umtuluv öçün birevniŋ küŋlinde kara tab kaldırırga sin ihtiyarlıymı ? E ul?!

Vicdan azabı!!!

Tukta! Tıŋla!

İrte birle sorgılıt kük yüzi, akrunlık birle gine kömiş buyavga buyalub, bara-bara, şul buyav, koyaşnıŋ yırakdagı nurları birle, altın tösine kirüb, yakut nurlar çeçüvin, ul tösde de küb kalmıy, tagın almaşnub, bötün kükni alsu-kızıllık birle kablaganda, karşıŋdagı, törli çeçkelerde bizeklengen bakçanıŋ arıgı başındagı alma agaçınıŋ iŋ biyük butagına konub, şul taŋnı, şul özgerişni, şul maturlıknı suylavçı sandugaçnıŋ, küŋellerni, tünniŋ karaŋgı izinden, cuvçı kömiş tavşınıŋ hevanı yaŋgıratkanın işütkeniŋ barmı?

Kük bolutlanub, anıŋ zur zur karaçkılı kisekleri arlı- birli yörgende, ademniŋ şomlı küŋli, alarnıŋ üzine beht kitüreçek yaŋa bir kara işke şahid bulurga kirek bulaçak ikenligin tikşirgen de dönyanıŋ tözülüşi- koruluşı hakkında togandan birli fikr yörütmegen, biyük Teŋriniŋ barlıgında unutuv derecesine kilgen, kirlengen küŋliniŋ, vaktlı gına yaltırab kitken yeşin utın kürgeç "Lahavl" sin ukub, unutkan izine kirgenin kürgeniŋ barmı?

Bularda vaktlı. Bularda minutlık.

Maturlık -minutlık.

Turmışıŋda maturlık küresiŋ kilse, anda minutlık hisleriŋni aktar!..

Dönya, ahiret kıyamet… Turmış üzi minutlık tügelmiy. Can-hereket, iŋ kadarlı bulgan bir nerse, üzi minutlık bit. Şul cannıŋ, minutlık hereketniŋ tilegi meŋgi buluvın körürge tiler idiŋ mini?..

…….

Ey, moŋlı sandugaç!

Her taŋ birle yaŋı yaktılıknı karşulavçı, kiçki karaŋgılık töşü birle tagın meyus helde baş! Ayuvçı can! Minutlık şadlıgıŋnı cihanga belgürtmiy kala almagan his iyesi!

Hayır a , hayır a !..

Soŋ tavşıŋda, iksiz-çiksiz bulgan ahıŋlar arasında, şöbheli küŋel üzine çik tabsun. Bir gine minut bulsada, şul şöbhelerni taşlab, tulı behtke birilsün. Bir gine minut bulsada, üziniŋ yetimligin unutub, Gaziz enkesinden soŋ, birinçi mertebe anı irkelevçi -, fereşte keyniŋ/kiyniŋ kolları kagluvdan tugan lezzetni tatusın!..

Hayır a, hayır a !...

Kazanlı

YAŊA KİTABLAR [YMY, Nr. 5, 1931, s. 15-17]

Soŋgı yıllarda Törek dönyasında çıkkan kitablar arasında, üzleriniŋ içki tözelişleriniŋ törli buluvına karamasdan, algan meselelerine yakınlaşuvlarında bir urtak yul totkan öç kitab ayrım urın tota.

Bularnıŋ berse: Ankara hokuk mektebinde hokuk tariyhi hem Törek hokuku tariyhi profesöri, biznіŋ barbızgada bik yahşı tanış bulgan, Sadri Maksudi'niŋ 'Törek Tili Öçün' i[1]; ikinçisi, İstanbul Darülfünunda Törek edebiyatı tariyhi profesöri, Mehmed Fuad Köprülüzade 'Törek Edebiyatı Tariyhi'[2]; öçinçisi, bir niçe kişiniŋ katuşuvı birle çıkkan 'Törek Tariyhiniŋ Tüb Yulları'[3].

Bular Törek halgınıŋ özilgen izlev yulında anıŋ iŋ möhim bölümleri bulgan tariyh, til hem edebiyat turındagı tikşirnüvlerni içine algan yazmalar. Bularnıŋ mevzuları Törek halkınıŋ bötün ülüşin birük derecede kızıksındırgan nerse buluv birle birge, şul mevzugalarnı işlevde totılgan yul hem şul tikşirnüvlerden çıgarılgan neticede anıŋ bötün ülişleri öçün şul uk derecede möhim.

Bir Törek halkı bar. Ul üziniŋ üsüvinde, yeşevünde hem kileçekge sızgan yulında bir argenin bötünlik yasıy. Anıŋ ayrım oluşları şul üsüv yulundagı ayrım borılışlar gına bulub, şul bir bötünliknіŋ tarmaklarıgına bulub yeşiyler. Kaysıgına tarmaknı alma, anıŋ tormışı öçün kirek bulgan niŋ digine bir meseleni tikşirme, anı şul bötünlükden çıgıbkına tolı kiliş kürirge mömkin. Anıŋ ütmişin körür öçün kirek bulgan yul anıŋ kileçegin bilgiler öçünde kirek. Çönki bu birlik anıŋ bötün tarmakların birük derecede küz aldında totkanda gına tolı kiliş saklana alaçak. Şul birlikden ayrılgan, çitke taypılganlar öçün başka, çit bir muhitniŋ teisiyrine töşüb özilgen kimtü/kimtüv, ye bötünley yugaltuv kurkınçı tuvaçak.

Törek halkın öyrenüv gilmi ele bik yeş bir gilim. Anıŋ tikşirüv, izlenüv prinsipleri eli yaŋa gına korılıb kile. Tormış öçün kirek bulgan bik küb meseleler ele gilimlerniŋ kolı tigeniŋ kütüb turalar.

Törek halkınıŋ tariyhi yulı çit köçlerniŋ kolı astında üziniŋ tabigi agımın yugaltdı. Şunar küre anıŋ özilgen öyrenüv yulındagı tikşirnüvleri de tormışdagı kireklikge kalamasdan tiyişli

[1] Sadri Maksudi, ***Türk Dili İçin.*** (Türk dilindeki sözleri toplama, dizme, Türk dilini ayırtma, Türkçe köklerden bilgi sözleri yaratma işi üzerinde düşünceler) Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti neşriyatından Milli seri, sayı 1. Fiati 150 kuruş. Hamit Matbaasi, İstanbul, 1930. s. 517.

[2] Köprilizade Mehmed Fuad, *Törek Edebiyatı Tarihi Birnçi ……* Milli Matbaa, İstanbul, 1926. s. 386.

[3] ***Türk Tarihinin Ana Hatları,*** Türk Ocağı Türk Tarihi Heyati azalarından Atef Hf. ile M. Tefik, S. Rifat, Y. Akcura, R. Galip, H.Cemil, S.Maksudi, Şemsettin, Vesif ve Y. Ziya Beyler tarafından iktinaf, tercüme ve telif yollarıile yapılmış bir teşebbüstür. Devlet Matbaasi, İstanbul, 1930. s. 606.

yulga kuyıla almadı. Anıŋ seyasi irgin yugaltkan tarmakları, biznіŋ barbızgada bilgili bulgan sebebler arkasında, bu işni yöz yıllargaça kiçikdirirge mecbur buldılar. Seyasiy özilgen saklagan ülüşleri de çit muhit yugıntısına töşüb, milli üzliklerіniŋ bir kısmın yugaltuv kurkınçına kadar bardılar. Şunar küre bu gilim, bu işde ……. fayda kütmegen; tikşirnüvlende yalgız gilim öçüngine işliy ala torgan Avrupalı galimler koluna kirdi. Tiz üsüvi öçün devlet oyuşmalarında nik türek tabırga hem üziniŋ işçileri arasında halknıŋ bötün fikir iyelerin birge cıyarga tiyiş bulgan bu gilim, şul şartlarnıŋ bulmavından, üziniŋ yeşiy kadarda üse almadı. Şul yulda işlevçilerin kızıksunalarına karab kaybir tarmakda kübrek işlene alsada, ikinçi birlerinde köndelik tormışka kirtüv öçün bik möhim tarmaklarda, bötünley tuktab turırga mecbur buldı.

Bir halknıŋ özilgen saklavda tüb nigez bulgan til, anıŋ ütmeşniŋ kürsetken tariyh, anıŋ törli üsüv devirlerinde üzleşdirgen magana baylıgın cıgan edebiyatnı tikşirüv iş ayrım kişilerniŋ köçi birlegine, hiçbir oyuşmanıŋ planlı yardemin kürmiyçe devam itdi. Çinli köçler birlegine işlengen iş çinli neticeler birdi. Alar tormışnıŋ vatuv yugaltuv köçine karşı tura almadılar. Bik küb, dönyabız öçün tüb meseleler östinde, üzibizinkinden kübrik doşmanlarbızınkı --bulgan karaş köç aldı. Biz üzbizni bir bötünlikden tiş, ayrım bir oyuşma itib uylıy hem şunı tormışbızga kirte başladık. Her bir şive-til, her bir kabile-millet digen davaga çaklı bardık. Biz anı niŋdi karaşlardan çıgıb işlegenbizdir; tik alar bizge faydalı neticeni bire almadılar.

Biz kileçekde Törek kabilelerіniŋ seyesiy oyuşmaları niŋdi tös alaçagın bugönden kisib eyte almıybız. Munıŋ öçün yakın tariyhin -ütmiş hem kileçekiniŋ - zur rulı bulaçak. Tik biz bir nerseni açık eytirge hem çin küŋilbizden eyterge tiyişbiz: Biz barbızda bir millet balaları. Biz üzbizniŋ milli hosusiyetlerbizni saklarga hem östürürge tiliybiz iken, üzbizni şul bötünliknіŋ bir ülüşi itib tanırga hem şunı üzleşdirirge tiyişbiz. Ene şul ışanuvdan çıgıbkına biz üzbizniŋ tormışbıznı eylendirgen meselelerni karı alabız. Şul yul birlegine biz üzbizniŋ tikşirnüvleribizge bir gilmi nigez bire alabız.

Yugarıdagı kitablar şul nigezge kurulgan bulganga küre üzlerine ayrım bir urın alırga haklılar.

Sadri Maksudi, ‘Törek Tili Öçün’ digen kitabında bu köngi tormışbızda, belki, en avır hem en möhim bulgan bir meseleni meydanga taşlıy. Kitabnıŋ yakın tilegi Türkiye Törek edebi tilin yaŋartuv bulsada, andagı tüb nuktalar bir Türkiyege gine baglanmagan. Bu mesele bugön anda bulsa, irtege başka ölkelerde bu mesele östinde bir kararga kilirge mecburlar. Şunar küre meseleniŋ kuyılışı bötün ölkeler öçün möhim.

Kitab dürt bülimge bülingen;

1. Tillerniŋ üsüvi hem yazuv tili işlevde başka halklarnıŋ (Arab, Rum, Alman, Fransuz, Çek, Fin, Rus hem Macarlarnıŋ) tecriybeleri (bit: 1-103).
2. Törek tili, anıŋ baylıgı, ayrım tarmakları arasındagı mönasebet hem Törek halknıŋ törli devirlerde yazuv tilin yaratuvda algan tecriybeleri (bit: 105-115).
3. Yazu tilin çit süzlerden tazartuv tilniŋ üzinde citişmegen süzleri tabu hem yaŋa süzler yasav yulları (bit: 302-326).
4. Yazu tilin tüzetüvde hökümetniŋ , oyuşma hem ayrım kişilerniŋ östine töşken burıçlar (bit: 403-495).

Birge citib eytkende şul tüb yullardan tüzelgen bülimler, her bir mesele öçün bik mol/mul misaller birle kineytlegenler; her ozak fikir her kimge anlaşılırlık itib açık süylengen, her bir ukuvçı öçün meseleniŋ kuyılışı, ciddiligi hem bu yuldagı işlerniŋ möhimligi turında tolı bir karaş üzleşdirirlik itib yazılgan hem monıŋ öçün kirek bulgan kaybir kabatlavlardan da kiri turulmagan:

Tillerniŋ üzlerine ayrım üsüv yulları bar. Tormışdagı kireklikge hem şul til iyeleriniŋ medeniyet baskçındagı urınlarına karab; Alar üseler. Ayrım kanunlar çıga; hem şul kanunlar şul tilde süylevçi bötün kişi kullanırlık bulub işlenirge tiyiş. Bir cemgiyet, bir gine milletden tözelgen bolsada, törli cegrafi hem tariyhi sebebler arkasında, bötün cirde birük tösli süyleşmey. Anıŋ köndelik süz hazinesinde bir az ayrıma bula. Ul ayrımalar bir cirde süzniŋ eytlüvinde bulsa kaybir cirlerde ul süzlerge birilgen maganalarda bula. Kişi üz ara süyleşüv birlegine kanaatlene almıy. Anıŋ tormış eylendirgen bik küb kürinişler bar. Bu kürinişler birle beylengen bik küb maganalar var. Mine bularnıŋ barısı da halknıŋ bötün buluşına birük tösli anlaşılırga tiyiş. Mekteb, kitab, matbugat barısı da bötün cirde birük tösli faydalanırlık bulurga tiyiş. Ene şul şartlarnı içine algan til- ul halknıŋ yazuv tili. Yazuv tili hiçbir halkda da birden yasalmagan. Alar bu iş östinde yöz yıllarça işlegenler hem elide işliyler. Şul halklar şikellük Törek halkı da üziniŋ tariyhindegi törli devirlerde, üziniŋ bötün agzaların birge cıyıb tutar öçün şul köçli kuralnı – yazuv tilin yaratırga tırışkan.

Til hem anıŋ birle eytile torgan magana şul halknıŋ medeni heline karab yörgenge, Törk halkında da bu yazuv tilin yaratuv tecriybesi anıŋ medeniyette yugarı torgan devirlerine torı kile. Ele şunday devirlerniŋ bu mesele öçün iŋ möhim hem kileçek yazuv tilin yaratuvda iŋ ozak urınnı alaçak devir ‘Uygur’ devri hem ‘Uygur’ tili bulaçak. Biz bu tilde tormışnıŋ en avır meseleleri öçünde tüyli atamalar tababız. Tik ele ul devirniŋ bötün yazmaları fen iyeleri tarafından işlenib bitmegen. Ene şular işlenib bitüv birle biznıŋ atamalar süzlegebiznin zur bir ülüşi tolgan bulaçak.

Törek halgınıŋ kaybir tarmakları kaybir tariyhi sebebler arkılı bir bötünlikden vaktlıça ayrılıb turdılar. Şunar küre ayrım devirlerniŋ bu yuldagı işleri, anıŋ barlık tarmagına da birük tösli köçe almadı. Tik bir medeni yul haman bardı. Ul bizge bugön özilgen, üz ara baglanışsız körinse de ul yalgız şul devirler arasındagı yulnıŋ elige birge açık ögirenmevinden gine şulay kürine. Bu yuldagı tikşirnüvler artkan sayın alarda açgırak körine baraçak.

Şunıŋ birle birge bu tarmaklarnıŋ üzleri yaratkan süzlerde bar. Bizde de kaybir kabilelerde ayrım süzler kübrek saklangan. Biznіŋdeavçılarbız, mal aravçılarbız, bik burungı zamanda birli cır işlevçilerbiz hem askeri tertiblerin saklaganlarbız bar. Mine bulardagı süzlerde tilniŋ işlengen bir ülüşi bulub gumumi süz hezinesine kireçekler.

Törek tili bik bay til. Anıŋsüzler yasar öçün kullana torgan bik küb kuşımtaları bar. Bularnı kullanuv yulı bir kanunlı nigezge koylu birge tilin baylıgı tagında artaçak.

Mine bularnı birge citib faydalanırlık bir halge koyuv ayrım oyuşmalar östine töşken burıçlar. Başka halklarda bulgan şikilli biznіŋ tilbiznide karab, tikşirib, tüzetib baruçı süz hem anı kullanuv kaidelerin citib baruvçı bir oyuşma akademiye kirek.

Törek halkı bötün tarmakları öçün bir bulgan bir yazuv tili kirek. Ul gumumi til bir şivege nigezlenirge tiyiş. Mine şul nigez, yazuvçı fikirinçe, başka şivelerge karaganda kübrik işlengen Anatolu Türkçesi. Elbette monıŋ birinçi şartı bu tilde bu göngi könde kullanmakda bulgan bötün çit süzler urınıŋa çın Törek süzleri koyluv. Törek halkınıŋ urtak medeniyetin anıŋ bötün tarmaklarına iletüvde birinçi ilçi bulgan bir gumumi til yasalmaganda, anıŋ ayrım tarmakları öçün çit halklar teisiyrine töşüb yugalı kurkınçı bar. AnıŋKataydagısı, Kataylaşa, Ayırandagısı, Ayıranlaşa, Rusiyedegisi – Ruslaşa. Şul yul birle bötünley yugalıb kitüvçilerde tariyhbizde yuk tügil. Elek Törk halkınıŋ medeni özegi bulgan cirler (meselen: Mangoliye) de hezir bir Törek yuk. Yugaluv digen süz akrınlab tilni umutuv digen süz. Şul kurkınçka karşı turırgan kirek. Dönyadagı tartışlarnıŋ iŋ avırı halklar arasındagı bir bersene teisiyr itüc öçün bulgan tartışuv. Bu tartışnıŋ birinçi kuralı til.

Til meselesi biznіŋ dönyada yeşevbiz meselesi.

Sadri Efendi biznіŋ tormışbızdagı in zur yitişsizliklerbizden bulgan til meselesin tiren bir toygı birle, urını, urını birle katı, süzler birle süyliy hem törli çagıştıruv yulı birle meseleniŋ tariyhin hem anıŋ tariyhdegi urınıŋ küz aldına kitüre. Şunıŋ yanıŋ da şulay uk möhim bulgan tilniŋ içki üsüv kanunları bar. Bu kanun, bigrekde, burungı tillerden hem bu göngi şivelerden süzler alganda, bik nik küz aldına turırga tiyiş. Bu kanun kitabda kuyılgan kaybir soravlarda da turı cevabnı bire alaçak. Yazuv tili öçün şivelerden bütün süzler alınmıy. Şul süzniŋ üzegigine

alınırga hem anıŋ reveşi urtak bulgan tilniŋ nigezine salıngan şivege uygın bulurga tiyiş. Şul çakda şivelerden şive itib faydalanmıyça urtak tilniŋ bir tarmagı gına itib faydalanırga mömkin bulaçak. Bu til kanunu (bu urında bigrekte ayrım tavışlarnıŋ özgerüv yulları) Bigrekde kuşumtularda birlikni bozmaslık derecede kullanırga tiyiş. Şulay uk kaybir koşumtularnı bir bilgili megenege ayırganda anıŋ halk öçün yat bolmaslık bir tösde tiyiş. Bigrekde bir niçe süzden koşub yasalgan süzlerde alarnıŋ bir niçe vaktlar bu göngi atamalar arkılı ütüv mecbüriyeti astında buluvların küzden yugaltmaska kirek bulaçak. (vatani his – vatan hissi – yurt toygısı).

Süzler izlegende şiksiz burungı yazuv tilbizden kalgan eserlerni aktarırga kirek bulaçak. Monıŋ öçün til kanunıŋ iŋ ehemmiyeti bik zur. Şunıŋ öçün kitabda kürsetilgen kaybir eserler birle faydalanganda, bigrekde bu gilimniŋ birinçi devrinde yazılgan, ye basdırılgan eserlerde bu ayruvça itibarga alınırga tiyiş. Başdarak bu kanun anlaşılıb citmegen bulganga küre alarnı urınlı kullanuv mömkin bulmadı. Şul sebebli kaybir yazuvçılarnıŋ bigrekde Radlof'nıŋ yazmaları birle faydalanganda alarnıŋ yanlışların kabatlarga turı kilmesin.

Sadri Efendi'niŋ kitabı, bir halknıŋ yeşevi öçün tüb nigezi bulgan tilniŋ yazmışı birle tanışırga tilevçiler öçün bu meselede birdenbir tulı eser. Her kimniŋ ukuvı anda kürsetilgen yullar turında uylanuvı hem şunıŋ birle tormışbızdagı zur açıklıknı totıvda birge işleşüvi tiyiş.

Ş.Y.

MATBUGAT DÖNYASINDA [YMY, Nr. 6, 1931, s. 16-19]

(Kayber sanlar)

19nçı yözniŋ urtalarında, şul vaktlarda Rusiye içinde bulgan üzgereşler arkasında, biznіŋ dönyabızda da matbugatka ihtiyac sizile başladı. Yaŋagına üziniŋ dini oyuşmaların yulga kuya başlagan halknıŋ köndelik işi yanına bik küb başka meselelerde kilib kirdi. Tormuşnı ul könge çaklı torgan tınışdan kuzgatıb ciberüv kirekligi sizledi. Dönyaga çıguv, içtimagi tormışka katışa başlav, üzinden üzi, fikir aşluv tilegin tudırdı.

Kazan arhivlerinden tabılgan bir kegazdan, Darülfününuŋ til-edebiyat büligi ukuvçısı Merkil Nikolskyniŋ 1834 yılında "Bahrül Ahbar" isminde bir gezit çıgaruv planın tüzüb, Kazan ukuv işlerin tikşerüvçi Musin-Puşkinge birgen buluvı kürine. Bu gezitniŋ tutaçak yulına, alaçak tilegine karamasdan anıŋ bir köçirgeç bulıbkına bulsada, biznіŋ tormuşbız öçün faydalı bulgan buluvında şöbhe yuk. Tik ul barıb çıkmadı. Yugarı urınlar aŋa ruhsat birmediler. Mundan soŋ gezit çıgaruv teşebbüsi yartı asır çaması tuktab tura. Bu arada vaktlı matbugatka bulgan ihtiyac biznіŋ üz arabızda da üse başlıy. Tik gezit reveşinde bir neşriyat tudırıruv yahşuk zur tihniŋ avırlıklar birle beylengen bulganga, şulayuk bu işke hökümetde karşı kilgenge, bizde birinçi gezit çıgaruv işi Kayyum Nasiriniŋ 1871 yılındagı kalenderinde iglan itüvine karamasdan, birinçi un yıllarga kiçgerge mecbur bula.

Gezit urınıŋ, çıguvları bir bilgili vaktka beylenmegen mecmugalar aldı. Bularnıŋ bizde iŋ devamlısı Kayyum Nasiriniŋ 1871 yılından başlab 24 yıl buyına çıgargan kalinderleri buldı. Bu kalinderler biz bilgen bu göngi kalinderler kükgine bulmıyça, alarda kalinder maglumatından başka bik küb törli meselelerge ait faydalı hem kızıklı möstakil mekalelerde derc itib, alar, zamanesinde soŋgırak devirniŋ 'mirat'ları şikilli edebi ve fenni surnal urınına turganlar.

1871 yılda misiyanır Astraumof tarafından Teşkentde 'Türkistan Vilayetiniŋ Geziti' çıgarıla başlıy. Bu Rusiye içindegi Törik halkı arasında çıkkan birinçi gezitniŋ tüb gayesi hem anıŋ turıdan turı üz teisiyri astında totkan cirler, andan ni derecede faydalana algan buluvları turında munda artık tuktab bulmıy. Bu Türkistannıŋ medeniyet tariyhin tikşirüv yulı birle işlenirge tiyiş.

1870 yılında Baküde Hasan Melik tarafından 'Ekinçi' geziti çıgarıla başlıy. Biz munı üzbiznіŋ birinçi gezitbiz dib alsak ele biznіŋ gezitçiligibiz üziniŋ 20 yeşinede citmegen bula.

Bu gezit yanına, 1883 yılda, Rusiyedegi Törik halkına sanab bitirgisiz küb teisiyr eytken hem bik küb hereketlerbizniŋ babası bulgan İsmail Gasprınsky çıgargan 'Tercüman' kuşıla (1).[4]

1882 yılında Piterbur ahunı Beyazidif ''Hafta'' hem ''Yuldız'' gezitelerin çıgarırga tili; 1892 yılında Kayyum Nasiri Kazanda 'Tek Yuldızı' birle gezitçilik yulına kirmekçi bula. Tik bularnıŋ ikisine hökümet rohsat birmiy. Biznіŋ gezitlerbiznіŋ, bik zur çiklevler birle bulsada, grajdanlık aluvları Rusiyedegi birinçi rivalutsiyeden 1905 yılından soŋ, başlana; azgına irik birlüv birle üziniŋ ihtiyacın kablarga aşıkkan halk her kayda matbugat yaratuv işine totına.

1905-sintebır- Piterburda ''Nur''; oktabır- Kazanda 'Kazan Muhbiri; nuyabir -Caykda ''Fikir''; 1906 gıynvar- Kazanda ''Yuldız''; Piterburda 'Ülfet'; fivral- Kazanda 'Azad'; orenburda ''Vakt''; mart-Kazanda ''Beynülhak''; may -Kazanda 'Tek Yuldızı' çıga başlıy. MuŋA başkalar koşıla hem 1918 yılga kadar bötün gezit hem mecmugalar birge 280 isimge cite. Bularnıŋ yıllarga bulınuvları şulay:

1905 yıldan elek- 9; 1905 yılda- 2; 1902-35; 1907-22; 1908- 13; 1909- 9; 1910-12; 1911-21; 1912-9; 1913-12; 1914-15; 1915-12; 1916-8; 1917-71; şular yanına 1918 yılından 1926 yılga çaglı çıkkan gezit mecmugalarnı (290 isimde) koşkaç bötünsi 575 isim bula. Bularnıŋ geziti – 417, mecmugası-158.

Burada fotoğraf var. [5]

Til Hem Şive Yagından Bulınuvları

Tatarça-123 (Kireşince-3); Başkurdça -4; Azarbaycança- 80; Özbekçe-62; Kazakça 41; Kırımça-14; Türkmençe-10; Anatulıça-7; Kumukça-2; başka tillerde, lekin Törik halkı çıgargan gezitilerden: Urısça-22; Farsıça-7; Arabça-2.

Kayda Hem Kübmi Çıkkan

Kazan-74; Bakü-74; Ufa-43; Taşkent-41; Orenbur-39; Astrahan- 23; Peterbur-20; Meskev-19; Buhara, Sterlitamak- Cayık hem Semer 12şer; Semerkant-11; Hokand-9; Ashabad-8; Palat hem Simfiropol 6şar; ……., Almata hem Tiflis 5şer; ……Saratov-Kızılorda-Dortar, Minzele, Melekes, Çilebi, Gence, Mamadaş, …….Vetke, Firgana, Mahaç Kala, Han Ordası, Hive, Kirgi, Aktöbe, Dörtgöl, Çimkenet,Noha hem Honzah birer,

[4] ''Tercüman'' çıkkanga kadar İsmail Gasprsky 1881 yıllarda NasriniŋA ''Kalindar''ları kük, meydandagı buşluknı kablar öçün, ''Tonguç'' neşriyatı İsmailiye hem ''Şafak'' isimli mecmugalar çıgara. Şuluk tilek birle 1902 yıllarda Piterburda Reşid Kazınıŋ ''Mir'at'ları çıga.

[5] Tübendegi sanlar barsıda İsmail RuminiŋA vaktlı Tatar matbugatı (albüm) 1904-1920'den alındı. Kazan. 1926-. b.232

Şulay östine çit illerde hem …….. çıkkan …….er isminde koşarga kirek.

Matbugatda Yazışuvçılar

Biznің matbugatbızda iң küb işlevçilerbiz, bik az istisnalara birle, biznің mektebbizni kurgan hem şul yul birle matbugat ukuvçılarında hezirlegen, uktuvçılarbız buldı. Mekteb birle turıdan turı baglanışın üzgen hem irikli yazuvçı reveşinde yeşegen işçilerde bar, tik bularnың sanı az hem alar üzleride ele bir profissiyon kişileri tösine kirib ülgermegenler idi. Halkbıznың ukugan uluşın yasagan, halknı agartuv işi birle turıdan turı baglanışı bulgan bu ‘‘sınıf’’dan da biznің matbugatka bulgan ihtiyacbıznı kablı alırlık ikinçi bir sınıf meydanga ele yuk idi. [6]

Matbugatnı Ukuvçılar

Ukuvçı biznің bötün aŋlı katlavbız idi. Bu katlavnың bizde ni derecede kalın bulganın körir üçün yugarıda, gezitlerniң çıkkan urınların közden kiçirüv cite. Çaşdırır üçün biz Azerbaycança 80 isimniң 74’i Baküde bulganın hem Özbekçe 62 isimniң Türkistannıң öç zur kalesine bulunganın, Tatarçanıң ise 50’den artık urınga bulınuvın iske aluv cite. Bularnың içinde bik kiçkine urınlarga çaklı var. Elbette munıң matbugat birle yakınrak kızıksınuvçılarnың artuvına hem matbugatnıң ehemmiyeti küterlüge bik küb teisiyr bulganlıgı bilgili.

Matbugatnıң Törleri

Bizde matbugat üzine ayrım bir şartlar içinde tuganga küre, anıң başduk ayrım tarmaklarga bulınuvı mömkinde tügil idi. Bizde her bir gezit, her bir mecmuga tormışnıң bötün soravlarına cevab birirge tirşirge tiyiş idi. 1917 yıllar tiresindegine ele işlengen hem işlenirge tiyiş bulgan mevzuganıң kübligi, alarnı ukubçılarga planlı hem teisiyrlirek itib birüv tilegi, arkasında gına gezit hem mecmugalarnı bir bilgili bülmelerge bülerge ihtiyac tugan idi. Mine şul ihtiyacnı kablar öçün matbugat üziniң matiriallerin bir bilgili çikler içinde kirtirge tiyiş idi. Bu çikler her vaktda da birük tösli sızılmagan bulsada, songı vaktlarda bizde tübendegi bülmelerni kürirge mömkin, balalar, yeşler, mektub, edebiyat, din, hatun-kız, ul, iktisad hem kölki mecmugaları. 1917 yıl rivalutsiyesinden soŋ şular yanına gaskerlerge hem birinçi seyasetkegine (meselen: milli muhtariyet, cirli muhtariyet, Belşevik … h.b.) bagışlangan matbugat koşıldı.

[6] Uktuvçılarnıң biznің medeni küterilişbizde totka urınları muŋın birlegine çiklenmiy. Alarnıң işleri nıgırak hem tirenirek tikşirilirge tiyiş.

Matbugatnıŋ Vazifesi

Matbugat tuduruv işi biziŋ içtimagi tormuşbıznıŋ kurıla başlav vaktına turı kildi. Ul ele meydanda bulgan bir fikirni açuvcı, şul fikir üçün üz tiresine kişiler citüvçi, bilgili, oyuşmanın bilgili bir yulnıŋ süzçisi tügil idi. Ul ene şul oyuşmanıŋ, şul yulınıŋ üzin yaratırga tiyiş idi. Şunın öçün anıŋ östine yöklegen vazifeside, meydanga taşlagan fikride biziŋ şul vaktdagı meseleler biziŋ kübligi kaderök küb idi.

Eskilik, yaŋalık tartışında, işlenecek iş vatuv, cimerüv bulgan bir devirde tuvumı, anıŋ üzin çıgargan şartlarnıŋ bigük tabigi bulmavından kilgen kuyulışı ele bik sızılmıy idi. Her bir eytilgen süz-fikir, her bir yazılgan süz 'hadis' bulgan bir vaktda anda işlev, yazışuvda bir milli burıç, bir izgi vazife idi.

Könler ütdi. Tormuşnı yaŋa yulga koruv öçün alıb barıgan tartış ciŋib çıkdı. Hazır köreş meydanın arçırga kurılgan oyuşmalar yasav kirek idi. Tormışın tireneygen sayın ul matbugatdan kübrik iş, kübrek küç sorıy başladı. Monıŋ öçün indi gezit çıguv faktıgına citmey, hezir halknıŋ bötün katlavların bir tilekge alub barılgan, bötün oyuşmalarnı bir yulga kirtgen, berseniŋ teisiyrin ikinçisi yugaltmasın öçün, üz ara anlaşuv nigezine korılgan matbugat kirek idi. Mine bu yaŋa soravlar aldında biziŋ vaktlı matbugatbız kırızis altında kaldı. Tormuşnıŋ küçlevi anı bik tiz ul tınışından çıgarır üçün bir yul tabırga mecbur itken bulur idi; Tik vakıgalar andan tizrek buldılar. Biziŋmatbugatbız uyuşuv, uyuşdıruv yulına kirgen çakdagına yaŋa bir dulkun, kammunizim dulkunı, anı buvdı.

Matbugatnı tuduruv hem alıb baruv işine bik küb köç kuyılgan. Tik biz bugön şul uzgan könleriŋ tartışına hem anıŋ birgen neticesine bir karaş salıganda, anda zur uŋışlarnı kürüv birle birge, anıŋ haman umutlu birlegine yeşegen, tileginiŋ tizrek barlıkka çıguvın kürirge aşıkkan küŋilni bigük kandırmaganında süylerge mecburbız. Uzgan könlerden, andan soŋ kilgen Beşlevik-Urısnıŋ totkan yulından, bizge bik küb sabak bulurlık neticeler kaldı.

Kileçekdegi içtimagi işlerbizde biz mine bu neticelerni itibarga alurga, anıŋ birgen sabaklarından yulı kiliş faydalanırga tiyiş bulaçakbız. Matbugat biziŋ iŋ teisiyrli koralbız. Bu koral izgi işkegine kullanırga tiyiş. Ul üziniŋ köçin artdırır öçün birge köreşüvçi yuldaşları birle aŋlaşırga tiyiş. Halknıŋ tormuşın, kileçegin teimiyn iter üçün yulbaşçılık itüv işinde biziŋ matbugat şul vaktdagına biz kütken neticeni bire alaçak.

Şakir Yusuf

EDEBİYAT [YMY, Nr. 8, 1931, s. 16-18]

Hüseyin Abdüş–**“**dürt hikaye’’ Tükiyü, Matbugayı İslamiye.

b. 84 (1_12_51_11_9) 1931. basdırıb taratuvçı: Ş. Hamidallin.

‘‘Yar Çitinde’’- tormışın nik nigezge kurur öçün ul çit illerde, könlerniŋ avırlıgında, maŋlay tirenden, yörek utından yul kuya. Amirikanıŋ tormış maşinasına üziniŋ bütün, ömidin beyleb, anıŋ birle birge eylene…

Bir az retlengeç ul, üzi ……., ukırga omtulgan siŋlisinde aldırırga süz bire. Ana-balalarınıŋ behti üçün ozın korban iterge ezer torgan ana – belki ulda ilniŋ avır yazmışından kotılır. Ulda kiter.

Kaya?

Amerikaga, balaları yanına? – Kim bile.

Kamile. ‘‘Anıŋ’’ sinlisi, yulda. Yapunıya, Amerika kabkasın açarga kirek bulgan açkıç-vizeni alur üçün soŋgı tuktav. Ul açıkçını tizgine birmiyler. İy, tormış kirtesiz gine bulsa idi. Ul kübden uzab kitgen bulur idi. Biz anı bilmiyde kalır idik. Biz de bir tormışnıŋ şadlık-kaygı, ömid-ömidsizlik yarışın kürsetken, anıŋ şul iki yagında üziniŋ yöregine ciyib, bötün kehermanları üçün birük derecede titregen şagyırnıŋ bir içki cılılık birle süylegen süzinde şul toygını tagın bir kat yeşiy almagan bulur idik.

Bir az kızkanç, bir az ömidsiz. Çınlabda dönya şulayukımnı? Yeş, bir tuktamıy omtulgan can bir cılı nurnı üz iterge, şul nurda üziniŋ yugaltkan küŋil moŋı üçün bir cuvanç tabarga tiyiş tügilimni?

- Nindi upkan/opkan tarta…

‘‘Aldanuvmı?’’- bir yeşlikte ŋi. Dönya bakçasın bizegen çeçeklirniŋ berse. Ul – ‘‘Lüdmila’’ Niyaziniŋ küŋil töşken kız. Ul tanışırga, yöregin tırnagan toygısın eytirge ölgire almıy, - elige sav yul; kayçan körşirge kiregin üzi eytir.

Kütüphane. Şikspir facigasın ukırga kirek. Opiranıŋ perageramı almaşnan? ‘‘Rumiyu hem dejuliyette’’ urınına ‘‘siviliye çeç tıraşı’’? kirirgemi? Bilit başdan alıngan. Kıbat aŋa iki könlik kaybir şolpa birle bir kiçelik ‘‘ministr eşnitsil’’ kirgen. Niyaz kire. Kötmegen nersede yahşı bula ul. Monda da bar: Cır. Söyü utı östinde oçuçı köbelek bir kız üziniŋ sayravı (cırlavı tügil- sayravı) birle Niyazga bitmes-tökenmes şadlık bire.

Ul tormışda birdenbir yaktı kiçini yeşiy. Eçki yumşak toygılar – Aŋa yaŋa bir dönya açalar. Ul tormışnıŋ sırın tabkanday bula.

Tormışnıŋ kalları anı eli haman uylata : Kitsen? Lüdmilaga uylansan. Ul- Urıs kızı! …min!..

Esma tutaşlarda yeşler meclisi. Tutaş – Lüdmila? Ene berse cırlı. Cırlı ?... Kiçeniŋ buşlıgın tutırır üçün uynagan ‘‘rimski Papa’’?? başlangaç Niyazga tagazlık kile.

Kaytırga eli irte. Bu buşluknı öyge alub kaytıb nişliysiŋ. ‘‘Bir’’, ‘‘iki’’, ‘‘öç’’.- Ul bir az tula. Başka citkeç yarından taşıb çıkkan his bir agımga eylene.

- Nik bar da cansız, nik bar da tilsiz…

- Kim?

-Tatar kızı.

Yuk üçün kaygırma …… eli tünler yuk tügil. Bakçada da yuklarga bula. E aşası kile… Öçinçi kön bir kadak ikmek. Kiçe iki pamadur birle yartı kadak arış iyip?? Bu kön? Açlık küŋilni tutırada. Şigırge eylendire. Tik aşası kilüv bitmiy. Öydegi bir kitabka, kitabçı 60 tiyin birir eli. Bir aş. Tizrek … Tizrek!..

-Kaya aşgasıŋ?

Ul anı çeyge çakıra. Cınak bülme. Kübden kürgeni yuk idi. Bütünley ilde giçe cıyıştırılgan.

Körşide/Körşiyde kunaklar. Tavış. Anda ildeşler tilmenge cıyılganlar. ‘‘Pilmen astına’’ birerni töşirgenler. Niyazni de alub çıgalar… Birge, eyde!..

Garmon. Bala mişkin…. Salkın çişme…. Bipkey Esma… Alarda ayrım bir moŋ… Küŋilni bir cılılık birle saruçı ……..

Berse de kirekmi: Opiraŋda, cır çanda Moŋlı kükrek şikilli kürildeb torgan garmonga bulsun!..

Niyaz üziniŋ müzikege moŋga açıkkan buluvın sizdi. Moŋ kirek. Moŋ. Rehmet aŋa, kaydan alıb kile bildi. Tik mine kökregeniŋ sul yagında bir töşi cılıy… Nidir sorı, aŋa nidir citişmi … nerseni yuksına?

Her bir küŋilniŋ başkalarga yat, çit bulgan bir tili bar. Ul süyliy… sorıy. Bir bir artlı üziniŋ cevabsız soravların kabatlıy. Alar kiçegi garmondan soŋ tagı artdılar.

Sagış… min kim? Min şigırge yazam. Min halk hüzmetine aşıknam. E üzim ‘‘millet’’ kızların yaratmıym. Şigırımni Lüdmiyalarga bagışlıym… Nik?

İl, ilniŋ yemli uyları … “Bir”, ‘‘iki’’niŋ omtulularında barısı da yörek basıkçın tabtılar… Tünniŋ avır karaŋgılıgında bötün barlık tagın bir tabkır küz aldından üte…

Aldanuvmı?

Yuk izlenüv… Küŋilniŋ tiren upkınında bir yaktılık nurı izlev.

Yuk aldanu tügil, izlenüv.

‘‘Avırlıklar’’ – Utlı kömer yaltırab yata…Niçe billi kisev çırt itib ikige ayrıldı. Ayrıldı da-birge kuşılgan küŋillerinide ayırdı.

İki til, iki yörek, iki küŋil birge koşılıb iki yıllar turdılar. Tik muhtarifniŋ tormışı buvılgan, kablangan, yulı biklengen.

Niçek?...

Küŋillerniŋ yatılgandan togan, yıllar, aylar, könler, segatler birle öylegen açı toygını, şulay tormışnıŋ yanar tavları vakt-vakt kükge atalar alar. Yörek tırnala. Tormış renci.

Mine bir, iki minut üter. Hatın kiter. Muhtarifde ozın bugan toygıdan kutılırda, buşab kalgan tormışın yaŋa başdan, üzi tilegen, üz bulgan çeçekler birle tutırır. Ene izüvüz çik çumadannu alub çıgıb kitdi.

Tik tormış ul miŋlerçe cübbeler birle beylengen. Ul sızgan yul birle gine barmı… Anıŋ üçün bik zur köç kirek. Köç. Ul köç bulgan bulsa idi. – Ul zur kulı birle bu buvanı bugazına kitirib koymas idi.

Uralıklı kölmek bu açılıknıŋ östine töz sitdi.

Tem üzgergendey buldı. Tik tatılandımı?

İzüvüz çik şomadannı kiri alub kirdi.

‘‘Milletkalı? hikaye’’ – biz barbızda tormış dinŋizinden balık tutabız. Nerse elege?

…….. balık urınından uzıb kitken. İkinçi astansaga barıb citkende indi tün idi… Tün urtasında karmak salmıylar. Yuklar urın tabırga kirek.

Fenerli kişi- sakçı kilib çıkmagan bulsa eli bu yaŋgır astında baytak cirge turı kilir idi.

Kirgen cir- istansadagı birden bir Tatar öyi- anda beyrem; kızı Meryemniŋ togan köni. Mübarek bulsun. Togan könde kızlarda ayrım bir maturluk bula ul.

Tilniŋ, tormışnıŋ kıtırşılıgı, alar kay vakt bir matur külege bulubkına yatalar. Bu külegelerge arasında uynagan yaktılık üzlerine küŋilni tartalar. Anıŋ ibdeşiniŋ de küzleri beylendi.

-İkinçi kilgende ……. alub kilsegiz ürdekler atarsız,- di kızınıŋ atası. İki ibdeş tagın kile. Bu yulı …. birle; bir nik karar birle:

Üzleriniŋ uynı birle küŋilni kıtıklagan külege arasından cılmaygan yöz, kölgen köz elide şulay bulsalar vallahi öylenem.

İşiŋ kakganda birinçi tabkırdagı kük- uyın – külgi; yaktılık, şadlık. Türde Meryem. Anıŋ yanında kük küzlikli, sarı mıyıklı, ak külmekli biriv.

-Tanışgız, biziŋ kiyev nikahka ülgire almadıgız…

- E… şulaymı?...

Yuklarga peçenlikge çıgarga turı kildi. İlk kilgende kungan bülme. – Kiyev üçün.

Alar soŋga kalganlar idi.

Dürt tormış. Kıska, bir niçe bit boyunçagına sızılgan, tik ozun içki tormış yulı.

Şagyr is kitkeç bir ahenk birle tışkı köriniş hem içki toygını birge cıyada, anı bir bötün itib, küz aldına kitirib koya. Kitirib koyada- köriniş keharmanlarınıŋ yöreklerinde kaynagan açı toygını ukuvçınıŋ küŋiline koya.

Bu köngi tormışda, könni könge avışdırıb, ni barı birle kanagatlenib torganda, bötün barlıknı bir vaktlı nigezde gine totkanda, çitde, yırakda –

Tormış yulın tikşirüv, küŋilge kirüv, yörek sagış izlev…

Tormışnıŋ içki sırın izlev.

Kitabnı ukub çıkkaç tagın bir ukısı kile. Anıŋ tulı bötünliginden, tirenliginden, kiŋeliginden ayrılası kilmiy.

M.H.F.

EDEBİYAT DÖNYASINDA [YMY, Nr. 9 , 1931, s. 22]

Niyazi Bik Dobruca'nıŋ Kırım Törekleri utırgan Aşçılar avılında 1879 yılda dönyaga kile. Başta üz avılındagı mektebde ukıy; un bir yeşine citgeç İstanbulga barıb Darülmuallimınge kire. Ul 1898 yılda uktuçı bulub iline Kırımga kayta. Lekin Urısnıŋ köçlevi birle tagın kiri kiterge mecbur bula. 1900 yılda anıŋ yulı tagın üziniŋ matur iline taba burıla; bu yulıda ozak kala almıy. Biz Niyazi Bik'ni 1904 yılda Köstence'de kürebiz. Ul anda Törik Rüşdiyeme kitabında uktuçı hem soŋarak şul mektebniŋ mödiri bula. 1914 yılda başlab Mecidiye medresesinde işliy başlıy. 1918 yıldagı irikli könler şagiyrge iline kaytırga tagın yul açalar. Ul üziniŋ söygen Kırımında 1980 yılga çaklı arımı talımı halkınıŋ kileçegi öçün tırşa. Şul vakt içinde ul ak mescidde ''Hak Ses'' gezitiniŋ mohariri hem bir az vakıt bakça saray mearif mödiri bulub işliy Kırım Belşevikler kolına kirgeç tagın Mecidiye'ge kiri kayta.

Niyazi Bik başka gezit hem mecmugalarda yazışu birle birge üzide matbugat yaratuv yulında işliy. Dobrucada çıkkan ''Dobruca Sedası'', ''Teşvik'', ''Işık'' gezitileri hem ''Mekteb ve Gaile'' mecmugası Niyazi Bik'niŋ bu yuldagı işleri.

Biz Niyazi Bik'niŋ dustlarınıŋ, anıŋ icadiyatı birle bizni yakındanrak tanışdırıb kitüvlerin ömit itebiz. Şagyir künli ul üziniŋ içine miŋlerçe yullarnıŋ izin cıgan bula. Anıŋ süzleriniŋ biznıŋ karışbızda üzleriniŋ bötün yeminde gevdelenüvlerni öçün biz ene şul yullarnıŋ niŋdi ''sagış''[7]birle tulganıŋ bilirge, kürirge, anıŋ toygısında yeşerge tiyişbiz.

Tik şagyirniŋ bu eserindegi sagışı biznıŋ sagışbız bulganga, anıŋ süzleri biznıŋ tilekinide süylegenge, ul biznıŋ öçünde birük izgi bulgan nurnı izlegenge, biz anıŋ bötün edebi işine bir beha kuyarga batırçılık ite almasakda, anda biznıŋ öçün yakın bulgan cılılıknı tabuvbıznı eytmiy kala almıybız.

Neşirler bu kitab hem anıŋ yazuvçısı turında:

''Milletiŋ bin bir törli gilmi ve ata yordı közil Kırımıŋ hesreti ile yanan bu yöksek ruhlı şagyirimiziŋ bilhassa Çagatay şivesinde yazdıgı şigırleri Kırım-Dobruca Törikleriniŋ feryadından, tehessüründen ve eleminden başka bir şey degildir.''

Diyüleri bu mecmuga öçün bik turı kile.

İliniŋ avır könlerin üziniŋ küŋiline köçirgen şagyir öçün tariyhiniŋ, bigrekde bu soŋgı yıllarınıŋ niŋdi zur bir kaygı yalgası buluvın küz aldına kitirüv avır tügil. Törik ölkeleriniŋ iŋ

[7] Niyazi Bik ''Y.M.Y''niŋ ukuvçılarına da yat kişi tügel. Bu ''sagış'' içine kirgen un biş şigıyrniŋ dürtisi (''Yeşil Ada'', ''Min Kaydayman'', ''İşitemin'' hem ''Ne çün süydüm?'') Y.M.Y'niŋ ayrım sanlarında pasılgan idi.

güzili bulgan yemli Kırım, bu köngeçe hiçbir ölkeniŋ başına kilmegen. Avırlıklarnı kiçirdi. Bik köpdenden başlangan “köçüv” felaketi, bu yortnıŋ kileçek könleriniŋ koyaşın haman kara bolutlar astında kablı bara idi. Monı şagıyr üzide bir tiren toygı birle süyliy:

Ne çün curtdan bıkganlar,

Ne çün ne çün çıkkanlar,

Taşlab zavallı cerni .

. . . . . .

Kim kurkutgan irlerni? (“Ne çün süydüm”)

Belşeviklerniŋ bu il östündegi işleri bar biziŋde küz aldında.

Şuŋar küre iliniŋ işin töbinde torıb, içine kire almagan, lekin andan kilgen bütün feryadlarnı işitken hem şunıŋ birle yöregin kiskelegen şagıyrnıŋ şigırinde de karaŋgı, kaygılı bir perde buluvıy tebigi. Lekin kötilgen ömid alarnı tişib çıga:

Oh!... ne tatlı tilekler, moŋ kalbimde yaşatdım

Curt süygisin can bilib, üz gömrimni aşatdım.

(“Üz curtımda garib min”)

M.F.H

TUKAY İL ŞAGIYRI [YMY, Nr. 4, 1932, s. 27-33]

Tukay, ul -bir yazuvçı gına tügil, ul- bir şagıyr. Ul- matur süz hem yagımlı tavışlarnı gına tizmiy, ul- şul matur süzlerge hem şul yagımlı tavışlarga üziniŋ yörek itinden bir kisek de koşa. Şagıyrnı bu çaklı irte kaybir yakasına iltken nerselerniŋ berse, belki, anıŋ şul hosusiyeti bulgandır.

Kaybir tetkidçiler Tukaynıŋ şigırlerinde bir ‘‘bötünlük’’ bulmavına tuktab üteler idi. Alar Tukay şigırlerindegi bötünlükni bozuvçı itib, anıŋ bik küb şigırlerinde oçrıy/uçrıy turgan bir bik tiren lirik şigırniŋ ahrına kitirib kuyılgan köndelik tormuşından alıngan bir niçe yulnı – ‘‘kıssadan-hisse’’-ni kürseteler idi. Dörist, bu yullar şigırge anıŋ kalbi yagından, belki bir az kıtırşılık kitire torgandır. Lekin bu ‘kıtırşılık’ üzi Tukaynıŋ tüb özelklerinden berse de. Ul bizge şagıyrnıŋ şigır yazmavın, tik küŋilden taşıgan şigırlerni gine kegazge terkeven kürsete.

Her bir yazuvçı üziniŋ yazgan eseriniŋ tışkı kalbi hem içki mündericesi birle, azmı-kübmü, şul könlerniŋ dulkunı yugıntısı astında bula. Yazuvçılar şul halknıŋ şul könlerdegi medeniyet baskçındagı urınına karab, bu kalb hem mündericeni canlandıruvda, bir bilgili çik içinde barırga mecburlar. Alarnıŋ bik azları gına şul mecburiyetten çıgıb, üzleri yeşegen ara hem toygıdan alga atlı kilüvçilerge yaŋa yullar salalar. Tukay şigırleriniŋ mine bu soŋgıları arasında idi. Ul tirenirek tikşirilgen sayın yugarırak köterile bara; yugarı köterelgen sayın biz anda yaŋa manalar tababız.

Bir yazuvçınıŋ tüb fikrin aŋlar öçin, şigırde bu bigrekde, anıŋ şul eserlerin yazganda yeşegen vaktı hem şartların küz aldında tutarga kirek. BiznIŋ Tukaynı terbiye itken yazma edebiyatbızga bir küz saluv hem anı Tukay icadı birle östengine çagıştıruvda, Tukaynıŋ üzi vaktından niçaklı östin turganın kürsetirge cite. Anıŋ üzi gömrinde hem üzinden soŋ tudırgan edebi mektebi turında bir tulı köriniş birüv, kızkançka karşı, bu köngi şartlarda mömkin tügil. Soŋgı üzgerişleriniŋ tudırgan edebi turgınlıgı ilde şulay uk ilniŋ citinde de monıŋ öçin kirek bulgan matiriyalni bire almıy. Şuŋar köre bu tecriybeni işlev kileçek könlerge kalırga tiyiş.

Tukay senget öçingine yazgan bir şagıyr tügil. Şuŋar köre ul üz icadınıŋ iŋ zur ülüşin şul könleriniŋ meselelerine bagışladı. Bu köçüv devriniŋ tüb taşkını bolgan vatuv-cimerüv edebiyatda tenkid agımın bötün başka agımlardan östin kuydı. Tukaynıŋ da külüv - tenkid yazmaları anıŋ kübrek hem tirenerek sızgan yazmaları arasına kire.

Kirek bu bülimde bulsun, kirek başka bülimde (balalar edebiyatı hem ‘‘ciddi’’ şigırleri) bulsun Tukay üziniŋ tüb nigezinde haman bir kaldı: Ul halkın söye idi. Ul ilin yarata idi. Ul şul könniŋ şartlarında hiçbir halknıŋ hem hiçbir ilniŋ uzak yeşiy almayaçakın bile idi. Ul, şunıŋ

öçin, ‘‘ömitsiz’’ şartnı üzgertirge, anı utlı ‘‘yalkınlı’’ bir ışanuv birgen köriniş birle alıştırırga tili idi. Ul şunıŋ öçin cırladı – cıladı- köldi. Şuŋar küre de ul könlerniŋ dilbigelerin üz kollarında tutuvçılar Tukaynıŋ ütkin süzleri astında iŋ küb kaluvçılar buldı. Tatar edebiyatınıŋ bu davıllı devrin edebiyatınıŋ başka törleri birle bir boydan tikşirgende, Tukaynıŋ mundagı oluşı tagında açgırak körineçek.

Biznіŋ medeni oyuşdurı işlerbizde ‘halk’ süzi kullanılsa da ‘‘il’’ süzi eli üzine tiyiş bulgan megenesi üzleşdirib citkezmegen idi. Soŋgı ihtilal könlerinde biznіŋ aŋar çaklı bulgan işlerbiznіŋ neticesi itib meydanga kuyarga tilegen ‘‘milli-medeni mohtariyet’’de de eli il süziniŋ manası üziniŋ bu köngi kalbin alub bitirmegen idi. Matur edebiyatda ‘il’ mevzugı eli yaŋa işlene başlagan mevzular katarında gına tura idi. Tukay da ul eli ‘‘çik’’lerni bilgilerge ülgermegen bulsada Tukay halknı hiçbir vaktda da ilden ayırıb yörtmiy.

Kıssa da sinde fakirlikler, yetimlikler mini;

İzse de üz işlerimden hür ve kimlikler mini;

……

Bersede dulkınlarıŋ, - hiç almadı, gark itmedi.

Aldı dürt yagımnı yalkın, - yakmadı, hark itmedi.

Bu sebebden aŋladım min: ni, togan cirim, sinin

Canga yagımlı ikendir, yalkınıŋ da dulkınıŋ…

‘‘Togan cirime’’

Ul bu şigırinde il turında ‘‘İzgi’’ digen süzni kullana. İldegi avırlıklarda anı çitke sokmıy. Kirisinçe, alar anı üzlerine tartalar. Çönki - anıŋ her nersesi hatta, çabatası da izgi. Mine bu ildegi bir halk yeşiy. Ul su boyına tüşsede, urmanga barsada, her kayda ilniŋ uzgan (hem kileçek!) şevkatli körinişlerin küre.

Zur bu urman, çitleri kürinmiydir, dingez kibi,

Bi nihayet, bi hisab – gasker Çıngız kibi,

Kılt itib iske töşedir namları, devletleri

Kart babaylarnıŋ- munı kürsen, bütün savletleri.

Açıla aldıŋda tariyhden teatr perdesi

Ah! diseŋ, biz nik bulay soŋ? Biz de halknıŋ bendesi?

Bügin bötün halk küŋilden bilgen ‘‘Milli Moŋar’’da yemli uzgan könler üzlerine iŋ köçli süzlerni tabalar:

İşittim min kiçe, birev cırlı,

Çın bizniŋçe matur, milli küy;

Başka kile uylar törli-törli

Elle nindi zarlı, moŋlı küy.

Özilib-özilib eytib bire:

Tatar küŋli niler sizgenin,

Miskin bulıb turgan öç yöz yılda

Yazmış bizni niçik izgenin.

Küb mi mihnet kürgen biznіŋ halk,

Kübmi küz yeşleri tügilgen…

Milli hisler birlen yalkınlanıb

Sızılıb-sızılıb çıga küŋilden.

Heyran bulıb cırnı tıŋlab turdım,

Taşlab tüben dönya uyların,

Küz aldımda kürgen tösli buldım

Bulgar hem ak İdil buyların.

Ul küyden cırga kire. Bizde halk edebiyatın birinçi tabkır kulına alıb tikşirgen kişiniŋ de Tukay buluvı, bulay turı kilib gine çıkkan bir nerse tügil idi. Halknıŋ küŋilinde saklab, yöz yıllar buyınça üstirgen moŋlarından kileçekke ışanıç birgen yullarnı izlev – mine nerse Tukaynı, balalar kük kuvanıb,

Vallahi canday körem min iskilerniŋ cırların;

Kökregimde saklıym, eytirsiŋ, Resulniŋ tırnagın.

Dib kıçkırga mecbur ite. Mine bu yemli, küŋilni cıltırlık körinişlerni tormış tanımaslık töske kirtken idi. Uzgan könlerni canlandırgan yalkınlı toygı tormışnıŋ bu köngi buşlıgına

kavışkanda küŋilde bir tiren ömitsizlik tudırmavı mömkin tügil idi. Lekin bu ömitsizlik dönyaga kol siltetmiy ul uylandıra, izlendire gine.

Nişliysiŋ? Her yakta zulmet; ihtiyarsızdan yatam;

Min yatıp, yatkan cirimde törli uylarga batam

“Kiçki Tilek”

İç puşa, yana yörek hesret içinde, uyda min;

İçmasam ibteş de yuk iç, tik ikev biz: Uy da min.

“Par At”

Küp mi muŋlansam kunıp milli agaçlar östine

Barsı kurgan, bir gine yuk canlısı, yafraklısı.

“Üzilgen Ömit”

Bitirdim şiŋdirib törli güzel çeçkemni barsın da

Yavız tekdir, katı tekdir, suvık tekdirim astında.

“Tilev Bitdi”

Şagıyr gine tügil, bötün halknı bir tiren kaygı sarıb algan. Yanuvçı ul yalgız gına tügil. Miŋlerçe, milionlarça milletdeşler yanalar. Tik eli anıŋ yalkını içinde. Ul eli ilni yandırırlık, halknı küterirlik halge kile almagan. Lekin tormış anı haman basa; anıŋ küŋilindegi oçkınnı üre.

Karaŋgıdır, küŋilsizdir gömr tulı.

Bu dönyada kim kilsede siŋe turı, -

Şiksiz anıŋ cerehetli kökreginde

Yeşrin gine yanıb yatkan hesret tolı.

Miskin adam tışdan uynı, tışdan küle,

Yemsiz yaknı uylab koya içinden gine;

Biznіŋ gömr uyın tügil, beyrem tügil;

Hiç kaygısız kişi bulsa- adam tügil

İy, turmışınıŋ kaya barganın uylamagan, kileçegin tüşinmegen, bu göngi et tormışıŋdan çıgarga yullar izlemegen kişi ‘‘adam’’ tügil. Bötün ilni, bötün halknı kurkınç karangılık kablab alganda ilinden, halkından kul silteb üzin gine uylavçılar, alar – hayvanlargına Milletniŋisminden faydalanıb da halkına karşı bir tiyinlik fayda kitirmegen, kirisinçe turı kilgende anı vaklab satuvçılar, şagıyr karşında gına tügil, cemiyet karşında da indi bir bik bilgili kararga oçrarga tiyişliler.

Bihüdedir! Surıkurttan kütmek gıylac,

Sin bir gali, satılmaslık irge muhtac.

‘‘Milletçiler’’

Bulargına tügil, Eli bizni tikşirib tura torgan doşmanda bar. Ulda biznin az gına bulsaga alga kitüvbizni köre almıy. Ul bizni izer öçin yaŋadan yaŋa yullar izliy.

Az kibi baskan bu zulmet tormışım yortın minim

Tüzmiyler bir bir gine yakdan açılgan yaktıma.

‘‘Düşmanlar’’

Uzatdılar miŋa kul törli melgun köç, kara köçler,

Tilep sündirmege köŋilimde yangan izgi yuldızını.

‘‘KüŋilYuldızı’’

‘‘Lekin ul yuldız haman yaktı, haman nurlı.’’ Biznińküŋilbizdegi çatkını, hiçbir doşman sündire almas. Anı sündirüv halknı-ilni yugaltub digen süz bulır idi. Yuk. Doşmannıŋ yöz yıllarça tırşuvıda anı sündire almadı. Kirisinçe ul yandı, yalkınlandı. Lekin sünmevigine eli bir halk öçin zur bir ütiş tügil. Ul yanırga hem üziniŋ yaktısı birle bötün ilni yaktırtırga hem cıltırga tiyiş. Işanı sündirmiy saklavdagına tügil. Şunı yandıruvda. KüŋiltagıköterileUl tormışnıŋ kalın yurganın alıb taşlarga tili. İy, çın turmış eli alda. Kileçekde, bu köngisi aŋa alıb barıb çıgara torgan yulgına tartışkına.

Alga sevik it sahibiŋni, bul çıdavda taş kibi,

İy feleknıŋ törli-törli zulmine küngen küŋil.

‘‘KüŋilI’’

Şayarma, doşmanım, pişken, citişken pehluvan birlen

Mönafık, yahşı saklan; avdarım bir kön uyan birlen

“Mönafık”

Ul köreşniŋ ciŋil bulmaganın bile. Ul üzi köreşüv birlegine kanagatlenmiy. Ul başkalarnı da çakıra. Bir kişi bir nerse işlegende miŋ kişiniŋ miŋ nerse işliy. Alaçagın hem tizrek vakt içinde kütken kabege barıb irşeçegin isinden çıgarmıy. Ul alarnı da çakıra. Alarnı cuvata. Alarga köç bire.

Eyde halkka hüzmetke, hüzmet içinde yözmekke

Bu yulda her törli, hurlıkga, zurluklarga tüzmekke.

“Medrese”

Biz yaratkaçdan yarar, dim, kim anı sinnen surar?

Hür kişi aldında cirler hem de kükler kaltırar!

“Günah”

Tükme küz yeş: Yardemiŋde her zamanda Alla bar;

Al cesaret, alga umtıl, hiç yalıkmıy alga bar!

“Kiŋeş”

Ul tartış safında ciŋilmes köçlerni kürirge tili. Bir başlangan işni yartı yulda kaldurı, ul – halkka hıyanet itüv. Ahrına çaklı alıb barıb çıgarırga atıb itib kirişgen çakdagına ul iş tilegençe bula ala. Şul çakdagına küŋildegi igilenüv yugala.
Üziniŋ ciŋüvine şöbhesi bulmagan köreşçilergine ciŋib çıgalar. Şuna üzlerigine safdan çıkmıylar. Alar bu işleri birle safda kaluvçılarnıŋ küŋlinede şöbhe salalar. Andılarga şagıyr başduk eytese süzin eytib koya.

Bara millet zegıyf, abnır-abınmas,

Süne yeşlerde ut kabnır-kabınmas;

Kiçe yaktı ve milli bir köŋildem

Bügin tıçkan utıday nur tabılmas.

……..

Işanabız halk köçsizligine

Babaylar şöhretin sagnır sagınmas.

“Yeşler”

İy, bu köriniş biznıŋ kük yöz yıllar boyınça doşman kulında izilgen halklarnıŋ urtak yazmışı. Doşman törli yullar birle halknıŋ köçin agulıy. Ul törli şeytanlıklar birle anıŋ köreşçiliniŋ safın buzarga tırşa. Ul alarnıŋ berse kurkıta, berse kızıkdıra bersen satıb ala. Kullıkda yeşegen halklar, şuŋar köre, üz iriklerin kiri kaytarıb alır öçin, min mertebe artgırak köç birle eşlerge tiyişler. Bir halknıŋ kurıb koygan devleti bulganda, anıŋ bötün oyuşması halk faydasına işleb turganda işlev, ul – artık zur yigitlik tügil. Bir milletniŋ buldıklıgı ene şundı avır könlerden kutlu öçin alıb bargan köreş vaktnda kürine. Şanlı tariyhli Törik milleti, bigrekde, doşmannıŋ iŋ köçli hucumı karşında torgan Tatar halkı, bu könge çaklı bu tartışnı is kitkeç bir küç birle devam itdirdi. Bir halknıŋ tormışı üziniŋ kileçekde baraçak yulın tabkança gına avır bula. Şul yul tabıldımı, her uzgan kön anı tüb tilekge yakınlaşdıra. Bu yulda birgen her bir korban anın köreş köçin artdıra.

İli hem halkı öçin üziniŋ tormışın birgen şagıyrnıŋ ülgen köniŋ iski alganda, biz anıŋ yörek kanı birle yazgan süzlerinde küz aldbızdan uzdırırga tiyişbiz. Ul isen çakda iliniŋ östin kablagan kara bulutnıŋ taraluvı köre almadı. Halkınıŋ hem iliniŋ her bir kaygısı öçin birge kaygırıb yürgen şagıyrnıŋ ruhı bu könde il östinde yöriy. Bu könde anıŋ birle birge cırlı, anıŋ birle birge cılı. Ul bu könde üziniŋ küz yeşine hem yörek kanına boyalgan kalemi birle biznıŋ küŋillerbizge yaza hem halkbıznıŋ avır tormışın ciŋleytü yulında işke ündi:

Küzgi tün, min yuklıy almıym, Üy törinde cil cılıy,

Cil cılamıy, - Aç ülimniŋ kurkusından il cılıy.

……..

Bir sınık yukdan gına ülgen taza irler kürib,

Can alırga kızganuvdan anda Gazrail cılıy.

……..

Küzgi tün, yemsiz, karaŋgı; uy turında cil cılı,

Cil heber ul: Aç ülimniŋ kurkusından il cılı.

“Küzgi Ciller”

İSKE ALGANDA [YMY, Nr. 4, 1933, s. 35-36]

Gabdulla Tukaynıŋ ülüvine 20 yıl toluv uŋgayı birle

Tiren, ‘‘elle nindi zarlı’’ bir moŋ, milli Tatar moŋgı ‘‘tüb tariyhlerni agızgan’’ İdil agımına koşılıb aga; Ural tav iteklerine tarala;

‘‘ İşitdi, ceyran bulıb tıŋlab turdı’’ bu moŋnı böyük ‘‘Kuşlavıç’’ yetimi.

Tıŋlab turdı-turdı da üziniŋ sınık, yetim küŋelinde şul moŋnı yandırıb, biziŋ ‘‘Öç yöz yıl buyınça niçek izlüvbizni’’ eytib birdi.

Zur-kiçkinelerbiz, yeş-kartlarbıznıŋ barsı da aŋlarday sade, lekin is kitkeç öste bir tilde aŋlatıb birdi.

Halkbıznıŋ ciri, mekal hem tabışmakları kibik, bir işitüv birle hatırdan çıkmıy torgan süzler-şigyrler bilen tilbiziŋ maturlıgın hem baylıgın kürsetdi.

Tukay şigyrlerinde birinçi kat ‘‘togan tilbiz’’niŋ matur müzikesi yaŋradı.

Şunlıkdan ‘‘yurtdan-yurtka’ koldan-kolga’’ köçib yürgen ul malayı ‘‘kiçkine bir apuş’’ bulıbkına kalmadı- Tatar halkınıŋ unutılmas cirçisi Gabdulla Mehmed Garif uglı ‘‘zub zur Tukay’’ buldı.

H. Abdüş ‘‘Tatar şagyrı’’ Harbin 1932

Şagyr-halk balası.

Ul küŋliniŋ bötün tamırları birle halknıŋ turmışına beylengen. Halk şadlıgı-şagyr şadlıgı; halk kaygısı- şagyr kaygısı. Bu süz, başkalarga karaganda tirenrek megne birle, biziŋ şagyrbız Tukay turında eytile ala. Çönki, ul-tariyhiniŋ soŋgı yıllarında yetim kalgan milletiniŋ yetimlikde üsken bir balası.

Tukay yazmışı-halk yazmışı.

Ul küŋelinde ut yana idi, halk küŋelinde de şuluk ut görli idi. Ul Tatar halkınıŋ üz tariyhinde üsdirib dönya medeniyetine bire kilgen Törek milletiniŋ bir balası idi.

Biz uzgan könlerbiziŋ karaŋgı bulganın bilebiz. Biz bu köngi turmışbıznıŋda açı bulganın yeşermiybiz. Şuŋar küre de biz kileçegbizni-halkbıznıŋ yazmışı-yaktı hem yemli itib körirge tiliybiz. Şunıŋ öçin biz halkbıznıŋ özelgen saklı torgan hem bötün avırlıklarga karşı nik itib tuta torgan bötün yullarnı hem bötün tireklerni izliybiz.

Bu yulnıŋ iŋ kireklisi-halkbıznıŋ küŋel;

Bu tireknің iŋ nigi-halkbıznıŋ tilegi.

Tukay biznіŋ halkbıznıŋ hem şunıŋ birle birge bötün Törek milletiniŋ küŋelin hem tilegin açkan hem şunı açırga tırışkan öçin-biznіŋ cirçibiz.

Halk yazmışı-Tukay yazmışı.

Könlerniŋ sovıklıgı, tünlerniŋ karaŋlıgı şagyrge anıŋ turmış izin yaktırtırlık, anıŋ uçagın cıltırlık bir uçkın bire almadık. Ul yeşlikni tatırgada ölgermesden ülim tırnagına elekdi. Aşıkıngan yörekniŋ köçsiz kanatı sındı.

Tik bu sınavda, küŋeller birle birge, biznіŋ de- ilniŋde gönahı yuk tügel idi: anıŋ yöregin kim cıltdı? Anıŋ küŋlin kim cuvatdı? Şagyr üldi. Übkeni kimergen ülim kortı anıŋ turmışka beylengen soŋgı tamırın üzdi.

Tik monıŋ birle gine biznіŋ şagyrbız karşında bulgan burıçbız bitdimi? bitmedi!

Bu burıç bitmedi. Bu burıç artdı. Ul bir kişige, bir şagyrge, bir Tukayga bulgan burıçdan çıgıb, halkka, milletke hem kişilik dönyasına bulgan burıçka eylendi. Ul-Tukay ismi birle, halk öçin bulgan burıçka evrildi.

Tukaynı kimergen ülim kortı bugön halknı kimere.

Tukay buşlıgı- bugön halkınkı.

İlbiz soŋgı yıllarda bik küb törli körinişler kiçirdi. İl yöz yıllarça kütken tileginiŋ barlıkka çıga başlavın körirge ölgermedi-yazmış anı tagın burungı tartış safına çakırdı. Alsu-kızıllıkdan yaŋa bir taŋnıŋ yaktılıgın kütken il ikinçi bir yangın aldında kaldı. Anıŋ bik zur avırlıglar birlegine saklab kile algan bötün barlıgı da bu yangında yandı. Köl buldı.

Halk yazmışı-şagyr yazmışı.

Halk birle birge şagyrniŋ tilegide, anıŋ işi de anıŋ köçi de birge yandı. Şul yangınnı yırakdan karab turuvçı, ildegi zarnı-moŋgı çitden turuvçı halk ulları- alar nişlediler? Alar nişlerge tiliyler?

Bir halkniŋ barlıgı hem şul barlıkniŋ kileçegi öçin kirek bulgan bilgili tüb nigezler bar. Şul nigezler bulmıyça turıb bir halk yeşiy almıy. Şul nigezi bulmagan ye şul nigezni yugaltkan halklar biterge-yugalırga mecburlar. Bu tüb nigezleriŋ berse de-halk küŋel turmışınıŋ üzinki hem üz bulıb kaluvı; kurkınçın-kaygısın üzinçe süylevi hem üzinçe küylevi. Bir halk tıŋsız tartış içinde yarlılana ala. Ul üziniŋ bötün maddi barlıgın yugalta ala. -Bular bar da vaktlı nerseler. E

halknıŋ küŋel, halknıŋ küŋel turmışı – bu miŋlerçe yıllardan birli cıyılıb kilgen, anıŋ yaratuv köçin yasavçı nerse. Ul-halknıŋ yazmışı. Ul -halknıŋ üzi.

Bu köriniş bir biznіŋ öçingine tügel bugön bötün Törek milleti üziniŋ barlıgınıŋ kileçeginiŋ nigezin bir kalbka suga. Anıŋ bu köngi işi-Törek milletiniŋ kileçek tösin hem anıŋ yaratuv köçiniŋ kileçekdegi çigin bilgileyeçek. Milletniŋ bu köngi tartışı- anıŋ medeniyeti hem medeniyetniŋ çikleri öçin bara.

Milletni-ilni saklav yulında birilgen korbanlar, milletniŋ seyesiy istiklali öçin birilgen korbanlar- alar bar da bir nerseniŋ- milli medeniyetniŋ saklanuvı hem şul medeniyetniŋ üsüvine karşı koyılgan kirtelerni cimerir öçin birilgen korbanlar.

Bu tüb nigezni saklav hem şunı nıgıtuv yulında işlengen işniŋ zursı-kiçkinesi yuk. Ul berük tösde zur; üz berük izgiliknіŋ yulına birilgen yardem.

Bu tariyhi könlerde de halkbız kiçirgen avır hem karaŋgı tünlerinde, halknıŋ-ilniŋ tüb nigezin saklav öçin bizge tagın Tukay yardemge kile. Şul nigezni koruv yulında üsib citkençi yıgılgan, çeçek atkançı şiŋgen şagyr üziniŋ köçli toygısı birle cir astından kalkıb çıgıb bizge tagın yardemge kile.

Ul üziniŋ ruhı birle biznіŋ baş östbizden uçıb, bizni uylarga, uylagannı süylerge hem süylegenni işlerge çakra.

Ülib, yigirmi yıl kara-salkın tufrak astında yatsada, ul üziniŋ yangan-kütken kuvançı-kaygısı birle tagın bizge kilib ‘‘Tatar halkı niler sizgenin’’ ‘‘Özilib-özilib eytib bire’’. Ul ülgeç de bizni şul turıda uylarga hem şul uynı üzbiz öçin kirekli hem faydalı yulda barlıkka çıgarırga çakra.

Ul biznіŋ bötünbizge karab, östbizde torgan şul izgi işni, şul mukaddes burıçnı ütevde de barbıznıŋda berük aŋ birle işke başlavbızni küte.

Ul biznіŋ bötün ervahlarbız öçin, halkbıznıŋ sansız korbanları öçin, anıŋ tuktavsız akkan köz yeşi öçün biznіŋ - ele torgan, yeşegen, sulış algan ildeşleriniŋ- milletdeşlerniŋ toygıda, süzde, işde birleşüvlerin küte.

Şakir Yusuf.

İZLENGENDE [YMY, Nr. 5, 1933, s. 23-25]

Tukaynı İske Alganda

Şagyrnıŋ turmışı avır idi. Ul anı bötün açılıgı birle üzide yazıb kaldırdı. Anın şigyrleri de avır moŋga tözengenler.

Şagyrnıŋ yaratuv köçi turında ele tenkid kuyuvsı kablangan yuk. Birev anı, şerk teesiyrinde, didi. Birev anı, Garab teesiyrinde, didi. Birevler anın ciddi şigyrlerin küterdiler. İkinçiler anıŋ hücvi şigıyrlerine kübrek ehemmiyet birirge tiyişlik turında yazdılar. Öçinçiler anıŋ balalarga karata yazgan şigyrlerin birinçi urınga kuydılar. Birevler öçin ul- üziniŋ yaratuv köçin halk edebiyatı kuyuvsından algan, erginal şagyr, idi. İkinçiler öçin ul- tercümeçi hem taklidçi, idi.

- idi !... idi!...

Bularnıŋ barsı öçin de anıŋ şigyrlerinde hem turmışında citerlik şahid bar idi…

Bu turıda yazuvçılar anıŋ şigyrleriniŋ tışkı körinişingine küz aldında totıb fikr yöretdiler. Alar şul şigyrlerni yazarga mecbur itken, şagyrnıŋ içki küŋel turmışın karı almadılar. Şuŋar küre bu içki küŋel turmışın dulkunlandırgan tüb sebeblerde kablanıb kaldı. Bu uŋgay birle halknıŋ aldına açılıb salınırga tiyişli bik küb açı hekiketlerde yabılgan küyi kaldı.

- Tukay bik ‘‘bulay’’ idi?

-Tukay bik ‘‘tigiley’’ idi?

Munıŋ cevabı:

-Tukay üzi ‘‘bulay’’ ye tigiley tügel idi; Tukaynıŋ küŋlin dulkunlandırgan Tatarnıŋ turmış şartları ye ‘‘bulay’’ ye ‘‘tigiley’’ idi. Tukaydagı köriniş, anıŋ şigyrlerindegi törlilik - ene şul turmışnıŋ körinişi hem şul turmış şartlarınıŋ törliligi idi.

Şagyr küŋli şul körinişlerge küzgi idi.

Tukaynı korban itken yıllar biznıŋ turmışbız öçin ‘‘ömitlirek’’ yıllar idi. Biz artka tügel, alga taba bara idik. Biznıŋ soŋgı yıllarda istelik beyremlerin itken könlerbiznıŋ başlangıçı ul yıllarda idi. Şuŋar küre biz turmışnıŋ ul köngi körinişin tenkid küzi birle kararga tilemegen idik…

Çınlabda, Tukay yılları biznıŋ öçin- yöz yıllarça izelgen hem kileçegi öçin de bir nik yul sızılmagan bir halk öçin- bir narmal turmış idimi?

Çınlabda, ul könler bir ‘‘küŋel’’ge ut-yalkın birirlik, bire alırlık könler idimi? Ul yıllarda küŋel birgine yulda, birgine islübde, birgine törde tibrene alırlık idimi?

Elbette, ul könlerde, bu köngisi şikellük, avır idi; bu köngisi şikellük karaŋgı idi. Ul könlerde ele birniŋ tariyhbızdagı şanlı könlerbizni canlandırırlık tügel idi.

Tukaynı bir kişi itib aŋlar öçin, anıŋ küŋel turmışına kirib, anıŋ toygısı birle yeşer öçin, biznіŋ ul könlerge çaklı uzdırgan yakın tariyhbizni, bötün avırlıgı, bötün açılıgı birle, küz aldbızga kiterirge tiyişbiz.

Bu tariyhda bir uy iyesi öçin ömit birirlik bir köriniş bar idimi?

Bir Tukayda gına tügel- anıŋ aldından turgan ‘‘dönyadan bizüvçiler’’ ni de karagız. Bir niçe buvınnıŋ ütken turmışı birle bir niçe buvınnıŋ kileçegin uylıy algan hem üziniŋ hereketin şul iki körinişniŋ mesuliyetine nigezlegen kişi öçin ul köngi turmışda çiksiz ömit tabu bik ciŋil bulmas.

Şagyrnıŋ küŋlindegi sünmes uçkın/oçkın- anıŋ idiyalı. Şagyr idiyalı – halk idiyalı. Bu idiyal şagyrge gine tügel, bütün halkka turmış azgı bire. Ul aŋa avır könlerni ömitsizlenmiyçe uzdırırga yardem ite. Ul aŋa yıllarnıŋ ciline-suvgına karşı turırga köç bire. Ul könden kön şul idiyalga yakınlaşa; yakınlaşkan sayın anıŋ köçi arta bara. Tukay könlerinde biznіŋ halkbız öçin, şulay uk halknıŋ megneviy azgın ezirlegen edebiyatbız üçün bu idiyal yuk idi. Tik şunıŋ yukalgan körgen hem şunıŋ kirekligin bilgen bir dahi anı izlerge tiyiş idi.

Tukay şunı izlevçi idi. Anıŋ şigyrlerindegi, tışdan karaganda bir birisine karşı kük köringen moŋ, berük küŋelniŋ tuktavsız turmışı idi. Şuŋar küre ul törli idi. Şuŋar küre ul açı idi.

1905nçi yılnı kürgen şagyr küŋel açılırga ölgermedi, aŋa soŋgı yıllarnıŋ kıravı töşdi. 1917nçi yılnı kürgen bulsa idi – biz bu küŋelniŋ balalarça kuvanuvına şahid bulır idik. Tik bu şadlıkda kıska gömrli bulır idik. Tukay da Şeyhülla yulından kitüvni artık körir idi.

Bir şıgyrde bötün nersede şagyrnıŋ üz malıgına tügel. Şagyrniŋ andagı hakı – anıŋ bir fikri ak köŋline, toygısına yararlık itib – her yakdan üz itib kalbka saluvıy. Mundagı ustalıgı şagyrnıŋ icad köçi ülçerge cite. Halk birgen matiriyalden yemlilik tirenligine, çınılgına beylengen.

Mine munda Tukay bir usta idi hem başkalarga ürnek bulırlık bir usta idi. Tukaynıŋ icadiyetin anın şigyrleri arkılı tikşirüv biznіŋ bu köngi tilegbiznіŋ içine kirmiy. Uŋgayı birle bu yuldagı tecriybeni ikinçi urında birirge mömkin bulır. Biz munda, bu kön uŋgayı birle, tukaydagı törliliknіŋ tüb sebebinkine kürsetirge tiledik.

Tukay könlerinde üziniŋ yuklıgı birle açılık tudırgan bu idiyal nerse soŋ?

Biz üz ilbizde yeşiybiz. Tik biz doşman kolında yeşiybiz. Doşman biziŋ turmışbıznıŋ tüb nigezlerin cimere. Ul bizni ize, cirbizni kısa, halkbızını maddi hem megneviy yarlılandıra. Elegine uzgan dehşetli açılık yılları-alar soŋgı tariyhbiziŋ biziŋ östbizge taşlagan yugaluv kurkınçınıŋ bir kiçkine şevlesigine. Bu kurkınç bu könde devam ite. İrek ul hiçbir vakt megnevigine bula almıy. İrekniŋ nigezinde maddi irik salıngan bulırga tiyiş. Maddi irik- halkıŋ yazmışı üz kolına küçken çakdagına turmışka köçrile ala.

Kollıkda torgan hem kollıkda yeşerge könikken bir halk, tolı megnesinde, bir medeniyet tudıra almıy. Çönki, medeniyet ul, nerse ikenligi bilgili bulmıyça hevada uçkan bir tütüngine tügel; ul- turmışnıŋ, köndelik turmışnıŋ kuvançından hem kaygısından togan hem şul kurkınç hem kaygı öçin halkıŋ üzi kurgan oyuşmalarınıŋ işindengine tuva ala.

Bu-halkdan bir devlet hem bir üz bulgan idare sorıy. Bu soravga cevab birüv-halkıŋ idiyali bulırga tiyiş. Biz halkıŋ icad köçine bir baha koyganda hem anıŋ dahileriniŋ künel koyuvların aktarganda ene şul idiyalga hüzmet itüviŋ derecesin ülçev itebiz.

Tukay biziŋ şul idiyalbızını izlevde böyük şagyrbız idi. Ul şul yulda tuktavsız hem tıŋsız tartışda biziŋ arabızdan kitdi. Tik anıŋ yulı kaldı; anıŋ açı bulsada yemli, yemli bulsada açı moŋı bizge cuvanç hem kurkınç bulıb kaldı.

Anı iske aluv köni bizni tagında anıŋ yazmışına hem, şunıŋ birle birge, halkıŋ yazmışına tirenrek kararga hem ul yazmışdagı soravlarga tagında açıgrak cevablar izlerge ündi.

Ali Biktimir

2.3. Milli Meseler ve Türk Dünyası

İZGİ KÖNLERDE [YŞ. Nr. 7 (23), 1921, s. 19-21]

-Gabdullacan ni işliysin? ni kadresiŋ?

-Mine ubık alam. Uraza kildi bit. Turunçlarga yörgelerge kirek. İzgi könler ahrı.

- Eyi, eyi bik yahşı. Bigrekde bu yılgı şikelli küŋelniŋ böyük vaktda kirekli iş!

-Böyük dib indi…Dönya bizge ul kaderli teesiyr itmedi. Şulayda cula indi cula.

Şumagna kiyingen. Cibergine yeş yigit, pöyle figanıŋ argı başında torgan tanış ……alide şul süzlerni eytdide: Anın uyık saylavın kötüb torgan marcaga eylenüb.

- …… -didi.

Ul kemsege kilüb akçasın. Tuladıda şunın yanınduk törilgen üç par uyık başların kolına alub, uramga çıkdı. Karşıdagı kibi aldına asılgan saat ele 11 nikine kürsete idi.

- Kaya barurga. Öyge kaytsaŋ. İrterek. Aşıka da baykak vakt bar. Ni işlerge? Tukta ele, sohkara buyına barub kaytım dib üz aldına süylene. Süylene sulga burılda da cil ul sanlı koturub citerge ölgürmegen bulsa da ozın turı uramdın bitmes -tükenmes tözenlerni, tınıç yaklarından çıgarub, rahimsiz revişde bitge berüvlilerinden saklanuv yırak uram buyınça kitdi.

Açık bulundan kilgen cil munda da bar, şeherge karaganda kutlıya kide. Lekin bu cilde tüzende yuk. Üstevine hem anıŋ temli üzine gine mahsus is bile tulı buluvı canga bir rehetlik. Şehernin tüzeninden kutılgan közler şul dönya kiŋligin kürürge,vaktnı fırsat bulub kalurga tuşladur.

Su buyında birevde yuk. Tik argı başda köpr yanındaduk, birinçi bilimcini asragıl komındanı, kişi kolladan ceyüb bukıy-bukıy süyleşib yatalar, yakında:

-E, hodya payıdı, hoyda payıdı- dib törüçi kıtaylar;; alarnıŋ kılanışlarına karab külüb, arja yokurgan, birinçi çikleriŋ satuvçılar; şularnıŋ berse bile de hiçbir kıyınlik iş bulmagan – aç turuvı sili bulurga kirek, agarungan, boruşkan, fakir Kıtay; çitderek şul cıyılgan Kıtaylar hem “ fakir Kıtay” birle de hiçbir mönasebeti bulmagan “Oryaŋa Kıtay” közge körine. Belki ul kabatlar östine tagın; könin uzdırır öçüngine bulsada, karavçı bardır- Gabdullacan alarnı cennetkilerge tilemedi, tavşın kütere töşübrek;

-Hevaya! – dib katıgına cevab kaytardıda, yar buyınça kitdi.

Sungaranıŋ suvı artkan. Köpr yanındagı yılda körinib kala torgan kum yalanı, bu yıl tamam kümilgen. Sunıŋ östi vak-vaktgına dulkunlar birle kaltıranub, cılmaygan koyaş nurların korkga bökleb, su astına yeşreler. Ul böklengen, sıngan nur buravlanub-buravlanub eylenüb su tübine kitüb, tagın kömülüb, tagın kalkub, kaya kiterge bilmiy abdıragan hali birle karavçılarınıda yalkavlandırub, alga barur öçün küterilgen ayaklarnı atlargamı, atlamaskamı öŋge kitergemi, solgamı ikenliginde şöbhe tudıra.

Gabdullacan şul abdıraşda bir az turdıda kolındagı üç pare " teravi ubıkları" beylengen töyinni kübrek kuygasına elüb kolların artka koydıda, akrungına yahtaklub ketabe kitdi. Kükrekge asılgan teravi ubıkları anıŋ zihniŋ şunıŋ birle beylengen, bala vaktdagı mescidge baruvlar sönderede bötün balaçaga cıyulub teravi ukıv, aradan birisiniŋ "pesih"itüb külüb yiberüvge birle hemeside külürge töşüb bara bara ul külüvler küçeyüb kitüb müminniŋ saklık birle namaz bulmaslık derecede gine tamak kıruvı, "essalami aleyküm ve rahmetullahnı eytü birle " kolına sibirgi tutkan kartnıŋ sünderege sanub bularnı kovıb, sibirüb töşürüvi guşlar yeşrüv, sibir işiŋ aldan tuturub kınaşuv, kuvşuv barda-barda, bu dönyanıŋ gamsız, …… vaktları bir bir küz aldından …….. "İy" teravi! şul vakt, eli şul isim birle atalgan ibadet nindi zur …….. birle kötülüb alkandır şul halet küŋilge nindi suretde körüb urnaşkandır. …….. uylav, bir gine mertebe iske töşürüb küŋelni çıgardata bir kıymetli nerseŋni yugaltkan kük toygı sini basa. Çınlayda, ni yugaltdıŋ. Nik bulay avır toygı!. İy, mine şul yeşlik …….. de bizni bu könde anı küterge mecbur ite. Şul avaz, şul sönderedegi külüvler, kanımızga siŋişgen …….. aldıgı küŋel sagına. Şul ……. Elhak kullahnı daŋgırtatub anıŋ yanına kiçkine gine suda da koşub, dolagan at kük yügürtüvide biznıŋ kanımıznıŋ kıymetli yir cirine körüb urtaşkan. Urun tünlerde "hatm" çıgub ayak öre korub talgangamı, elle köndüz şul argangamı yukuv serab kitgen ….. kartınıŋ yugaluvlık derecede …. şub kitüvi- barsı da biznıŋ aramızda beyle niş yahmıy. Ul matem bitkeç her bay yortdan kitürülgenge …… çeçüb, ele şünüv üçge kaytgaç ul …….. birle uyda tuduçılarnı saylavnı tilgede alga idi!..

-E, hodya yayıdı!

Gabdullacan şul kolak …….. kütmegende kilüb çıkgan ……..nıŋ temli hayali cimerüvine açuvı kilmey. Ul açulıgına karaş atdı da saatine karab öyke kaytur üçün sulga burıldı…

Aşk vaktıda citdi. Üstelge koyılgan temli isli aşlar kün yaktında soŋgı mertebe olarak hoş islerin çeçüb kalurga tilegen kük yarların tüşemge uçralar koyaşda bir az ayıla koşub adamlarnıŋ aşagan aşlarından haberdar bulub kalur üçün ……. karıy.

Üstel eylenesinde otruvçılarda şad-küleç yözde bötün söylegen süzler irtengi könniŋdür. ….. bu köngi kiçniŋ birinçi taravçı sakında ikinçi könni bulaçak…… salınkı yürüvşiniŋ, bötün dönyaga lanet okurga hazırlangan kük açuvlı karaşnıŋ bugün iside yuk.

Mine kütilgen izgi könlerniŋ izgi kiçide kilüb yitdi. Tahaddütlerde alınub, kitdin mahsus alıngan yimek uyık başları da ayaklarga kildiler. Ul bik tıkmavgına yaltasın iŋ başına gına eldide mabetge taba kitdi.

Ene, tigen yakda birev kayadır aşıga. Kaya bulsun mescidgedir. Teravi bit. Kübde! ….sedi! Ul üzi şikelli teravi kebarüvçilerni imretti. Şadlık, savlık soraşka ni idi mescidniŋ işgi hem anıŋ evi aldımı tölige reşler közge körine başladılar.

Mescid aldındagı iskamiyelerde bir niçe, yeşlerin rahman şerif ……. kurdurub aldırgan, agaylar …… yanınduk …. muteber ……. bir niçe zadlar artırganlar- izgi kiçeniŋ izge saatin küteler.

Esselamü aleyküm.

Ve aleyküm selam.

Hazretde kildi. İçke küdiler. Utırdılar. …. mescid içindegine azan ukudı. Dua kılındı. Kamet töşirildi. Dört rekat ferman nitleb halk safka tirildi.

Gabdullacan mescid ide …… yilgen kiyiziniŋ östindegi sarı namazlıknıŋ aruvrak turab yürtükleri küzge körinmege tirek yirek kildi de barmakların kulak yagra kılavgına tidirdi. Rükuvga barıldı, tagın turıldı. Gabdullacan da şulay uk alar artından işleb içdenni okurga kirek ikenligin unutkan bolsada kılandı. Secdege barganda anıŋ yügrergen sayın çalbarınıŋ ötük izlevin saklar üçün küterüb öyrengen kolları, bu könde aŋa yardemge kildiler.

…… olturganda ul tamam pişken, cangan idi. Maŋlayındagı tizni, namaz içinde kimseden yavlık alıp sürtüv dost bulmaganga köre çiŋleri birlegine …….. yaŋa ……. buyılgan çiŋlerine karab uyga bakdı.

Selam birildi. Samet ukıldı. Mine künilgen ……. de çitdi.

Ul küzlerin müezzinge köterüb anıŋ…… teravi!.. digenin kötüb kaldı. Lekin ul söz eytilmedi. Halklar küterilüb kulakda kakdılar. Ul biraz soŋgarak kaldı. Nişlerge? Dört rekatdan nitlergemiy? İkidenginemiy? Lekün küb uylab tururga vakt yukalıydamı? Selam aldırnıŋ selamı kük itdirüb berüb, yakub Kur'annı ……. ukumasa da yahşı adak tanuv tabutga gına moŋka yakınlaşub kile idi. Ul moŋdan töz ……. birle üzide bilmesden, bir nit yasadı da namazga kirmişti.

Ukuvda bulgan kızıvluk rükuvga barganda da secdege yatkanda da devam itdi. Secdege yatkanda anıŋ kesesinden hamarat? alganda gına salub koygan ……. kaşlı ….. takı ayası yölek aşub dügen yöregi tüşüb nik secde idenine tegereb kitdi. Ul yaŋadan baskanda közin ul yörügen ala almadı. Mine bir ardın yözükniŋ eyi yakurdı. Anıŋ …… kaşı bir …… tösi ne körüb bu ….. eylene-tiresin yaktırtdı. Kübde utmadı yöziniŋ içinden közgiden köringen kük ‘‘teti apası’’ nıŋ başı körindi. Ul öykeli, açuvlı köz birle Gabdullacanga karıy. Gabdullacan anıŋ közünden:

-Minem bölegimni birinçi teravigde giyüb okusaŋ sevabı bölüşüvden korkasaŋmını!- digen süzlerni ukudı. ‘‘Tete apası’’ kiterge gine ülgürmedi. Başga başlar kilüb tıgıldılar. Mine birev, elle kim indi ansı yözün çiyüvin közlerin kapadı da tilin çıgarub munı öçkeli başladı.

-Ey, biçare iki rekat namazınnı bulay ukı almaysıŋ! Odur!... Gabdullacan şulardan kutlur üçün tamagın kurub katadı. Közlerin yumdı. Tökürigin yutdı. Lekin yüzin içindegi başlar yugalmadılar. Mine kaykçı Kıtay başın tokub,

-Hodya, payıdı!- didi. Ul açuvından nişdür … bötün köçin birle ‘hodya’ diyerge avızıngına açgan idi. Üziniŋ mescidi ikenin hatırlab, toktab kaldı. İltimatka uturub selam birgeçde, dua kılınkançı, anıŋ kolları şul yürekni alub barmagına giderürge umtuldılar.

Ul indi başkalarında küŋlin çitke yibermes üçün bik turşub ukumakçı boldı. Bik tıklab iki rekatke gine nik aldıda, küŋlini başka nerselerge burmas üçün sikrete-sikrete gine bulsada molla artından ukıy başladı. Tagın secdege baruldı. Bu yulı anıŋ körmeysiniŋ parksigersiz gına salgan temekileri. Kiçkine kisesinden çıgub, ele erdenege koylub ölgürmegen utın kük, aldına öbildi.

Tagın şul temeki birle beylengen fikirler başnı çulgadılar. Ele anıŋ seherdin soŋ parturga temekesinde yuk. E irtege niçek bolur iken tartası kilüvmi, kilmesmi? Eger irtege tartası kilmese taşlıym, tartıym.

Mine, hoday-ı talib itse abad da çite. Ezanı üzmiziniŋ beyrem birle tebrik itsen niçek bolur iken? Yuk. …….. Yitesi şul, ye, tik Kilişmesin. Bik kızık bolur.

……

…Hatunı ul soŋ yılamı. Ye bilese soŋından aŋlaturmın. Niçek bolsa da üzine aŋlatub kuyarga kirek. Üzi kile körmesin tagın. Biz de bit hatun, Kızlar yörmiy.

-Allahuekber!.....Allahuekber! Ul açu birle birinçi allahuekberge citişe almadı. Tik soŋgı sen. Eytkende gine. – Hebnalik almay. digen …… tekrarlı tekrarlı …….

Mine kütelgen. Tesbihde çitdi. Tesbihde kim eytür iken? Mine şul balalarnıŋ berse eytür indi iy anı bit her kayda mekteb balaları eyteler. Saf küŋelli kişilerniŋ saf süzlerin işitü küŋillerek mine şul adet gine bulsa da şunday adet bulganı üçün min yaratam. Çönki ul hezergi zamannıŋ felsefesi ne terennümi kile.

Sübhanallah…….. Bir karlıkga tırak. İskergen tavış kamulubrak ve atılub çıga başladı. Ne ul iken, mihrab yanında vak tokıta, min anı kayda kördüm soŋ? E bir kön tiyatrda cırlagan idi şikelli. Eyi eyi şul niçek soŋ ul tesbih iyte? Tik mekteb balaları tügel…

-Allahuekber!- Ul uylabda bitüre almadı. Tekbir eytüldi. İy, allahuekber, allahuekber, Allah bik zur ….. Nik tili tik balalar tesbih eytmiyler. Almıy nit kılam iki rekat….

Artda birev, kimdir, akrungına küldi. Aŋa tagın birev koşıldı. Bötün saf birazdan niçke yeşil külüş birle tuldı. Mudannıŋ akrungına tamak koruvı işitildi. Külüv tuktamadı. Selam birgeç anıŋ artka eylenüb parmak çakuvıgına şayanları şadlıkları izhar itürüb tıydı.

….Mine bu bötünley biziŋçe tik mine müezzinniŋ sakayşına yuk. İy, sakalıgına yuk.

Moŋgına itüb Kur’an ukıldı. Ul eytdi. Tamam medrese …… töslük bulmasa da kavış yumşaklıgı şakirt kavışına ohşamıy idi… Medrese …. şakirt iy şakirt şul kevişni urlamasalar yarar idi. …. ciri bit karavlıçı bardır. İy, karavlıçsız bulmas bardır.

Gabdullacan kaytkanda tıravçılarnı karşu alurga çıkgan teti apası:

……. E mine kaytdılar da şul şindi izgi könlerde namazlar korı nindi küŋelli. Biz de ele eni birle ukub aldık. Mescidge barub ukumasamda …… yözü kim mescidge namaz ukuvçınıŋ kolunda bargaç lüzum bargan kük buldum dib karşı aldı.

A. Davud

YUL ÇETİNDE [YŞ, Nr. 11, (27), 1921, s. 4-7]

Alug Rusiye inkılabı üziniŋ evvelgi könlerinde taşub, Rusiyeniŋ seyeseti, içtimagi ve iktisadi agumların, yazgı taşı kük yıglarından çıgarub ceyilgen yirinden akrunlab-akrunlab töşüb bir yul alub bara. Anın birinçi könlerindegi iksiz çiksiz kitken agumları hem bir bir köterilgen ve şulay uk tüben töşken dulkunlarınıŋ ele maglum bir köçdelikleri bilgüli bulmagan haletleri az-azlabkına tabi haletlerine kaytub bir tös alıb kile.

Şul bötün dalanı kablagan inkılab hareketi agumı sarga töşüb bir tös aluv birle anıŋ astında yatkan bik küb meseleler östke kalkub, karalurga tiyüvşli kündelik meseleler katarına basdılar.

Oktabır inkılabınıŋ yörekinde kurkgan şundıy bir zur almaşnuga hamr bulmagan Rus ziyalılarında dönyanıŋ törli poçmaklarından merkezde bulgan. Üzgerişlerni takib itüb turub bik küb ızgış- kıçkırışlardan soŋ, şul içki döşmannı, bitürüe üçün bik küb törli yullarnı tikşirüb bitürüb birisininde alar tilegen neticeni birmeyeçeklerin anlagaç ul torgan esaslarından çignüb, meseleni törli yakdan karab evvelde totkan yulları noktayı nazarlarından başka yat yulga kirdiler.

Bu soŋgı tecriybelerniŋ neticesi hem alug inkılabnıŋ Rus aŋlavdan togan nersede: Çınlarnıŋ kuralı küçleri birle Rus inkılabı basuv mömkin tügel. Ruslar üzleriniŋ içtimagi haytların koruvda hiçbir memleket ve küçniŋ küçlevine boy sunmaska tivişliler. Digen karar idi.

Mine şul kıska gına karar birle bu inkılabka hem şulay uk andagı hezergi hakimiyetke karaşlarında zur gına özgeriş tuvdı. Evvelgi esasda - Belşeviklerni niçek gine bulsada bitürürge kirek digen esasda- turuvçılar da tübde üz toktalarından kaytmasalar da inkilabnıŋ niden ibaret ikenligin tikşürürge hem şulay itüb alar karşında kaldıruluvı mömkin bulmagan bir hakimiyetde de bir icabı noktalar izlerge totındılar. Kaybirledi bütünleyük alar birle kilişüb tukmagan memleket aparatın kuzgaturga dimliy başladılar.

Mine bu Rusiyedegi hakimiyetniŋ, bu köngi helgine bulsada, bir köç, bir tös algan, anıŋ birle hesablaşurga tiyüş bulgan bir hakimiyet ikenligin kürsetdi.

Şunı igtibarga alub, üzbiznıŋ her yakdan şul hezergi birle beylengen ikenligbizni inkar itmiyçe, ul hel birle bizge de hesablaşub, şul yaŋı hayatda kaçkan yulbız hakkında fikr yörtürge hem ul fikrde, inkilab devrinde bula torgan vaktlı gına, uylanmıygına işlengen vakt sevdasıgına bulmıyça, tariyhi ve medeni yagmızdan bik nik tikşirilgen ve ruhmıznıŋ örf ve gananemiznıŋ tilevi birle hesablaşkan bir yul ……. fikir bulurga tiyüş.

İnkilabka kadarlı Rus hükümetiniŋ Ruslaşdıruv seyesetin tatub kilgen biz Törek-Tatarlar medeniyet dönyasında ve ictimagi hayat koruluşunda millet-i hakimeden bik küb artka kaldık. Biznіŋmilli barlıgmıznıŋ kiŋe yüvine koyılgan kirteler, bizni yir yüzinden bötünley yugaltuv ve anıŋ yarına östregen seyeset takib itilüv sebebli, biz körşilerbiz ötkergen bik küb medeniyet basıkçıların çitdingine körüb kaldık.

Törek-Tatar ziyalısı hayalini çın magnası birle alganda- ul vaktda bizde yuk idi. Hem teessüfümüzge karşı hazırda biz ul yakdan ……. milletler cümlesinden çıga almaganmız. Tatarnıŋ örf, gadet ve gananesi birle tanış bulmagan, anıŋ ruhın aŋlamagan, içki hayatınıŋ naden gibaret ikenligin bilmegen hayalilerimiz üzleriniŋ işleri birle, bizge faydadan biter hazır kitürdiler disekde hata bulmas.

Bu könge kadar işleb kilgen hem tariyhimizde azmı-kübmi yahşı isim birle zikr itülürge tiyüş bulgan işçilerimiz- ‘‘şakirt’’ lerde ayrım-ayrım birer işde mahsus itmegenlikleri sebebli anda-munda sugulub, alda torgan meselelerge tübli karaş atuvdan gaciz kalub, kirek kadar maglumatları bulmavdan abdırılar idi.

Til meselesi, imla, fen kitabları, mekteblerniŋ tözülüşleri, ukuvçı ve uktuvçı meseleleri barsıda kileçek könniŋ rahimli, cılı koyaşınıŋ şefkatine kaldırıla kildi. Bu gına da tügel, mundan başka bik küb, yaŋa tovub kile torgan ruhnıŋ azgı ve andan başka nevbetdegi meselelerde ayrım bir tös alurlık derecede tikşirile almaganlar idi.

Alda torgan hem mühim meseleler çişilmegen hem işlevçilermizde, kübregi, ‘‘şakirtlik’’den çıgub bitmegen helde biz bu soŋgı inkılabka ayak basdık.

Zur, kiŋ diŋeznіŋ östindegi kiçkine gine helde, yarnıŋ kaysı birine tuktarga bilmiy yüzgende kilüb çıkgan bu zur cil, diŋez östin zur-zur dulkunlar birle kabladı; biz hem biznіŋ şikelli ‘‘saylav’’ durında torgan başkalarda, rahimsiz köçde diŋeznіŋ biyük, kalun dulkunları arasına atıldık. – Bu biznіŋ soŋgı devirmiz.

Birinçi devirmiz, birle bu soŋgısın çagışdırgan da biz tagın bir birsine ohşavlı bik küb nerseler küremiz. Meselege mömkin kadar tirenrek karab, ayrım bir hissiyatka birilmiy, közge köringen nerseler birlegine hesablaşub bir karaş atık:

Biznіŋ bötün yazmışmız evvelgi devirde bizni bitürür, yir yözinden yugaltuv seyesetin tutkan hakimiyet kolında idi. Biz üzmizniŋ çın tileklermizni, üzmizniŋ içtimagi korulışmız ve medeniyetmiz yulında turguzurga tilegen nerselermizni işlev bir yakda tursun, biz alarnı süylevden de gaciz idik. Ul devirniŋ işçileri de kübsi ‘‘şakirt’’ ler hem Tatarlarnıŋ isingine işitüb yılgan yarım- yurtı Tatarça aŋlaşa ala torgan ziyalılarımız idi. Bizni, millet olarak, çitlerge

tatnuvçılarda hem şulay uk millet-i hakime birle iki urta da ve istaçılık/isteçilik itüvçilermizde harbdan ayrım vekalet almagan, tik üzleriniŋ vicdanlarına gına karab iş itüvçi bir kadar kişilermiz idi.

Şularnıŋ östine iş meydanında, ele vücudge çıkmagan, ‘‘yugarı’’nıŋ küzin töşürüvi birle yözindegi sızıkların kararga tiyüş bulaçak, çikmen astındagı yeş, ele sabi bulgan tileklermiz idi.

Hazırgi halimizni tikşizgende de anıŋ küb nerseleri şul halimizge ohşatırga mömkin ikenligin köreçekmiz.

Rivalutsiye dulkunınıŋ katı çaykaluvın dıngına östke kalkgan hem anıŋ agumında bir bilgüli yul hem nik esas ala almagan ele bir yakga, ele ikinçi yakga çaykalgan su öleni yafragı kük, vaktlı ……. vaktlı sirine çumgan işçilermiziŋ elide barlıkların inkar ite almıymız.

Buharada Nuh Aleyhisselam zamanındagı ahval birle,terbiye kürgen ziyalılarımız, şularnıŋ gömrler buyınça birüb kilgen azıkları birle tuklangan halkımız, ‘‘….. bu dönya kafire cennet olupdur mümine zindan…’’ dib, yatkan sayın ahiretin uylagan, torgan sayın köndelik meselesi yanına ‘‘ takı aceb’’in tükegen bir halkga, mundan kübden tügelgine urunlaşa başlagan milliyet fikri ve anıŋ tarmakları hem şularnıŋ soŋgı yeşleri ularak togan yeş ziyalılarmız karşuşına bu kön yaŋa bir mesele basdı. Ulda-bötün ganane, örf , gadat ve umumed bu könge kadarlı ruhani birlik yasab kilgen nerselermizni yugaltuv, alar birle bötün alakanı kisüv.

Rivalutsiyedegi ayvalutsiyanı inkar itmegen hem anıŋda biziŋ şikelli halkda buluvın kireksingen fikrler arasında, bu karar, bu tiyüşlik zur gına şav- şuga hem aldagı insaniyet bakmıkçına basar öçün atlangan bir adumga naçar karaş tudıruvga sebeb buldı. Bu da biziŋ zur hatamız idi. Bu da biziŋ ictimagi hayar tüzülüşinde işler öçün hazırlıksız ikenlikmizni kürsete torgan bir yarak idi.

Rusiyedegi 14 milion halkıŋ yartısı dib eytürlik Ruslardan başka bulgan milletler. Şul 5-6 milion kadarlı halkıŋ tariyhi yulı bizinki birle bir töslirek bulub kildi. Alarnıŋ medeni tözülişleride, bir niçe sin inşa itkende, bir tösli. Ön diyerge mömkin.

Mine şul 5-6 milion bulgan bu könge kadar millet-i hakime bulub, her bir işde bulbaşçılık itüb, her reveşde terakki itken bir halk birle şuluk halinde, tügel hürriyet-i terakkige malik buluv,aksinçe, padşanıŋ Ruslaşdıruv seyesetine duçar bulub, evvelgi milli medeniyetlerindende ayrulurga yakınlaşkan, başka milletlerni birleşdirüb, kolga kol totuşdırub ictimagiyet meydanına çıgarurga kirek.

Bu könge kadar bular ayrım kagidelerde yeşeb kilselerde, umumen turmış yulındagı özgerişlerni birge körüb, berse ikinçisiniŋ haline şahid bulub kilgenlikden alarnıŋ tariyhi birlikleri bar. Bu birlik, elbette, kileçekde de devam iteçek. Çönki şul uzdırgan turmışbız bizni şul kadar nik beylegenke, kayber meseleler ayrımlık haletlerin bötünley yugaltkanlar. Şunıŋ kileçek yuldagı atlanaçak adımda azmı-kübmi bir yakınlıkda atlanurga tiyüş.

Mine şul noktanı alga alub kileçekniŋ tışkı tözülüşi hakında gına fikr yörütsekde başka bir sual kile:

Biz birge bara alaçakmızını?

Bu sualge cevab birmesden elek, bizni bir birbizden ayıra alaçak bagzı bir nuktalarnı karab ötiŋ

Hazırgı könde biznіŋ arabızda 35 yıllık ara bar. Şul 35 yıllık vakt biznіŋ medeniyetmiz arasında da bu kadar ayırma yasagan. Bir biz alga kitkenmiz helde, ikinçimiz artka çikingenmiz. Mine şul ayrımlıknı bitürürge kirek. Hazırgı könde turmışda birge adum atlarga tutkarlık itken nerse- şul ayırma gına.

Anı niçek bitürürge mömkin? Biz turıdan turı bu köngi lüzumlar çıgub, bu könük şunı telkin itseŋ/itsek tilegen neticeni körürmizmi?

Nikdir gine mukaddime yasalsada soŋından eytileçek cevab bir bulaçak:

Elbette yuk.

Nikdir turmış felsefesi agumların özkegen hem hazırgı heliniŋ tuvuyına iŋ küb tırışkan, şunı bötün dönyaga tanıturga ve anı algasına alub iŋ soŋgına gadarlı gamelge kuyarga köşken Rus halkı aŋlamagan bir idiyalni niçek itüb hazırlıksız, bötün ruhani azgı macera kuyularından çıkgan, ul idiyalniŋ esası kagidelerinde başına sıdıra almagan, (süz Törek-Tatar halkınıŋ kömçiligi hakkında bara.) hatta şundıy bir agumnı bu könge kadar işütkenide bulmagan bir halknı şul idiyalni amelge kuyarga köçlerge mömkin?

Yarı, bu kadarsı birle de kilişiŋ: Papugay şikelli yaŋa tirminlerini öyrenüb, beylendirilgen tegermeçde inirtsiye buyınça alga baruvında devam da itsün. Lekin yulda uçragan kiçkine gine bir kirtede anı ikinçi yakga buraçak, yaŋa bötünley tuktatub tagın abdraşda kaldıraçak.

Kileçekdegi şul boruluşlarga yul koymas öçüngine bulsa da alarnı (çit milletlerni) şul hazır umtulgan idiyalarnıŋ esası kagidelerin aŋlarlık derecede gine bulsa da medeniyet

basıkçına küterürge kirek. Hem bu küterülüvde üziniŋ tabigi yulı birle barub, tabigi yulı birle terakki iterge tiyüş.

Mine bu soŋgı fikrni, medeniyet turguzuv fikrin meydanga koyuvda iki törli yul kürsetlürge mömkin. Anıŋ bersede: halknıŋ, ayrım millet ularak ukmaşub, üziniŋ milli örf gadet ve gananesi üzerinde medeniyet turguzuvı; ikinçisi: üziniŋ bu köngi milli emellerinden vaz kiçüb, ikinçi, medeniyet de östün torgan başka bir milletke koşulıydur.

Lekin bularnıŋ soŋgısı hakkında fikr yörütmesden evvel, anıŋ bizge indi tavış buluvın hem 35 yıllık tariyhi saifemizde iŋ zur urun tutkan, küŋelbizde bir ……. bulub kalgan kölege ikenligin iske töşürüb ütüv tiyüş. Anıŋ cerahati ele bik yaŋa, anıŋ kanlı izi ele biznıŋ yöregbizden yugalub yitkeni yuk.

Sansız yullarnıŋ çetinde biznıŋ baraçak yulbıznı kürsetüb turuvçı bir bagana bulsa, ul da şul yugarıdagı yullarnıŋ ülgisi bulurga tiyüş.

Çitden eytilgen her bir süzge, her bir takdimge biznıŋ birgine cevabbız bulurga mömkin. Hazırgı ahval hem biznıŋ ruhani barlıgbız bizge birgine cevab kürsete- ulda:

Bu diŋeznıŋ zur-zur dulkunları arasında yörür öçün biznıŋ halbiz bik kiçkine. Biz elek yar çitine çıgık. Andan soŋ süyleşürbiz!..

A. Davud

BU KÖNGİ CİTEŞSİZLİKLERİMİZ TİRESİNDE [YŞ, Nr. 12 (28), 1921, s. 4-8]

Evvel ……. ele dönyanıŋ tınıç …… milli ……körkem vaktlarınduk. Az gına közin açkan hem yakın köreşilerbiz, öydeşlerbiziŋ işleb yatkan işlerinden azmı-kübmi haberdar bulganlarbıznıŋ tilinde kübrek evelengen; Tatarda …… yetüv nimet yuk. Tatar eli çınlabda "Tatar".

Anıŋ birle tişlemek kirek! Digen süzlerimidende idi. Hezirgi könde de şuluk süzler matur cümlelerni bize kilevden hem ……. buşı almıylar.

Halkımıznıŋ kübrek kısmı ayıblangan gönahnı - medeniyet de artda buluvmız milli içtimaiyenin iŋ gadi bir yakları birle tanış bulmav hem şunıŋ yagıkçılarına tivişli igtibar bire almavnı igtiraf itkende de anıŋ birle gine kanaatlenmiy şul "gönah"nıŋ gönah bulub kaluvına nerse kübrek yardem itgenligin kürsetüb ütüv aramızdagı küb yetüşsüzlüklernin iŋ gadi ve aŋlaşılurluk bulganın gına bulsada, bir az tikşirüb kitüv kübdenden tiyüş idi.

Munda söyleneçek süzler elbette andıy bir zur vazifeni bizdegi medeniyetnin baruşın körsetüb şunın agumı birle halkımıznın ruhani köterülüşin çagışdurub karavnı duga itmiyçe, şul meselege talik itken nerselerniŋ …… bir yaklarına gına karab söylengen süzler bulaçak. Şul milli medeni baruşbıznıŋ tariyhi, bütünüsi birle, bu urunda kugatlay kaldırıla.

Her bir halk üziniŋ tariyhin meydanga kitüre. Tariyhniŋ meydanga kilüvi üçün bötün halknıŋ ……. tivüş bulsada, tariyhi noktalar hem ayrım bir urun algan vakgalar üzleriniŋ östlerinde ayrım kişilerni, ayrım haklargına yürüteler. Bir tariyhi meseleniŋ tiyüşli reveşçe hal kılıngavı yana başka bir tüs aluvı öçün bütün halk ayıblanmmıy - yalgız ayrım bir hak yana ayrım bir şey mi ayıblana hem monın hem moŋın kirüsinçe bulgan işlerde de şulayuk.

Her kayumızga maglum: Her bir milletniŋ milli medeniyeti, milli edebiyatı ve başka milli barlıklarınıŋ mücessimlendirgen resmi bulub, ul milletniŋ ziyalıları alga basa. Her milletniŋ, millet olarak, medeniyet turguzuvı, edebiyat tokısı ve şulay uk, millet olarak hiçbir seyesi kollukga uçramavı üçün mesul bulub kilgen kişiler- milletniŋ östke kalkgan aŋlıy hakkı ziyalıları bulub kildiler.

Bu evvelde bir gumumi tös alurlık bulgan duga, hazırgı könde de üziniŋ köçin yugaltmıy. ……. algarak atlarga ölgergen milletlerde, hazırgı seyesiy vaktgadı kuruluşlar azmı-kübmi ayrım partiyalar kolunda diyerge mümkün hem bu yavru balalar öçün gumumiyet birle derstde bulurga mümkün. Ama biz Törek Tatarlar ve gumuma şerk dönyası, ele partiya birligine kadarlı köterilmegen bir halk buldıkımızdan, munda söyleneçek süzlerinde seyesiy

vaktgadı. Tektike tutuv ve alarnıŋ neticesinde togan barlıklarga taramıy, meselege yalgız medeni yakdan gına tuktab fikir yörütürge ve şunıŋ neticesi birle kullanurga togrı kile.

Bik tiren tariyh çişmeleriniŋ tübin aktarmıy, anıŋ biziŋ "yatagmız" yanından gına süzülüb kitken agumınıŋ birinden üzimizge bik açık malum bulgan bir yerinden başlab bir karaş salık.

Ayvan …….. tarafından Kazan şehri alınanub, tarumar itilgeçde, anıŋ içindegi zur zur medreseler üzleriniŋ işlegen kiriçlerin tagın küterüb koya almadılar. Minlerçe cilt kitaplı kütübhaneler, ruhsatsız utnın koçaklavından, havaga uçgan tütünlerin yaŋadan kitab haline kaytarub ülgi urunlarına koya almadılar. Şul könden birli, ışançsız bulub tanılgan ukuvçı yeşler her yirde zur doşman hesab itilüb, mömkin kadar bitirüvlürge yugaltuvlurga içtihat itüldi.

Şul bir tuktamıy yavub torgan "lagnet yangırı"……evvelki gayırt, evvelki fedailik akrunlab suvınıb, berse artından ikinçisi kütüb torgan bahtsızlıklar ve alarnın facialı reveşde tamamlanuvları arkasında yörekligi utda bir bir sünüb dönyanın her bir işin de kirilik kürgen künel, üzine can azınmıy itüb, ayrım bir ……..birle temin itilgen hem başkalarnın kara köçleri birle katnaşa almagan bir yulnı saylavı bik tabi bir nerse idi. Muna şul helge tayanub kına bulsada bizde bir dini taasub tovub bötün dünya ve ahiret saadetin şunda gına taburga aşıknuvmızını aklarga mömkin.

Şul dinni hem şunın eylene sine cuyulgan başka milli gadet ve görflerimizni ve şul uk çit milletlerden algan kurafatnı da koşub bir şar yasab bötün halkımızını şul şar eylenesine songı ömid songı küç anına cıgan kük, cıyub alarnı bötünley ün temsilge birilmiy saklavda ni kadarlı faide tabılganlıgında ikrar itmeske mömkin tügeldir.

Uylanubmıy, uylanmıymı, şul zaman ziyalıları tarafından eşlengen bu işniŋ icadi yakların körüv birle şulayuk anıŋ neticesinde kilüb çıkgan bagzı bir kimçiliklerinide isden çıgarmaska kirek.

Rus dini ve Rus medeniyetine karşı millet ayırmasına karamasdan, kuyılgan islam dini ve medeniyeti biziŋ şul köngi bir dinbiz kol suzarlık köçimiz, tayançımız, bizge tugrıdan tugrı kirmedi. Mücara, Mecera medreselerinde Farsi tili arkılı ve Mısır ve başka yirler de Arab tili arkılı alungan bu medeniyetbiznin midir? Meselelerbiz de de şul uk Farsi, Arab tili aşa taratıla idi. Ruhmızga yakın bulsa da turmışbızga vakt igtibarı birle, yat bulgan bu medeniyet, yat bir til arkılı anlatulırga tırşulıvı ve edemiyatımıznında, şulay uk yarım Arab, yarım Farsi tilinde yaratuluvı, sili ukuvçılarbız birle avam arasında bir bik açık sizilüb közge berilüb torgan ayrımlık turırdı. Kitab, kagıd mulla ve şakirtlernin gine nerseleri ve şulay uk magnalı kitabka

(ul vaktda bötün kitablar ‘‘magnalı’’idi) Magna yirüvde yalgız halka ve medreselerningine işi bulub kaldı.

…….. Mescidge ciyülüb mollanın, bu izgi ay hürmetine süyleyeçek süzlerine bötün dikkatin atkan avamnın, kübrek vaktda bırkalub kitabnu açup üzin mecara yeke/yana Mısırda bir münazarada iştirak itken kük …. itken mullanın hiçbir magnası bulgan…… iki tiyinlikde istifade ite almagan süzlernin tüzülüşinden itken bahsın anlab bir gine süzni bulsa da anlavdan gaciz kaluvı, ele bu könde bitikni yuk diyürlik.

……. süylengen Arabça süzlerni de kimgine anlab kimgine istifade itdi iken.

Andan son az-azlabkına Rus medeniyeti astına kire başlab, anın mekteblerine ukuvçılarmızını bire başlabkaçda, şul uk malmız küz aldmızdan kite almadı. Rus mekteblerine kirüv birle dönyanın küb sırlı tüyinlerin çişüb, küb fikir ve uylarnın tübin kürürge ülgürgen yaşlar üçün Mollalar birle avam arasındagı ayrımlıkda gayr tabıgı bulub kürine hem şul haletni üzgertmiy saklav üçün tuşkan müslüman ziyalıları da döşman bulub tanıla başladılar. Lekin ele bu yana başlanub tamırcayıp kile torgan fikrnin iyeleri, sanlarına nisbeten iskilerge karaganda bik az bulganga küre, iki aradagı tartışuvda bir buş nerse gine bulub kalaçak idi. Şul sili yaş fikr Rus medeniyeti tesiri astında yürüçilermiz evvelgiler birle sugışka kirmiy, alardan hem şulay uk alar fikrinden çıkmagan, ansız, avamdan kol silküb, üzlerine ayrım bir yul taburga tırışdılar.

Mekteb iskemiyelerindük birle terbiyelenüb, Ruslarnın mukaddes bulgan nerselerin alarda mukaddes dib sanarga, tışdıngına/taşdıngına bulsada şulay kürünirge tiyüş bulduklarından hem şul ülgi döşmanlardan üzlerine yardem kütür şularnın medeniyet koyaşı astında tamam izlevleri sebebli, üz retlerinde tagın bir mikdar üzlerin aklavçı yullar tubada mömkin.

Lekin şul kadarmı kala ki yaş ziyalılarmızının ruhani taasubları cinilgen, hem alar ülgi mukaddes şar/şer eylene senden kübkine yıraklaşkanlar idi.

Alar Tatar milletine ve umumen şark halklarına kilgende Rus arşını birle kilüb, medeniyet hakkında süz çıkganda Rus medeniyetin edebiyatda- Rus edebiyatı içtimagı tüzülüşde Rus memleketin anın fabrigin, timer yul ve başkaların misal itüb, alar birle üzmizni ülçilerde, küzitmezlik bir ayurmanı kürüb tagın çitge taypılalar, kolların siltiler idi.

……. vakgası …… nçı hem ….. yıl inkılabları vaktında bu songılar üzlerinin fikrlerine sadık kalub, iktisadi ve siyasi köreş meydanına çıgar öçün saylagan taktikelerinde halknı Tatar halkın bir çitde kaldırub anın bu köngi tilegi ihtiyacı yetüşsizlikleri hakkında uylabda karamıy, şul medeniyetde Tatarlardan östin torgan Rus halkının tileklerin Tatarlarga

tilev mömkin mi ikenliginde tikşirmiy Rus halkı birle katnaşub, bötün işlerinde körişlerinin teesiri astında yeşiy ve işliy başladılar.

Mine bu da ziyalılarbiznin yulı idi. Bu yul togrı yul mı şul yolda bargan ziyalılar bir Tatar halkına yulbaşçı bula alurlıklarmı alar halknı ve halk alarnı bildiler mi- bu hal bizge ele bik yana bir köriniş buluv sebebli her kimge maglum.

Duma huzurundagı müsülman feraksiyesi ve anın işlegen işleri, idare-i rumaniyeni ıslah, …… saylav sakukların duga ve şularnın tiresinde çuvarlangan meseleler yanına songı gasrnın songı meselesi kilüb basdı.

Songı gasrnın bik …….. meselelerinden bulgan bu …….. meselesi meydanga koyagaç, biznin körşileribiz ve şulay uk anın kol astında biznin şikelli yeşegen başka halklarda üzlerinin eylene tirelerine yahşırak karab, birimli ularak kirtelenirge ve milli manevi hisslerin alga sorub, milli tektike tuta başlagaç biznin ziyalılarımızda müslüman Tatar digen süzlerge ayrım magnalar birüb, milletçilik noktasına kirürge hazırlandılar.

Lekin bu hazırlık, köpçilikni igtibar birle islam bir din Tatar bir halk buluvın anlavdan yırak kitmegen idi.

……. yıl inkılabına kirüv birle bizni bir bilgüli bir ramkaga …… tutub turuvçı köçnin bitkenin …….. birle biznin ziyalılarımız da yaşın ……. kük, törlisi törli yakga taralub, çeçilüb bittiler. Ülgi feraksiyemiz, urnına hesabsız küb Tatar partiyege sititlerni tüteldi. Ve her kapusı ayrım ayrım içtimagisi kuruv ve şunın nigez ve ……izlerge köreşdiler.

Seyasi bir yul tayin iterge kilgende de her partiyenin programların tikşirüv ve alarga bulgan karaşlarda da felan partiye Tatarlar öçün yahşırak felan yahşı bulsa da felan mesele de naçar yana ul partiyenin programında İstanbullı Rusyage koşuv bara kibi külinç helge kilgenbiz şikelle, üzbiznin içtimagi helimizni tikşirüb şul gumumi …… dönyasında üz urınbızını tayin iterge kilgende de şundıy karaşdan küb üne algadık.

İbtidalı mekteblerden başka ukuyutlarıbız yuk. Çın magnası birle ticaret ve sanagisi yuk. Üzbizingi dib eytürlük derecede köbçilik teşkil itken yirimiz yuk. Memleket koruv üçün kirek yulgan timer yullarımız yuk. Milli bengelermizni koruv bir yakda tursun, şundıy bir nerseni koruv haram tügliymi, digen meseleni ele yanagına matbugatdan aldık. Arganımı aturlarımız yuk. Hayalilerbiz yuk. Ah, digen bu kararga kilünüb hazırgı könde şul bitmes tökenmes yuklarnın kaysısı bigrek.

Kirek kaysısı ilgrek buldırırga kirek. Digen sual nigine tutub kaldık.

Bu ruhani …… songı vaktda bigrekde artdı.

Hezergi könde azmı-kübmi işlenüb yatmakta bulgan işni, tik vaktlı iş, azdan son, hiçbir nersege esas itilmegen, tübi tamırı son bir nerse itüb tanub, alarnın tarih bitlerinden bötünley sızuluvın kireksingen …… karaşında ul kirekler tagında çuvarlana töşdiler.

Hezergi, belke vaktlı gına, şav şularga kolak salmıy üzmizni bu könge çıkargan yulbızını bir dikkatle …… karasak anda biz yukdanda bigrek bar bulgan bir nerseni küremiz. Lekin şul barlıkmız bir birisine karşı bulgan iki halet birle çiyelengen ve evelengen hem tirenirek karaganda hazırgı bankır ve tagmızının tübende şul tarihgi bu birisine karşı bulgan fikr ve işlerimizde ikenligide küzge çalınmıy kalmasın.

Farsi ve Arab medeniyeti astında yeşegende şular azınmıy birle tuklanub şulay içimligi birle sugarılgan da da hem şulay uk Rus medeniyeti astına kire başlaganda da biznin ziyalılarımız birle avam arasında zur bir mesafe tire bir anlaşılmavçılık, yatlık, çitlik bula kildi.

Ziyalılarımızının tileklerin halkmız bilmedi. Halkmızının tilegin ziyalılarımız bilmedi. Edebiyatımız ziyalılarımız öçün idi. Halk ana magna birürge de korka, Molla ve mudannın tabirin küte ve şulay uk halk edebiyatı da ziyalılarımız karşında igtibar itilmeslik, vak nerse, hürafat bulub tanılgan idi.

Ziyalılarmız halkmızga, alarnın koşuvı buyınça gına yörürge tiyüş bulgan ansız heyvan kütüvi dib karagan kibik halkda ziyalılarmızını, bigrekde Rus tüzülüşi yat bulgan Rus medeniyeti tesiri astındagılargı, yuldan çıkgan, mukaddes şardan ayrılgan itüb tanub üzi karşında dereceleri töşürgen idi.

Şul ayrımlık, şul yatlık, çitlik bitmiy turub bu iki sınıf bir birisinin karaşın anlıy almayaçak bir halge kitürdi.

……. yılgı irik birle faidelene almavmız ve bu könde de kaya barurga niden başlarga nindi başlarga bilmiy abdırab turuvmız, ündev sulda tik yalgızlıkını gına körüb meyusiyet aluvmızının sebebi, biznin içtimagiyet dönyasında işlerge köçmiz bulmavı ya ise ayrım bir partiyenin programın saylab alabilmevmizde tügel. Belke şunın esası kaidesin bilmevmizde, bir yulgı birge barurga çıkgan bir törkem hakının kaya baraçakları , niddi maksadnı közetüleri bir birisine maglum bulmavda ve tüb maksaddan hasıl bulaçak neticeni küz aldbızga kitürüb basdıra almavbızda, diyesi kile.

Tiren facigamız şul iki aradagı zur yılgada- ruhani ayrım terbiyede avam birle ziyalı arasında umumi bulgan bir maksadnın yuklıgında ikenligi bir kön uzgan sayın açgırak körinüb şunı tekid ite torgan körinişlerni aça bara.

bitmedi.

…….. yıl.

A.Davud.

ÜLÜŞSİZLER [YMY, Nr. 6 , 1929, s. 5-7]

Avrupa sugışınıŋ miŋlerçe tupları, milionlarça mıltıkları yıllar buyınça üzleriniŋ törli zorlukdagı avazların açub bitün dönyaga bir süz yaŋgır itdiler. Bu kalalarnı cimirgen, küŋillerini cırtgan köçli süz -İl!- idi.

Sugışnıŋ kanlarında yözgen, ahlarında yaglagan bu süz, göpük dönyanıŋ bitün poçmaklarına taraldı; bitün küŋillerde cuyılmaslık bulub yazıldı. İrik moŋına umtulgan küŋil, üziniŋ togandan birli ezlegen, yugalgan uyın tabtı. Bitün behtin sagadetin üzine cıygan sırlı süzge yabıştı. Meŋgige ayrılmaska ant edip tormış yuluna kirdi.

Sugışka çaklı timir kollarda izlegen halklar, doşmanlarınıŋ biraz kakşavların tuygaçda, cinelmes, kük köringen köçlerniŋ yıgıluvların kürgeçde,üzleriniŋ kileçeklerine nigez, bitün tileklerniŋ başı bulgan - illerin tüzerge kalkdılar. Bitün cir şarın sargan koz/kuz galiş bu avır, katı tartışnıŋ ciŋüge iletgen soŋgı sugışı idi.

İl yulçısı bulgan İdil, üz gömrine bik küb tartışlarını başından kiçirdi. Tariyhi buyınça Törik Tatar yortı bulub kilgen, bir niçe devletke urın birgen İdil suvı, şanlı tariyhbiznıŋ bik küb borluşuna şahid bulub kildi. Biznıŋbirle birge köldi, birge cırladı bizge kaygırdı, birge cıladı. Tik anıŋ işitken köngenleri arasında iŋ avır, iŋ kaygılı, iŋ yörek yargıçı tıŋsız tartışda ciŋilüb, ilinden, cirinden kuvılgan, sovuk, cıvuş urman arasına kaçkan il yigitiniŋ il digen süzi idi.

Çiksiz ozun İdil bu açı süzni üziniŋ agımları birle cıvdı. Yırakka başka Törik illerine alub kitdi. Tik yul ozun idi.

Könler ütdi. Özilginiŋ yugalganıŋ körgen küŋiller cir astına kirdiler. Yeşler, yeŋi buvın, vatılgan cimerilgen ilde yulbaşısız kaldı. Aŋa bu kürinişniŋ sırın süylevçi, moŋın köylevçi bulmadı. Tik suların haman bir yakka taşıgan İdil gine üziniŋ salmak dulkunları birle avır sulab: -İl, il- dib. angıraşa idi.

Ul vaktından birli bik küb kürinişler üzgerdi. İliniŋ matur, batır yigitleri urınna elle kaydan çit Urıslar kildi. Yemli süzli, küleç yözli kızlar urınna marcalar toldılar. Matur su buyları yıraklaşdı. Anıŋ köçsiz angıraşuvıda toktagan kük buldı. Tik kiçki tınlıkda gına, çirge ve tavışları tuktagan vaktda gına, ernigen küŋil sunıŋ moŋlı küyine tiren kaygı salgan ozun cirin küyliy idi. Ozgan köniŋ maktı bu köngisinden kaygıra, kileçekgine sır itüb saklagan uyları birle kiŋ umutlar kora idi.

Moŋ- küŋil yuldaşı buldı: cir tireneydi, köy kiŋeydi. Yemli kileçek yakın kük tuyla başladı. Yörek irikine kavışaçak köniŋ uylab nıgrak tibe başladı.

Tuplarnıŋ ajgırıb kıçkırgan süzine kuşılub İdilniŋ köçsiz angırışuvına üsteb süygen yıllarça küygen tüzimsizlik birle kütken süzin kıçkırdı: İl, il, il!

Dönya tagın şevledi. Cirniŋ astın östke kitirüb köçli cil isdi. Davıl kuptı. İdil buyına, anıŋ bir tuktamıy kıçkırgan tavışına taba, Kızıl çüprekge yaŋgı süzler yazgan, ilniŋ moŋın, tilegin birirge süz birgen yeŋi kişiler dulkunı kildi. Könler, aylar, yıllar uzdı. Alarnıŋ kilüvinden oçkan tüzen tagın cirge yatdı. Kızıl çüprekler öndiler. Yazılgan süzler yugaldılar. Koyaş çıkdı. Üziniŋ irikin birüvçilerini kütken il, karşında yöz yıllar buyınça izib, tabtab kilgen, haman şulay izerge ezjaygan doşmanıŋ- Urısnı kürdi.

İl süzin süylevçi yabıldı, kabatlavçı atıldı. İl bayılgın saklavçı asıldı. Tagı kiç buldı. Açı tavışlar tındı. İdil gine, yeŋi korbanlar kanıŋa buyalgan, yeş yöreklerniŋ derd oçkınıŋ yeşirgen il suvıgına haman angıraşa yöz yıllarça kabatlagan süzin süyliy: - İl!

Kük yözi sirek bolutlar birle kablangan. İl kaygısın urtaklaşkan ay üziniŋ yaktısı birle yörek yarasın açırga tilemiy. Bolut arasından atılub çıkgan nurlar yıgnatınlıkga talgan ilni yaktırtkalab kiteler idi.

İdil buyında, yul çetinde kiçki tınlıkka törilgen ülüşsiz il ulları öçreştiler. Bular İl moŋı, İl baylıgı, İl süzi üçün kuvulgan yigitler idi. -Tuganlar! didi berse: ‘‘İlniŋ üşülsiz ulları! İlden ayrılgançı, izgi cirde bir soŋgı süzim bar. İl üziniŋ ulları birle gine yeş ala. İl behti anıŋ ullarınıŋ behti. İlniŋ irikli buluvıgına biznıŋ kütken tilekbizni bire ala. Biznıŋ tilekbiz. – İlbiznıŋ bu tünligi, halkbıznıŋ behti. Kişide iki tormış bar. Tışkı-içki tormış. Ten- can tormışı. Bir halknıŋ behti üçün bularnıŋ ikisiniŋde nıguvı kirek. Bu nıguv maddi ve maneviy barlıknı bir kiderüb kileçek yulınıŋ tınıçlıgın teimiyn itüv birle gine bulaçak. Anıŋ üçün bir gine yul bar- İlniŋ irik nigezine kurluvıy. İlde doşman kolı buldan çakda, anıŋ iski çabatası biznıŋ kımmetli, izgi barlıgbızını tabtab turganda, nindi gine süz birseler de nindi gine yahşılıklar ışandır salardabıznıŋ könbiz kön tügil, kileçekbiz karaŋgı bulaçak. Doşman bir nirsenide üzi tileb birmiy. Tilekni tik tartış arkasında gına alurga bula. Tartışnıŋ tüb nigezi halkbıznıŋ bötün katlavların birleşdirgen irikde. Halkdan, anıŋ bötün tormışın sargan milli moŋdan tış bir katlavda, bir sınıfda yuk. Urıs işçisi birle Tatar işçisi bir vaktda bir turgan bula almıylar. Alarnıŋ eçki tilekleri, küŋillerine yem birgen moŋları başka tuganlar! Biz ülüşsiz bulgan kük biznıŋ ilbizde, moŋbızda ülüşsiz. İzgi tilekge umtulgan küŋilbiz üçün üz bulgan tormışbızını izleb tün karaŋgılıgında yulga çıkgan il yigitleri aldında bir burıç bar. İlbiznıŋ kileçegi, cirbiznıŋ izgi tofragı, suvbıznıŋ zarı birle anıt itüb, tilegbizge, ilbiznıŋ irik taŋına çıkgançı köreşirge süz birüv. Bir biz çitke, başka Törik illerine kitüb, kileçek soŋgı köreşke yeŋi dustlar izlesin, yeŋi köreşçiler kitürsin. Çit ilde, çit cirde köreş yulların öyrensin. Bir biz ilde kalsın.

Doşmannıŋ bizni izer, bitirür üçün kötergen batlasına karşı tursın. İlde kalub anıŋ iriki üçün, anıŋ nigezin nıgıtır üçün kalkgan her bir Kazak biznіŋ kileçekbiz üçün bir mayak bulaçak. Kileçek il bu köreşçilerin unutmas, alarnı meŋgi küŋlinde saklar. İlde, çitde bir tilekge cıyılgan, bir yulga umtulgan il ulların baglagan ruhbıznıŋ köçbiznіŋ çişmesi bulaçak. Min her bir tugannıŋ, östindegi avır burıçnı ütiy aluvına işanam. Yakın il tanında bu ayrılgan kollar tagı birleşsinler!

Kollar süzsiz gine birbirine sarıldılar. Tüngi tınlık buzılmadı. Yakında akgan İdil gine, salmak gına tegeregen dulkunları arasından yörekni ernütib,

-İl! İl! – didi.

MHF

“MİLLİ YUL” UKUYÇILARINA BİR ÜTENÇ [YMY, Nr. 7 , 1929, s. 12]

Gilminiŋ her bir tarmagında izlenib, tikşirüb baruçı oyuşmalarbız bulmaganga küre tormuşbıznıŋ törli katlavında bulgan köreşler birge tirkelib, cilüb bara almadılar. Bu tormuşbıznıŋ barlıgın közgilendireçik hem halkbıznıŋ küz aldından tercihniŋ ayrım borulışların süyleb, başbızdan kiçirgen işlerniŋ il üçün köçin kuygan batırlar biznıŋ vaktların, könlerin, işlerin kürsetib turuçı tariyhçelerni işlev ve tulı kiliş meydanga …….. küb vakt hem köç sorı. Monıŋ üçün her bir ayrım galim tarmagında zur galim oyuşmalarınıŋ tikşürileri kirek. Monı bu könüŋ meydanga kuya almaganlıkdan, hezirgi kiçkinegine ülçevde ukuçılar biznıŋ üz ara urtaklaşuları kibik itibkine bulsada mecmugabız bitlerinde yazub barmakçı buldık. Bu urında bitün tuganlarbızga karab siznıŋ, tariyhbız hem tormuşbız üçün ehemmiyetli bulgan bütün ve akgalarnı her bir ukugan yirde, kürgen urında, işitken vakıtda kagızga töşürüb mecmuga adresi birle yabaruŋızını ütenemis. Bu reveşli cılgan matıryaller tübendegi bülmelerge bülünüb, kirek bulganda başka bülmelerde artdırılub yazılub baraçak.

Biografiya; tariyh; doşmannıŋ medeniyetbizge karşı köreşi; İrik üçün tartış [Urıska karşı küterilüler seyesi oyuşmalar, ayrım kişilerniŋ köreşi]; gilmi oyuşmalar; dini işlerbiz; matbugat; iktisad; tormuşbızını sanlar arıklı kara ve [istatistik] bülmeleri. Şularga yakın torgan ve akgalar turında kıskaca maglumat hem tariyhlerin kürsetken sanlar, mömkin bulganda şul malumat alıngan çişmeni kürsetib kitüŋizni ütnemis.

MHF.

İL KÖÇİ [YMY, Nr. 8 , 1929, s. 5-6]

Milletler tariyhinde seyesiy almaşnular bik zur rul uynıylar. Buvından buvınga küçib kilgen halk gananelerine yaŋa behalar kuyıla, yaŋa karaşlar çıga, yaŋa idialler tuva. Halk dulkunı meydanga yaŋa kişiler taşlıy. Yörek sagışın, küŋel yalkının kalbka saluçı, süz dahiy şagyir tuva. Tormışnı yaŋa yullarga buruçı, yaŋa nigezler saluvçı köreşçi işçiler kalka. Halknıŋ can atkan, tik açık bilgileymegen, ayrım bir formaga kirmegen tilegin felsefe yagından yaktırtkan 'bötün' totub kararlık itüb kuygan bilim iyeleri küterleler. Yaŋa süzler, yaŋa moŋlar tormuş kügin tutıralar. Umut küŋillerge sıymıy, taşa. Halkda iş toygısı, yaratu köçi uyana. Çın dahiniŋ, kuzgangan halknıŋ kileçegi üçün sızgan yulı, yörek uçkunı birle sünmeslik bulub yaktırtıla. Zur revolyutsiyadan, halknıŋ bitün katlavın kaynatkan tormuş dulkunundan şul kötüle. Şunday bitmey torgan, buvından buvıngı kalurlık, küŋil tudırgan magneviy kuvvet üçün maddi baylıkını yugaltuvda birni tügil. Ut ubkınında kükge oçkan cir bayılgıda kızkanç tügil. Alar urınına meŋgilik, tormuş üçün ruh, can birgen yaŋa köç tuva. Bu köç, irte kük ul yugalganlarnı artgı birle tagı kaytaraçak/kaypartaçak. Bular, almaşnu, üz yulı birle barganda, halknıŋ yaratu irikine kirte bulub torgan bitün nerseler alınub taşlanganda, tormuş yuldaşı bulgan küŋil sagışı bogavından kotılganda bulalar. Seyesiy, içtimagi almaşnunıŋ tüb sırrı da şul tabigi barışnı bovub torgan köçlerni yul östünden alub taşlavda gına. Rus revolyutsiyası buldı. Fevral Oktabır birle almaşındı 3-4 yözden soŋ tirilgen, kalkgan kibik bulgan Tatar ili cidi yıllık beyremin itdi. Tebriykledik. Yeş gömrüniŋ işlerin sanadık. Şul kıska tormış üçün is kitkeç alga kitüv tabdık. Kaybir bülmelerdegi aksavlarınıda kabladık. Kileçekniŋ tuktavsız işinde alarnıŋ bik tiz barlıkga çıguvın uylab, bar bulgan kibik itüb karadık. Bular bu köngi köriniş buluvdan bigerek kileçekde buluvın tilevden tugan bir şevle idi. Soŋ bu köriniş, tormuşda niçek? Şul dönyanı silkitken dulkun bizgeni birdi. Dönyada torırga hak davlagan bir halknıŋ irikin saklarga bik küb sakçı, tormuşınıŋ nigezin ……? köndelik tormuşın bir kalbka salurga bik küb oyuşma kirek. Bularnıŋ tüb nigezi, bitün halknıŋ hem halk birle birge her bir ayrım uylavçı başınıŋ tormuşın totırgan, aŋa bir içki mani birgen, umutın kanatlandırgan nerse – halknıŋ tormış idiyali. Ayrım kişiler gine tügil, bütün içtimagi tormuş bir idiyalsiz bara almıy. Her bir çıkgan sulış her bir eytilgen süz, her bir kımıldagan kol şul bir nerse öçün, bir moŋ öçün bulurga tiyiş. Devlet, üziniŋ bitün oyuşmaları birle, şul bir yulga baruçı halknıŋ kitüvçisi; anıŋ kiridegi işlerin tikşirüb turuçı, maşinanıŋ bitün çarkları tigiz işlevin küzetüçi ostagına.

Bir şul birgen korbanlar, yugaltkan baylık, kürgen avırlıklarga karşı nerse aldık? Hezirgi devlet koruluşı bizni nindi tilekge alub bara? Bu sor/sur ularga karşı bir gine cevab bar. Ul, doşmannıŋ bizni bitirüv yulında totkan seyesetiniŋ bir ülüşün gine kürsetgen, iki törli aŋlarga

urın kaldırmaslık itüb kıska hem açık eytilgen Meskev süzi: ‘‘İçki mani bizingi, tışkı furma sizingi! Bizniŋ tilegbizni, bizniŋ fikirbizni, bizniŋ millet hem devlet olarak totkan maksadbızını siz üz tormuşgızga kirtigiz; (emir) üzünüzniŋ bitün magneviy barlıgıŋızgı, gömrgiz buyınça küŋilgizde saklab ösdirgen idialgızını taşlagız, Tatarça süyleşe torgan Urıs bulgız! digen süz. Bitün tormuşıŋnı, bitün idialleriŋni çıgarub taşlab, nik urınına bitünley yat bulgan, hiçbir tariyhi barışıŋ birle, bitün tormuşıŋ birle siŋa aŋlaşulıvıy/aŋlaşulıvı mömkin bulmagan bir buşluk kalgaç, bu köngi küŋilniŋ nindi sagış birle uzganın küz aldına kiterüvi avır tügil. Kazan alıngaç, medeni oçaklar cimerilgeç, il tiregi bulgan irlerniŋ urmanga, karaŋgılık dönyasına taralub bilimlerinden faydalana almıy yatkanda nindi açı toygı toygan bulsalar, bu könde ilniŋ üsüvi bitüne yuvı yulında işlevçiler, şunday avır bir toygı içinde yeşiyler. Bitün halk şul iki ut arasında küŋil todırgan idial birle, doşman kuşkan, anıŋ üçün aŋlaşamagan buşluk arasında, azablana. Şul tıyılgan küŋil moŋına hizmet iter üçün törli yullar birle, bir törli söyleb, ikinçi törli işleb kilüçi bitün il ulları, iŋ zur avırlıknı küterüb kilüçi köreşçi batırlar, halk işçileri.

Tormuş koruluşbızda şul tüb sızık bulmaganga, köndelik iş şul iki tınış arasında yörüv mecbüriyeti birle tulganga, hezirgi devlet üziniŋ bitün apparatı birle halk moŋına kirte salganga küre, halk üz tilegin bir formaga kuya almıy. İlin koruçı, idialin tuduruvçı oyuşmalar yarata almıy. Moŋ haman şul burungı kiliş, içdi, süzsiz sızlanuvda devam ite. Tormuş korulışı, seyesiy, içtimagi oyuşmalarbız bitünley yaŋa bir nigezge kuyamıy turub, halk üz tilegen barlıkga çıgara almayaçak. Moŋı soŋgı yıllarnıŋ tecriybesi bitün açısı birle tatudtı. Yaŋa nigezde, üziniŋ tormuş idiali nigezine korulgan oyuşmanı yalgız üz yazmışın üz kolına algan, üz kileçegin üzi bilgili alurga haklı bulgan, irikli halkgına todıra ala. Üziniŋ kileçegin irikli itüb körüni üz idiali üçün yeşevni izgi tilegi itüb algan her bir kişi aldında bir burıç bar. Ul- ilniŋ irigi yulında köreşken bitün il ulların birleşdirüb, birleşken köç birle, şul kütken könge, yaktı tormuşka yulga çıguv burıçı. Her bir ayrım yangan yörekniŋ utından, her bir ayrım sızlangan küŋilniŋ sagışından tuvub birleşken, bitün ilniŋ üzingi bulub kalkgan köç yemli kileçegbizniŋ iŋ nik nigez taşı bulaçak.

MHF

BELŞEVİKLERNİŋ MİLLETLER SEYESETİ [YMY, Nr. 10, 1929, s. 8-9]

Aldımda Trotsky'niŋ ''Rusiyedegi Çın Vaziyet'', isimindegi kitabınıŋ Almançaga tercümesi tura. Bu kitab 1927 yılınıŋ Oktabırında Sevyetlerniŋ 15'nçi Kongresi aldından Trotsky Apyazitsiyası tarafından yeşrin basdırılıb taratılgan. Monıŋ tilegi İstalinniŋ işlegen cinayetlerin açu hem appazitsiyanı aklav. Bu kommunizimniŋ içinden cimirilüvin süyliy torganda komünitni tenkide itüv minem maksadım tügil; barı bu kitabda bir niçe gine bit urın totkan, ''milletler meselesi'' büligine toktaluv. Trotskyniŋ monda yazılgan süzleri Rusdan başka milletlerge bulgan ayrıça zur muhabbetinden kile dib uylarga tugrı kilmegenge, çın vaziyetini karangılamı, arıtdırmı, kirisinçe, kaybir yerlerinde maturlabda yazarga tırışkanı kürine. Çönki Trotsky hamanda şul uk Belşevik, milionlarça Azerbeycanlı, Kırımlı, Kazanlı, Türkistanlı, Gürci hem Ukraynalı kanın tükib hezirgi, ''Şura Cumhuriyetleri İttifagın'' turuçılarınıŋ berse. Leninniŋ mirasın bulsa almavdan kilgen İstalin bilen Trotsky arasındagı köreş, Trotskyniŋ sürülüvi hem anıŋ appazitsiyasının taraluvı bilen bitdi. Trotskyga, doşmanı İstalinniŋ çinayetlerin tizib, şuşı kitabnı yazugına kaldı. Şura Cumhuriyetleri ittifagınıŋ tüb kanununda tileseler ayrılıb çıgargada hakları bar dib yazılgan cumhuriyetlerniŋ çın hakları turısında Trotsky şulay yaza: ''Milli cumhuriyetlerniŋ hakları yerli halk hem Ruslar arasında çıkgan ciriniz aglarıngınada kararga bitmiy'' (98 bit) Monıŋ kibik kiçkine, bütün ittifak öçün hiç ehemmiyeti bulmagan vak işler nigende başkarırga kullarından kilmegen bu cumhuriyetlerniŋ hökümetleri, halk komiserleri hem başka bik ozun isimli yerli halkdan kuyılgan törelerniŋ vazifelerini iken suŋ dib kızguçularga cevab birle: ''Milli (cumhuriyetlerdegi kommunist) fırka apparatlarının başları, üzek başkarma sikritaryatı kol astında, bütün, fırka hem hökümet işlerinde üzlerigine başkaralar. Alar, yerli halkdan bulgan işçilerini högümet işine barı resmi ruller uynar öçün gine kirtilgen bir törli ikinçi derece kommunistler itib karıylar (Kırım, Kazakistan, Türkistan, Tataristan, Dagıstan hem başkaları).'' Milli fırka apparatlarınıŋ başları dib atalgan komunist fırkasınıŋ mesul yazuçıları, başkaça eytkende Belşevik namestikleri, bir vaktda da yerli kommunistlerden kuyılmıça, Meskevden tayin itilgenge, yerli kommunistlerge üz halkların aldar öçün kuyılgan kurçaklar, Rus emperyalizminiŋ başka milletlerni izüvde bulgan kara işlerin ütevçi yalçıları ruli kala. Alarga bülik itib resmi sebeblerden işlengen hem tormışda hiçbir ehemmiyeti bulmagan türelikler birile. Zur türeliklerden sanalgan Meskevdegi Milletler Şurasındagı urınlarnı bülüşkende de kıçkırışsız …… iken. Trosky, şunıŋ arkasında, milletler parlementi urının tutarga tiyişli bulgan bu oyuşmanıŋ milletler arasında azgına da igtibarı kalmaganlıgın yaza: ''Zur devletçilik şevinizmi büyür eger atızmaga tayanıb, Sevyet sintralist itsiyasın milletler arasında türeliklerni bülüşüv öçün nizaglarga sebeb itdi.

(Künyak(güney) Kafkazya Fidirasyonu).'' ''Bu hiç şöbhesiz milletler şurasınıŋ ehemmiyetin yuk bilen tigizledi'' (89 bit).

Rus emperyalizmi, Belşevikler devrinde, kul astındagı milletlerni izüv işinde barı taktikasıngına üzgertdi. Ul hazır kara işlerniŋ hemmesin şul milletlerden çıkgan kommunistlerden işletib, Meskevniŋ üz kolı kübsinçe kürünmiy, perde artında kala. Lekin bir nerse üzgermegen. Ruslar patşa vaktında kol astlarındagı çit milletlerge niçek ''tüben nesil'' dib karasalar, hezirde üzleri birle birük fırkada bulgan, bütün emrlerin yirine yitirüb torgan, Rusdan başka kommunistlerge ikinçi derece kommunistler dib karılar. Şuluk kitabnıŋ 98 bitinde: Yerli halk birle Ruslar arasında karşılıklar bulgan töbeklerde Rus milletçiligi bötünley ködreygen bula. Andıy yirlerde millileşdirüv kübsinçe yerli halk zararına işlene <<dib ukıybız. Busı bizniŋçe açık til bilen eytkende, Ruslaşdıruv devam ite digen süz Belşeviklerniŋ iŋ yaratkan yalganlarından bulgan, Rusdan başka milletlerni hökümet işlerine katışdıruv ekiyetin ibdeş Trotsky töbendegi süzleri bilen yıga: ''Oktabır inkılabı neticesinde milli cumhuriyet hem töbeklerniŋ işçi törkimleri cemagat tormışına katışırga ömitleler biznıŋ …… hökümeti bularnı katışdırmas öçün mahalli milletçilik turısında kıçkır ve küterib korkıta'' (91 bit). Trosky Belşeviklerniŋ milletler seyeseti togrısında süylegen sayın emperyalizm zur devletçilik şevinizmi kibik süzler bilen bu seyesetniŋ çın yözin kürsetmiy özmiy. Şular arkasında ''Törekleşdirüv'', ''Ukraynalaşdıruv'' kibik matur süzleriniŋde bu könge kadar kagızda hem programlardan gına kaluvın süyliy. 17. yıl inkılabından soŋ kiskin reveşde iriklerin aluv yulına baskan milletlerni kileçekde de Rus kollıgında kaldıruv öçün, Belşevikler milletler turısındagı programların tüzdiler. Lekin şul programda yazılgan iŋ az haklarınıŋ gına da Rus emperyalizmi öçün uzdırılmaslık bulganlıgın yugarıdagı süzler kürseteler. Programda vade itüv hem itkenin tota almav Belşeviklerniŋ milletler seyesetiniŋ iŋ çuvalaçak yeri Milletlerniŋ Meskev kürsetken yuldan gına program buyınça barmavları Şura cumhuriyetleri ittifagınıŋ cimerilüvine sebeb bulaçak. Meskevniŋ iŋ ışançlı dib milli cumhuriyetlerniŋ başlarına kuygan hökümetleriniŋ birni kadar vaktdan soŋ, aŋlab üz halkınıŋ faydasına Meskevniŋ emrine karşı işliy başlavları moŋar delil. Kırımdagı İbrahimof vakası moŋar bir meselgine.

M. F.

TARİH TAMGALARI [YMY, Nr. 4, 1931, s. 7-10]

Törek halkınıŋ bu göngi utırgan ciri tariyhniŋ bizge bilgili bulgan çagından başlab anıŋ üz ili idi. Köçme tormışnıŋ koşuvı buyınça ul bir cirge utırıb, bir cir östinde nik nigez kura almadı. Dönyasınıŋ irikin, tormışınıŋ ciŋil buluvı arkasında ul buvından buvınga kilgen culasın üzgerte almadı hem munı tiyişde tabmadı. İrkinlikni söygen, kiŋilikge aşkıngan Törik balası atına atlanıb küŋildegi toygısın ozın köyge, bitmesin-tökenmesin cırga eylendirib tuktavsız yörüvinde bir matur cirden ikinçi yemli cirge köçüvinde buldı. Şuŋar küre anıŋ devleti hem idare birle birge beylengen başka oyuşmaları köçme halkıngı gına bulub, şul könniŋ kaygısın gına kaygırtıb, şul könniŋ meseleleri öçüngine kurılgan idi. Memleketni nik nigezge koruv anıŋ çiklerin nıgıtuv, ilniŋ yazmışın, anıŋ kileçegin buluvı mömkin bulgan her törli avırlıklardan saklav yulların tikşire almadı. Döşmanga oçrasa – batırlarça sugışıb cindi. Ciŋilse- tagın başka irkinrek cirlerge kitdi. Şuŋar küre ul bir devlet koruv, il tözü karaşından bütün köçme halklarda buldan zur kimçiliklerden kotıla almadı.

Burın burın zamanlardan birli biznіŋ köreşbizde bik iski/ eski medeni halklar yeşiyler. Koyaş çıgışında, kün yagında Kıtaylar, Hindiler İran halkları; koyaş batışında Avrupa halkların kürebiz. Biz bik irte bular birle baglanışka kirgenbiz, Başdarak sugış arkılı gına bulgan bu tanışuv bara bara üz ara anlaşuv yulı birle biznіŋ alarga çıkdaş bulgan tuganlarbız alardan cirge utırga hem anı işlerge öyreneler. Şulay itib bu cirlerde yarım köçme, yarım utırak Törik halkı hem alarnıŋ devletleri barlıkka kile.

Bu küreşi halklar biznіŋ ul çakdagı helbiz hem tormışbız turında bik küb nerseler yazganlar. Tik alar bizni kübrik sugış arkasında gına tanıganga küre bizni yemsiz yakdangına kürsetirge tırışkanlar. Şuŋar küre biz ul heberler birle faydalangan çakda anı üz tariyhçilerbiznіŋ tetkid közleginden/küzleginden uzdırıbkına faydalanırga tiyişbiz. Şular yanında biznіŋ üz halkbız kaldırgan eserlerde bar. Bu eserler biznіŋ turında körib-işitibkine süylevçi bulmıyça biznіŋ üzbiznіŋ tışkı hem içki tormışbızni kürsetken küŋil toygıbızni köylegen, biznіŋ tormışbızdagı tilegbizni süylegen bir nerse bulganga küre alar biznіŋ ütmişbizni öyrenir üçün iŋ tabışlı eserler.

Alar bizge ni süyliyler?

Biz bu köçib yüriy torgan dalabıznıŋ törli çitlerinde tariyhniŋ kaysı tınışından başlab mundıy devletler kurıla başlanganın açık bilmiybiz. Tik Kıtay tariyhçileri bizge birinçi tabkır bu göngi Mangoliya şerikni Türkistan- Sebernіŋ kön tagın içinde bir Törik devletiniŋ miladdan elek 1200’nçi yılda kuruluvundan heber bireler. Bu Kıtaylar üçün zur bir kurkınç bulub turgan

devletge karşı bu göngi meşhur Kıtay divarı şul çaklarda işlene başlıy hem 220 yıllarda hezirgi tösin ala. Bu devlet miladdan elek 50'nçi yıllarda tün hem kün yak isimleri birle ikige ayrıla. Tün yuk ülüşi miladdan son 84'nçi yılda Seber halklarınıŋ höcumı birle bite; kön yak ülüşi 142'nçi yılda Kıtayga kuşılırga mecbur bula. Bu halknıŋ bir ülüşi Hun ismi birle Avrupagada kile.

Şul uk cirlerde 550-745'nçi yıllarda tüb üzegi bu göngi Mangoliyanıŋ içinde Orhon yalgası buyında bulgan ikinçi bir devlet kurıla. Biznіŋ tariyhbizde birinçi tabkır Törik isimli birle bir devlet kurgan bu halknıŋ zur medeniyetin kürsetirgen, şul devletniŋ tariyhin süylegen, tariyhbizni öyrenüv de iŋ möhim eser-yazuvlı taş (732'nçi yılda kuyılgan) elede şul kuygan cirinde tura. Bu biznіŋ üçün kımmetli eser turında ayrım bir tuktab üterbiz. Elige anda yazılgan süzlerniŋ tüb tilegine kıskaça gına kagılıb ütik. Bu Törik devletin kuruvçılar – şul vaktduk bir nık nigezli devlet kuruv ayrım yeşegen Törik kabilelerin bir üzekge ciyib, birleşken halde doşmanlarga karşı tura algan çakda gına mömkin bulaçak – digen süzni dönyaga yangıratdılar. Şul birlikni tabu yulında ölgen batırnın atın meŋgileşdirir, anıŋ işin bötün kileçek buvınlarınıŋ küz altında tutar üçün şul yazulı taşnı kuydılar.

Tariyhbizde bizge bilgili bulgan iŋ birinçi aŋlı reveşde devlet koruv fikrin taşıgan hem şunı bötün köçi birle halknıŋ üz tilegi buluvına tırışkan bu il atası üz zamanında bu yulda zur uŋışlıklarga ireşken bulsada, kızkançka karşı ul tileknіŋ bötünley nigezlenüvin küre almadı. Ul 733'nçi yılda üldi. 745'nçi yılda bu cirler ikinçi Törik kabilesi – Uygurlar – kolına kirdi. Orhun Töriklerіniŋ üzleri tabkan harfler devletleri bitkeçde baytak vakt (1000'nçi yıllarga çaklı) kullanuvda devam itdi. Kıtay yazuvlarında bularnıŋ ismi soŋgı tabkır 941'nçi yılda tilge alına.

Uygur halkı bik iski vaktlarduk utırak tormışka köçken hem is kitkeç zur bir medeniyetke iye bulgan. Ul üzinden soŋ kaldırgan medeni eserіniŋ kübligi hem zurlıgı birle Törik halkınıŋ medeniyeti tariyhinde ayrım yugarı urın tuta (*[8]) Uygur halkı Orhun Töriklerіniŋ şugurlı nigezde kurgan seyasi oyuşmaların cimergen çakda nindi tilekni yörekinde salkagan bulgandır, Ansı birge bilgili tügil. Tik bu işde bu devletniŋ köçeyüvinden kurkkan hem anı üz Törikleri arıklı yugaltırga tırışkan Kıtay hökümetіniŋ yeşrin seyasetіniŋ zur urın tutkan buluvında şöbhe yuk. Bigrekde bu cirlerde bu devletden soŋ bir köçli oyuşmanıŋ meydanga

[8] Uygur medeniyeti eserleri, Turfan yazuvları isimli birle Avrupa hem Azyanın zur müzelerine cıyılganlar. Bularnıŋ zur bir ülüşi yılgına arabızdan yugalgan, burungı Törek medeniyetіniŋ üsüv yulın tikşirüvde hem şunı dönyaga çıgaruvda at Kazanga Albert Fon Likok tarafından Berlin müziyinde hem akademisinde cıyılgan. Bular birle ukuvçılarbızını ayrım tanışdıruvbızını ömit itebiz.

kile almavı bu uyını tagın nıgıta töşe. Bu Törik ilinde andan soŋ yahşuk zur almaşnuvlar bulgan bulırga kirek. 1209'nçı yılda indi bu cirler Çıngız kurgan Mangol devletiniŋ üzegi bulıb kite (Orhun-Kara Balgasun-Kara Kurum).

13nçi yöz başlarına çaklı bir nik seyesiy oyuşma bulub kilgen çıngız devleti tariyhde birinçi tabkır bötün Törik kabilelerin bir idare içinde birleşdirdi. Uygur halkı bu devlet içine kirüv birle Mongollarnıŋ öyretüvçileri buluv yözinden üzleriniŋ yugıntıların tagında kiŋrek ceydiler. Şunıŋ arkasında Törik medeniyeti hem Törik tili bik az istisnalar birle bu devletniŋ tüb nigezi bulub kitdi. Burungı medeni Törik ölkelerin birleşdirgen çıktay oluşu Törik Urta medeniyetinde soŋ könlerge çaklı yulbaşçı bulub kildi.

Ural tavı birle Hazar dingezi arasındagı kabka Törik halklarınıŋ köçüv, kiŋeyüv devrinde kara dingez hem İdil buyına çıguvçı Törkemlerin birdenbir yulı idi. Şuŋar küre bu cirler bir irte indi Törik kabileleri birle tulganlar idi. (Hun, Avar, Hazar, Peçenek, Kuman, Bulgar h.b.) Bu kabka tübende kurılgan devletler yaŋadan yaŋa kilib torgan Törik kabilelericiniŋ höcumları astında kaldılar. Bu tartışda ciŋilgenleri bir çitke taypılırga başka tınçrak urın izlerge mecbur buldılar. Bu tınç cirde bu zur yuldan çitderek bulgan hem urmanı birle yaŋa höcumlardan nıgrak saklangan urta İdil buyı idi. Şul yöz yıllarça devam itken agımnıŋ ayrım kisekleri cıyla cıyla bu cirde etnografik yakdan yahşuk katış bulgan bir halk barlıkka kildi. Tabigatnıŋ hem köreşniŋ şartları içinde alarda bir birlik tuvdı. Bu cirde meydanga kilgen devletlerniŋ tariyhde bir iz kaldırganı Bulgar devleti buldı. 9'nçı yözlerde üziniŋ iŋ köçli devrin uzdırgan bu devlet, kün birle tün yak arasındagı zur savda yulında utırgan hem iktisadi tormışında şul savdanıŋ barışına beylegen bulganga küre, İdil yırgasınıŋ tüben başında köçli seyesiy oyuşmalar meydanga kilüv birle alarnıŋ teisiyri astında kalırga tiyiş idi. Bu yugıntı Altun Orda kurılıb Çıngız fidiratsiyasina kirüv birle üziniŋ iŋ yugarı baskıçına mindi. Tik bu da dala hökümetinkinden bir az ayrımrak bulgan şartlardan kilib çıkkan, bilgili bir kanunlarnı yugalta almagan idi. 10'nçı yöz başlarında Altun Orda üziniŋ üzegi Kara Kurum birle baglanışın yugaltıb, üzekden kilib tura torgan köçlerniŋ yulları kablanuv arkasında yaŋa üsüb kile torgan Urıs devleti karşında köçsizligen kürsetkeçde Bulgarnıŋ burungı devlet oyuşması üzine kayta (*[9]) Tik bu yulı indi anıŋ üzegi Bulgarda bulmıyça seyesiy hem cegrafi yakdan ongaylıyrak utırgan Kazanda bula.

[9] Bu Urında tüb tilek Törek halkınıŋ çit doşmanlar birle bulgan tartışlarıngına iske aluv bulganga, Çıngız fidiratsiyesi yıgılgaç Türkistan içinde bulgan üzgerişlerge tuktab bulmıy. Yuksa bu devlet cimerilgeç çıkkan buşluk içinde Türkistannıŋ turmışında zur iz kaldırgan aksak timer devleti hem anıŋ kardeşleri biznıŋ devlet koruluşbızda öyrenüv yulında zur ehemmiyet birib tikşirlirlik ülüşbiz bulurga tiyiş.

1436nçı yılda kurılgan Kazan devleti üziniŋ tilegi hem tariyhi yazmışı buyınça turıdan turı Altun Ordanıŋ varisi buldı hem Törik-Urıs sugışı yaŋa başdan bütün köçi birle kabınıb kitdi. Üziniŋ iŋ köçli vaktı bulgan 1440'nçı yıllarda ul Altun Ordanıŋ soŋgı vaktında Urıslar östinden yugaltkan bütin hakkın tagın bir tabkır kaytarıb aldı. Bik küb sebebler arkasında tagın köçin yugaltkan il 1552 yılda tınsız tartışda vaktlıça üziniŋ irikin yugaltdı. Bu iki halkıŋ tormış üçün bulgan tartışlarında Törik halkı yagından birinçi safda bulgan Kazan ili yıgıluv birle bitün İdil buyı Urısnıŋ vehşeti karışında sakçısız kaldı. Şul könden başlab başka Törik illeri öçünde kara kaygı tizmesi tizilib kite. Ural-Hazar kabkası tagın açıla. Bu yulı indi doşman üçün, anıŋ bizni yugaltır üçün ciberilgen sugışçıları üçün açıla.

19'nçı yözniŋ her yılı bir Törik kalesin Urıska bire. İllerbiz Urıs kolına kitib bite.

Biz bu zur halkıŋ devleti, medeniyeti hem anıŋ isimleri meŋgilik bulub kalgan batırlarınıŋ ütmişine hem bu göngisine bir köz salsak iki nerseni bik açık kürebiz.

bir yakda:

Babalarbıznıŋ kurgan köçli devleti; alarnıŋ tudırgan şanlı tariyhi; kişilik dönyasına birgen hem bu könde is kitib kararlık medeniyet;

Tüb tilegin barlıkka çıgaruvda hiçbir kirte kürmeslik bir birlik;

Üziniŋ maddi ve magneviy barlıgın bir bilgili tilekge alıb bara torgan açık, yaktı yul.

İkinçi yakda;

Korgan devletlerniŋ kıska bir vakt içinde yugaltuvları; ayrım devletlerde hem bu köngi könde üziniŋ tariyhin, medeniyetin bütin tulı kiliş küre almaslık bir töşkünlik bütin tilekni cimere torgan, bütin köçni yugalta torgan üz ara tatuvsızlık bu köngisi için oyuşmasızlık, kileçegi üçün yulsızlık.

Bir devletniŋ, bir halkıŋ tormışında anıŋ barlıgında yugaluvında tüb urın totkan mine bir birük nersenŋi iki yagı birük vaktda biznıŋ halkbıznıŋ tariyhinde üçliy**.** Bu küriniş kızkançka karşı anıŋ bütin ülüşleri öçün urtak bir nerse. Monın içki sebebleri nerse?

Köreş yulına ayak baskanda, doşmanga karşı tartışnıŋ ayrım borılışları hem bu yulda Törik kabilelerініŋ bir bersene bulgan mönasebetleri tariyh küzgisinde açık kürinirge hem her kimge açık anlaşılırga tiyiş. Tariyh hataların tagın bir kabatlavnı tormış hiçbir vakt kiçirmes.

* *

*

BİZ KAYA BARABIZ [YMY, Nr. 5, 1931, s. 4-6]

Halklarnıŋ tormışında, anıŋ bötün barlıgına bir beha kuygan, anıŋ kileçek yulın sızgan bir bilgili boruluşlar bula. Bu bik küb tışkı hem içki sebeblerden togan borulış şul almaşnuv könleriniŋ tariyhin yazgan buvınnıŋ ruh rivalutsiyesinden tuva.

Dönyada bulgan her bir nerse, tabiygatnıŋ bötün ölüşi öçün bir bulgan bir kanunga nigezlengen. Her bir üsemlek her bir can iyesi üziniŋ barlıgın saklar öçün bir bilgili şartlar içinde bulurga tiyiş. Şul şartlar tabılmagan çakda ul üsemlek hem ul tireliknıŋ yeşevine, üsüvine kimçilik kile. Ul tabigi yulından çıga. Şunıŋ öçün ul ye üzine yararlık bir cirge kite, ye, eli bik soŋ bulmagan bulsa, şul yaŋa şartlarga karab, üzinde kaybir üzgerişlerni yasarga tiyiş bula.

Kişini üziniŋ bötün korulışı birle üsemlek hem heyvanlardan ayırgan hem anı tabiygatnıŋ yugarırak baskçına basdırgan ikinçi bir yak bar. Ul anıŋ ruhı. Anıŋ tormışında ten birle ruh bir birlik bulub barırga tiyiş. Berseniŋ üsüvinde bulgan kimçilik anıŋ ikinçi ölüşine teisiyr ite. Berseniŋ ülüvi ikinçisiniŋ yugaluvına sebeb bula. Şunıŋ öçün kişilik dönyasınıŋ koruluşı hem anıŋ tudırgan oyuşmaları şul iki nerseni saklav üstürüv nigezinde korılgan bütün tariyh, bütün medeniyet hem bu yuldagı bötün tartış şul iki yaklı, tik tübende birük nerse bulgan, bir bötünlükniŋ bir bersene yasagan yugıntısından gibaret. Şunar küre kişi bik burungı zamanlardok bir oyuşmanıŋ kiregen bilgen. Ul ilik gaile korgan. Soŋundan üziniŋ tormışındagı tilegi üsüv birle bir kabile **…….** algan. Bara-bara bir halk bulub evirilgen ve şul birleşgen ……. tileklerin öter öçün bir devlet korgan. Bu ayrım devirleriniŋ tüb meseleleri hem kişini şul üsüv yulına kirirge mecbür itegen sebeblerniŋ niden gibaret buluvı turanda gilim iyeleri bik küb tikşirgenler hem şul körinişlerni anlatırlık bir cevabda birgenler.

Biznıŋ tışkı tormışbız bar. Könbizni, aşbizni, teimiyn iter öçün, tabiygatnıŋ köçlerine, üzbizniŋ doşmanlarbızna karşı turır öçün, biz birleşib bir köç yasarga tiyişbiz. Ayrım ayrım gına biz alarga karşı tura almıybız. Biznıŋ içki tormışbız bar. Biz bir tilde süyleşebiz. Biznıŋ tışkı körinişlerden algan toygıbız bar. Bizde şul toygını biznıŋ **…….** aŋlagan, ye aŋlı ala turgan kişiler birle urtaklaşu tilegi bar. Biz cırlıybız, küyliybiz. Biznıŋ tariyhbizde barbız öçünde bir bulgan kaybir körinişler bar. Biz alarnı iske alabız. Biznıŋ tormışdagı köreşbiz öçün derd birgen, untuluvbızga kanat bulgan, vakıgalarnı biz iŋ matur, iŋ tiren toygılı süzge eylendirib saklıybız. Mondan halk edebiyatı çıga. Bir cirde çıkkan cırnı, köyni biz başka tuganlarbızga, ul cırnı, ul köyni ul toygını turıdan matur edebiyat tuva. Barbız öçünde urtak bulgan meselelerni tikşirir, aŋlaşır hem kiŋeş öçün matbugat yaratabız.

Biz kişi bulub yaratılganga küre bizniŋ turuvbız, yeşevbiz öçün mecbüri bulgan bu körinişler kolbızdagı köçke hem medeniyetdegi urınbızga karab köçli hem köçsiz bula ala. Tik omtılı şul köçlerni kolda buldırırga yünelgen. Şul köçlerni vaktında kollarına kirte bilgen halklar bu köngi könde medeni milletler bulub yeşiyler.

Kaybir tariyhi sebebler arkasında kaybir halklar üz yazmışların üz kollarına ala almaganlar, ye kiri yugaltkanlar. Bu soŋgıları içinde biz Törik halkları da bar. Burungı tormış koruv nigezbizde bulgan kaybir yaŋlışuvlar arkasında bizniŋ devletlerbiz doşmanga karşı tura alırlık bula almagan. Biz ciŋlebiz. Şul ciŋlüv birle bizniŋ ölkeden kilgen bötün oyuşmabız, bütün barlıgıbız doşmannıŋ ayak astında tabtala başlıy. Halkbız arasındagı birlik doşmannıŋ seyeseti birle yugala başlıy. Bizniŋ üsüvbiz öçün, kileçegbizni nıgıtır öçün kirek bulgan yullar doşman tarafından biklene. Könbiz törli yullar birle avıraytlar. Ruhbız az azlab aguvlana başlıy. Tik halk, üziniŋ yeşer öçün hakkı barlıgın bilgen il, bu avırlıklardan kutılırga tili; monıŋ öçün yullar izliy hem şunıŋ öçün yöz yıllar buyınça tartışıb bik akrınlık hem bik zur avırlıklar birle kaybir muvaffakiyetlerge irişe. Mektebbiz, tilbiz, matbugatbız, dini, milli, oyuşmalarbız, köçsiz hem kiçkine bulsada yaŋadan yulga kuyıla. Bik zur kirteler arkılıgına bulsada üserge, köçeyirge tili. Bizniŋ bu yaŋadan kuru yugalganını tirgezüv yulında bir niçe yöz yıllık tecriybebiz bar. Şulay uk bu tecriybelerniŋ bizniŋ tormışbızda kaldırgan bik açı neticeleride bar. Biz bütün köçbiz birle bir yaknı yahşılatırga nıgatırga tilesek, doşmanbıznıŋ ikinçi yagbıznı izerge, yugaltırga yul izliy. Ul doşman cimergen cirni tüzetir öçün bar köçbizni ul yakka cibersek ul bu yaknı vata başlıy. Şulaytıp bizniŋ kaybir tışkı kazançlarbız yanında (til, mekteb, edebiyat, matbugat oyuşmalar hem b.) Andanda kurkınçrak yugaltuvlarbız (ilbizge doşmannıŋ köçib kilüvi bara bara ilbizde doşmannıŋ bizden köprek bulub kitib, devlet kurır öçün kirek bulgan tüb nigezbizni yugaltuv hevfi) tora. Biz eli bu köngi çaklı kileçegbiz turında töbleb uylarga vakıt taba almadık. Her könniŋ çıgarga tartışı, şul könniŋ meseleleri bizniŋ uybıznı kileçegbiz turında uylarga cibermedi. Biz üzbizde bilmegen bir cirden kutlu kötdük. Üz yazmışbıznı üz kolbızga alır öçün sızganıb kirişmedik. Hazır mine bugön bizniŋ ilbizde yöz yıllar boyınça tartışıb, bik zur ütiş dib cuvanıb kuvanıb torgan nerselerbizde bir kön içinde yukka çıgarıldılar. Üsüvbiz yulında kirek dib uylagan hem şunı saklav yulında bik küb avırlıklarga töşken maddi ve magneviy barlıgıbıznıŋ tiregi doşmanbız tarafından bir kön içinde yuk itildi.

Biz bu könge çaklı işlegen işbizde, bargan yulbızda kişilik dönyasına ışanıb doşmanbıznı dust dib uylab işliy idik. Şul helbizge künib Urıslar birle bir tugan kük bulub bir irikli devlet korıb, irikli halk bulub yeşerbiz dib uylıy idik. Bu yulnı üzbiz öçün hem kileçegbiz öçün yahşı hem tabışlı dib taba idik. Tik biz yaŋlışkanbız. Biz dust dib uylagan doşmanbızdan

aldangabız. Doşman yulı bizniŋ yulbız tügil iken. Ul bizni üzine kirek bulganda gına, üzi öçün faydalı bulganda gına birge barırga çakırgan iken. Kiregi bitkeç bizniŋ tilegbizniŋ başka ikenilgen kürgeç ul tagın bizni yugaltırga totındı. Biz bu ozun yulda Urısnıŋ bir hökümeti ye bir katlavı birlegine oçraşmadık. Biz anıŋ bütün idarelerin, bütün sınıfların tanıdık. Alarnıŋ bötünsi biznin doşmanbız idi. Alarnıŋ bir gine tilekleri bar. – Devlet içindegi bütün halklarnı Urıs itüv, ye bulmasa bötünley yuk itüv.

Bu aldanuv bizge nindi sabaklar birdi?

Bik açık hem kıska eytkende ul bizge il birdi. Bu yaŋlaşularbız arkasında biz ilbizni tabdık, cirbizni tanıdık. BiznIŋ künjilbizdegi bütün uzdırgan könlerbizge bir tenkıyd yasagan, kileçegbizni yaŋa yullarga burgan ruh rivalutsiyesi tuvdı. Ul bizge meŋgilik bir tilekni süyledi:

Biz bir halk.

Her bir halknıŋ irikli yeşerge hakkı bar.

Bir halk irikli bulganda gına üziniŋ maddi ve magneviy barlıgın üzi tilegençe kora ala.

Biznıŋ üz devletbiz bulgan çakda gına bir tormışbıznıŋ bütün yagın yahşırta alaçakbız. Üz devletbiz bulganda gına kileçegbizni teimiyn ite alaçakbız. Üz devletbiz bulganda gına bir halk bulub medeniyet dönyasına katışa alaçakbız.

Doşman niçaklı gına yahşı köretmesin. Bizge niçaklı gına irik birirge ışandırmasın, ul biznıŋ faydabızga işleyeçek_tügil. Anıŋ tilegi bizni bitirüv, yugaltuv. Bizge birgen vak töyek halklar, alarbızını aldar öçüngine, biznıŋ birligibizni yugaltır öçüngine işlene.

Bu tartışda ciŋib çıgar öçün biznıŋ üzbiznıŋ nik oyuşmalarbız bulurga tiyiş. Bu oyuşmalar yanına bütün dustlarbız cıyılırga tiyiş.

Bütün Törik halkı bigrekde anıŋ tariyhi, cegrafi hem iktisadi bir birlik içinde bulganları ye ise şul birlikde bula alaçakları öçün köreş safı bir bulurga tiyiş.

Doşman bizni vaklab-vaklab bulıb, birem-birem yugaltmakçı, yotmakçı bula. Ul bizni turaklab biznıŋ köçbizni sındırmakçı bula. Biz muna karşı üzbiznıŋ Törik milletinden buluvbızını açık eytib şul ruh birliginde birge baraçak tuganlarbıznıŋ yul birliginde kileçegbiznıŋ nik nigezin kurırga tiyişbiz.

İlniŋ, halknıŋ, bu göngi avır könlerin kürgen, anın kileçegin uylagan hem bu yulda tartışını üzi öçün bir burıç dib bilgen her bir kişi, her bir ülmegen yörek, bugön bu süzi eyte

hem şul tilekni barlıkka çıgarır öçün yul izliy. Bu yulda bütün tartış yuganlarınıŋ birge buluvın tili.

Birkön soŋga kaluv- kaygılı kara könlerniŋ sanın artdıra. Yemli kileçek könlerini sayın artdıra. Yemli kileçek könlerini yıragayta.

Oyuşurga- işke.

Biz şuŋa barabız.

Ali Biktimir

TORMIŞ KÖÇLERNİŊ BİRLEŞÜVİN SORIY [YMY, Nr. 6, 1931, s. 3-5]

Biznіŋ uyanuv devri dib atalgan hem üzbiznіŋ bir halk bulub yeşevbiz öçün bulgan tartışbız, eli bik küb yıllarga kadar iysede turaçak, iki tüb tiyib birdi. Bularnıŋ berse:

Uzgan, yugalgan könlerniŋ avırlıgından, açılıgından kalgan toygıga çumgan dönyasından baş tartgan, kileçegin umutın ikinçi dönyaga- ahiretke beylegen ‘‘kartlar’’ idi. Her bir agımnıŋ tabiygatından kilib çıkkan kiri agımın teşkil itken bu törkim- yözyıllarça uzdırırga mecbur bulgan karaŋgılıgbıznıŋ kaldırgan avır mirası idi. Anıŋ yulbaşçılarıda, üzleriniŋ tormış tartışındagı mesuliyetlerin aŋlab citkeze almagan, kübrik şahşi toygıları, şul könniŋ affiktı birlegine harekat itüvçiler idi. Bular arasında, şöphesiz, bu kirige üsteregen üzleriniŋ dönya tormış öçün gine bir fayda kütmegen, şul işinde, çın küŋlinden eşenib, bir yugarı gaye kürgen kişilerde bulmıy kalmagandır. Tik tariyh bizge alarnıŋ işinden, tormışbıznıŋ kileçek könleri öçün bir tireŋ bula alaçak nerse bire almadı.

Yaŋa mektub birle üziniŋ iŋ soŋgı hem katı köreş könlerin başlagan bu tartışda tabigi köçler cinib çıkdı. Bötün halknıŋ tormuşın hem anıŋ kileçegin uylagan anı hiçbir tesadüfi köçniŋ irgine taşlamas öçün bir nik nigezge salırga umutlıgan tik ele üziniŋ tüb idiyalın açık gevdelendire almagan bir tilek tuvdı. Mine bu tilekni alub baruvçılar ‘yeşler’ hem şul köçni yaŋadan yaŋa ut birle üsteb turuvçı ‘yeşlik’ idi.

Bu köçniŋ -yeşliknіŋ üsüvinde biz bik küb basıkçılar körebiz.

Anıŋ: mekteb- biznіŋ tormışbızdagı bötün soravlarga cevab birirlik bulırga tiyiş, dib başlangan tilegi: dönyası bulmagannıŋ ahıreti yuk. Digen süzde üziniŋ tormış köçin nigezledi.

İlbiz ozak vaktlar doşmanbız kolında bulub, üzbiznіŋ könbizni üzbiz küre almaganga küre, biznіŋ bu ‘ülim-yeşev’ köreşbiz, biz uylagandan uzagrak devam itdi. Doşmanbız öçün bu tartışnıŋ neticesi möhim bulganga, anıŋ biznіŋ zararbızga bulgan teisiyri arkasında, ul tartış biz kirge yak öçünde faydalı bulgan bik küb nerselerni de vatırga cimerirge turı kildi.

Tormış tilegi ciŋdi.

Tormış öçün kirek bulgan nerseler bir bir artılı alga basdılar. Halknıŋ aŋın açuv öçün, anıŋ barlıgın saklav öçün, iliniŋ kileçegin temin itüv öçün kirek bulgan bik küb meseleler bizden hel itüvni küte başladılar. Bular: biznіŋ maddi ve magneviy barlıgbıznıŋ sakçıların bulgan mekteb, edebiyat, matbugat …h.b. idi. Bularnı tudıruv, yaŋa can, yaŋa ruh birle tutıruv; burungı yugaluv, ülim toygısı urınına ömit yeşev utın yaguv işiy vaktına küre, yahşuk zur neticeler birdi. Lekin bular üliy köreş safında bargan ayrım köçlerniŋ kolu birlegine işlengen işler idi. Bizge

alarnıŋ kileçegin nıgıtır öçün, alarnı ayrım kişilerniŋ köçine gine taşlamıy, bötün halknıŋ köçine nigezlengen hem barlıkları meŋgilik bulgan nik oyuşmalar kolına tabşırırga kirek.

Bu iş yeşev öçün başlangan tartışnıŋ soŋgı baskıçı idi.

Bu tartışnıŋ birinçi büliminde yeş köç karışında, tabiygatnıŋ üsüv kanununa karşı barırga tırışkan, tik ciŋlüvi vakt meselesi gine bulgan 'kartlık' idi. İkinçi bülimde anıŋ karşına ikinçi doşman kilib çıkdı. Bu doşman, biznıŋ tariyhi doşmanbız bulgan hem bizni bitirüv, yugaltuvnı üziniŋ iŋ zur işi dib tabkan Urıs hem anıŋ hökümeti idi.

Bu doşmanlık hem anıŋ, bigrekde, bu baskçıda biznıŋ karşıbızga çıguvı birinçi karaşda bigük aŋlaşılıb citmegen kük körine. Hökümet bir devletniŋ idaresin kolunda tuta torgan bir oyuşma. Devletniŋ yaŋa şul devlet içinde yeşevçilerniŋ alga kitüvlerine medeniyetde üsüvlerine tırşuv, anıŋ turıdan turı östine algan burıçı. Şulay bulgaç, tabigi üsüv maddi-magneviy nıguv yulında nik oyuşmalar meydanga kitirirge tilegen bir halkka ul ni öçün kirte kuya? Munıŋsebebinerse?

Bu hökümet Urıs hökümeti. Ul üziniŋ devletin kileçekde taralmaslık, ayrılmaslık, birgine törli tilek bilen yeşevçi halklar ili iterge tili. Meskev ginezligin koruvçılardan başlab iŋ soŋgı könlerge çaklı, ul kolundagı bötün köçi birle şul tilegin barlıkka çıgarır öçün tırışdı. Törli tariyhi yazmışlar buyınça Urıs devleti içine kirgen tik Urıs bulmagan bötün milletlerni şular içinde bigerekde, Türk kabilelerin, ul mömkin kadar tüben, karangılıkda, yulsızlıkda tutub alarnı akrınlarıb Urıslaşdıruv bara bara bötünley yotuv yulın izliy idi.

Bu "yotuv seyasetiniŋ" nindi köçler arkılı işke aşırluvın biz bilebiz. Yözyıllarça suzılgan**,** bizge karşı kullangan bu vehşetniŋ tizmesi ele özilgen yuk. Tik elige çaklı Urıs hökümeti hem Urıs halkınıŋ ayrım kişileri tarafından bizni yugaltuv turında kanun, edebiyat hem matbugatı arkılı kullangan yul ve usulleriniŋ tariyhi yazılıb yeş buvın kolına birilgen yuk. Biz bu buşluknıŋ yakında tutuluvın ömit itebiz. Lekin biznıŋ kübbiz ele alarnıŋ bik kübin üzi körib, tatıb bile.

Bizge karşı köreşüvinde ayrım köçler birlegine tartışuvnıŋ ciŋiligin kürgen Urıs hökümeti, biznıŋ dönyabızda anıŋ yotuv yugaltuv seyasetine karşı tura alaçak birdenbir köç bulgan oyuşuvnı oyuşıb işlevni tilemiy idi. Uzgan könlerden algan tecriybesi birle ul bu tilemevinde haklıda idi. Ul bizni vaktında üz ara kilişe almavbız, ilniŋ bir cirindegi kurkınçnı ikinçi cirindegilerge aŋlata almavbız hem birleşib bir köç bulub karşı tura almavbız arkasında üz kolına kirte algan idi. Soŋundan da şul ul oyuşkan, köç bulmav arkasındagına ul bizni

yugaltuv seyasetin alub bara algan idi. Şuŋar küre anda oyuşmalarga yul kuyuv anıŋ öçün yözyıllar buyınça alub bargan seyasetinden vaz kiçüv dimek idi.

Şunuŋ öçün biznіŋ bu yuldagı işbizge iŋ kiçkine oyuşmalarbızga çaklı bik zur kirteler kuyılgan idi. Cemgiyet-i heyriyeler, mekerce hem soŋgı vaktlardagı tiyatır kiçeleri birlegine beylengen işlerni iske aluvda munı açık kürsetirge cite. Çın seyesiy oyuşmalar turında süylebde turası yuk.

Tik tormış tilegi üzine bir yul tabırga tiyiş idi. Avırlık birle bulsada, bik kiçkine gine bulsada bu yulda biznіŋ kaybir ütüşlerbiz buldı. Şul ütüşler tizmesin tutıruv yulında köreş östinde, üziniŋ bötün avırlıgı birle, dönya savgaşı kilib çıktı. Bik küb sabak bulurlık könler ütdi.

Meskevniŋ tösi almaşnuvdan bizde üz yulbızda bir üzgeriş kütdik/kötdik. Bötün halklarga, ayrılıb çıguvga çaklı, irik ‘‘birirge’’ ışandırgan bir fırkadan, hiç bulmasa biznіŋ oyuşuv devirbiz öçün bir ciŋillik kilir, dib uylangan idi. Uylangan gına tügil, bik küb yeşler, bik küb umutlı, utlı küŋiller moŋa ışanganlar idi.

İşlerbiz kütkenniŋ kirüsinçe bulub çıkdı. Alar bizge irik birmediler gine tügil, bulgan çıkgan çaklı oyuşmalarbıznıda taratdılar. Ye işliy almaslık bir halge kitirdiler. Nik bilgili: Meskevniŋ bizge karşı tutkan yulı üzgermegen hem anıŋ karşındagı kurkınç yugalmagan idi. Biznіŋ oyuşuvbız, üz işbizni üzbiz tilegençe yöritirge tilevbiz. Bu kızıl Meskev öçünde birük derecede kurkınçlı idi.

Biz tariyhbiznіŋ avır könlerin bilebiz. Bir bu göngine tügil, uzgan könlerde de doşman kolı biznіŋ canbızını citerlik sıkkan idi. Tik biznіŋ halkbız bik zur avırlıklar birlegine bulsada üz yulından bardı. Bik küb kirteler arkılı bulsada biz nik nigezni kuruv yulında işledi. Bu avır yul eli de bitmegen. Könlerniŋ möhimligi bizden bu yulda tagında kübrik korbanlar sorıy. İliniŋ kilecegi turında uylangan kişiler aldında bik küb kurkınç könler tura.

İldegi tüb kuvvet bulgavlangan. İl tilegin üzine algan her bir yeş yörek buz dingiziniŋ suvgına, Sebberniŋ yıraklıgına tormışnıŋ açılgına taşlangan. Üşügen, tuŋgan yözler şul kürgen avırlıklarnı ciŋleytirlik cuvanç küteler. Alar şul cuvançda üzlerine könlerniŋ avırlıgın onturlık köç küteler.

Mine şul avır könlerni biz, eli mine bu minutta kolunda azgına bulsada imkan bulgan, yeşler birle karşı alırga tiyişbiz? Yeşliknіŋ üzinde meŋgilik saklagan tileginіŋ aldında nindi iş tura?

Bu göngi könniŋ burıçı:

Üzbiznің bötün köçlerini birge cıyuv, bir oyuşmaga beylev hem tormışnıң biznің karışbızga kuygan bötün meselelerin birikgen hem nik köç birle karşı aluv.

Biz üzbiznің üsüv yulbızdagı ayrım köçlernің işlev könlerin indi uzdırdık. Aldbızdagı meseleler, nindi gine meydanga bulmasınlar, indi ayrım kişilernің gine köçi citelik vaktdan üsdiler. Alar indi bötün halknың köçin çıgan zur oyuşmalarnı sorıylar?

Bir fikir niçaklı gına yahşı bulmasın, bir tilek nindigine izgi bulmasın, eger biznің anı tormışka kuya alırlık köçli oyuşmalarbız bulmasa, ul buş süzdengine gibaret bulub kalaçak.

Yeşlik, uzgan könlernің tartış cimişlerin yugaltmas öçün, tormışnıң şul tilegin üterge tiyiş. Bu iş biznің üz işbiz. Üzbiznің izgi işbiz. Bu yulda bizge hiçbir yakdan yardim kileçek tügil hem üz kulbız birle işlengendegine ul biznің tilegbizni üterlik bula alaçak.

Könlernің möhimligi bötün köçlernің birleşüvin sorıy.

Ali Biktimir

TARİYHBİZDE BİR KÖN [YMY, Nr. 7, 1931, s. 4-6]

Azeri kerdeşlerbiznıŋ il beyremi- 28 May mönasebetiyle.

Hilal artık üldi diye Hilal bir kön /bir'ken) iki uldı

Sevinmişdi doşman yine Selam bizden ikinciye

Azerbaycan, Azerbaycan

Alkışladık sini candan

A. Zihdi

Biz mine 13'nçi tabkır könni iske alabız. Ul könbiznıŋ ilbiznıŋ bir ülüşi bulgan Azerbaycannıŋ bötün dönyaga üziniŋ irikli bir devlet bulub yeşiy başlavın iglan itken kün. Ul bir yakdan- kübden kütilgen yıllarça sagışdan togan şadlık köni. Ul ikinçi yakdan- indi yugaluvı birle yörekge yanadan bir avır iz salgan kaygı köni. Ul kuşluv-ayrıluv toygısından il yigitleriniŋ küŋiline sinişken bir kön.

Tariyhbiznıŋ soŋgı gasır üçün ayrılgan sehifelerinde kaygı yulları citerlik bulsada, bizni söyindergen toktamas tartış üçün köç birirlik yemli yullar küb tügil idi. Urısnın kirli kolında kalgan, üziniŋ tormışın saklav üçün tınsız tartış alub baruv mecburiyeti astında torgan il eli üziniŋ kileçegin nıgıtuv üçün kirek bulgan hezirliklerni işleb ölgirmegen idi. Bu ulug könde bu avır beyrem könin karşılaganda, biz tagın bir tabkır bizni tüb gayebizge yuldagı kaybir borılışlarnı köz aldında totarga tiyişbiz. Çönki biz şul yuldan şul borılışlar arıklı tagın bir kat bu tilegbizge barırga tiyiş bulaçakbız.

Biznıŋ tilek- ilbiznıŋ irikli buluvı.

Dönyada bütün köçler üçün birük derecede tanuv mecburiyeti bulgan hakikatler bar. Bular arasında üziniŋ ehemmiyeti birle birinçi urında şöbhesiz,- her bir halknıŋ üz yazmışına üzi iye buluvı- tura. Bu halklarnıŋ bötün devletlerniŋ fikir dönyasında üzine nik urın tabkan hem soŋgı asır içinde alar tarafından işke aşırıla başlangan bu hakikat, üziniŋ barlıkka çıguvı üçünde kaybir şartlarını kuya. Bu şartlarnıŋ iŋ möhimi- Şul hakıkatnı izlegen şunın üçün tartışkan halknıŋ, anı üzingi iterlik bir hezirlikli buluvı.

Bizde, biznıŋ kük birük şartlar içinde yeşegen kardeşlerbizde, bu uzdırgan tariyhbiznıŋ ara sehifelerini yaktırta alırlık şul hezirlik bar idimi?

Biz, üz yazmışbızga üzbiz iye bulurga tiyiş millet kişileri, üzbiznıŋ milli icad yaratuv köçbizni kakşamas nigezge kora/kura aldıkmı?

Biz, tariyhbiznің almaşu könlerinің yulçıları, yeş buvınga yaŋadan yaŋa köreş yalkının birib turaçak köç oçagın sünmeslik bir helge kitirgen idikmi?

Biznің bir seyesiybiz, biz köreşçibiz bu uzgan könlerge karab şulay, di:

‘‘Bu kön istiklalçıklarında şik ve şöbhe ulmayan arkadaşlarımıznıŋ hem yalgız genç arkadaşlarımızın degil, bagzı yaşlı başlı arkadaşlarımızın bile istiklalcılıkları Azerbaycan istiklalinden daha gençtir. Yani onlar 1918’de ilan olunan Azerbaycan istiklalni kendilerince muntazır mes’ud bir vakı’a hayallerinde özledikleri bir fikrin nihayet tahakkuk itmiş bir mahsuli degil. Beklenmeyen bir vak’a gibi telakki eylemişler, ömür vakı’ayı kabul etmek zaruriyetinde kalmışlardır.)’’

‘‘Bizim nesil için yaşadığımız yerlere Azerbaycan denilmesi bile bir yenilik idi.’’

‘‘Kendimize aid siyasi matluklarımız muarif ve milli mektebden öteye geçmeyordu.’’

‘‘Mavray Kafkasya istiklalinin ilanına Gürcüler istemiyerek teşebbüs etdiler. O zamanki Törik kumandanlıgı bunu taleb ediyor ve yardım içün müracat etdikleri Bolşevik Rusyası ise her nevi mavenetten imtina ediyordu. Başka çare kalmamışdı. Ne yapalım, müstakil oluyorduk[10]?’’

Biz bu süzlerni tulı kiliş başka kardeş ölkelerge de köçre alabız. Çönki biznің tariyhi, medeni hem seyasi helbiz bir idi. Biz bir gaileniŋ balaları bulganga biznің yazmışbızda birük şartlar içinde ösken idi. Bik azgına ayırmalar birle her yirde birük tiprenü birük selüktü idi. Tartış içinde kileçekni küre algan ayrım köreşçilerniŋ yalgız tavışları, biznің her adumbızni tikşirib torgan il faydasına işlengen her bir işni başınduk bitirirge tuktatırga torgan şuluk doşman idi.

Biznің ele tormışbızda nigez bulaçak tileklerbiz halkbıznıŋ bötün ülüşü tarafından üzleşdirilib ölgirmegen idi. Biz ayrım kişiler idik; biz ayrım kişiler oyuşması idik. Biz ele bir ‘millet’ bulub, hiçbir törli teisiyr astında taralmıy-tarkalmıy torgan bir kurç/korç oyuşmaga ciylib bitmegen idik. Şunar küre tırşuvbızga karamasdan:

‘‘Fikren daha kazanılmamış, milli şuurda sabir bir yer dutmamış mefkure maddeden kazanılmadı.’’

[10] Resulzade Mehmed Emin – ‘’İstiklal Mefkuresi ve ……’’(Milli Azerbeycan neşriyatı, sayı 3) s. 4. – 5- 9- 62).

Lekin:

‘‘Felaket kadar büyük …… yukdır. Hakimiyet-i milliyeyi gayib itmek kadar böyük bir felaket ulamaz.’’[11]

‘‘1918 senesine kadar Azerbaycan istiklali yalnız bir fırka terüyüç itdiki gaye idi. 1918 senede ul gaye, yagni istiklal mefkuresi, bir milletniŋ şura-yı milliyesi tarafından ilan olunan bir mefkure şekline girdi. 1920 yılda kızıl Rus İstilası ol mefkureyi genişletti, derinleşdirdi, bir ‘misak-ı milli’ yaptı.’’[12]

Her bir halk hem şul halknın her bir oluşu üzinin ruhani turmışın milletinde, maddi turmışın üziniŋ devletinde taba. Tik şularnın birinçisi bulganda gına ikinçisi barılkka çıga ala. İkinçisi bulganda gına birinçisinin kileçegi teimiyn itile ala. Mine bu bir yakdan- biznin yeşegen ölkelerbizni doşman kulından kutıldıruvını; ikinçi yakdan – şul kutlu könniŋ teimiyn itken bir birlikni, bir milli barlıknı tudıruvını sorıy.

Mine bu biznіŋ soŋgı un yıllar içindegi içki hem tışkı tartışlarbızda bir kalıbka sugılgan tilek bugün ilniŋ tormışında ‘mecbüri şart’ urının aldı. Doşmannıŋ bizni ayırga, hem şulaytıp ayrım-ayrım yugaltırga tırşuvı artkan sayın biznіŋ ölkelerdegi birlikke taba bulgan hareket artdı.

Halkbız ayrım-ayrım izlegen, kısılgan sayın meydanda bir birlik bir millet usa kildi. Bu birliknіŋ Azeri kardeşlerbiz tarafından nindi reveşde küz aldına kitrelüvi bizge bilgili hem biz munı tulı kiliş takdir itebiz.[13]

Başlangan köreş tilekge barıb citkençi tuktamas hem tuktıda almıy. Biz yeşerge tilesek, üzbizni doşmannıŋ akrın akrın bitirüvin küterge tilemesek bizge bir gine yul kala: Ul- üzbiznіŋ yazmışbızını kolga alganga çaklı tartışu. Bu tartış bir cegrafi ölkeniŋ kutuluvı bilengine tuktamayaçak?

Köreşniŋ tüb tilegi- birük kurkınç astında torgan bir milletniŋ kutuluvıy. Anın bötün uluşları kutılganda gına ayrım ülüşler toktamas kurkınç astından çıgaçaklar. Şul bötün irikde gine üzlerine yeşerlik köç tabaçaklar.

Şunar küre bir ölkeniŋ istiklal üçün tartışı şuluk vaktda başka kardeşlerni de köreş safına çakıra. Bu köçli tilekge nindi doşman karşı tura alaçak?

---

[11] Şuluk-‘‘Gasrmızıŋ ……’’ (M. A. neşriyatı, sayı 2) s. 57.
[12] Mehmedzade …….bala – ‘‘Azerbaycan ……..’’ (A.S. neşriyatı, sayı 5) s. 1.
[13] ‘’ Gasrmızıŋ ……’’ s. 4.

Doşman saldırsa da dört koldan size

Korkmayın ‘kurtuluş pek mahal’ diye

Bizde geliyoruz o yoldan size

İstiklal … istiklal … istiklal diye.

(Kültekin)

Şakir Yusuf

İRİKLİ İRİKSİZLİK [YMY, Nr. 7, 1931, s. 13-15]

Yeş ildeşlerge.

Dönyada her bir kişi tormışın korır öçün, üziniŋ içki hem tışkı ihtiyacın kablar öçün, üzi kögök kişileriniŋ yardemine mohtac. Ul dönyaga ayak basuv birle, şul yardemden faydalana alır öçün, üziniŋ östine bir az burıç yökliy.

Ayrım kişiler arasındagı mönasebet, ayrım kişileriniŋ bir oyuşmaga karşı hem oyuşmanın ayrım kişige karşı bulgan burıçları yazılgan ye yazılmagan küyinçe bik burungı zamanlardan birli, üz yulı hem tertibi birle kile. Bu kara karşı işlenüvi tiyişli bulgan burıçlarını ütev-ütemev hem şuŋa karab birilgen ceza- münafat işi, kişilik dönyasınıŋ bu könge çaklı algan tecriybesinden faydalanıb, kanun dib atalgan kitablarga yazılgan. Bu yazılgan kanunlar kübrek kişiniŋ tışkı tormışın, anın bir kişi ye oyuşma birle bulgan mönasebetin yulga kuyar öçün işlengenler. Alar ütev-ütemevde hökümetniŋ bu iş öçün mahsus kuygan kişileri tarafından tikşerlib, kirek bulganda, alar şul kanunnı bozuvçılarnı ikinçi bozmas öçün öyretib turalar.

Bular devlet kanunları.

Şul yazılgan kanunlar yanında tagın bik küb, kişiniŋ içki tormışına, anıŋ küŋline beylengen, tik yazılmagan hem hökümet kişileri tarafından tikşerilib tormagan kanunlar bar. Bu yazılmagan kanunlarnıŋ ütelüv-ütelmevü tikşerib turuvçı nerse biznіŋ vicdanbız. Vicdannıŋ yardimçileri: akıl, bilim hem tecriybe kük, tormışnıŋ üzinden algan sabaklarbız.

Bu yazılmagan, tik bitün medeni halklarda yazılgan kanunlardan da artgırak ütelgen hem anı işlev-işlemev ul kişiniŋ kişi bulub-bulmavı birle ülçengen kanunlar nerse soŋ?

Bu kanunlarnıŋ bir ülüşi dönyanıŋ yaratuvçısı elle hem anıŋ peygamberniŋ süzi, öyretüvi bulgan din içine alınganlar. Monıŋ tüb nigezi, kişiniŋ ahlakın nizamga, kuyuçı tüb sızık:

-Yahşi yul. Yahşılık kıl, bir nerseniŋ yamanlık ikenin bile turıb anı işlev- iŋ zur yavızlık – digen süzge kirib bitken. İslamnıŋ da bu tüb kanunnı işke aşırır öçün başka dinlerde bulgan kük, farzları, haramları bar. Alar barısı da şul bir nerseni – küŋil birle yahşılık işlevini nıgıtır öçüngine, yardimçi bulubkına yöriyler.

Mundan başka bir yagı-din birle bir yagı-devlet kanunları birle nigezlenirge tırışılgan tik iŋ nik tiregi kişiniŋ üziniŋ küŋilinde, üziniŋ vicdanında bulgan yaklarda bar. Bular anıŋ kişi buluvından kilib çıkkan hem anıŋ zur tormış öçün yasagan oyuşmaları.

Bu oyuşmalarnıŋ kişige iŋ yakın bulganı hem anıŋ tormışda iŋ birinçi başlab yasagan oyuşması anıŋ gailesi. Bu külemi birle iŋ kiçkine bulgan hem kurılışı birle iŋ tabigi bulgan gaile içinde de her bir agzanıŋ östünde bigili/bilgili burıçlar bar. Ata-ana hem balalarnıŋ berse karşında bulgan mesuliyetleri iŋ burungı zamanlardan birli kilgen hem tormışnıŋ tabigi şartlardan togan gadet-culalar birle nigezlengenler. Alarnıŋ niden gibaret buluvları turında bu urında süyleb turunın kiregi yuk. Alar biznіŋ barbızgada kirek çaklı açık maglum. Tik şunı gına ise töşürüb öterge kirek: Bir gaile içinde anıŋ bir agzasınıŋ üz urınında üz vazifesin ütemevi bötün gaileniŋ bihtsizligine, anıŋ bötün agzalarınıŋ ruhen agulanuvlarına sebeb bula. Bular bizge kiçkinedenük süylenib, tormışda uçragan her bir körinişden algan tecriybe arkılı, turıdan turı küŋilge siŋdirilgen nerseler. Şular yanında biznіŋ bir az üskeç hem üzbiznіŋ kura torgan oyuşmalarbız bar. Bular:

-Köndelik tormış öçün kirek bulgan oyuşmalar,

-millet hem

-devlet.

Bular, biznіŋ kük doşmanlarınıŋ ayak astında tabtalıb, bu nerselerni üz vaktda kura almagan halklar öçün, yaŋa bir nirsi bulganga hem bu könge çaklı, törli sebebler arkılı, tormışbızda üzlerine kirek çaklı igtibarnı üzleşdirge almaganga küre biz bularga ayrım tuktab üterge tiyişbiz.

Biznіŋ bu yuldagı culabız ele yasala gına. Bu yulnıŋ tecriybesi ele cıylagına. Şunıŋ öçün biz bu işke kirişkende, anıŋ bir mesuliyetli iş bulganın bilirge, bu işbiznіŋ tormışbızda bik zur teisiyri bulganın uylarga hem işni başduk turı yulga salır öçün ayrım ayrım bir sizgirlik ayrım bir turılık birle çın küŋilden işlerge kirek bulganın unutmaska tiyişbiz. Çönki bu oyuşmalarda biznіŋ kileçegbiznіŋ nigezi kurlaçak? Alar biznіŋ halkbıznıŋ yaratuv – yasav köçin küzgiliteçek.

Bu yulda biz nişlerge tiyişbiz?

Biz bu oyuşmalarnı korırga mecburbız hem alarnı biz üzbiz korabız?

Bu oyuşmalar biznіŋ maddi ve medeni barlıgbıznı saklab bara torgan oyuşmalar.

Bu oyuşmalar ayrım-ayrım kişiler işliy almagan işlerni işler öçün yasalalar.

Oyuşma bir bilgili tilekge birleşgen, şunıŋ arkasında kuvvetlengen köç arkılı erişir öçün yasala. Anı yasavçı, oyuşmanıŋ zurlıgına karab, bir niçe kişi bulganga küre anıŋ nigezinde ayrım kişilerde bulgan tileklerni birle cıya algan bir urtak tilek yata. Şul tilegine tizerek barıb

citer öçün, oyuşmanıŋ üzi karşında iŋ yahşı hem uŋgay dib sızgan yulı – pragramı bulırga tiyiş. Mine bu sızılgan yul- pragram şul oyuşma içinde cıyılgan kişilerge, şul bir urtak tilekni üzinki itib tanıgan hem şul tilekge erişir öçün birleşken kişilerge bir tiren hem usuliyetli burıç yökliy. Bu burıç-

Üziŋniŋ şahşi tilegiŋni oyuşma tilegi itüv, anı şul mesele östündegi kübçiliknіŋ fikrine koşuv hem şul bir fikriniŋ gine barlıkka çıguvına terşüv.

Dönyada yeşevçi her bir can iyesiniŋ üzine mahsus ayırması bulgan kük, anıŋ tileginiŋ de başkalarınkı birle bir törlük bulub citmevi mömkin. Şulay uk ul cemiyet oyuşmanıŋ tüb tilegine yakınlaşır öçün alıngan yulnıŋ da ayrım kişiniŋ şul köngi fikrine bik ohşap citmevi mömkin. Bu bik tabigi de. Çönki ul ayrım kişiniŋ gine süzine karab sızılmıyça şul yulnı uzarga tilegen köpçiliknіŋ fikri birle bu umumi tileknіŋ bulub çıgıvu öçün sızılgan. Şunın öçün biz bir oyuşma içinde bir mesele östünde fikir alışkanda, anda şu işniŋ bugön işlenüvi tiyiş bulgan hem anın da mömkin bulgan çakısıngına alga sorırga tiyişbiz.

Biz bir bilgili mesele östünde süz barganda ul turıda üzbizniŋ turı dib aşangan hem oyuşmanıŋ urtak tilegine barıb citüv öçün faydalı dib bilgen bötün yullarnı kürsetirge tiyişbiz. Bu vaktda bizniŋ karışbızda bir tilekkine hem tik şul mesele östünde bir karar kabul itilgeç, şul oyuşmada birleşken kişilerniŋ köpçiligi bir yulnı dörist hem faydalı dib tabkaç, biz azçılıkda kaluvçılar, indi anı, üzbiz dürüst hem faydalı dib tabmagan bulsakda, kabul iterge tiyiş bulabız. Biz ana karşı bara almıybız. Urtak tilek köpçilik kabul itken yul, biznіŋ ayrım ayrım sızgan yulbızdan östün tura. Bizde ul oyuşmalarga kirüv birle üzbizden yugarı turgan bir küçni tanıgan bulganga küre, anıŋ kararına karşı kilüv kirek oyuşma karşında, kirek üzbizniŋ vicdanbız karşında bulsun, bir cinayet bulır idi.

Eger biz bir meseleniŋ bulay hal kılınuvından oyuşmanıŋ üzine hem andagı urtak tilekge zarar kile dib eşenebiz iken, oyuşma bu kararı birle zor bir hatalık ite dib bilebiz. İken hem anı törli sebebler birle üzgerte almıybız iken – ul çakda bizge, biznіŋ vicdanbız karşında bir gine yul- meseleniŋ bulay hel itüvinden çıkkan bir mesuliyetni almas öçün, ul biznіŋ ışançubıznı yugaltkan oyuşmanıŋ işine katışmav, çitke kitüv gine kala.

Tik bu soŋgı yul. Biz bu soŋgı yulga kirmesden elek bu göngi könniŋ hem tariyhniŋ bizge yöklegen mesuliyeti turında üzbizge tulı hisab birirge hem mundan çıguvı ihtimal bulgan neticelerni tikşerirge mecburbız. Çönki tüzetilüvi mömkin bulgan bir işni ikinçi bir tüzetile almaslık bir yulga kirtüvgine biznіŋ östbizdegi burıçnıŋ mesuliyetin kitmiymi.

Biz tuvabız – bir aile agzası bulabız.

Biz üsebiz – bir cemiyet agzası bulabız.

Biz yeşiybiz- bir millet agzası bulabız.

Biz tormış öçün köreşebiz- bir devlet agzası bulabız.

Mine bu tormışnıŋ ayrım bülmeleriniŋ östüne töşken işlerni tulı kiliş işliy aluv, alarnıŋ içinde birleşken agzalarınıŋ östine yöklengen işleriŋ de tulı kiliş işlenüvinde beylengen.

Tormışbıznıŋ, citişli, halkbıznıŋ kileçegi yaktı bulsun öçün zaman her bir buvınnıŋ östine bir burıç, bir zur, mesuliyetli burıç tügil. Ul bizden tormış köreşiniŋ avırlıgı hörmetine, halkbıznıŋ barlıgınıŋ hem kileçeginiŋ izgilegi hörmetine ayrım fikirlerbizni, ayrım köçlerbizni birge cıyarga, biziŋ irigbizni bir dissiplin içinde kirtirge koşa.

Ul bizden irikli iriksizlik sorı.

Ali Biktimir

KÖREŞ YULUNDA [YMY, Nr. 7, 1931, s. 20]

Kişilik dönyasınıŋ töreş tecriybesi isebsiz-sansız katlavlar birle dönyanıŋ kütübhanelerinde, labratuvarlarında cıyılgan. Her bir köndelik iş tarmagı, her bir yaratuv bülümi şul tecriybeler hezinesinde üzi üçün tuktavsız kilib torgan bir köç taba.

Dönyada biz is kitkeç bir alga kitü/kitüv körebiz. Tik bu alga kitü/kitüv, bu bizni abdıraşdakaldırgan yaŋalıklar dönyaga bu göngine kilgen, birdengine yukdan bar bulgan nerseler tügil. Alarnıŋ kübi bik burungı vaktlardan birli kilgen tormış tecriybesiniŋ üsüvi bötüne ……

Başlangan her bir işni devam itdirir üçün ul işniŋ indi nindi yullar ütkenin hem şul yullarda nindi tecriybe alganın bilirge kirek. Şuŋar küre biz üz dönyabızda da bu gönge çaklı işlengen işler birle taş bulurga hem üzübizden soŋ kilgen buvınlarga üz işbizden hisab yazıb kaldırırga tiyişbiz. Yuksa her bir işni yaŋa başdan başlarga turı kilse, bu kıska tormışda biz üz östbizge töşken burıçnı kireginçe üti/ütiy almayaçakbız.

Tormış ul bik küb agımlardan korılgan. Ayrım kişi üziginde bu agımını ŋ törli tarmaklarında da birük derecede işni almıy. Bötün tormışnıŋ üsüven bilib barır üçün ul başkalarınıŋ iş neticelerin bilirge tiyiş. Bu tormış tarmakları içinde bir halknıŋ özilgen anıŋ dönyada yeşerge bulgan hakkın saklab baruçı, milyonlarça ayrım küŋillerini bir can bir ten itib cıyıb baruçı alarnıŋ ayrım toygıların gumumileştirib urtak bir tilek todıruçı tarmak hiç şöbhesiz, birinçi urınnı ala.

Biz şul kıskagına uyanu devirbizden başlab bu gönge çaklı bik küb dulkunlı könler ütkerdik. Tariyhbiz de bik möhim borılışlar kiçirdik. Bu işke miŋlerçe işçiler katışdılar hem köreş üçün kollarından kilgen köçni birdiler. Bu tartışnıŋ neticesin biz kıska halinde gine küz aldbızga kitüre alabız. Tik bu neticeler gine bizge citerilgimi? Bu uzgan könlerniŋ tarışına şul neticelerni alırlıkkına köç kuyıldımı?

Şöbhesiz alaygına tügil. Bik küb, bik küb artık köç kuyıldı. Zaman, muhit bigrekde seyesiy kirteler ul köçniŋ bik zur ölüşin işke aşkanga çakluk yugaltdılar. Yözlerçe küŋiller karşılarındagı taş dıvarlarga berilib vatıldılar. Miŋlerçe idiyelçiler tormış vakılgında yugaldılar. Bik küb başlangan iş tuktalıb kaldı. Bik küb yalkınlı fikirler işke kuyılmas burun sündiler.

Nik?

Bu yeş buvınnıŋ üziniŋ agalarına birgen soravı. Her bir cemagatçı, her bir halkınıŋ tormışı yulında köreşiçi, üziniŋ bu könge çaklı işlegen işi yanında tagın bir zur iş işlerge tiyiş:

- Ul üziniŋ tecriybelerin kileçek buvınga birib kaldırırga tiyiş. Bu anıŋ östünde kalgan hem işlenirge tiyiş bulgan bir burıç.

Biz agalarbızdan işlengen işni gine alurga tilemiybiz. Biz anıŋ niçek hem nindi köç beraberine işlengen buluvında bilesbiz/bilesibiz? kile bilesbiz/bilesibiz kilmiy - Ul bizge kileçek könleriniŋ, tartışın, avır köreşin alıb barır üçünde kirek. Anı bilüv bizni bik küb kirekmes adamlardan saklab kalaçak. Bu könge çaklı meydanga çıgarırga tilebde buldıra almagan bik küb işlerge başlav bizni turı yulga salaçak.

M.H.F.

SINAV KÖNLERİ [YMY, Nr. 8, 1931, s. 4-6]

Biznıŋ turmışbızda Belşevik devrine çaklı artık küb uylanmagan, ul turıda uylarga kirekde bulmagan, kayber tınışlar bugön küzge çalına başladılar. Bularnıŋ bersede de – biznıŋ bik küb tışkı hem içki çabalar birle bir medeni herkezke beylengen buluvbız.

Tatarnıŋ mecburi ‘‘hicreti’’ mondan bir niçe yöz yıllar elek başlandı. Ul başda, Kazan ilinden şarkka taba, eli ul vaktlarda Urıs kolına kirmegen cirlerge taba buldı. Bu köçüni İdil buyınıŋ üziniŋ doşmanına karşı tartış alub baruvıy birle baglanışı yuk tügil idi. Kazan alıngandan başlab 18’nçi yöznıŋ ahırlarına kadar toktavsız devam itken ‘‘Başkurd’’ ihtilallarınıŋ nindi köçler birle alub barılganın bilebiz.

Monı Meskevde bile idi. Şuŋar küre 1705 yıldagı küterlüvni basdıru birle Meskev, birinçi şart itib, şul küterlüv bulgan cirge köçken-kaçkan Tatarlarnıŋ kiri kaytarluvın, alarnıŋ Urıslarga tabşırıluvın koydı. Bu avır şartnı ütegen il, üziniŋ şul hiçbir maral birle aklanıvıy mömkin bulmagan işi, arkasında bir kıska vakt üçün ciŋillik kilir dib uylagandırmı, bir yıl içinde bu cirlenden 20 miŋ Tatar kiri kaytarılırga mecbur itildiler. Bu yul birle tartış alıb baruv mecburiyetine kadar tüben ingen töşkünlükden soŋ ilniŋ irikin saklav avır idi. Alar akrın akrın birem birem doşman kolına kirib bitdiler.

Halk, öziliksiz izlüvden kotılır üçün tagında, çitkerek tormuşnıŋ kiŋrek, ciŋilrek cirine kiterge tiyiş buldı. Tik bu kitüv Tatarnı hiçbir vakıt üz ilinden, anın tüb cirinden ayırmadı. Anıŋ köçib utırgan hem uzakka nigezlengen ciri anıŋ üz ili hem anıŋ birle birük şart içinde yeşegen yakın cirler idi. Çitke kitib urınlaşuv, çin megenesi birle keleniz etsiyün bizde yuk idi. Bu kitüvçiler kübsinçe vaktlı iş üçüngine hem kıska bir vakıt içinde tagın kiri eylenib kaytır üçüngine illerinden alarnı miŋlerçe küringen hem kürinmegen çabalar birle üzine beylegen cirlerinden ayrılalar idi. Bötünley kitüv il- cir birle kaytmaska sav bullaşuv bizde halk hereketi tösinde yuk idi. Urısnıŋ bir vaktlar açıkdan açık alıb bargan Urıslaşdıru seyasetine karşı turırga kulında köçi kalmagan kayber katlavnıŋ Törkiyege bulgan hicretide bir halk hereketi buluvdan ili yırak idi.

Tik halknıŋ artuvı, bu artkan halkka citerlik cir bulmav hem alarnıŋ turgan cirlerine yakın urınlarınıŋ bular üçün hökümet tarafından yabılgan buluvı anı yıragrak cirlergede kodı. Zur kalalarda, savda urınlarında yırak yırak illerde azlab-azlab halk ciyile başladı. Alar indi anda bir cey, ye bir kış kına kalmadılar. Tormış alarnı şunda bir nıgrak nigez kurırga mecbur itdi. Üziniŋ bütün yagı birle alarnıŋ aldılarınada köndelik tormış sagışı kilib basdı. Mehelleler

meydanga kildi. Alarnıŋ içki tışkı tormışların kaygırta turgan oyuşmalar kirek buldı. Bütün avır aparatı birle mektebler tuvdı. Bu alardan bik küb köç sorı idi.

Bu sorav aldında alar üçün eli bir bik zor ciŋillik bar idi. Ul ciŋillik- alarnıŋ megneviy tiklereniŋ bir üzekden, tüb ilden tutırılıb citişdirilib turuvı idi: Molla, ukutıçı, mekteb kitabı, edebiyat, gezit, mecmuga barısı barısıda ‘‘andan’’ ilden kile idi. Bu biznіŋ çitdegi mehellerbizniŋ işin ciŋleyte hem alarnı şul bötünlük içinde baruvların teimiyn ite idi.

Tormış bara. Biz anıŋ kitişin tuktata almıybız. Tik biz anıŋ kanunların tikşirüb, tormuşbıznı anıŋ biz tilemegen yakka buruvundan saklı alarbız. Bulgan hem bulaçak üzgerişler hem anın biznіŋ karışbızga kuygan hem kuyaçak soravlarına cevab birirlik derecede izirlikli bulırga tiyişbiz.

Bu kön ilni, biznіŋ modan 10 yıl elek küz aldıbızga kitüre almagan bir köç kabladı. Seyasiy kısuv yanına, iktisadi bulgunlık kuşıldı. İşlev şartları, halknıŋ içtimagi meydandagı tileglerin ütev yulları avır idi. İlniŋ, cirbiznіŋ uzagına töşken avırlık anın tarmaklarına tagında avırrak teisiyr itdi. Bu avırlıknıŋ nindi buluvın ilindegi gezit bitleri kön sayın yazıb turalar: Mektub yuk, uktuçı yuk, derslik çitişmiy, kitab yuk… Bular köndelik ekmek helinde bulgan kirekler. Şular yanına bu göngi tormış şartları içinde ‘beyram aşı’ bulub hesablanırlık yaklarıda kuşıla edebiyat hem mecmugat.

Belşevik hududı içinde içtimagi tormışda iŋ zur urın tutkan bu iki nerse indi kübden halk tilegin ütevden çıkdı. Matbugat fırkanıŋ perapegende yazmaların tercime itüvçige eylendi. Ul halk hem iliniŋ tormışın kaygurtıçıdan anın köçin birleşdirib anı bir tilekge alıb baruçı cite kiçilikden kübden çıkdı. Edebiyat? … ul menapul. Ul vaklab nirle turgan, partiyanın işançlı kişilerine gine tutdırıla torgan ‘‘Ekmek kertüçkesine’’ eylendi. Ul halknıŋ künil közgisi tügil – ul partiyanın perapegende tizmesinden bir töymegine. Anıŋ ‘‘içki münderecesi’’, anıŋ ‘‘isimlik cetveli’’, anıŋ ‘‘basıluv sehifesi’, anıŋ ‘‘çıguv köni’’ barda teftiş heyeti tarafından bilgilengen.

Bu helniŋ, bigrekde bu meydanda, eli bik küb işliy almıyça yata torgan bir kapital tudırgan buluvı aŋlaşmaslık bir nerse tügil. Yözlerge yazuvçılar, miŋlerçe yazılgan eserler, ‘‘zamanga’’, ‘‘tilekke’’, ‘‘yulga’’muvafık bulmaganga küre yatıb turalar. ‘‘Yararlıkları’’ da iktisadi bulgunlık arkasında dönya küre almıylar.

Bu ilde, bu biznіŋ ‘‘ilbiz’’de.

Biz çitde, ilniŋ yabık kapkaları kapkaları tübende, tik dönyanıŋ kiŋ kögi astında, anıŋ kirtesiz irkinligi içinde, ikinçi bir avırlık kiçirebiz. Bu çitdegi mehellelerniŋ üzekden ayrıluvları ‘‘hudud’’ içindegi mehellelerge karaganda katırak, avırrak buldı. Bu ayrıluv könleri ciŋilgine ütmedi. Mine bu ütken künler şul avırlıklarnıŋ cimeşinde birdiler indi.

Biznіŋ halk tagın bir tabkır üziniŋ yazmışı birle uynamaganın üziniŋ tormışın kaydagına hem nindi gine şartlar içinde bulsada saklı alaçagın kürsetdi. Bütün nerse yukdan bar buldı. Mehelleler çitindegi tormışnıŋ avırlıgı astında tagında nıgrak oyuşdılar. Mektebler körşilerniŋ köçergeçi astında körkemlendiler. Kaydandır uktıçılar çıkdı, mekteb kitabları tabıldı. Kaydan iliniŋ kabkası açıldımı? Yuk. Alar anı yukdan bar itdiler. Mecmugalar çıgamı? Gezitler barmı? Bar. Matbagalar? Alarda bar. Alarda basılgan kitablarda bar. Bar gına tügil, alar üseler. Bugün – bir, irtegeykev.

Alar bik avırlık birle tuvalar. Bik küb korbanlar kirek. Tik avır bulgan sayın mesuliyet fikri üse; kıyınrak bulgan sayın birgen korbannıŋ canga birgen reheti arta, neticesi tireneye.

Bu işniŋ birle üçün bik möhim bulgan bir yagı bar. Bu iş elek zamanda kübçilikde bulgan ‘‘üz yulı birle barır’’ birle gine işlenmiy; ul bir bilgili hem açık aŋlaşılgan bir tilekini meydanga kuyar üçün bulgan köreş cıymış. Ul biznіŋ bir halk bulub yeşevbiz üçün kirek bulgan tüb nigezlerni aŋlavbızını hem şul nigezlerni saklav, üstürüv yulunda açık hem ketgi bir yulbız barılgın kürsete.

Bu hal çitde bulgan kük, ildegi ayrım mehellerniŋ de üz köçin sınab kararga mecbur iteçek. Andada bu işke kiŋ katlav katışaçak hem şuniŋ neticesinde biz andada bu yulınıŋ açık bir töske kirüven köreçekbiz.

Bu ayrım sınavlarnıŋ avırlıgın kürgen halk, üziniŋ turmışın tagında tertiblirek bir yulga koyar üçün, anı hiçbir köçniŋ uynavına kaldırmas üçün nik hem irikli bir üzekge muhtac bulganın tagında açgırak sizeçek. Ul şul üzegini buldurırga hem saklarga tırşacak.

Ali Biktimir

bir perde töşdi.

Alıngan heberlerge küre, soŋgı vakıtlarda, Rusiyeniŋ törli urınlarda, "Sultangaliyef" işi birle kulga alınıb törmelerge yabılgan kişilerden bir miŋge yakın kişi Selüfkege ciberilgen. Şunıŋ birle halkbıznıŋ barlıgı üçün köreş korbanları tesbihine tagın bir töyme kuyıldı.

Sevyet hökümiti, bu "işde" katışuçılarga ayrım bir sud yasaganda tagın da kübrik yaralarınıŋ açuluvından kurkıb, alarnı sudsız gına (Admınister atsiya yulı birlegine) kuvarga karar birdi. Başda Sultangaliyef üzi bulgan helde anıŋ yuldaşlarından cidi kişi un yılga, kalganları andan kimrek törli möddetlerge kuvıldılar. Şuluk iş birle kolga alıngan meşhur tariyhçi hem galimlerden hadi atlasınıŋ yazmışı bilgili tügil. Ul elige çaklı "cebersiz yugalgan"lar arasında. Anıŋ "Gepü" tarafından atılgan buluvı uylana.

"Sultangaliyef" işi kirek Belşevik matbugatında, (anı karalav, Sevyet hökümitin töşürür, Urıs kol astındagı Törik halkların, bigrekde Tatarlarnı üzlerine ayrım bir devlet yasab, Belşeviklerniŋ kolından kutkarır üçün bir "Milli partiye" yasavçı itüb), kirek Avrupa matbugatında (anı üziniŋ barlıgı üçün köreşe turgan hem hiçbir vaktda üziniŋ yazmışın Meskevge beyleb kaldırırga razı bulmagan bir halknıŋ "Milli köçi"itüb) bulsun vakıtında bik küb yazıldı. Şunar küre Rusiyeniŋ içinde hem tışında bu kişini ve anıŋ eşlerge tilegen maksadın bilmegen kişi kalmadı. Sultangaliyef üzi 1928 yılınıŋ közinden birli Meskev törmesinde utıra idi. Mine şul öç yılga yakın devam itüb kilgen bu tariyhi- milli dramanıŋ bir perdesi töşdi. Biz bu faciganıŋ nindi içki sagışlar birle tulgan buluvın kileçekde tagında yakındanrak öyrinüvbizni ömit itebiz.

Bu hel bizge ni süyliy?

Bu iş, iŋ birinçi urında, Urıs-Belşevik hökümetiniŋ biznıŋ halkbıznıŋ hem anıŋ fikir yuldaşlarına, ziyalisine, ukumışlısına karşı açkan bir köreşiniŋ devamı idi. Meskev üçün Tatarnıŋ içtimagi hayatından, üziniŋ köçi hem teisiyr birle hökümetniŋ Urışlaşdıru seyasetine karşı turgan bir katlavnı alıb taşlav kirek idi. Ul başdarak monıŋ üçün- "Tataristan hökümetin almaşdırıb turuv"; sul hem uŋ 'taypaşlarnı bitirüv"; "72"; "7"; "uktıçılarnı kazalav"; "mullalarnı tevbe itdirüv" hem başka bik küb isimde kampanıyalar alıb barıb, ayrım köçlerni yugaltuv-kuralsızlandıruv yulın tutdı. Lekin tormışdagı açı hakikatler, halknıŋ yeşev tilegi hem yeşev hakkı bu kampanyalarnıŋ sanın artdırgandan artdırıb turdı. Yaŋadan yaŋa "karşılıklar" tuvdı: Yaŋadan yaŋa "ziyançılar" çıkdı. Kitkenler urınına, alardan elle niçe ülüş köçli yaŋalar, yeşler citişib turdı. Tormış, üziniŋ soravların minimumga töşirgen tormış, bötün ukuvçı sınıfın,

üz halkınıŋ şul çaklı hukuksuz buluvın, anın Urıslar tarafından dönyada hiçbir ohşaşı kürinmegen reveşde izlüvin kürgen yeşlerni halkçı yasadı, milletçi itdi. Tormışnıŋ pirinsipleri, miŋlinin miŋ markslarnın nazariyelerindende köçlirek idi. Şuŋar küre bu yeşler, üz halknıŋ bu avır köninde yalgız kaldırırga tilemegen yeşler, Ana yardemge aşıkdılar. Şuŋar küre bu köreşçilerniŋ sanı könden kön artdı: könden kön ul kiŋrek katlavnı üz safına cıydı.

Biznіŋ karşıbızda Sultangaliyef hem anıŋ yuldaşlarıda ene şul tariyhi köreş yulında tartuşıçılarnıŋ bir ülüş gine bu tartış, ilibiz hem halkıbıznıŋ barlıgı, bötünlügi, kileçegi üçün bulgan bu tartış, biznіŋ tariyhi tartışbız bulganga hem ilbiznіŋ irikli bulganına çaklı devam iteçek bulganga küre, ul kileçekde de üziniŋ batırların çıgarıb turaçak hem üzleriniŋ misalleri birle yaŋa köreşçilerni terbiyeleb turaçak.

Tormış bilgili hem nik kanunlarga kurılgan. Anda hem kim baş eyerge tiyiş bulgan ‘‘mecburi hakikatler’’ bar. Bu hakikatlerniŋ berse de – bir halknıŋ tormışı hem yazmışı anıŋ üz irkinde buluvı. Doşmanlar bizge vaktlıçagına bu yulbızda kaybir kirteler kuya alurlar, biznіŋ alga atlavbızını vakıtlıçagına akranaytına alurlar. Lekin ul hereketni, ul agımlı hiçbir vakt tuktata almaslar. Bu hakikat aldında köçsiz kalgan doşman, üziniŋ nişlerge bilevinden gine algan tedbirleri birle bu agımın kine yüvine Tirene yüvine gine hüzmet iteçek.

Birev kite. Anıŋ urınına ikinçiler kile. Kitkenler bu yulda çıngalar. Alarnıŋ dastanlarında ikinçiler bu yul üçün bir köç tabalar. Biz ilbiznіŋ bugön kiçergen avır könlerin bilebiz. Şulay uk andagı ayrım köreşçilerіniŋde nindi avır şartlar içinde yeşegenlerin bilebiz. Bu avırlıknıŋ ‘‘buzlı cehennem’’de tagında zurrak, tagında katırak bulganında bilebiz. Mine bu avırlıklar bizni tagın bir kat işke çakra hem bu tariyhi dramanıŋ tizrek bitüvi öçün bötün köçlerbizni birge cıyarga koşa.

Ş.Y.

TATAR GALİM -LE- LERİNE KARŞI KÖREŞ [YMY, Nr. 9, 1931, s. 3-6]

Biz ‘‘Sultangaliyef’’ işi uŋgayı bilen Rusiyedegi bötün Törek cumhuriyetleri içinde uzdılgan ‘‘tazartuv’’ kampanyasın kürgen idik. Bu tazartuv elek partiye içinde buldı, andan soŋ partiyesiz hüzmetkerlerge köçdi. Lekin munuŋ iŋ avır ülüşi, şöbhesiz, Tatarnıŋ ukuvmışlı sınıfı östine töşdi.

Tatar halk mektebi uktuvçısından alub Darülfünun professorine, matbaganıŋ herf tizüvçisinden alub yazuvçıga, şagıyrge çaklı- alar birem, birem partiye buyruvsına çakrılıb, Sevyet hökümetine karşı tögellekleri turında ‘‘anıt’’ iterge, kileçekde de şul yuldan çıkmas öçün ‘‘rehinler’’ birirge mecbur buldılar. Bulardan soralgan süzler, bigrekde alarnıŋ üz aralarında bulgan ‘‘ışançsız’’ ibdeşler turında birgen nerseleri süylev idi. Biz şul uŋgay birle ‘Kızıl Tataristan’ da çıkkan ‘‘tevbelerni’’ hem şul tevbelerni nıgıtkan kaybir ‘‘igtiraflar’’nı ukub kildik. Tik bular, alda torgan kurktuvlar bir çagışdırganda bik az idi. Bulganları da – halknıŋ kübçiligi karşında üzleriniŋ ‘‘tübsizlikleri’’ bilen tanılgan, şul Belşevik buşlıgında gına üzlerine urın tabkan hem şul urınnı kollarından ıçkındırmaska tırışkan kişiler gine idi.

Tatarnıŋ matbugatında, edebiyatında, mektebinde işleb kilgen biznıŋ uyanuv devirbiznıŋ cimeşlerin tireneytken, kineytken bir işçi sınıfı bar idi. Ul hezir bu meydandagı barlıknı halklaşduvrıçı gına buluvdan çıgıb, anı Tatarnıŋ icad-yaratuv köçine üzleşdirüv yulında işliy başlagan hem biznıŋ bu yulda birinçi gilmi köçbizni yasagan idi. Şul kıska vakt içinde, şundıy avır şartlar içinde bulsada, tariyh, edebiyat hem til meydanında bik zur gilmi kımmeti bulgan arginal tikşirüvler togan idi.

Mine bular, ildegi körinişlerniŋ kün sayın diyerlik almaşnıb, üzgerib torgan bir devrinde, halknıŋ bötün maddi ve magneviy barlıgı ‘‘partiyanıŋ cevablı yazuvçısı’’ kolına tabşırılgan könde, üzleriniŋ gilmi işleri birle şul barlıknı saklarga, şul bötünlikni üsdirirge tırşalar idi.

Soŋgı kilgen heberler Urıs Belşeviklerniŋ biznıŋ ene şul möhim safbıznı cimerirge kirşüvin süyliyler.

Bu yeş galimler içinde, üziniŋ gilmi tikşirnüvleri bilen tanılgan bir işçi- Ali Rahimniŋ törmege yabıluvı bildirile.

Ali Rahim ‘‘aŋ’’ tiresinde cıyılgan yazuvçılar Türkmenden çıkkan bir yazuvçı idi. Ul bik matur işlengen, bay tasvirli tiren megeneli hem şoma tilli edebi eserler birdi. Belşevikler devrinde biz anıŋ bir niçe edebi eserinden başka nerselerin küre almadık. Bu soŋgılarından ‘İdil’ isimli hikayesi ayrım bir kitab bulub basılıb çıkdı. Belşevik matbugatı, kızgançka karşı, bu seyesiy yakdan hiçbir ‘‘kıtırşılıgı’’ bulmagan, lekin tihnika yagından nik tüzilgen hem zevk

bilen ukıla torgan yazmanı bir cinayet kük karşı aldı hem anıŋ yazuvçısına karşı anı haman kural itib kildi.

Belki şunıŋ teisiri de bulmıy kalmagandır, bu galim bulayda fermal seyesetten çitde torgan kişi – bu tünley diyerlik gilmi işke birildi. Tatarnı öyrenüv cemiyetindegi işleri yazmaları, anı Tataristan külemindegine tügel, bütün Avrupa müsteşarıkları arasında bir ciddi galim itib tanıttı. Ali Rahimniŋ yabıluvı, bir yakdan anı bu gilmi işden ayıruv hem tormışınıŋ bir bigisizlik yulına töşüvi birle kızganç bulsada, anıŋ kük bir kişiniŋ yabulıvın bilgen müsteşarıklar arasında Rusiyedegi ayrım halklarnıŋ gilmi işçileriniŋ nindi şartlar içinde yeşerge hem işlerge mecbur buluvların kürsetken bir canlı şahid bulganga, biziŋ ildegi hellerni aŋlatuv yagından bir ciŋillik bire.

Belşevik çigi içindegi neşriyatnıŋ barısında kaldırmıy karab baruv, barbızga da bilgili sebebler arkasında, mömkin bulmaganlıkdan biz Gali Rahimniŋ de soŋgı yıllarda çıkkan bötün yazmaların tulı kiliş bile almıybız. Bizge bilgili bulganları kübrik anıŋ İdil buyı Tatarlarınıŋ tariyhine hem tiline gaid yazmaları. Şular içinde bik küb köç koyuv arkasında gına işlenüvi mömkin bulgan bir niçe bibliyografiya matiriyalları da bar. Soŋgı vakıtlarda yazgan eserleri içinde anın iŋ zurısı hem kileçegdegi işleri öçün bik küb nerseniŋ başlangıçı bulgan A. Gaziz birle bir geleb yazgan 'Tatar Edebiyatı Tariyhi' (öç kitab, 668 beyit) idi. Mundan başka Kayyum Nasiri mecmugasındagı yazmaları. Anıŋ yöz yıllık beyremi uŋgayı birle ciyib basdırgan eserleri, Bakü Türkologiya Kongresi hisabı hem başkalar.

''Tatar Edebiyatı Tariyhi''niŋ Belşevik idaresi karşında bugön nindi zur gönah bulub karalganın ''Y.M.Y.''niŋ uzgan sanındagı Gaziz Gabidallin (A. Aziz)' niŋ 'Açık Hatından' karab bilirge bula.

A.Gaziz, Gali Rahim, A. İbrahimof, F. Burnaş, K. Tinçurin hem başka bik küb, eli 'kammunizm süti bilen tişleri çıkmagan' kişiler, bu könge çaklı ''idare itüvçiler'' birle birge kildiler. Belşevik hökümetiniŋ törli meydandagı 'milli uŋışların' sanagan mecmugalar kirek bulganda, bu isimler her kayda, her urında kullanıla kildiler. Tataristannıŋ bütün 'Togan köni beyremler'inde bularnıŋ isminden mekaleler yazıla kildi. Belşevik hökümeti partiye merkezi her vakt bularga üziniŋ möhürin basıb, anı üz itib kildi.

Bik soŋ bular barda bir tulı ''hökümetniŋ'', 'partiye''niŋ açuvına duçar bulganlar? Bular arasına nindi ''karamaçı'' kirgen?

Sebeb mine nersede:

Zamanında ‘‘matur edebiyat frontunda’’kamisarlıkka hezerlengen bir ibdeş (Belki ‘‘Galimcan abzası’’ bilen öte dost bulgan öçün hezer çitke kagılgandır) bu turıda şulay, di:

‘’Paputçiklerge’’ ge kilgende, alarnıŋ bik küblериniŋ edebi tihnikada kölifiketisiyeli ‘’espbes’’ bularak ehemmiyetli buluvların küzde tutarga kirek. Monda gumumi direktif – bularga taktike hem saklık bilen karaş direktifi bulırga tiyiş Peralitariyatka hem rivalütsiyege karşı ilimintlerni (heir alar bik az) ileb töşirirge hem alarnıŋ mömkin kadar tizrek bulgan bötün şartlarını teimiyn iterge kirek.

Bularga partiyeniŋ karaşı niçik buluvı, bu turıdagı rizelütsiyede ab açık anlaŋşlı süzler bilen yarılıb yatalar:

- Yazuvçılarınıŋ sınıfı, içtimagi hem satsiyalni törkimlerine karata bulgan törli gruppaları arasındagı mönasebet biznіŋ gumumi seyesetbiz bilen bilgilene*.[14]

Mine bu süzler meseleni açalar. Partiyeniŋ’üzek cevablı sikritarı’ şul vaktnıŋ kuşuvına karab nindi seyaset alub barırga tilese, şunı işliy.

Partiyeniŋ bu yuldagı gumumi seyasetiniŋ niden gibaret bulganı bizge açık malum. Misal öçün mine şul uk ‘Tatar Edebiyatı Tariyhin’ alık.

Bu eserniŋ birinçi kitabınıŋ başında yazuvçılar:

‘‘Kitabdagı matiriyalniŋ tertibi meselesinde bizge Galimcan ibdeş İbrahimniŋ şaktı bulışlıgı tidi. Urınlı kiŋeşleri öçün ana teşekkür beyegen itib kiterge üzbizni burıçlı sanıybız’’ - diler.

Galimcan İbrahimof ul vaktda- partiye aktifi, Tataristan gilmi üzekiniŋ reisi , Tatar kammunist Rabfakinin riktüri, Rusiye senet iyeleriniŋ agzası hem başka bik küb hayat hem cemiyetlerniŋ aktif işçisi idi. Şulay bulganç bu kitab ul vaktda ‘Partiye kişileriniŋ’ rohsatı birle basılgan.

Öçinci kitab başında:

(Eserniŋ) kalgan bülikleri de devlet neşriyatı kulında bulıb basılırga (aslarga tügel) hezirlengen diyile. Şulay uk ikinçi kitabda da (busı ikinçi tabkır ‘‘tüzetilib’’ basıldı):

‘‘Matiriyalni tikşirgende tariyhi matiriyalizm yulı esas itib alınıb, Tatar edebiyatınıŋ ‘burungı’ devri iktisadiyat (ikonomike) hem sınıfılık noktayı nazarından karab yaktırtıldı; Yagni

[14] A. Tolumbaysk …… ‘’Matur Edebiyat Frontunda’’ Kazan, 1926.

anın sınıfı nigezleri açılıb kürsetilib, bötün barışı zemanesiniŋ iktisadi mönasebetleri bilen beylenirge tirişildi''.

Dimek bularında da partiyeniŋ 'tiyişli urınları' üzleriniŋ tileklerin uzdırganlar; kitabnıŋ ikinçi basmasın ''tüzetirge'' mecbur itkenler. Bu bülümde partiyeniŋ 'ruhsatı' birle basılıb çıkkan. Şulay bulgaç ni öçin soŋ bu kitab bugön anı yazuvçılarnı gayıblav öçün kullanıla?

Çönki: – ''Yazuvçılarga bulgan mönasebet biznіŋ (=partiyeniŋ) gumumi seyasetbiz bilen bilgilene.''

Bugön partiyeniŋ seyeseti başka bir nerse sorıy: Ul halkınıŋ barlıgın saklab baruvçı, anıŋ dönyada yeşeviniŋ tüb tiregi bulgan ukugan kişilerniŋ, galimleriniŋ bitrilüvin tili. Çönki bu kişiler, şul uk Tataristan 'gilmi üzeginiŋ ' bu köngi reisi (Presidetili!) Salah Atnagulfnıŋ Meskev koşuvı buyınça yöritken Urıslaşdıruv seyasetine kirte bulub turalar. E alarnı turıdan turı ''çukındıruv'' avır.

Bu bulaygına bitmes eli. Eli kalgan galimlerni de Aziz Gabidallin tösli itib 'tevbe' itdirirler. Tevbe gine tügel, kalgan ibdeşleri östünden danus yasatırlar. Alarnı köndelik ikmeklerin aluv birle kurkıtıb halknıŋ iŋ kımmetli hem yöz yıllar buyınça saklab üsdirgen ''künjil'' cimeşlerine karşı balta küterib çıgarga mecbur iterler.

Eli mondan elek gine, Tataristandagı meçitlerni yabır aldından bötün Kazan ukuvmışlısından kol koydırıb ''fetva'' taratkanlar idi bit.

Tik biz bir nerse gine eyte alabız: halk öçün, il öçün, şulay uk şul mesele aldında kalgan her bir ayrım kişiniŋ vicdanı öçün, alarnıŋ '' ibdeşlerin satuvçı'' ''danusçı'' halkınıŋ barlıgın cimerüvçi'' isimleri bilen ekmeklerin saklab, tariyhniŋ ''lagnetine'' duçar bulgançı törmege kirüvleri artık.

Çönki alar bugön şul avır baha beraberine üzlerin saklab kala alsalarda, irtege tagın şul uk mesele karşında turırga mecbur bulaçaklar. Çönki alarnıŋ partiye karşındagı kımmetleri, alarnıŋ fikirleriniŋ bulay, yetgileri buluvında tügel, belki alarnı bugön Urısnıŋ kurkkan bir ''divarın'' cimer öçün faydalanuvda gına. Ul divar cimerilgeç ayak astında kalgan vak-tübek çübni alub taşlav, ul avır iş tügel. Anı kamsavullarda işliy ala. Monı biznіŋ 'tevbe' itüvçilerbiz bilmeseler de partiyeniŋ 'Cevablı sikriteri' kübden uylab kuygan.

Monıŋ bilen tagın bir mesele tuva- bu törmeler yabılgan kişilerniŋ urının kim bilen tutıraçaklar? Bu 'milletçiler' urırına kullana alırlık hezirlikli partiyeli barmı?

Monıŋ partiye karşında artık zur problym bulub turmavın küz aldbızga kitire alabız. Tik bu işde partiye üziniŋ diriktiflerinden de küçilerek bulgan bir nerse – tormış mecburiyeti karşında kalaçak.

Biziŋ halkbıznıŋ bulayda kimistilgenin kürgen yeşler, Urıs şavinitleri tarafından gına işlene ala torgan bu vehşet karşında kol baglabgına, süzsiz gine kalaçak tügel. Şulay uk tormış alarnı da bir kararga hem nik kararga kilirge mecbur iteçek. Ulda üziniŋ tormışı-yazmışı bilen bulay şayaruvlarga bir çik kuyunı sorayacak hem mecbur iteçek.

Bu ilniŋ irigi yulındagı tartışuvçılar öçin üzi bir zur ütüş.

Şakir Yusuf

KÜÑEL BAYLIGI [YMY, Nr. 10, 1931, s. 7-12]

Tanışlarımdan biri miŋe, yaŋa gına harbinden algan Urısça bir mecmuga birdi. Mecmuga harbidegi bir yeş duktor Vladimir Aliksy uglı Kazimbikniŋ ülüvi mönasebeti birle, arhimandrit yuvınalı kol astında harbin hem Mançurya arhipiskubi milliyetiyiniŋ hayır duası birle çıgarılgan.

Un miŋlerçe kişi bu vaktsız ülgen duktorını zıyaretka uzata. Her kim yeşliy közi birle üziniŋ bir yakın, yaktı hem cılı kişisin yuklıy. Her kim bir kımmetli nersesin yugaltkan.

Çönki – ul avruvlarnıŋ dostı, açılarnıŋ yardemçisi. Anıŋ tilegi – yardem itüv gine. Ul başkalar öçüngine tura. Ul zamannıŋ avır könlerin ciŋleytirge tırşa. Kön-tün, cey-kış anıŋ öçin bir. Ul bir tecriybeli doktor gına tügil. Ul – kişi. Anıŋ daruvı gına tügil küŋilde, küzide avıruvga bir ciŋillik bire.

Şuŋar küre halk anı söye; anıŋ ülüvine kaygıra; anıŋ ismin meŋgilik itib kaldırır öçin bir yahşılık işlerge tırşa. Ene harbinde Kazan Elle anası isimindegi irler manastırı bar. Şunıŋ işlenib bite almıy torgan avıruvlar yurtı bar. Şunı ülgen Doktor Kazım Bek ismi birle atarga hem şunı tizrek işleb bitirirge yardem cıyalar. Bu mecmugada şul izgi işni faydalı netice birle birge töyner öçin, harbin Urıslarınıŋ zur din başlıklarınıŋ duası birle basdırılgan; taratılgan.

Soŋ bu kişi kim?

Bu isminiŋ yartısı bizge yakın küringen, ikinçi yartısı bizge bir avırlık salgan isim iyesi kim?

Mecmugada anıŋ kardeşlerinden berse bu turıda şulay di:

Eli Kafkaz Urıs kulına kirmes burın İranda bir Nasır Han digen Kenez – İran hökümitiniŋ maliye naziri bula.

Mine şul Kafkazlı Töriklerden bulgan Nasır Hannıŋ Mirza Kasım Bek isminde bir balası bula. Bu Mirza Kasım Bek Urısnıŋ Kafkazga hücum itken yıllarında bötün Kafkaznıŋ Şeyhülislamı bulub tura. Könlerden bir kön Urıslarga karşı suguşıçı Kenezlernin berse Urıs kulına töşkende gine kaçırıla. Kaçıruvda Şeyhülislam Kasım Bek gayıblana. Anı Urıs kumandanlıgına çakıralar. Kile. Urıs efiserlerinden berse Şeyhülislamnıŋ zur sakalınıŋ urtasına töküre.

Bu Urıslarda gına bula ala torgan küŋil vehşiliginiŋ bu reveşde hem şunday bir zur din başlıgı aldında çıguvınıŋ sebebi süylenmiy.

Kasım Bek'niŋ Kenezni kaçıruvda katşı bulmavı biline. Tik şulayda anı Kafkazdan Astrahanga süreler.

Mine şusı Kazım Bek'niŋ iki balası bula: berse Muhammed Ali, ikinçisi – Abdülsettar Muhammed Ali, Astrahanda misiyanırlar birle oçraşa hem çukındırılıb Aliksandr atala. Ul Rusiyege kite. Sibirge özeşli Kazanga kire. Monda müsteşrik foks birle körişe. Anıŋ tiller bilüvi hem şerkni tanuvı hem 'üz' kişi buluvı, anıŋ Kazan kük misiyanırlar uçagı bulgan bir cirde kaluvından küb fayda kötdire. Ul kala. Şunda yugarı mektebde başda, liktor, sonından, 1848 yıldan başlab, professor bula. Ul küb kine eserler yaza. Kor'annı Urısçaga terciyme ite hem sarf kitabı yaza.

Ul monda tagın ikinçi bir zur işde işliy – Ul atası ülgeç üziniŋ iyesi Abdülsettarnı Kazanga aldırıb çukındıra. Ul şunda urmançı bula.

Mine bu Abdülsettarnın (=Nikalay) dürt balasının ikinçisi – Aliksy, tabib, Kazan Darülfününu professori, Aliksynin biş balasıniŋ berse mine biznіŋ mecmuga iyesi Vladimir bula. Vladimir 1892 yılda Kazanda tuva. Şunda ukıy 1970 harbinge kile hem şunda az vakt içinde ozın tanıtırlık, söydirirlik hem ülüvi birle köydirirlik iş hem yagımlılık kürsete.

Tecmi-i hel şunıŋ birle bite. Bu kişiniŋ yulı da bir tar kabir birle temamlana. Biz bu kişige, biznіŋ birle çitletikine bulgan kan kardeşbizge, anıŋ din ayırmasına karamıyça, gur tınçılıgı tofrak ciŋilligi tiliybiz.

Tik biznіŋ öçin bu meseleniŋ ikinçi yagıda bar. Bu urında biz ene şunıda, iske töşürüb kitmiy kala almıybız.

Bir ayrım kişi olarak üz işbizge üzbiz irikli. Lekin biznіŋ bir halkka, bir milletke baglangan buluvbız biznin tormışbızga tagın bir nerse üstiy. Ul bizni üzbizge her bir könbizden bir hisab birirge, uzgan könlerbiz turında uylanırga, kileçegbiz turında töşinirge köçli. Çönki – Biz bir ayrım kişigine tügil, biz şul uk vaktda bir halknıŋ bir kisegi de. Ene şul, bir halknıŋ bir kisegi buluv, bizden, bigrekte, kolından- tilinden- küŋlinden bir iş kile torgan kişilerden, ukuvganlardan, şul halk karşında bulgan iŋ yakın torgan burıçlarnı ütevni sorıy.

Biz Urıs halkı kökkine tügil. Biznіŋ tormışbız ele üz devletbiz, üz idarebiz bir yulga salıngan. Kirisinçe, biz idaresi, palitsesi, ruhanileri birle bizni haman bitirirge, yugaltırga, yutarga tilegen bir halk kolında, Urıs kol astında turabız.

Biznің tabigi bulmagan halbız indi bir niçe yöz yullar kile. Biznің halkbız indi yöz yıllar buyınça şul gazabda, şul avırlıkda yeşiy. Bu, biznің tarihyçileribiz tikşiresi ozun batkaklı yul, bu biz şagıyrlerbiz işlerge tiyiş bulgan tormış tıragidbiyesi.

Biz 1552 yılda Kazan dıvarları yanında, ilbizni saklav yulında tınsız sugışda ciŋilüv birle; közleri kanıkkan Urıs vehşilerinің birinçi ütirüvleri (katligam) birle; halkbızını utırgan cirinden kov birle başlangan bu tıragidbiye bara-bara ayrım kişilerniŋ künlinede köçdi. Bu urında anıŋ sehnesi – Şeyhülislam Kasım Bikniŋ künli idi.

Urısnıŋ bir terbiyesiz, belki bir isirek efiserinin laç itken tökrügi biznің bir din başlıgbıznıŋ kükregin kablagan sakalın bılçır itdi.

Munı dönya yözinde Urısdan başka hiçbir millet işliy almıy. Anı işlerge künli barmı. Urıs mektebinde kön sayın tariyh dersinde vehşi itib tanıtırga tırışkan Tatarlarnıŋ höcumı vaktında da mundı işniŋ buluvı mömkin tügil. Kirisinçe- Urısnıŋ din başlıklarınıŋ, hiçbir mezheb ayırmalarına, hiçbir seyasi urınlarına karamasdan, üz urınlarında turuvları, alarnıŋ bötün salamlardan azad buluvları, alarnıŋ süzleriniŋ hanlar karşında igtibarlı buluvı – barbızgada bilgili bulgan tariyhi vakıgalar. Bötün Tatar hükmi vaktında bir Urıs din başlıgınıŋ kimsitlüvin, ütirlüvin tariyh bilmiy. Bu urta yözlerde idi.

Ele medeniyet gasrında da Urıs hökümiti töküre. Sakalına töküre. İske töşken sayın künil renctirlik bir iş işliy. Bir gine tabkırmı? Yuk. Yözlerçe, miŋlerçe tabkır şunı kabatlı turı kilgen sayın töküre. Sakalga gına tügil - yetke, közge.

Şeyhülislam – Manastır Balnisi.

Bu biznің zamanlar öçin de yahşuk ozun yul. Bu ozun yul boylab bir halknıŋ, bir milletniŋ gazab tormışı yata.

Tatar alpavıtları - çukınırga mecbur itildiler.

Tatar zurları – çukınırga mecbur buldılar.

Bu esirlikde yatkan Şeyhülislam da belki, üziniŋ balalarına üzi iye bulmagandır. Kazandan alub kitken söyim bike balasın iske töşirgiz. Söyimbike anı üzi tileb çukındırganımnı?

Gailedegi gazabnı uylagız. Ul vakıtda tügil, bir din başlıgı tügil – bugön, dini karaşlar bir yakdan zayiflenip ikinçi yakdan tireneyib, dinler arasındagı tüb maral yakınlaşıb bargan bir vaktdagı körinişlerni küz aldgızga kitirgiz. Bir çukınuvçı irni hem bir çukınıb kiyevge çıguvçı kızını uylagız …. Bular çıkkan gaile tormışına karagız:

Köz yeşi, küŋil ernüvi…

Bir millet içinde törli din hem törli mezhebde bulgan kişilerde bula ala. Bu biznіŋ tariyhbiz öçin de yat bir nerse tügil. Biz, munı başka halklarda da körebiz. Din bir kişiniŋ imanı, bir kişiniŋ igtikadı bulganga, munıŋ sevabı da gönahı da şul kişiniŋ üzine gine töşkenge, bu işde her kim irikli. Tik bir şart birle – bir kişiniŋ üzi öçin işlegen iş ul kişi mensub bulgan halklarnıŋ zararına bulmasın.

Bir kişi avçı, ul mulattık atarga yarata. Aŋa tilegençe ….. atıb uynarga yarıy. Kanunda, vicdanda muŋa karşı kilmiy. Lekin ul kişi her bir uçıragan, üzi kük kişilerni atıb utırıb yöriy başlasa, munda indi kanunda, vicdanda birden ayaklanalar. Ul, kişi ütirüvç!, kişilik dönyası öçin zararlı tabıla. Yabıla. Başkalarga zararlı timeslik itile.

Mine bu köriniş birle biznіŋ din alışdıruvçılarbıznı da çagıştırırga mömkin. Biznin de çukınıb marça aluvçı, çukınıb Urıska çıguvçı kişilerbiz, bu işleri birle üzlerine gine tügil, halkka, milletke zarar kitireler. Çönki – alar din alışdıruv birle, başka törli imanlı Tatar bulub kalmıylar. Alar din birle birge tillerinde, milletlerinde alışdırırga mecburlar. Alar yugalalar. Biznin öçin biteler. Biteler gine tügil kön vakıtda alar üzleriniŋ burungı milletdeşleri öçin zararlı bir Urıs misiyanırına evrileler hem tüb halkka beylengen, tüb nigezde yeşevçi, işevçi katlavnı aguvlıylar.

Halkbıznıŋ yeşerge tilevi, kileçegin, bötün halk öçin, irikin – yemli iterge tırşuvı – anıŋ bötün balalarınıŋ, anıŋ bötün aŋlı işçileriniŋ birge baruvın sorıy. Şuŋar küre, anıŋ üz arasından çıgub yugaluvnıŋ tabigi bir köriniş bulmaganın sizgen halk, mundı körinişlerni, bik burundanuk bir tabigat facigası itib curap kile idi. Koyaş totıluv, at totıluv – halk öçin dinin, milletin alışdırgan, halkdan ayrılgan kişilerniŋ avır gönahı öçin kük idi.

Bir kişi ukuv iken; ul kişini anıŋ gailesi, şul gaile yeşegen mehelle, şul mehelleni yasagan halk üziniŋ avır könlerin ciŋleytir öçin hazırlanuvçı bir işçi itib tanıy; ul anıŋ üz tormışın ciŋleytüv yulında bir köreşçi bulub çıguvın köte.

Şul ömidlerni, şul kötülerni nindi yörek, nindi küŋil birle sındırga mömkin?

Halkıŋ karşındagı bu izgi burıçnı nindi yöz birle taşlab, başka, belki siniŋ doşmanıŋ bulgan, yat agımga kirib yugalırga mömkin?

Munı nindi maral, nindi din, nindi vicdan aklı ala? Siniŋ küŋliŋ bu işniŋ tübin neticesin uylıy alırlık tügil iken; ul halkıŋnı uylıy almaslık tupas iken; siniŋ terbiyeŋ bötün kişiler öçin bir bulgan, kişilerni heyvanlardan ayırgan – bir cemgiyetke mensub buluv toygıŋnı uyata

almagan iken, sin, hiç bulmasa, üziŋni üsdirgen ata-anaŋnı uylarga hem alarnıŋ küŋlin kırmaska tiyişsiŋ. Bu siniŋ kişi buluvıŋdan togan birinçi hem iŋ kiçine burıçıŋ.

Din, halklarnıŋ tilegin bir yulga kirtüvde, ayrım küŋellerge avır könlerde tınçlık birevde zur urın tuta. Ul biznıŋ vicdanbızını uyata. Yahşı-yamannı ayrım bülmelerge bulıb biznin hareketbiznin tertibli baruvın teimiyn ite.

Lekin bir halknıŋ buldıklıgı, anıŋ yahşı-yaman sıfatların birge cıgan tüb haraktiri, anıŋ tabigi köçi ul halknıŋ üzinde, anıŋ yöregin kön sayın cuvıb torgan kanında. Bir halknıŋ ayrım tarmaklarında, anıŋ cegrafi şartlarına karab, kaybir ayırmalar buluv mömkin. Tik tüb haraktir ul halknıŋ bötün ülüşi öçin bir.

Bu birlik din birle tügil, kan birle barlıkka kile. Bir dinde bulgan törli milletler birük haraktirli boluvıdan bik yırak torgan halde bir törli dinde, mezhebde bulgan bir millet agzaların bir tüb haraktir birle bilgili alabız.

Biznıŋ halknıŋ bötün agzası öçin bir bulgan şul tüb haraktir – Alarnıŋ üz halkı karşında hem üziniŋ aldında bötün işi karşında toygan mesuliyeti.

Biznıŋ bötün tormışbızını yukdan bar itken şul mesuliyet toygısı tügilmi?

Bu toygı, bigrekde, biznıŋ aŋlı, ukugan katlavbızda körine. Bu toygını üzlerinde terbiye itdire almaganlar, ruh medeniyetde üsmiy kalganlarbız, yeşiliginde tabigi bulmagan muhitte turuvı arkasında bu toygını yugaltkan, ayrım şahıslar gına idi.

Munıŋ öçin bir kiçkine misal:

Sibir kalalarının bersende Belşevik idaresi çıhlar birle alışdırıla. Netice: Bötün Urıs, yahud kammunistler, üzleri turındagı bötün kegezlerni hem ala algan çaklı akçanı aftamabilge tüyegenlerde kaçkanlar. E atıb ütirilgenler? – Öç Tatar kammunisti.

Tormış burungı agımına töşe. Yaŋadan cıyılışlar başlana. Şularnıŋ bersende hiç ukumagan, tik üziniŋ tabigi toygısı birlegine iş itken bir at mekliri, bu uŋgay birle şulay di:

-Biznıŋ Tatar hüdaya Beşlevik şul. Nik başkalar kaçkanlarda, bular kalganlar?

Ul bu urında, üz kişisi bulganga, üzi kammunistlerge karşı bulsada, alarnıŋ kutluvın tili hem munı, anıŋ üzi öçin de urtak bulgan, hüdaya birle tefsirli.

Eyi/İyi alar ‘’Hüdaya’’. Çönki alarda, halk faydasından yaŋlış bulsada, alarnıŋ üz işlerinde mesuliyet toygısı bar.

Şul uk helni, sugışnıŋ soŋgı vakıtlarında sugış safından taralgan saldatlarda da kürebiz.

Nik bötün Urıs- ulak kuralın taşlab avılına yügirgende biznin halk iŋ soŋ vakıtka kadar urınında kala? Nik ul, artık turırga mömkin bulmaganda da kuralın alıb, üzleriniŋ törkümi birle üz üzegine kayta?

Halknıŋ bu toygısından, bu kımmetli barlıgından faydalanırlık bir oyuşma korılıb cite almagan, munda gaybini başka gamillerinden izlerge kirek.

Ukıtuvçılar? – Miŋe kış köni, açı buranlı sovık könlerde ceygi kiyim birle, kiçkine yörek östinden yuka gına şerk birle urangan yeş yigetlerni bik küb uçratırga turı kilgeni bar. Bular Siberge sörilgen kişiler tügil. Yuk. Alar Tatar uktuvçısı. Şul iŋ kiçkine magaş birle (sugışka çaklı- akça alub hüzmet itüvçilerniŋ iŋ oçsızlısı uktuvçı idi. Bu biznıŋ baylarbız hem oyuşmalarbız östinde bir tab tügilmi?) Halkına bulgan burıçın üter öçin tüŋib, kaltırab yürgen gilim işçileri. Bular tigi? at mekleri ıstılahı birle hüdaya uktuvçılar.

Şuluk köriniş – ukuvçıda da yazuvçıda da sehne işçilerinde de … barısında da barısında da.

Biz munı dinin alışdırgan kardeşlerbizde de körebiz: Tik, kızganç, alar biznıŋ halkdan yıraklaşkanlar. Alarnıŋ köçleri, yahşılıkları turıdan turı biznıŋ halkbıznıŋ faydasına totılmıy. Alar yat bir dingezge töşselerde, Urısnıŋ kararsız, tutnaksız ukumışlıları arasında, tiresdegi mercen tösli, üzleriniŋ tüb haraktirleri birle ayrılıb körinib turalar:

-Urıs devletiniŋ yulbaşsızlık devrinde, şagıyr süzi birle eytkende ‘‘Kiçegi kol, Tatarın…”;

-Urıs padşası gailesindegi çomanı/çumanı alub taşlavçı Yusupf;

-Şul uk karnilf hem anıŋ gaskerleri.

-Şul uk kalçak;

-Şul uk Kasım Bekler.

Min bularnı artık sanısım kilmiy. Min alarnı iske töşirib kiterge gine tiledim.

Bu toygıga biznıŋ üz mecburiyetbizde de üserge, anı halkbıznıŋ üz faydasına totarga yul kirek.

-Yul. Yul!

Urıs ziyalisinin üzine gine has bulgan bir oyatsızlıgı bar. Ul her kayda, her cirde hem her törde kalkıb çıga.

Ul sakalga gına tükermiy.- Ul biznin küŋil nurbıznı da tabıtı.

Ul bizniŋ tariyhbizni de karalta.

Ul üzine kirek bulganda hiçbir yalgandan ,hiçbir kuraldan tuktab kalmıy.

Tariyhbiznin yakın könlerin karagız. Halkbızını bitirüv, yugaltuv yulındagı işlerni küz aldgızga kitirgiz. Hökümitniŋ şul işlerin Urısnıŋ ziyalisi de birle işledi. İşledi gine tügil – Anıŋ galimleri şul bitirüvniŋ birinçi planlarında tözib birib kildiler.

Bir vakt minem ihtiram itken tanışlarımdan berse: - Urıs galimleri fenni uzuvdan tartınmıylar? Bir bik kımmetli kolyazma kitab tabılıb anıŋ içinde Urıska yaramagan iki beyit bulsa. Alar şul iki beyitni közlerinde yummıy yugaltalar. Kitabnıŋ tariyhi kımmetine karab turmıylar, digen idi.

Munıŋ öçin Urısnı içden tügil, taşdan kararga kirek. Avrupa birle çagışdırgan çakda bu ayırma turında ikilenirge hiçbir urın kalmıy.

Mine şundı bir oyatsızlık mine bu kitabda da bar.

Biz soŋgı vakıtlarda Urıs devletiniŋ, Urıs halkınıŋ bötün naçar yaklarınıŋ Tatar teisiyri birle bulganın aŋlatuv tecriybelerin körib kilebiz:

-Linin- Ul Tatar, şuŋar küre şulay işlegen.

-Kammunizm- Ul Tatardan kalgan bir avru.

-Felan kişi de Tatar kanı bulgan. Şuŋar küre Urıs bitin kızartırlık iş işlegen.

Bu kitabda:

-Bu talaftlı hem yahşı küŋilli duktornı birgen gaile, üzinde Urıs ziyalisinin culasın hem alpavıt kültürün taşıgan, çın Urıs gailesi idi.

Gumumen, Kazembekde Yusupf hem başka Tatar familiyeli kişiler kük, gaid Urıs idi.

Üzi gine tügil, ul togan Kazanda ‘‘Şarkı Rusiyeniŋ paytahtı. Ul üzinde Urıs devletin bik açık gevdelerinde torgan Urıs kalası’’.

Birinçisiniŋ naçarlıgı, anıŋ Tatarlıgından kilgeç, bularnıŋ yahşılıgı nik şuluk ‘‘Tatarlıkdan’’ tügil? Karaŋgılık lampanıŋ yanmavından kile. E yaktılık kaldan kile?

Peterburda miŋlerçe Urıs kinezi tolıb yatkanda rasputinni yugaltır öçin nik Yusupf kirek buldı? Şuluk harbinde de doktorlar tolıb yata. Alar arasında Urıs buluvları dinleriniŋ elmisakdan birli Hristiyan buluvında şübhe bulmagan kişilerde küb. Kazembek nik soŋ:

-Bötün çit halklar karşında Urıs duktorınıŋ galiygen körsetüvde bir misal;

-Yugalgan Rusiyeniŋ soŋgı kişisi;

-Urısnıŋ yemli togan iliniŋ soŋgı canlandıruvçısı?

Bu yahşılık, bu üzinden elek başkalarnı uylav, bu mesuliyet toygısı – bular Urıslıkdan hem hırıstiyanlıktan kilgen nerseler tügil.

Şulay bulgaç?

Biziŋ arabızdan çıgıb yugalgan milletdeşlerbiz arasında bik zur devlet adamları, fen kişileri hem şagıyrlar bar.

Biz bugön alarnı üzbizinki dib karamıybız. Çönki alarnıŋ kanı bizinki bulsada, alarda biznin halkbıznıŋ tüb haraktiri saklangan bulsada, alarnıŋ işleri biznin faydabızga tügil. Alarnıŋ isimleri biziŋ halknıŋ igtibarı köterir öçin tügil. Kirisinçe, alar küb vaktda biziŋ doşmanbız kolında bizge karşı kural bulalar. Küb vaktda üz illerine, üz tuganlarına karşı köreşeler.

Tik biz alardagı citizlikni, buldıklıgnı, yahşılıknı uçratabızda halkbıznıŋ şundı zur sıfatlar birle tolı buluvın körebiz. Biznin halkbızga işlerge, yaratırga, icad iterge imkan çıguv birle şuluk sıfatlarnı tulı kiliş üzinde de üsdire alaçagına ışanabız? Çönki, anıŋ içinden çıgıb, tormışınıŋ tışkı şartları birlegine de şul imkannı tabkan kişilerniŋ işleri – Muŋa açık delil.

Biz bötün halkbıznıŋ yeşev şartlarınıŋ narmal halge kilüvi, bötün işçileriniŋ yaratuv köçine yararlık muhit tabuvları öçin köreşebiz.

Şul tabılganda gına biz doşmanlarbıznıŋ tariyhbizni bılçıratırga, küŋilbizni taraltırga tilevlerinden kutla alaçakbız. Şul şartlar bulganda gına biziŋ halkbız köç bulub dönya işine koşıla alaçak.

Biz, bigrekde biziŋ Urıs medeni birle tanış bulganlarbız, üzbizge karşı eytilgen süzlerni üzbiz tikşirib kararga hem üz kımmetlerbizni üzbiz bilgilerge tiyişbiz.

Munıŋ birinçi adumı – irikli kileçegbiz öçin tırışuv işlev.

Ali Biktimir

Nİ ÖÇİN [YMY, Nr. 11, 1931, s. 7-10]

(Tatar yeşlerine bir sorav)

Kişilik dönyası üziniŋ birinçe könlerindük tormuşın ciŋil – yemli- temli itib koruv yulında uylıy. Ul üziniŋ çiksiz uyı birle bötün işlenüvi mömkin bulgan nerselerni izliy. Tabkan nersesin tikşire.

Biz bu tikşirüvni 'tecriybe' yasav dibiz. Bu tecriybe – sınav hem bir bilim alga atlangan her bir adum öçin mecbur bulgan bir iş. Tik biz bir tecriybeyni yasaganda iŋ elle anıŋ bu könge çaklı birgen neticesin bilirge hem anı bir bilgili tabış kötilgende işlerge tiyişbiz.

Biziŋ aldbızda bugön, biziŋ 'tecriybe digen süz biziŋ megnasına biyük yatışıb citmegen bir sınav bara. Bu Satsiyalizm yasav tecriybesi.

Satsiyalizm- dönyada köçliler hem köçsizler yeşiyler. Köçliler dönyanıŋ bötün baylıgın üzleriniŋ kollarına alganlarda, şul baylıkını işletüv, artdıruv, saklav öçin köçsizlerini üz kollarda kul itib tutalar. Şuŋar küre ene şul baylıkını ayrım kollardan alıb, anı bötün halknıŋ urtak malı iterge kirek. Ayrım hocalar bitüv birle ayrım gaileler yugalaçak-çönki gaileni teimiyn itüv bötün halk işi; ayrım devletler yugalaçak- Çönki bötün dönya bir devlet bulaçak; ayrım milletler yugalaçak- çönki alarnı bötün halkka urtak bulgan bir medeni barlık terbiye iteçek. Şulaytıb – bötün halk dönyanıŋ tabigi baylıgından bir nigez faydalanıb, dönya cennetiniŋ tıŋ agzası bulaçak.

Tik bu nigezlikni boza turgan başka köçler kileçekde de kilib çıkmasmı; ul cennetniŋ işgi-turı- katı- bumşak urını, cili- sovuk ciri bulmasmı hem alarnıŋ yahşıragı öçin kiçkine gine bulsada, tartışuv kilib çıkmasmı – monı biz elige eyte almıybız. Tik bu göndenük bir nerseni uylıy alabız: Ul cennetniŋ de bik yahşı "çikesi" bik nik ……. bulırga tiyiş. Alar bulgaç, alarga yakınrak turuvçılarda bulaçak. Yakınrak turuvçılar hem turırga tilevçiler, alarnıŋ kardeşleri, dostları, yuldaşları, tabılaçak. Her bir köterligennin tüben tırşuv hevfi bulganga, yugarı urında torganda kurkınçlı könlerniŋ tınçılıgın saklavçı, birer "Satsiyalizm bankasında" bir az sumada buluvı mömkin….

Köresiz, tigezlikniŋ puçmagı cimirlirge, kitilirge tura.

Bular barısı da kileçekde.

Bizni bugön ene şul "tigezlik"ge iltüvçi nigezsiz yullar kızıkdıra. Bu "cennetke", satsiyalizmniŋ mugallimleriniŋ öyretüvi buyınça, bötün dönya halkı bir geleb, kolga kol tutuşub hem akrınlab barırga tiyiş idi. Ul tigezlikni çın magnası birle yasar öçin bik küb tabigi bulgan

hem yul östinde ötüvi mecburi bulgan kirteler bar. Bu kirtelerni cimerüv işi her bir halknıŋ medeniyet baskçında tutkan urınına karab tizrek hem akrınrak bulaçak. Şunıŋ öçin algarak kitken halklar artda kalganlarnı kütib turırga, alarga yardem iterge, alarnı da üzleri birle birge alıb barırga tırşırga tiyişler. Satsiyalizm öyretken, halklarnıŋ dönya kardeşligi toygısı ene şul mecburi taktikden togan idi.

Kammunistler, yul östindegi kirtelerni tabigi yullar birle gine üzmiçe- alarnı birden cimirib taşlav mömkin digen davga kayıgında satsiyalizm dingezinde yözerge çıguvçılar idi. Tik ulda şart itib bötün halklarnıŋ birden köterlüvin, bu kirtelerniŋ birden cimirlüvin kuya idi.

Şuŋar köre ul Urıs ihtilalinden soŋ iş başına kilib, Meskevniŋ taş dıvarları içine kirib utırgaçda üziniŋ bötün köçin dönya rivalutsiyesi yasavga yüneldirdi. ‘‘Kammintirin’’ bu yulda bötün köçin koydı. Anıŋ könçıgış hem könbatışda işlegen işleri bizge bilgili. Tik bu tecriybeler bir niçe miŋ kişiniŋ kanından başka neticeler birmediler. Bular öçin kuyılgan köç, tutılgan mal buşka kitdi. Meskevniŋ de bitmes-tökenmes kük köringen hezinesi bitdi. Yançıknıŋ buşaganın körgeç Belşevikler içinde de fikirler ayrıldı.

Bir yak dönya inkilabı uynın devam itdirüv yagında buldı. İkinçi yak bu uyınnı devam itdirirlik mal kalmaganın körgeç, yaŋa bir karaş tabdı:

-Satsiyalizmni yasar öçin bötün dönyanıŋ birden işlevi kirek tügil, anı bir gine memleket içinde de yasab bula. Karl Marksnıŋ (cild 5, kitab 2, bülim 3) hem Lininniŋ (cild 6, kitab 4, bülim 2) eserlerinde, şulay uk Istalinniŋ ununçı …… nutkında şulay dib eytilgen. Şulay bulgaç, yasarga bula.

Bu birinçi yakda bulgan ‘‘ilsiz’’ Beşlevikler (Trotsky) birle, ikinçi yakdagı ‘‘illi’’ Beşlevikler (Rıkof) arasındagı tartışda Urıs devletin saklarga tilegen, anı barıb çıguvı bik şöbheli bulgan dönya inkilabı öçin korban iterge tilemegen Urıs milletçileriniŋ rolleri kiçkine tügil idi. Istalin bu iki türkim arasında turur öçin birdenbir yaraklı kişi idi. Matırıyalistlerçe eytsek, ul vazgiyetni yaratuvçı tügil, vazgiyet anı yaratkan idi.

Dimek birgine memleket çigi içinde de satsiyalizm yasarga mömkin? İy, mömkin. Biz anı kürsetebiz.

Mine munda yaŋa tecriybe yulı başlana.

Tariyhniŋ usal/osal külüvi arkasında bu memleketniŋ çigi içine yözge yakın halk kirib kalgan. Munda bötün cins, bötün din, medeniyetniŋ bötün baskçında torgan cemgiyetler bar. Bular tecriybe öçin bik yahşı matırıyaller.

Mine munda biznіŋ öçin meseleniŋ facigalı yagı açıla.

Biz Urısnıŋ cılkuvar bulgan, anıŋ fikir dulkunlarınıŋ bötünsi çit cil birle toganın, bir cirde utırıb bir bilgili işni işlerge yaratmaganın bilebiz. Şuŋar köre, üziniŋ tabigatı tilegeç, işlemiyçegine dönyanıŋ baylıgı birle faydalanırga uylagaç- rahim itsin. Tilegin işlesin… Üz memleketi, üz halkı, üz barlıgı östinde tilegen tecriybesin yasasın. Barıb çıksa faydası üzine bulır. Barıb çıkmıy iken üzine üpkeler.

Tik ni öçin biz anıŋ bu işinden azablanırga tiyişlibiz?

Ni öçin biz anıŋ bulub-bulmavı bilgili bulmagan belişi öçin bu göngi soŋgı ikmegbizni birebiz?

Ni öçin biz elle kimlerniŋ yemli köni öçin bu köngi özlügbizden kol siltebiz?

Ni öçin biz yazuvbızını, kitabbızını, edebiyatbızını Urıs tilegençe yöritebiz?

Ni öçin biz matbugatbızını bizge yat bulgan hem bizge kiregi bulmagan bir fikrni tatatır öçin kullanabız?

Ni öçin biz yarım aç, yalangaç köyinçe Urıs halkınıŋ kileçekdegi urının nıgıtır öçin, aŋa zur, zur fabrikler-zavodlar salıb birebiz?

Ni öçin biz maŋlay tirbiz birle tabkan malbızını Urısnıŋ bizni bitirir öçin, bizge karşı kollangan devletine birebiz?

Urıs biş yıllık plan yasagan. Üziniŋ devlet seyaseti öçin kirek tabkan cirlerde fabrikler açkan, zavodlar korgan. Açılaçak hem salınaçaklarınıŋ planı sızıla. Bil yıl üter. Tagın biş yıllık plan tovar. Bu planı barlıkka kitirir öçin milionlarça akçalar kirek. Hezine buş. Anı şulay uk indi un yıldan artgırak şul S.S.S.R. içindegi cehennemde, üzleriniŋ tormışların saklav öçin tartışda aç-yalangaç kalgan, üziminki dib eytirlik bötün malından ayrılgan halkdan da alırga mömkin tügil. Anda alırlık mal kalmagan.

Tik ele bir nerse bar. Ul- halknıŋ kol köçi.

Bötün Sevyet idaresi, mine bu soŋgı baylıkdan faydalanır öçin, işçiler arasında ayrım gruplar yasatıb, şularnı mömkin kadar az tülev hakına kübrek işletib kalırga tırşa. Anıŋ bötün

matbugatı şul iş yaraşı birle togan. Urıs birle birge şul gruplarda işliybiz. Bizde işni artgırak işlevde yaraşabız.

Ne öçin?

Belke sin miŋe: Yaŋa il tüziybiz, satsiyalizmge barabız!- dirsiŋ.

Bu yaŋa il tüzile kalsa, ul kiminki bula soŋ? Karagız, ul fabrikler kayda salına. Karagız, ul fabriklerde kimler işliy. Karagız, anda kimler hoca.

Satsiyalizm? - sin bu süzge Meskevniŋ nindi magna birgenin bilesiŋmi? Ul bizni şul isim astında ilbizden kol silterge köçli. UL bizni şul isim astında tilbizden ayırırga tili. Ul bizni şul isim astında bötün yözlügibizden yıraklatırga tırşa. Sin bitkeç, siniŋ barlıgıŋ kalmagaç, siniŋ gevdeŋ hem ruhıŋ bir avruvga eylengeç- siniŋ köçiŋ, manlay tiren arkasında Meskev Urısınıŋ bayuvı nıguvı, fabrikiniŋ köbeyüvi üzine kirekli malnı üzi yasıy başlavı - ul siŋe nige kirek?

Nige?

Siniŋ üz iliŋ bulsa idi, sin üziŋniŋ köçiŋni, yaratuvıŋnı şul ilde yeşevçilerniŋ kileçegi, alarnıŋ aldagı yemli könleri öçin işlev yulında tuta alsaŋ idi, siniŋ bu gön kürgen avırlıgıŋ hakına kileçekde siniŋ balarıŋ yaktı dönyanı kürirlik bulsalar idi – min munı aŋlıy alır idim.

Biznіŋ köçbizden togan işbiz üzbiz öçin bulsa idi, bu plan, bu iş biznіŋ üzbizinki bulsa idi, biz, tilese nindi partiyede, tilese nindi karaşda bulsakda, bir bir bizni aŋlıy alır idik.

Bu gön bu şulaymı?

İlniŋ, halknıŋ yaŋa bir işke bil baglagan, dönyasında bir nerseni yukdan bar iterge tutıngan yeş köçinden, anıŋ şul kürgen avırlık, şul tatıgan açıları öçin tormışnıŋ aŋa birgen megnesin sürisem kile.

Ni öçin işliysiŋ?

Ni öçin?

M.H.F.

KALHOZLARDA [YMY, Nr. 11, 1931, s. 13-17]

(Birleşdirilgen avıl hocalıkları)

Belşevik hökümiti halklarnı kapital kulından ‘kotkarır’ öçin ayrım kullardagı bayılıkını bitirdi. Ul hazır üzi kapital iyesi. Bu devlet, dörestiregi fırka kapitalçiliginiŋ Rusiyedegi bu köngi heli, elbette, satsiyalizm öyretken sızıkdan kübden çıkdı indi. Ul hezir satsiyalizm gine tügil, satsiyalizmiŋ ügi balaları kammunistlerniŋ de iş başına mingendegi könlerinde uylagançı tügil. Ve devlet kapitalizmi halk öçin ciŋlilik kitirmedi, kiresençe, ul halknıŋ soŋgı irigin- üzi tilegençe işlev iriginde bitirdi.

Tışkı, içki savda menapüli, fabrik-zavod menapüli- bular turıdan turı halknıŋ kiçrek öleşi birle baglangan bulganga, anı kübrik şul öleşgine sızıb kildi. Ul menapüllerniŋ bik küb sebebler arkasında, zarar birib kilüvleri, halknı kanaatlendirirlik bulmavları, bu Rusiye içinde bulayda yaŋa bir nerse bulmaganga, üziniŋ tormış tilegin minimuma kiçreytken halk bu citişsizliklerni kildi.

Tik üziniŋ nigezindük faydasız işlegen, işlenüvi bazar hakından kıbatrak töşken bu oyuşmalar gına hökümitniŋ tübsiz tutıra kabçıgın almadılar. Halknıŋ hiçbir tösli itib küz aldına kitüre almaslık derecede yarlılanuvı, salim zayum, kük nerselerdende faydalanırga yul kaldırmadı. Mine şuŋa küre hökümit yaŋa yullar izlerge tiyiş buldı. Bu tabkır yul halknıŋ %80’dan artgın yasagan ul halkına iltib çıgardı.

Kızganç, biz monda Urıs avıl hocalıgınıŋ bu könge çaklı birgen sanların kürsete almıybız. Tik meseleni açgırak açar öçin bir azgına tariyhni iske töşirib ütüv faydasız bulmas. Urısnıŋ ul halkı yöz yıllarça bayarlar kulında kul bulub kildi. Bu kullıkdan eli ul 1863 yılda gına kotılgan idi. Bu yılda eli resmi kutlu suzılgan buluvında unutmaska kirek. Bu könlerni üz küzleri birle körgen kilişler eli ülib bitmegen. Mine bu, eli kollık könlerin unutmagan, cirni işlev yulları tertibke girib bitmegen hem 1917 inkılabına kadar da küb cir iyeleri bulgan Alpavatlar kolundan kutılıb citmegen avıl halkı, üziniŋ köçib kararga ölgirmes burın yaŋa bir kolluk karşına kilib basdı. Bu yulı yaŋa tabar, avıl halknıŋ yaŋa hocası – Belşevik fırkası hem şul fırkanıŋ hökümiti buldı.

Urısnıŋ sugışka çaklı tışka çıgarıb satkan mallarınıŋ bik zur ülüşin avıl hocalıgı malları yasıylar idi. Sugış, inkılab, andan soŋ kilgen tartış devrinde avıl hocalıgı üziniŋ çıgırından çıkdı. Savda manapuli avıl hocalıgı malınıŋ bahasın töşirdi. Fabrik malın küterdi. Avıl halkınıŋ malı anıŋ birdenbir üzine kirek bolgan nersesin alır öçin alışdıra turgan nersesi buluga karamasdan, ul bazarga kilüvden tuktadı. Hökümitniŋ moŋa karşı algan tedbirleri- mecburi satdıruv hem

malnı avıldan çıgaruv öçin alıb bargan tirrüvi - kütken neticeniŋ bötünley kirsin birdiler: Avıl halkı cirni işlevden bötünley tuktadı.

Mine bu karşılıknı sındırır öçin hem avılnıŋ malına tolı kantırol kuyar öçin avılnı yaŋa bir oyuşmaga bir kitirge kirek boldı. Bu yaŋa oyuşma bolub, bugön Rusiye içinde en küb tilde yöriy turgan süz, kalhoz (kallaktif hocalık- birleşdirilgen hocalık) tabıldı. Tik bu 'yaŋalık' avılnı anıŋ 1863 yıldan ilkigi haline kaytaruvdan başka bir nerse tügil idi.

Kalhoz nerse?

Kalhoz, ul fırkanıŋ birer ideyesin işke aşrır **…….** avıl halkınıŋ tormışın ''satsiyalizm''çe kurır, **…….** şuŋa ohşaşlı birer nerse öçin tügil, ul turıdan turı <<devletke orlık, çıy mal hem başkalarnı bire torgan tüb …… gine*[15]) Şuŋa küre anıŋ tüzülüvide, uyuşdıruv yullarıda ene şul tüb tilekni közetib işlene. Hezirgi könde öç törli kalhoz bar:

1- Cirni cemagat birle işlev şirketi (monda cir işlev öçin kirek bulgan nerseler – at, kural, orlık hem alar öçin kirek bulgan karaltılar cemagatleşdirile)

2- Ertil (monda şul yugarıdagı nerseler yanına tagın başka yort heyvanlarıda koşıla. Eli tura torgan yortlar cemaatleşdirilmi)

3- Kammuna (monda büöün nerse cemaatleşdirile)

Bularnıŋ birinçisi birle ikinçisi şul öçinçi türge/törge köçüv yulında vasiyete gına bulub turalar. Belşevik fikrinçe, avıl halkın kalhozlarga uyuşdurganda alarnıŋ hökümitke yıl sayın bire ala torgan avıl hocalıgı malların kantrol astına alırga hem şul mallarnıŋ törlerin dönya bazarının soravına karab üzgertib turırga imkan bulaçak. Kalhozlarnı oyuşdırgan anıŋ başında partiyeli, ……. partiyege yakın kişiler turaçak bulganga, avılnı iktisadi gına tügil, seyesiy yakdan da kantrol astında tutuv ciŋleyeçek.

Belşevik hökümiti avılda ……. hem ''Yarlı'' katlavına tayana. ''Urta helli''de eli avılnıŋ hokuklı kişisi. Mine bularga karşı ……. bar. ……kim buluvı urınına, cirine karab törliçe bula. Ciri-suvı molirak, halkı tugrak avıllarda iki Sibirli kişi ''Urta helli'' bulub sanalganda, yarlırak avıllarda indi ul ……. bulub tabıla. Çönki ……. itib bir kişini hokuksız kaldırganda ölçev bulub bir bilgili baylık derecesi tügil, şul avılnıŋ içindegi katlav alına. Partiyeniŋ kararında her bir avılda dürt katlav bulırga tiyiş. Bulmıy iken anı cirli köçler üzleri yasıylar.

[15] Kalhozlar tormışı niçek bulaçak? Kazan.1930 bit. 8.

Mine şundı '…….' lar 1930 yıl başında, Meskev hisabınça, biş milion idi. Kalhozlarga kişi ciyüv öçin peregende başınduk fırka ene şul …… bitirüv, yugaltuvnı kuydı. Ul hiçbir nersege karamasdan alarnı bitirirge, malların alırga tutındı. ……. kim buluvı hiçbir nerse birle bilgilengen bulmav, ……. bitirüv hem kalhoznı oyuşdıruvda urınlardagı körinişni igtibarga almav arkasında, bu yuldagı iş Meskev uylagandanda katırak çaralar birle alıb barlıganın Stalinniŋ meşhur kalhoz nutkından* [16]kürirge mömkin. Anıŋ süzine karaganda 1930 yılnıŋ 20 Fiviraline çaklı bötün S.S.S.R. Avıl hocalıgınıŋ %50'yi birleşken. Bu uylangan plannıŋ %90'ı tiresi bula. Bu "uŋış" Stalinni şadlandırırga tiyiş idi. Plannıŋ kütkende tizrek hem kübrek işke aşuvı, işniŋ yahşı baruvın kürsete tügilmi? Yuk, alay tügil iken. Stalin mine bu uŋışka karşı çıga. Ul"uŋış", uŋış tügil, ul "satsiyalizm" koruv yulında bir 'sabataj' gına bulgan iken. Stalin bu sabatajçılarnı fırkadan kovuga çaklı bara*[17]

ni bulgan soŋ?

Stalinniŋ nutkı meseleni aça:

1- Kalhozlarnı köçleb oyuşdırganlar.
2- Şul çaklı tırrurga karamasdan bik küb kalhoz "kegazda" gine pyuşkanlar.
3- Ayrım urınlardagı ayırmalar itibarga alınmagan. Küb cirlerde gasker köçine tayanıb, avılga kirekli bulgan fabrik malların birmev birle kurkıtıb, kalhozlarga kirirge tilemegen kişilerni de köçleb kirtkenler (Türkistanda- Kalhozga kirmegen hocalıklarga su birdirmev birle kurkıtuv bik taralgan.)
4- Kalhozlarga kirirge tilemegenlerni …… dib tanuv birle kurkutganlar.
5- "Öç kön içinde bütün yort koşların isebke aluv" ''İsebke aluv he şunı tikşirib turırga mahsus kişiler bilgiylev", "ertillerniŋ kamanda urınların aluv – satsiyalizm sugışın idare itüv"- kük emirler birle iş itilgen.
6- Kaybir urınlarda ertil oyuşdıruvnı çirgev kangıravın alub taşlab birle başlab cibergenler.
7- Kalhoz tüzilgende burıçka zur suma akça birüvni ışandırganlar.
8- Her bir kalhozga bir tıraktır bülik itüv şikilli ütiy almaslık vegedeler birgenler.

Mine bu fırkanıŋ hem idarenin iŋ yugarı urınları itiraf itken 'citişsizlikler'ini kürgeç, bizge indi avıl halkınıŋ kalhoz karşında alırga mecbur bulgan kararlarında nindi toygılar urın tutkanın küz aldına kitürüv avır tügil.

[16] ……..
[17] ……..

Kalhozlarga batrak, yarlı he m urta helliler kire. Batrak birle yarlınıŋ bir nersesi de yuk. Ul kalhozlarga kirüv akçasında, at akçasında, iş kuralında, at abzarında bire almıy. Anıŋ yort heyvanıda yort kuşıda yuk. Urta hellineŋ bu nerseleri bar. Ul kalhozlarga kirgende üzineŋ malın tegiler birle urtaklaşırga tiyiş. Dörist batrak birle yarlınıŋ yuklıgı ……. talab alıngan mal birle bir az kablana. Tik Sevyet hökümiti tormışında ……. bik ‘‘yabık’’ bulganga, ul gına iki aradagı tigizsizlikni kablarga citmiy. Şulay bulgaç nişlerge kirek?

Avıl halkı bu soravga ozınça cevab bire. Ul iŋ kıska bir vakt içinde atından, sıyırından hem sargından faydalanıb kalırga tili; mömkin bulganın sata. almaganın soyıb aşarga tptuna. Bu avıl hocalıgınıŋ tüb nigezi bulgan iş heyvanların yugaltuv, iş kuralından ayrıluv bötün hocalıkını cimerüc digen süz. Tik halknıŋ monı uylarga vaktı yuk: Ene körişi alda şulay işlegenler, irtege bizgede kileler. Şuŋa küre tizrek işleb kalırga kirek! Bu facigalı körinişniŋ nindi külem aluvı turındagı heberlerni ‘‘Y.M.Y.’’ niŋ ukuvçıları bileler. Şuŋa küre alarnı tagın bir kaybir kabatlab turmıybız.

Meskevniŋ bu işi biziŋ Tatar avıllarına niçek teisiyr itdi? Ul bizge nindi taşlar bireçek?

Biziŋ ilbiz Urıs öçin ‘‘çit’’ il bulganga, hem bu ‘‘tecriybe’’den kilüvi mömkin bulgan zararda Urıs halkına töşmegenge, bu kalhozlarnı oyuşdıruv işi üzineŋ bötün avırlıgı birle birinçi tabkır bizde tormışka kutıldı. İndi 1930 yılduk Tataristanniŋ kaybir rayonları birleşdirüv işinde bik yugarı %%ga çıkdılar (meselen: Nurlat %95……%90 Ahmet %80 – barısı da çallı kantonında) Şuŋar küre Stalin nutkındagı citişsizliklerniŋ iŋ avırı biziŋ ilbiz hem biziŋ halkbız östinde işlendi.

Tutaş birleşüv rayonlarında ……bitirüv yulındagı praktik işler. 1930 yılnıŋ 19 gıynvardan başlandı*[18]) Mine bu ‘‘pratik iş’’ nindi netice birdi: Arbor ……. 3 avılda …… bitirildi. Bötünsi- 22 miŋ 800 sumlık nerse kulga alındı. Tukay …… 5 Tatar avılında ……. bitirildi. Bötünsi 34 miŋ sumlık nerse kulga alındı. Mine bular avıldagı …… (niçe kişi buluvı süylenmiy) alıngan mal 60 miŋ 800 sum. Mine şul sumanı iş heyvanı iş kuralı hem avıl hocalıgı malınıŋ bu köngi bahası birle çagışdırıb karagazda bu ……. nindi baylıkka iye bulganların küz aldgızga kitirgiz!

Soŋ bu …….. bitirilgen kişiler nişliyler? Alar baylıkların yugaltsalar da avılnıŋ hukuklı kişileri bulub öylerinde kalmıylar; S.S.S.R. ‘niŋ cir işleri halk kamisarı Yakovlof alarga

[18] Sınıf buluv yagından …… bitirüv-Kazan. 1930.

indi urınlarnı bilgilegen: - Alar Siberge sürileler. Ye tönyakka urman kiserge ciberleler. Bu kararnıŋ ni reveşde tormışka aşırılgangı biznіŋ heberler büliminde yazılıb bara.

‘‘…… bitirüv’’ – Ul avılnıŋ nik hocalıklı, hökümitniŋ yardeminden başkada yeşiy ala torgan hem üziniŋ tormışı teimiyn itilgen buluv arkasında halknıŋ medeni ihtiyacı turında da üyli ala torgan bir katlavnı bitirüv digen süz. Anı yugaltuv avılnı tagında tirenirek karaŋgılıkka taba üstiriy.

‘‘Kalhozlaşuv’’- Ul halknıŋ tirşüvin, işlev şadlıgın bitirüv, anı haman fakirlikde kaldıruv hem anı kön sayın ikmek kaygısından tutıb, yugarırak ihtiyacları turında oylanırga urın kaldırmav, anı burungı ‘kollık’ derecesine töşirüv digen süz.

Patşa zamanında cirni urtak bilev üsüvli cirniŋ yahşı işlenüvine hem şulaytıb kübrek tabış birüvine karşı tura idi. Ul halknıŋ işçen ülüşin bik küb işden tiyib kile idi. Eger bu hökümitniŋ halkka yardem itüv niyeti bulsa, ul iŋ elek halknıŋ bigrekde biznіŋ halkbıznıŋ, uzgan yıllarınıŋ izlüvinden kalgan kimçiliklerni kablav yulın tutar idi: Avul hocalıgına yardem iter; cirleri az bulgan Tatar avıllarına hökümit cirinden cir birir; cirni işlevde, avıl hocalıgı malların faydalı itib kullanuvda biligçiler yardemi kürsetir idi.

Ul bularnı buldıra almıy, buldıra alsada işlerge tilemey. Belşevikler kilgenden birili biznіŋ avıl halkınıŋ bir bilevdegi tigizsizligin bitirir öçin hiçbir nerse işlenmedi. Meskev ‘‘ruhsatından’’ başka yasalıb kalıngan bir niçe yaŋa Tatar avılınıŋ nindi zur şav-şularga sebeb buluvın barbızda bilebiz. Bu tigizsizlik turında süz açkanlarnı nindi yazmış kütkeninde bile alabız. Lekin doşmannıŋ kurkıtıvı gına üziŋniŋ halkıŋnıŋ yazmışı turında uylavdan, süylevden tuktatırga citerlik köçiminiy? Biznіŋ Tatar kammunistleri bu adum sayın oçragan tigizsizlikni bitirüv yulında ni işlediler? Alar monıŋ öçin S.S.S.R. kanstitütiyesi birle kullarına birilgen halklarından tulı kiliş faydalandılarmı?

Biz monıŋ cevabın alarnıŋ üzlerinden iştirgen tiliybiz.

Kalhozlaşuv gına ele avıl halkınıŋ kaygısın bitirmiy. Kalhozlarnıŋ hiçbii vakıtda tormış canlı bulub kitüvleri mömkin tügil. Monı birge Belşevik gezitlerindegi Kalhoz tormışı turındagı haberler açık süyliler. Anda Kalhozlarnı koruv vaktında tilge alınmagan bik küb yaŋa nerseler çıgıb turalar. Mine bu soŋgıları arasında iŋ möhimi bulub kalhozdagı iş hem işniŋ tülenüvi tura. Bik tabigi bulub iŋ elek işniŋ bulnuvı alga kilib basa. Kim cir sukalıy? Kim balık tuta? Bu iş öçin kim kübmi ala?

Eytik bir kalhoz içinde 50 kişi birleşdi. Bu elli kişiniŋ gailesi elli törli. Bersiniŋŋ bir balası bar, bersiniŋ biş balası bar. Bularnıŋ berse yılına yöz kön işliy; ikinçisi altmış kön işliy. Mine niçek itib bularnıŋ ikisininde gailesi aşab-içib turırlık itib iş hakın bilgilerge kirek?

Mine monıŋ şikilli meselelerniŋ hel itilüvi hiçbir vaktda iki yaknıda rızalatırlık itib hel kılına almayaçak. Anı bir şima birle hel itüv, eytik: her bir can başına bir bilgili % birüv birlede meseleniŋ avırlıgı bitmiy. Monda bir ülüşniŋ yalkavlıgı tırışçanlar östine yök bulub töşeçek. Bu, elbette işlev şadlıgın östüre torgan bir şart tudırmıy.

Şunıŋ östine Kalhoz idaresinde utırgan süri kortlarnı avıl cilkesinde bir avır taş bulub turaçak.

Kalhoz malın satuv-aluv işleri de hökümit manapülinden bulganga, ul kımıldıy almaslık bulub hökümit kantrolı birle bugavlanaçak.

Kalhozlaşuvnıŋ medeni meydandagı teisiyri ele açık kürirlik tügil. Tik Sevyet matbugatınıŋ ‘Bir kalhozga bir gezit’ formülesi elbette, biziŋ medeni küterilişbiz öçin bir ütiş tügil.

Biz bu avırlıkları, bu bülgenlikler içinde halkıŋ kön sayın diyerlik yaŋa bir ‘‘sınav’’ astında izlüvin, heberlenüvin kürgende birgine nerseni açık kürebiz:

Bir halkıŋ yazmışı ikinçi bir halkıŋ kulına birilgen çakda hem bu ikinçi halkıŋ medeniyet basıkçındagı urını Urıs halkınkı şikilli bulganda, mondıy ‘sınavlar’ hem izüvleriŋ ahrı bulmayaçak. Ul monı yaŋadan yaŋa usuller birle tatbik iteçek hem bu sınavlarda bulgan tüb tilek hiçbir vakt ul halkıŋ faydası öçin işlenmeyeçek. Şunıŋ öçin biz mondıy felaketler aldında kalganda, biziŋ halkbıznıŋ zur bir ülüşin yasagan avılnıŋ mondıy kara könlerine şahid bulganda tagın bir tabkır bir ilniŋ hem üz bulgan bir ilniŋ kirekligin, üzbiz irikli bulganda gına halk faydası öçin işlerge mömkin bulganın körebiz.

İl şul halkıŋ üzi tarafından idare itilgende gine ul halk iktisadi hem medeni küterle alaçak.

Ali Biktimir

MATBUGAT HEM ANIƊ BURIÇI [YMY, Nr. 12, 1931, s. 4-8]

dürtinçi yılga ayak baskanda.

Köç- Birleşkende Gine Köçli Bula

Bir halk üziniŋ barlıgın saklar öçin, üziniŋ kileçegin bir nik nigezge kuyar öçin, üziniŋ bütün maddi hem magneviy köçin birge cıyarga tiyiş. Ul, üziniŋ bu yuldagı işçileri arkılı, tormışınıŋ törli meydanındagı oyuşmaların kurırga, şul oyuşmalar arkılı üziniŋ köndelik tormışı öçin kirek bulgan nerselerini yaratırga tiyiş.

Devlet-Tüb Özik

Şuŋar küre, dönyada yeşiym; üsiym; kileçegimni, ilimniŋ, balalarımnıŋ tınçılıgın teimiyn itiym, digen halklar bik kübdenden üzleriniŋ bötün ayrım ölişlerin birge cıganlar. Alar bir bilgili çik içinde, üzleriniŋ ata-babalarınıŋ ilinde bir devlet tüzügenler. Devlet – ul, halknıŋ tormışı öçin kirek bulgan bötün oyuşmalarını saklab turuvçı bir tüb nigez. Devlet-ul, bir halknıŋ köçin, uyın birge cıgan bir özik.

Ene şul devleti üz kulında bulgan, üz ilin üz kulında totkan, tormışınıŋ bötün tarmagı üz irikinde bulgan halklar bugön medeni halklar bulub yeşiyler. Alar irikli; alar kişilik dönyasınıŋ uyı citken, köçi yaratkan bötün yahşılıklar birle, çiklenmiyçe faydalana alalar.

Halknıŋ Tilegi Matbugat Arıklı Gına Birleşe

Tik tormışnıŋ bik küb yulları bar. Tormış, - ul, halknıŋ bik küb törli tileklerinden, ömidlerinden hem omtuluvlarından tüzilgen. Halknıŋ tormışı citişli bulsın öçin ene şul ayrım tileklerini birleşdirgen, halknı omtuluvın bir yulga salgan bir agım bar. Bu- anıŋ matbugatı.

Bir halknıŋ tormışında anıŋ matbugatınıŋ niçaklı zur urın totuvın bugön süylerge de kirek tügil. Ul dönyanıŋ barışından azgına bilmiy bulgan bütün kişige açık bilgili nerse.

Tik bu matbugatnıŋ urını, biznıŋ kük, eli bir nik oyuşma tiresine cıylıb, üziniŋ tormış agımın bir törli yulga kirtib bitire almagan halklar öçin, tagında zurrak. Biznıŋ kük, eli halkınıŋ bötün ülüşlerin ayrım kabileçilikden, ayrım cirçilikden, ayırım kalaçılıkdan çıgarıb, bir millet haline kirte almagan halk, bir matbugatka, başkalarga karaganda, elle niçe üliş artgırak mohtac.

Çönki- biz şul matbugat yulı birlegine üzbiznıŋ köndelik meselelerbiz turında süyleşe alabız.

Çönki – biz şul matbugat arkılı gına üzbiznıŋ tirek yaraklarbız turında halkbıznıŋ uyın, fikrin bir cirge cıya alabız.

Çönki- biz şul matbugat arkasında gına, başka halklarnıŋ devlet oyuşmaları, megmurları, halk vekilleri hem kongıreleri işliy torgan işlerni işliy alabız.

Çönki- biz şul matbugat arkılı gına doşmanlarbıznıŋ halkbıznıŋ zararına işlegen işlerin aça hem vaktında halkbızını alardan saklanırga dimlerge ölgire alabız.

Çönki- biz şul matbugat arkılı gına bir cirdegi kardeşlerbiznіŋ tormışı, işi hem tilegi birle ikinçi cirdegi kardeşlerbizni tanışdırıb bara alabız.

Şuŋar küre matbugat biznіŋ öçin başkalarga karaganda da zurrak urın tota; kübrek iş işliy hem şunıŋ birle birge üz östine de tirenirek mesuliyet yökliy.

Şuŋar küre matbugat ul üziniŋ togan könindenük biznіŋ halkbıznıŋ avır könlerinde- ışançlı kiŋeşçi; avır yullarında – adaşmıy torgan yulbaşçı; kara könlerinde – yaktı yardimçi bulub kildi.

Biznіŋ Matbugatbız

Şulay kütib torganga ul bizde birinçi imkan çıguv birle tuvdı; üziniŋ citişmegen cirlerin könden kön tutıra bardı hem- bigrekde möhimi – ul biznіŋ halkbıznıŋ üz malı, anıŋ üzi yaratkan, yukdan bar itken, bir nersesi bulub üsdi.

Şulayda eli anıŋ tutırlası cirleri, yalgası tarmakları, ceyilesi tamırları, cebilesi çeçekleri bar. Biznіŋ içtimagi tormışbız, ilbizni yugaltkan könden başlab, doşmanlarbıznıŋ avır bogavları birle bogavlanıb kuyılganga küre, üzbiz tilegençe gine bara almıy idi. Şuŋar küre biznіŋ matbugatbızda başka halklarga karaganda soŋgarak tuvdı. Anıŋ işçileri Urıs hökümeti tarafından haman kısılıb torganga, anıŋ tanılgan, halk arasında bilgili, süzi ütemli yulbaşçıları törmelerge yabıldı, Sibirlerge kovıldı. Yabılmaganları, kovılmaganları törli yullar birle kurkıtılıb, citke kiterge mecbur itildiler.

İldegi Bugöngi Köriniş

Bötün dönyanı titretken sugışda neticesi birle biznіŋ halkbıznıŋ tormış şartların üzgerte almadı. İlbizdegi bugav, halkbızdagı avır yök; matbugatbızdagı timir yozak şul köyinçe kaldı. Kaldı gına tügil – Ul bir niçe üliş avır idi. Elek kayber çikler içinde, turıdan turı doşmanga karşı süylemev şartı birle, halkbıznıŋ köndelik tormışın yaza ala idik. Anıŋ citişsizliklerin körsetib, alarnı tutıruv, nıgıtuv yulların süyliy ala idik.

Bugün ilbizdegi “biznіŋ” matbugatbız bulırga tiyişli bulgan basma süz – partiyeniŋ, partiyeniŋ üzegi bulgan Meskevniŋ, Meskevniŋ iyesi bulgan Urısnıŋ gına süzin süylerge mecbur. Ul üz halkınıŋ, üz iliniŋ, üz ciriniŋ tilegin, kiregin süyliy almıy. Halknıŋ kükregin

kıskan uyın süyliy başlasa, ul – milletçilikde, ye başka şundıy bu göngi könde anda tilge alınırga yaramagan nerselerde gayiblenip türmeyebile, Sibirge kuvula, buz dingezine ciberile. İlden kilgen heberler bizge monı elle niçe üliş açı süzler birle kön sayın süyleb turalar.

Halkbiz üzbiznің barlıgın saklar öçin tınsız tartış alıb bara. Doşman halkbıznıң hem ilbiznің seyasi hakların gına tügil, bötün medeni barlıknı yugaltuv öçin tırşa. Ul batırlarını kuva; ul kurkaklarını tevbe itdirib, alarnı bu gönge çaklı bargan yullarından bura; alarnı kurkıtıb üz tilegi öçin kural ite; ul – yeşlerini üz süzi, üz matbugatı birle gine terbiye itib, halkbıznıң kileçekdegi tiregi bulgan özilkini sündirirge tili. Bu tartış – seyesiy tartışkına tügil, ul – **turu,** yeşer öçin bulgan tartış.

Yaŋa Soravlar Aldında

Mine bu köriniş biznің irikli matbugatbızga zur mesuliyet yökliy. Bu mesuliyet şul matbugat dönyasında işlevçiler birle birge, şul matbugatını barlıkka kitirüvçi, anı ukuvçı halk östine de töşe. Ul alardan da ayrım bir citizlik, ayrım bir toygı sorıy. Bu soravlar ildegi kızganç tavışlar artgırak yaŋragan sayın yöreklerge tirenirek batalar. Alar biznің vicdanbız birle üzleşeler. Ele vakt ütmes burın, kuldagı fursat yugalmas burın, tilegbizni eytirge bulgan imkan kitmes burın – biz östbizdegi şul zur burıçnıң bir kiçkine öleşingine bulsada üterge aşgırga tiyişbiz.

Yaŋa Yullar Östinde

Soŋgı un yıllar bütün dönyaga ikinçi bir tös birgen kük biznің halkbıznıң tormış köreşinde başka yullarga sukdı. Şuŋar küre matbugatbızda ukuvçılarına tulı cevab bire alırlık bulır öçin bu yuldagı bötün işçilerini birleşdirgen bulırga tiyiş.

İlbizdegi tabigi bulmagan hel, çitdegi halkbıznıң her yakka taralgan buluvı, mundagı matbugatnıң da işin avır ite. Anıŋ işi bir faydalı netice birsin öçin ukuvçılarnıŋ da mömkin bulgan bötün yullar birle, şul matbugat işçileri birle nik baglanıb baruvları tiyiş. Şulay bulganda gına matbugatını canlı iterge, ukuvçılarnıŋ tormışlarındagı tileklerin üzleşdirirge hem şulaytıb alarnı halknıŋ bötün ülüşi öçin faydalı bir kalıba salırga mömkin bulaçak.

Tüb Tilek

Mine şul uydan, mine şul karaşdan çıgıb "Yaŋa Milli Yul" üziniŋ, mine indi öçinçi yıl devamında bir tilekke bara hem şul tilekke barırga tırşa. Bu tilek – biziŋ halkbıznıŋ

yeşevi,

üsüvi,

nıguvı.

Mecmuga monıŋ öçin şul tüb tınışlarnı küz aldında tuta:

-Tatar halkınıŋ maddi hem magneviy barlıgın saklav;

-Doşmanlarnıŋ halkbız zararına işlegen işlerin tikşirib turu/turuv, alarnı vaktnda halkka süylev hem alarnı zararsızlandıruv yulların izlev;

-İdil-Ural ölkesinde yeşegen halknıŋ il toygısın üsdürüv, anıŋ bir irikli il tözüv yulındagı

uyın,

süzin,

işin

birleşdirüv;

-Bötün Törik halkı birle urtak bulgan meselelerini meydanga kuyuv hem alarnıŋ milletbiziniŋ bötünlügi öçin faydalı bulub hel itilüvine tırşuv;

-Halkbıznı dönya ahali birle tanışdırıb baruv hem başka halklarnı üzbiziniŋ tilegbiz, yulbız birle kızıksındıruv;

Munıŋ öçin halkbıznıŋ bötün aŋlı üşülin ciyüv hem şul yul birle tormışbız tudırgan fikirlerini üsdirüv kirek bulganga "Yaŋa Milli Yul' hiçbir ayırmaga karamasdan, bötün birle – üz tiresine cıyarga tırşa hem cıyılırga çakra.

Halknıŋ Yaratuv Köçi

Halk- ul bir canlı arganızım. Anıŋ köndelik tilekleri, bu göngi kön öçin kuygan soravları birle birge tormış koruv yulında kollangan tüb köçleri de bar. Ul bu göngi tormışın alub barır öçin de üziniŋ ene şul tüb yaratuv köçin üsdirirge tiyiş. Tışkı tormış sakçıları birle birge halknıŋ magneviy tormışınıŋ tiregi bulgan ukumışlılar da tuvarga, üserge hem hem artırga tiyiş. Halk

üziniŋ tariyhiniŋ yulları hem alar tudırgan künjil moŋları birle birge dönya bilimlerinde üzleşdirirge hem şul bilimlerni üziniŋ yaratuv köçine koşarga tiyiş. Biz bir medeni halk bulub başkalar arasında üzbiznіŋ urınbızını saklar öçin ul medeniyet eybirleri birle faydalanuvbızga citmiy; ul nerselerni yasavda, yaratuvda biz üz köçbiz birlede katışırga tiyişbiz. Bu işlerge ezirlenirge tiyişli bulgan hem ezirlengen yeşler öçin, alarnıŋ ömitlerine kirek bulgan tirekni tabuvda matbugatda üz ülişine töşken işni üterge tiyiş.

Seyesi Köreş

Bu könge çaklı aŋlab, bilib, ye halknıŋ yörek toygısı birlegine alub kilgen seyesi köreş-bugön üziniŋ bötün tarmaklarında tariyh-bilim yagından işlengen, tikşirilgen karaşlarnı sorı. Biz kileçekde bu yuldagı işlerni tutkarsız alub bara alır öçin uzgan könlerbiznіŋ tecriybesin, başka halklarınnı birle çagışdıruv yulı birle, hem kim aŋlarlık, halknıŋ toygısı birlegine tügil, aklı perlede üz bulırlık itib bir kalıbka sugarga tiyişbiz. Monıŋ öçin biznіŋ utırgan ölkebiz, yeşegen iktisadi helbiz hem bularnıŋ ikisi birlede faydalanuv da tüb urın totkan medeni işlerbizni citikler öçin bik küb vak, tik işlenüvi tiyiş bulgan işlerni işlerge tiyişbiz.

Bu iş, bu yuldagı bötün işçilerni birge cıganda gına, kötelgençe tiz hem her yaktan tulı tikşirilgen, tübli nigezge bir kitgen bulub çıga alaçak.

Matbugatnı Ukuvçılar

Matbugatnıŋ başka bir tüb tiregi – anıŋ ukuvçısı. Matbugat bitleriniŋ kiregіnçe tulı hem canlı buluvı, süzsiz, halknıŋ şul matbugat birle kızıksınuvına baglangan. Ukuvçı üz arasından yaŋadan yaŋa soravlar kuyarga hem şul soravlarnıŋ ortak bir fikiriŋ katşı birle hel kılınıvuna tırışırga tiyiş. Ukuçınıŋ matbugat arkılı halkbıznıŋ üz bulgan uy-fikir işine katışuvı aldına kilgen nerseni ukıb baruv birlegine biterge tiyiş tügil, ul aktif reveşde her bir meseleniŋ hel itilüvinde birge işlerge tiyiş.

Munıŋ üçün her kimge kulına kalem alub zur-zur makaleler yazırga kirek tügil. Bu iş anıŋ öçin, belki, küb vakt hem küb köç sorı torgan bir eş bulır. Lekin bir mesele, bir makale, bir haber ye bir fikir turında sual kuyuv; şul turıda üz mohitinde bulgan fikrini- uyını hat birle idarege malum itüv, - bu birev öçin de artık avır iş tügil. E bu yazmalarnıŋ bötünsi bulmasada, bik kübsi şul meseleniŋ tulırak açıluvı, yaktırtluvı çişlüvi öçin bik küb fayda kitireçek.

Şuŋar küre biz ukuvçılarbıznıŋ şul yul birle, mecmuganıŋ içi birlede yakından baglanış tutuvların ütnebiz.

Maddi Yak

Elekden gezit, mecmuga hem edebiyat ukıb kilgen kişiler matbugatnıŋ baruvı öçin nindi zur oyuşma hem nindi zur maddi çıgışlarnıŋ kirek bulganın bileler. İlde, her bir basma süzniŋ ukuvçısı, şunı akça tüleb aluvçısı un hem yöz miŋler birle hisablanganda, eşniŋ bu yagı bik küb ciŋillik birle tutırıla idi. Bir mecmuga ye bir gezitniŋ ukuvçısı niçaklı küb bulsa, anıŋ abone akçası da şul çaklı küb cıyıla. Akçası küb buluv birle, tabigi, ul mecmuga hem gezetniŋ tışkı körinişni (kegezi, resimleri, kalınlıgı, yeşrek çıguvı) ciberlenüv birle birge ul üz tiresine kübrek itib akçalı yazışuvçılarda cıya ala. Şuŋar küre anıŋ içki yagıda tulırak bula. Ul ayrım meselelerni tirenirek tikşirgen makaleler bire ala hem halknıŋ kızıksıngan nerselerініŋ barısına da cevab birirlik işçilerni üzine beyli ala.

Avrupa hem Amirikanıŋ bugün dönya fikrine bir agım birib bargan gezitleri e şundıy maddi yakdan nik teimiyn itilgen geziteler.

Bu ilde, şul matbugatnı ukuvçı halknıŋ içinde şulay.

Lekin biz bugön ilbizden çitde turabız. İlde kalgan halkbız çitde çıga torgan gezit ye mecmugaga turıdan turı maddi yardim bire alırlık bir halde tügil. Ul tilegen çakda da monıŋ yulları yabık, işliy almıy. Yullar bulganda da belki ul, bu köngi iktisadi bülgenlikten, anı işliy almagan bulır idi.

Şunar küre çitdegi matbugatnıŋ maddi yagın teimiyn itüv işi, bulayda san yagından artık küb bulmagan, bir kütle östine töşe. Bu yök ikinçi yakdan avırayada. Biz çitdegi matbugatnı da ilbizge, halkbızga kirtirge tırşırga tiyişbiz. Şunın öçin mecmuganıŋ taraluv sanı birle akça tüleb ukuvçılarınıŋ arasında tigizsizlik tuva. Bu, tabigi, mecmuganıŋ maddi yagında üziniŋ narmal yulından çıgarga mecbur ite.

Lekin biziŋ halkbız indi matbugatnıŋ halk tormışında totkan urının aŋlarlık bir helge kilgen. Ul şulay uk bu çitde çıga torgan mecmuganıŋ maddi yakdan narmal yulda bara almavında bile. Şuŋar küre biziŋ ukuvçıbız üzi üçün gine tügil, ene şul ildegi ukuvçılar östine töşken ülişini kötere. Anıŋ berse yılına bir bilgili suma bire, berse, üzi birgine mecmuga alsada, bir niçe abonege birden yazıla – anıŋ başka aboneleri ilge, halkka kite.

Halkbıznıŋ şul aŋlı ülüşiniŋ yardimi birle başlangan bu möhim iş, şul kişilerniŋ yardimi birle, mine indi öçinçi yıl, devam itib kile. Devam gına itmiy, aŋa akrınlabkına bulsada üserge kiŋeyirge urın birle. Biz kileçekde de anın şul yul birle bara alaçagına, bik nik ışanabız.

Işanabızga tügil – biz ul yardimniŋ kileçekde arta baraçagında bilebiz. Çönki biznіŋ halkbız şul maddi yardimniŋ artuvı birle birge mecmuganıŋ içki hem tışkı yagınında arta baraçagın, anıŋ tagında kübrek iş işliy alaçagın, halkbıznıŋ tormış tilegine tagında tulırak itib cevab bire alırlık bir hrlge kileçegin bile. Biznіŋ bu könge çaklı algan tecriybebiz monın şulay bulaçagın kürsete.

Biz monda ukuvçılarbızga ul yardemleri öçin rahmet eytüv birle birge tagın bir tabkır bu möhim işke bulgan yardimlerin tuktatmavların, mömkin bulganda artdıruvların ütnebiz.

Çönki mecmuganıŋ iş meydanı könden kön kiŋeye, aŋa bulgan sorav könden kön arta.

Şunar küre biz her bir kardeşbizge:

Mecmugabıznı aluvçı bulub yazıl!

Başka tanışlarıŋnı yazılırga dimle!

dibiz.

Ş.Y.

BU KÖNGİ İŞ [YMY, Nr. 5, 1932, s. 15-20]

Bir halknıŋ yazmışın kakşamaslık nigezge kurır öçin işlenirge tiyişli bulgan iş, iŋ ilik ul halknıŋ bötün ülüşinden, bilgili ülçevde, bir batırlık sorı. Milletniŋ her bir balası, urını-uñgayı kilgende, üziniŋ künlinde saklab kilgen toygısın işke küçire alırlık bir yörek batırlıgına iye bulırga tiyiş. Bu ‘‘tiyişlilik’’ tormışı- köni tözik, tübi- nigezi nik bulgan milletler öçinde mecbüri bulgan bir kanun. Şuŋar küre ul biznіŋ kük üziniŋ yugaltkan barlıgın kiri kaytaru öçin köreşken halklar öçin tagında kiregrek bulgan bir nerse. Ul, biznіŋ öçin bir kanungına, bir mecbüriyetkine tügil, ul- biznіŋ yöregbizde tuvgan, yöregbizde üsken hem yörekbiznіŋ bir uluşu bulub evirilgen bulırga tiyiş.

Biz uzgan könlerbizde de ene şul batırlıknı- uybıznı işke köçirüv tilegbizni kirekli urınında kullana alganga küre gine bu köngi medeni nigezbizni hem bu köngi milli barlıgbıznı saklab kile aldık. Bizni uzgan tünlerniŋ karaŋgılıgından uyatkan tormış çatkısı iŋ ilik bizden şul batırlıknı soragan idi. Şunıŋ arkasında gına biz tormışbızdagı karangılıknı cırtıb taşlı aldık. Şunıŋ arkasında gına biz iske culalarga(Cihan Çakmak makalesi!) bigerekde, alarnıŋ biznіŋ üsüvbizge kirte bulıb torgan nigezsiz-tübsiz uluşına karşı çıga aldık. Ele ayırım körinişleri umtulub bitmegen bu canlı köreş könlerin küz aldıŋa kitir: iskelik-yaŋalık, kartlık-yeşlik, atalar-balalar tartışı hem bu tartışnıŋ tormışda-gailede, matbugatda-edebiyatda kaldırgan izlerin kara. Bu tartışnı başlagan hem alıb bargan köreşçiler safın isiŋge töşer… Alar barısı da üzinin halkı hem il karşında işlenüvi kirek dib tabkan bir iş öçin meydanga atılgan batırlar idi. Korsaviden başlab Mercani hem Nasıriler arkılı bu könge çaklı her bir yaŋalıkniŋ hem tormışbıznıŋ nigezin nıgıtr öçin kirek bulgan her bir adımnıŋ birinçi kişilerin uyla. Biznіŋ könlerbiz öçin bik gadi hem bik ciŋil bulıb kitken bu işlerin, ul zamanda alardan bik katı tartış sorılar idi. Bu tartışnıŋ bizge kaldırgan neticesi vaktında bik zur köçler birlegine kolga kirtilgen idi. Bu tabigi bulıb togan hem biznіŋ tabiygatbız birle birge üsken tabış biznіŋ küzbizge bugön kiçkine nersegine bulıb kürine. Tik bu tartışnıŋ ehemmiyetin Urıs hökümeti jandarmalarınıŋ yeşrin er hayıflarındagı dekümantlar siŋa kiregінçe süyliy alaçaklar…

Biz şul uk körinişni üzbiznіŋ köçbizni bir üzekke ciyib işletirge tırışkan oyuşmalarbıznı tudıru könlerinde de körebiz. İŋ birinçi Cemgiyet-i Hayriye, iŋ birinçi edebiyat kiçesi, iŋ birinçi kütübhane hem iŋ birinçi matbugat- alar barısı da şul bir tilekni tormışka köçirirge kirek bulgan kişilerniŋ işleri idi. Bularnı ayrım ayrım sanavnıŋ munda kiregi yuk. Anı ele sinde bik yahşı bilesiŋ. Anı munda tagın bir kat iske töşirib ütüv- Bu birinçi köreşçilerini alarnıŋ üzlerine tiyişli bulgan bir hörmet birle iske aluv birle birge, bu uzgan könlerniŋ işin, hazırlık yulı birlegine bulsa da bir tertibke saluvnıŋ vaktı citkenin eytüv öçin gine. Biz bu işni, halkbıznıŋ tormışında

yaŋa bir devir sızgan bu könler turında kolında-başında citerlik matırıyali bulgan ildeşlerbizden kütebiz. Bu iş bizge kirek. Çönki- biz bu köngine dönyaga kilgen hem bu köngine işke tutıngan bir halk tügil. Şuŋar küre biziŋ bu köngi işbizde bir kişiniŋ, ye bir tükmenin gine işçi bulmıyça bir devirniŋ hem bir bilgili üsüv-küterlüvniŋ cimişi. Şunıŋ öçin biz uzgan künlerbizni, andagı maddi hem magneviy helbizni niçaklı tiz bir vakt içinde, üzeksiz reveşde, küz aldbızga kitirib basdıra alsak, bu köngi köçbizni tanuvga hem kileçek könlerbiziŋ yulın yaktırtırga da şul uk derecede yardem itken bulaçakbız. Tuktavsız üsken hem üsken sayın nıgıb bargan bir barlıkniŋ tamiri saklangan çakda gına biz kileçegbiz öçin kirek bulgan yalkınnı sünmes bir ut haline kitire alaçakbız.

Uzgan könlernin matiriyallerine hem tormışbıznıŋ bu köngisine karab, biz bugön indi bir nerseni açık eyte alabız:- biziŋ uzgan könlerdegi işlerbiziŋ kübsi, belki bötünleyi, ‘‘medeniyet’’ ismine işlengen idi. Biz andagı işleriŋ nigezinde tüb tilek bulıb, ele bir milletni tügil, - bir gaileni; bir oyuşmanı tügil,- bir kişini kürebiz. biziŋ andagı ‘‘medeni’’ işbiz, ‘‘kişi’’ hem ‘‘gaile’’ öçin işlene hem bu yuldagı tartışda, şul şartlarga karab, üziniŋ agımın bilgili idi. Tartışdan ‘‘oyuşma’’ hem ‘‘millet’’ öçen çıkkan ülişde bir ‘‘tilek’’ reveşinde bulmıyça şul tartışnıŋ ‘‘neticesi’’ reveşinde gine tüb barlıkka koşıla bara idi. Biz ul könden birli indi östden. Biziŋ ul könlerde tartış, köreş reveşinde bargan işbiz bu kön indi tormışbıznıŋ ayrılmas bir oluşı gine bulıb kaldı. Ul işlerni işler öçin bugön indi tartışırga kirek tügil. Alar hazır tormışbıznıŋ kön tertibindegi meseleler gine. Bu ele kaybir cirlerde bu ……. kirib citmegen bulsa, biz anıŋ sebebin şul cirdegi şartlardan gına izlerge tiyişbiz.

Bu üsüv biziŋ aldbızda yaŋa tilekler kuydı. Ul bizge bu könge çaklı ‘‘bulmaslık’’ bulıb köringen körinişlerni yakınlaşdırdı. biziŋ aldbızda bügin bir kişi hem bir gaile urınına- bir oyuşma hem bir millet tura. Biziŋ bu köngi köreşbizde ene şul iki nerseniŋ tübin- nigezin nıgıtu hem şunıŋ birle üzbiziŋ bötün barlıgbızını hiçbir törli içki hem tışkı titrevlerge birişmeslik bir halge kitirir öçin bara. Biz dönyadan hem tormışbızdan bugön kiçegi tileklerbizni gine soramıybız. Şunıŋ öçin bu köreşde milletniŋ ayrım agzalarına bulgan soravın artdırdı. Biziŋ öçin hezir ukuv hem ukuvga karşı tormavgına citmiy. Biz bugön şul ukuvdan biziŋ halkbızga kile torgan faydanı da bilgilerge tiyişbiz. Biziŋ öçin bügin halkbıznıŋ tırış bulduklı hem citiz buluvı gına citmiy. Biz bugön halkbıznıŋ şul sıfatların milletbizge fayda kitirirlik itib kullanırga tiyişbiz. Tormış bizden bugön ene şul, halkbıznıŋ ayrım-ayrım agzalarından bulgan köçlerni birleşdirirlik oyuşmalar sorıy. Tormış bizden bugön bötün işlerbizni hem bötün oyuşmalarbızını bir yuldan alıb bara torgan, alarga yaŋa bir tiren hem halkka yena bir tilek bire torgan seyesiy- milli oyuşmalar korunı sorıy.

Biz ilbizni yugaltkandan soŋ kiçirgen avır yıllarda halkbıznıŋ barlıgı, yeşevi hem üsüvi öçin işlengen bik küb iş körebiz. Biz anda, bigerekde, anıŋ soŋgı yartı yöz yılında kart buvınga hörmet itdire alırlık bik küb netice taba alabız. Tik bu devir östünde bir sorav haman kalaçak:- biznіŋ seyesiy oyuşmalarbız kayda? Biz elige bu soravnıŋ cevabın bire alırlık bir nerseni meydanda köre almıybız. Üziniŋ kuyılışı birle indi kübden işlengen bulırga tiyiş bulgan hem halkbıznıŋ tışkı tormışın bir kalıbka sokkan bir seyesiy oyuşma hem bir seyesiy iş, bizden bügin iki üliş artgırak köç hem iki üliş artık bu köçni kullanırlık bir milli batırlık sorıy. Bir milletniŋ bötünligi öçin işlev bir kişi ye bir gaileniŋ bötünligi öçin kirek bulgan işke karaganda zurrak hem mesulirek bulaçagı hem anıŋ soŋgısına karaganda kurkınıçlırak-tınıçsızrak bulganı üz üzinden bilgili. Tik halkınıŋ tormışın üzinginden östin kürgen, halkınıŋ kileçegin üz tilegi itib algan bir kişiniŋ dönya kurkınçı-tınıçsızlıgı aldındagına kolına algan işden tuktab kalmayaçagı da bilgili. Urın bir milletniŋ balası dib bilgen hem üziniŋ milletine karşı burıçın aŋlı algan her bir kişi halkınıŋ aldında torgan zur meselelerni hel iterge umtulaçak. Bu tabigi bulgan toygınıŋ bizde de başka milletlerde bulgan kük, üzine tiyişli urında saklana alaçagına kim ışanmı? Üziniŋ barlıgı yulında tutkavsız tartışu arkasında tileklerine irişe algan behtli hem batır milletler bu yulda bizgede köçirgeç bulub turaçaklar.

Her bir kişiniŋ tormışı bik küb tabigi kanunlar birle eylendirilib alıngan kük, milletlerniŋ tormışıda ayırım tabigat kanunlarına beylengenler. Bu kanun biznіŋ halkbız öçin gine üzgertilmeyeçek. Bizde başkalar uzgan yuldan uzarga, başkalar kiçirgen tartışnı alıb barırga mecburbız. Dönyada hiçbir kişi üzi tileb kol bulmagan tösli hiçbir milletde meŋgilik kollukda kalmayaçak. Dönyanıŋ bizge karaganda bik az hem medeniyetde bizge karanga bik tüben milletleri üzleriniŋ illerinde, üz tormışların üzleri korıb yatkanda, biznіŋ halk ni öçin üziniŋ doşmanı tarafından yugaltılıb bitrülüvin. Kütib tursın. Yuk. Min tabker yuk. Yugala torgan halkdan anıŋ doşmanları bu çaklı korkıb turmıylar. Yugala torgan halk ul üzi bite. Anı ütermiyler. Bugön bir halknıŋ irikli bulıb, üzi tilegençe yeşerge haklı buluvın tasdik itmegen bir kişi yuk. Şulay uk bügin halknıŋ ikinçi bir halk kol astında meŋgi kaluvına da ışangan kişi yuk. Bügin mesele ene şul köçüv vaktınıŋ – kollukdan irikinlikke çıguvnıŋ - ozun ye kıska; avır ye ciŋil buluvında gına. Bu da ul halknıŋ üzine hem anıŋ bu yulda köreşe torgan oyuşmalarınıŋ köçliligine gine baglangan. Şuŋar küre biz barbızda kiçirgen tariyhi könlerbizge bir hisab yasab, üzbiznіŋ bu turıdagı katgı kararbızını birirge tiyişbiz.

Sin üziŋniŋ kim ikenligiŋni hem üziŋniŋ başka halklar arasında nindi urın tutarga tiyiş bulganıŋnı bilirge tiyişsiŋ. Monıŋ öçin sin bötün yullar birle halkıŋnıŋ ütmişinde hem bu köngi

tormışındagı barlıgı birle tanışırga tiyişsin. Yuksa, üziniŋ kim bulganın hem kim bulırga tiyiş bulganın bilmegen kişi, niçek itib uyanmıça üzin şul halknıŋ balası sanı alsın.

Sin üziŋni bir milli birliknıŋ agzası tanırga hem şul birlik öçin üziknıŋ ayrım tilekleriŋni bir citke kuyarga tiyişsiŋ. MiŋlerÇe yıllar yeşegen hem yeşerge tiyiş bulgan bir halknıŋ gumumi tormışın kanunı siniŋ ayırım tilekleriŋden östin turırga tiyiş.

Sin üz tormışıŋnıŋ tüb magnasın aŋlarga hem üz tormışıŋnı halkıŋnıŋ meŋgilik tormışı öçin faydalı itib uzdıru yulında işlerge tiyişsiŋ. Sin bu dönyadagı tormış yulıŋnıŋ ahrına barıb citib, bötün kişiler öçin bir tösli bulgan, karangıtar-sovık cir astına kirgende, milletdeşleriŋniŋ siniŋ halkıŋ öçin nindi yahşılıklar işlengeniŋni sorayaçakların unutma.

Sin bir milletniŋ agzası buluvıŋ birle ul millet karşında, ul milletniŋ medeni hem seyesiy oyuşması karşında, östiŋe töşken burıçnıŋ nerse bulganın bilirge tiyişsiŋ. Sin kön sayın bu burıçıŋnı üteb-ütemeviŋni bir uylab kararga tiyişsiŋ.

Sin halkıŋnıŋ ütmişin bilgeç, üziŋni şul zur bir milli birliknıŋ bir oluşu itib tanıgaç tormış magnasınıŋ halknıŋ meŋgilik tormış nıgıtuv öçin bulganına küngeç/köngeç halknıŋ medeni hem seyesiy tormışında östiŋe töşken burıçnıŋ niden gibaret bulganın kürgeç - sin şularnı işke aşırırlık köçini - milli batırlıknı da tabırga tiyişsiŋ. Sin anıŋ da zur, belki iŋ zur bir milli hem vicdani burıçıŋ bulganın isinden çıgarmaska tiyişsiŋ.

Ukıb algan bilimni, kürib cıgan toygısını, aŋlab bilgen burıçnı, barısında üzinniŋ küŋiliŋde birge ciyib, alardan uŋgayı kilgen sayın faydalanmasan, siniŋ bu biliminden, bu toygıŋdan hem bu burıçıŋnı aŋlavdan birevgede fayda kilmes idi. Eger sin östiŋe töşken milli burıçlarınıŋdan kol silteb, çitke kitsen, siniŋ ul halknıŋ bir kişisi bulub yürüvinün magnası kalmas idi. Sin, elbette, alay itmedin hem itmiysiŋ de. Sin başkalarnıŋ başlaganında kütib turmıysıŋ. Sin üzin başlıysıŋ, andan soŋ başkalarnı dimeliysiŋ. Sin bu yulda işliy torgan oyuşmalar tüziysiŋ. Çönki – sin bir zur işni yalgız gına başkarıb çıgıb bulmaganın bilesiŋ. Bu tüzilgen oyuşmalarnı başka şundı oyuşmalar birle baglıysıŋ. Min siniŋ bu işlerni işliy aluvıŋa ışanam. Sinde de şul uzgan könlerniŋ batırlarınıŋ kanı akkanın bilem. Sinde de alarnıŋ buldıklıgınıŋ bulganın bilem. Şuŋar küre min bu süzlerni siŋe söyliymde.

Biz bir halk. bizniŋ oyuşmalarbız hem medeni oçaklarbız cimirilgen. BiznıŋÇ ilbiz doşman kolunda. Doşman bizni bitirirge, yugaltırga tili. Biz aŋa karşı turırga hem bötün yugaltkan barlıgbıznı yaŋadan kiri kaytarıb alırga tiyişbiz. MonıŋÇ öçin bizde medeni milletlerde bulgan bötün oyuşmalarnı üzbizde tudırırga mecbürbiz. Sin unutma – bizniŋ yugaltkan barlıklarbıznıŋ bizniŋ öçin iŋ möhimi – bizniŋ ilbiz. Biz şul ilbizni kiri kaytarır öçin köreşirge

tiyişbiz. Eger biz halkbıznıŋ bötün köçin içine cıgan oyuşmalar tudıra alsak, bizge hiçbir doşman karşı çıga alaçak tügil. Biz uzgan könlerbizde de bik küb möhim vaktlarnı buşka uzdırdık. Bik küb işlerbizni yartı yulda kaldırdık. Bik küb meselelerbizni üzbiz öçin faydalı itib çişer öçin kirekli bulgan köçni birge cıya almadık. Lekin bizde hezir tecriybe bar. Biz dönyanıŋ körinişinden bizge ömit hem hak bire torgan bik küb ders aldık. Şunıŋ öçin aŋsızlıkdan, meseleni töşinmegenlikden işlemiy turu sebebi bügin biznіŋ öçin yuk. Şuŋar küre biz bötün köçbiz, bötün vaktbız hem bötün maddi barlıgbız birle tormışbız hem köreşbiz öçin kirek bulgan oyuşmalarnı korırga hem yeşetirge tiyişbiz. Bu oyuşmalarnıŋ bugön iŋ möhimi – biznіŋ seyesiy barlıgbıznı içine algan, başka bötün oyuşmalarnıŋ nigezi bulgan hem halkbıznıŋ yöz yıllardan birli saklab kilgen tilegin kalbka salgan bir seyesiy oyuşma.

Biznіŋ süzbiz: - Bugönün - oyuşmaga; bugönün işke – bulırga tiyiş.

Sin bu yuldagı işin hem batırlıgıŋ birle başkalarga köçirgeç bul!

A.Biktimir

KÖNNİŋ SORAVLARI ALDINDA [YMY, Nr. 12, 1932, s. 9-13]

Korıltay bir halknıŋ gumumi işin birgeleşib işler öçin, anıŋ şul iş östinde işlegen hem işliy ala torgan bötün fikir iyelerin birge cıyıb kirekli yullarnı tikşirir öçin, cıyılgan cıyın. Halknıŋ içtimagi tormışında zur urın totkan bu cıyılışlarnıŋ hem ul yasaluvı hem ul cıyılışlarda alıngan kararlarnıŋ tormışka aşırluvı öçin bilgili bir şartlar bar. Bu şartlarnıŋ birinçisi– Şul halknıŋ mondıy cıyınlarga bulgan tilegi hem soravı bulsa, ikinçisi de – Ul cıyınlarnı cıyar öçin memleketniŋ idaresi tarafından hiçbir törli kirteniŋ kuyulmavı. Halknıŋ gumumi işi üziniŋ iŋ zur ülüşinde, anıŋ idaresi birle bik yakından baglangan bulganga, ul idarede bu korultaylarnıŋ kararların cirine citkizirge bötün köçi birle tırşırga tiyiş.

Biznıŋ halkbız seyesiy irgi birle birge üziniŋ idaresinde yugaltkan bulganga, şulay uk halknıŋ oyuşuvında tabigi bavlar urınıŋda bulgan sınıflarbızda yugalganga küre, biznıŋ kulbızda üzbiznıŋ tilegbizni, niŋdi gine meydanda bulsada, işke aşıra alırlık bir aparat kalmagan idi. İlbizni yugaltuv yulında işlegen Meskev aparatı, üziniŋ tabigatı birle, biznıŋ faydabızga işliy almıy idi. Bu süz bigerekde biznıŋ medeni işlerbiz turında eytile ala. Şunıŋ öçin halk – üziniŋ yazmışına çitdengine karab turırga tilemegen halk- bu kimçilikini ikinçi yakdan totırırga tırşırga tiyiş idi. Bu şulay buldı da ul monıŋ öçin yaŋa oyuşmalar tudırırga hem işniŋ zur ülüşin matbugatka yöklerge tiyiş buldı. Biz Oktabır üzgerişine çaklı bulgan işbizde biznıŋ meselelerniŋ şul yulda hel kılınuv yulına kirgeniŋ kürebiz. Dörist, ul ele biznıŋ üsüv küterlüv yulbızda bir kiçkine hezirlik baskıçıgına idi.

> Mine şul nigezden çıgıb, biz üzbiznıŋ korultaybıznıŋ ni reveşde meydanga çıkkan buluvların östdengine bulsada, köz aldbızda kitre alabız. Urıs hökümiti ruhsat birmegenge köre "Mekerce Korultayı" İdil östünde bir parahudda cıyılırga mecbur buldı. Bu korultay hem şunıŋ töslük yeşrin uzdırılgan ikinçi kiçrek külemde cıyılgan korultaylar biznıŋ bötün tuganlarbıznıŋ birleşüvleriniŋ başlangıçı bulganga, alarnıŋ niçek buluvları turında ul korultayga katışuvçılar, vaktı birle, kirekli maglumatnı birirler dib ömit itebiz. Alar ele biznıŋ kiŋ küpçiligbizge bilgili bulub ülgergen işler tügil. Bu korultaylar bizge netice igtibarı birlegine tügil. Alarnıŋ barlıkka çıguvlarına itilgen yardim hem karşı turgan kirtelerni kürsetib kitüvde biznıŋ aldagı işbiz öçün kirek. Şulay uk şul könniŋ soravına karab meydanga taşlangan fikir-uylarnıŋ da tariyhka kirib kaluvı tiyiş idi. Bir uy vaktınduk işke aşrıla almaska mömkin; lekin bir tabkır atılgan uy hiçbir vakt izsiz yugalmıy. Ul kaybir sebebler arkasında, birinçi kuyılgan reveşde kalıblanıb citmese

de ul ayrım başlarda, ayrım yöreklerde işliy hem şul yul birle bir bilgili grupnı hezirlevde devam ite.

1917'nçi yıldagı Rusiye içinde bulgan bötün Törek milletin bir üzekke cıyarga tilegen hem uy yagından, şöbhesiz bik zaru iz kaldırgan Meskev hem Kazan korultaylarnıŋ ehemmiyetlerinde biz bugön tiyişlisinçe takdir ite almıybız. Bu biznіŋ tariyh borılışbızda bik zaru urın tutaçak işniŋ de tehnikesi, felesefesi hem eytigesi indi işlene başlarga tiyiş idi. Ul könge çaklı tormışbıznıŋ bötün tarmagın üz içine algan bir korıltay ele biznіŋ urtak könlerbizde küringen yuk idi. 1917'nçi yılnıŋ gaskerleri korultayınıŋ da anı yasavçılar tilegen reveşde, meydanga çıga almavınıŋ sebebleri nerse idi? Biz bu soravnı da küŋillerdegi ikilikni bitirirlik itib açarga mecburbız.

Soŋgı yıllarda Törik milletiniŋ medeniyet tariyhine üziniŋ möhürin basaçak kübkine körinişler bulub uzdı? Körinişler, diyim, çönki – biz bu vakıgalarnı kübsinçe çitden seyirçi bulub kına uzdırık? Biz alarga bik tebren bir içki toygıbızdan başka bir yul bire alırlık bir iş işliy almadık. Bir Avrupada gına tügil, biznіŋ ildeşlerbiznіŋ cıyırak yeşegen başka urınlarda alar 'tabigat' körinişi kük bulıbkına uzdılar? Biz anda 'üz' hem 'çit' kürgen nerseler bir turında da ayrım-ayrım kımıldavlardan başka, üzbizinki bulgan bir tilek hem sorav birle meydanga çıga almadık.[19] Bu belki iktisadi turgınlık, ye seyasiy kararsızlık, ye medeni yökletilgen işniŋ avırlıgı arkasında, tiyişince kulga alırga turı kilmevdengine tugandır. Tik vakıt hem bu meselelerniŋ möhimligi bizden ayrım bir citizlik hem ayrım bir kiskinlilik sorı idi.

* *

*

1926'nçı yılda Bakü'de, 26'nçı Fevralden – 5 'nçi Martka çaklı devam itken, ''Birinçi Türkalogiya Korıltayı'' bulıb ütdi. Rusiye çigi içinde yeşegen bötün Törik kabilelerіniŋ yazmış hem tormış birliginiŋ niçaklı nik birge baglangan bulganlıgın kürsetken bu korıltayga Törkiyeli kardeşlerbiznіŋ de katışuvı aŋa çınlabda, ''birinçi'' derecesin tagarga çaklı idi. Bu korıltay, üziniŋ möndericesi birle tariyh tormış hem yazmış buyınça bir bulgan Törik milletiniŋ köndelik meselelerin barlar öçin cıyılgan kön kürine idi. Urıs akademiyesi, Urıs Darülfünunları. Ayrım

[19] Abdulla Battalnıŋ ''Herflerimiz Müdafasi'' ismi birle Bakü Korıltayında Galimcan Şeref tarafından ukulgan raporнı Törékçege terciyme itib, bu möhim meselelerge dikkatni celib iterge tırşuvı; şulay uk Ayaz İshakinéŋ ''Arab ve Latin Alfabelerini Mukayese'' (''Törk Yurdu'' cild: 3. nomru 16. s.421-432) isémli mekelesi şul yuldagı tecriybelerden idi.

Törik ölkeleriniŋ gilmi oyuşmalarınıŋ bik zur hazırlıgı/hezerligi hem turı kilibkine bulsada. Bir niçe Avrupalınıŋ ismi kürinivi bu korıltayga tiren bir ciddiyet bire hem andan, üz meydanıŋa, çınlabda bir ‘‘inkılab’’ yasaluvnı kötdire idi. Sevyet hökümitiniŋ bu korıltayga dimanstratif katışuvı - anıŋ çıgargan kararlarınıŋ soŋından işke aşırlaçagından bir tirek kük körine idi.

Birinçi Türkalogiya korıltayında ukulgan tüb rifiratlar üzleriniŋ möndericeleri birle biznіŋ barbıznı da kızkısındırganga, biz alarnı, korıltayda süylengen tertibde, mundan isimleri birlegine kürsetib özebiz.[20])

1. Bartold- Törik Halkları Tariyhin Öyrenüvniŋ Bu Köngi Hali Hem Anıŋ Alda Torgan Meseleleri.
2. Borozdin- Tatar Kültüresi Meydanıŋa Yaŋa Tabılgan Nerseler.
3. Gubaydullin- Törik-Tatar Halklarında Tariyh Edebiyatınıŋ Üsüvi.
4. Rudenko- Törik Kabilelerin İtnografik Yakdan Öyrenüvniŋ Bu Köngi Hali Hem Alda Turgan Meseleleri.
5. Missaroş - Anatolı Hem Balkan Törkleriniŋ İtnografiyasın Öyrenüvniŋ Bu Köngi Hali Hem Alda Torgan Meseleleri.
6. Çursin- Kafkaz Törklerin İtnografik Yakdan Öyrenüvniŋ Alda Torgan Meseleleri.
7. Miller- Törik Halklarında Ressamçılık İşi.
8. Çobanzade- Törik Şivelerіniŋ Yakınlıgı Turında.
9. Poppe- Altay Tillerіniŋ Üz Ara Yakınlıgı Meselesiniŋ Tariyhi Hem Bu Köngi Hali.
10. Genko- Törik Tillerіniŋ Yafet Tillerine Bulgan Mönasebeti.
11. Samoyloviç- Törik Tillerin Öyrenüvniŋ Bu Köngi Heli Hem Alda Torgan Meseleleri.
12. Malof- Burungı Törik Tillerin Öyrenüv.
13. Aşmarin- Türkalogiyanıŋ Tariyhi Hem Bu Köngi Heli Turında Bir Niçe Süz.
14. Açaryan- Törik Hem Ermen Tillerіniŋ Bir Bersene Tesirleri.
15. Şçerba-İmlanıŋ Tüb Pirensibleri Hem Alarnıŋ İçtimagi Ehemmiyeti.
16. Jirkof-İmla Turında.
17. İbrahimof-İmla Turında.
18. Rahimi- İmla Turında.
19. Baytursun- İmla Turında.
20. Zifelt- Törik Tillerinde Fen İstilahları Yasavnıŋ Pirensibleri Turında.
21. Çobanzade- Fen Istılahlarınıŋ Üsüli Turında.

[20] Korıltay turındagı maglumat korıltaynıŋ İstinayrafya Hisabından alındı. Bakü 1926. bit 432.

22. Zeynallı- Fen İstılahlarınıŋ Üsüli Turında.
23. Odabaş- Törik Tillerinde Istılahlar.
24. Baytursun- Kazak Istılahlarınıŋ Pirensibleri Turında.
25. Yakovlef-Törik Milletleriniŋ Satsiyal Hem Kültür Şartları İçinde Yeşevi Küzgisinde Elifba Meselesi Hem Yazı Usulinin Problimesi.
26. Jirkof- Tihnik Yakdan Elifba Nigezleri.
27. Mehmedzade- Törik Halklarınıŋ Elifba Usulleri Turında.
28. Galimcan Şeref- Arab Hem Latin Herfleriniŋ Usuli Hem Alarnı Törik-Tatar Halkları Öçin Kullanuv Meselesi.
29. Türekulof- Elifba Turında.
30. Aliyef- Grafik Turında.
31. Berdiyef- Elifba Turında.
32. Köprülüzade- Törik Halklarında Edebi Tilniŋ Üsüvi.
33. Şçerba- Ana Tilin Ukutuv Mitodikesinde Yaŋa Agımlar.
34. Lemanof- Törik Tillerin Uktuvda Tüb Mitodike.
35. Oldenburg-Törik Halkları Arasında Ölkeni Öyrenüv İşiniŋ Usulleri.
36. Mentsel- Anatolu Hem Balkan Törikleriniŋ Edebiyatın Öyrenüv Nerse Birirdi Hem Andan Nerse Kötüle.
37. Pavloviç-Oktabır İnkılabından Başlab Törik-Tatar Halklarınıŋ Medeni Üsüşi.

9 könge yartılgan bu korıltayda yugarıdagı zur rifiratlardan başkada bik küb süz süylendi hem bir tüb meselede ayrım heyatlar tözilib, alarda bik kiŋ reveşde fikir alşuvlar devam itdi. Bu heyatlar tarafından işlenib, korıltay tarafından kabul itilgen rizalivitsiyonlar korıltay kararları içinde bar. Alar turında ikinçi urında tuktarga uylaganga, hezirge alarga kagilmi gına ütile. Korultaynıŋ istinagrafya hisabı kızgançıka karşı törli tügil. Anda korultayda süylevçiler ayrım Törik-Tatar cumhuriyetlerinden kilgen kişiler bulganga köre, alarnıŋ ehemmiyeti bik zur- anda yuk. Bu körinişniŋ tabigi bulmaganlıgı korultaynıŋ hesabı basılganda bik açık his itilmegen bulsada, birinçi 'Türkalogiye' korultayında 'Törikçe' süylengen fikirlerniŋ 'hesabka' alınmavı kileçekde bu korıltayga bir baha kuygan vaktda da bigök çitde kala almas.

Çitde turuvçılarga bu korıltayda bir nerse könge taşlana idi: Ul- korıltaynıŋ çakrluvı hem anıŋ işinde bulgan ikilik idi. Bu köngi Rusiyeniŋ çigi içinde dürt cegrafi ölkege -Türkistan, İdil-Ural, Kafkaz hem Kırımga – bulıngan Törik ilinde 30 milionlı Törik milletiniŋ balaları yeşiy. Kirek gilim dönyası, kirek seyaset dönyası bulsın, bu 30

milionnıŋ tariyhi hem anıŋ bu köngi yazmışı birle tanış. Şulayuk bu 30 milionnıŋ Meskev hökümiti aldında maddi hem medeni bir köç bulıb turganlıgı hem Meskevniŋ ye köç birle bugön ye irtege süyleşirge-hisablaşırga mecbur bulaçagıda bilgili. Törik milletiniŋ bu könge çaklı tariyh yazmışın yasab kilgen kabile teşkilatlarından faydalanuv yulında, Meskevniŋ bu köçini 'köç' helinden çıgarırlık itüb baklavı hem urını turı kilgende alarnı bir bersene karşı kuyıb, kileçekde de alarnı bir bötün buluvdan saklar öçin meydanga kitirgen 16 Törik cumhuriyeti birle mohtariyetli ölkeleri de dönyanıŋ köz aldında. Bu buluvnıŋ hem şul bülemlerni bir bersene karşı tutuvnıŋ tariyhte hem tormışda Meskev öçin takdir iterlik yahşı neticeler birgenliginde bugön yeşrib bulmıy.

Şulay bulgaç, Meskev hökümitini öçin bu zur korultaynı cidirdi? Ni öçin ul galimleri, cemagat işçileri, Milli kammunistleri hem üziniŋ memürleri arkılı bu milletniŋ – Törik milletiniŋ! - Bötünlügi, anıŋ nigezin, anıŋ barlıgınıŋ tireklerin bulmaganların yasavnı tikşirtdi? Ni öçin ul anıŋ kileçeginiŋ yulların nıgıtır öçin ozak vaktka bir ''plan'' yasatdı?

Şakir Yusuf

bitmedi.

KÖNNIҢ SORAVLARI ALDINDA [YMY, Nr. 1, 1933, s. 22-26]

uzgan sandan devam

Korıltayga Törek-Tatar halklarından 98 hem çit milletlerden 33 vekil katışdı. Biz bu 131 kişiniҥ de korıltaynı ciyüvden bulgan tüb meksad birle tanış bulganlardır dib eyte almıybız. Şuŋar küre alar, bigrekde Törek-Tatar ölkelerinden kilgen vekillerniҥ kübçiligi, ul soravlarga cevab izleb de tormagandır. Tik bu san yagından "birinçi" bulgan korıltaynıҥ hezerlik matiriyalinden biz bu turıda kayber meglumatnı ala alabız. Tataristan vekillericiҥ hisabından kürinüvine küre: -

> "… Sevyetler seyüzi küleminde Trkalogiye korıltayın ciyüv meselesi, birinçi mertebe, "Vsesojuznaja Naucnaja Assotsiatsija Vostokovedenja" tarafından, 1924 yılnıҥ başında kuyıldı. Bu cemgiyet yatında "Törek halklarınıҥ yazuvların ıslah kıluv kemisiyesi" bar idi. Bu kemisiyeniҥ 8nçi April cıyılışında prafisir Samayloviç korıltay ciyüv turında bir deklad ukudı. Ul korıltaynıҥ kirekligin süylegende iҥ birinçi mesele eytib elif-ba meselesin kuydı. Cıyılışda bu deklad buyınça süz süylevçilerniҥ hemmesi de meseleni elifbaga sokdırıb süylediler. Korıltay Avgustda cıyılırga tiyiş tabıla. S. S. S. R niҥ üzek başkarması aŋa cıyılırga ruhsat birüv turında ayrım karar çıgara. Lekin munıҥ öçin hiçbir törli akça bilgili almayaçagın bildire. Soŋından bu meseleni, kollarında munıҥ öçin kübrek imkan bulgan ezeriler üz kollarına alalar. Korıltay urnı da Meskevden Baküge köçe. Şunıҥ arkasında ezeriler üzleri karşında torgan meselelerniҥ iҥ aldıngısı bulgan herf meselesin (kenkirit eytkende – latin elifbasın kabul itüv meselesin) baş mesele itib koyıb, şul meseleni bötün şunda cıyılgan Törek halkları öçin birdenbir ehemmiyetli hem şuŋga kaldırırga yaramıy torgan bir mesele şikelle itib koyarga hem şulaytıb tanıtırga da muvaffak buldılar."[21]

Sevyetler seyüziniҥ üzek başkarması bu korıltayga ruhsat birgende andan ni küte idi? "Şerkni öyrenüv cemgiyeti"niҥ reisi bulgan Pavloviç korıltaynı cemgiyet hem üzek başkarma isminden kotlaganda, yugarıdagı matiriyalga tagında açgırak megne birdi:

"… bu korıltay zur hücumnıҥ başlangıçı bulaçak. Ul Törek-Tatar halklarınıҥ batalıvınlarınıҥ, ukuv-yazuvga kirte salgan karaŋgılık hem terbiyesizlikniҥ gibraltar

[21] Ali Rahim – "Birinçi Törkalogiye korıltayı hem anıҥ tikşirgen meseleleri" Kazan 1926. bit 8-9.

purt/port ertürlerine karşı zur hücumı bulaçak … Biz yaŋa tiraktırlar, yaŋa maşinalar kuygan şikelle kültüra işinde de iski kimçilikli elifbalarnı kollanırga tiyiş tügelbiz.''

Azerbaycan hökümeti isminden süylegen Musa Bikifniŋ soŋgı süzinçe ''Sevyet hökümetiniŋ balası'' bulgan birinçi Törkalogiye korıltayı üziniŋ atası karşında bulgan vazifesin, kayber kimçilikler birle bulsada, ütedi.

Biz korıltayda tikşirilen ye tikşirlirge tiyişli bulgan meseleler turında kileçekde kıska gına tuktab üterbiz. Munda, biznіŋ gilmi-medeni işçilerbiznіŋ bu korıltayga nindi fikr birle kilgenliklerin kürsetir öçin, alarnıŋ tüb fikrlerin içine algan bir niçe üzimte kitirib ütebiz.

Tataristan vekillerіniŋ başlıgı bulıb korıltayga katışkan, ul vaktlarda Tataristan gilmi üzegіniŋ reisi hem kammunist darülfünunnıŋ riktöri bulgan Galimcan İbrahimof, korıltaynıŋ soŋgı cıyılışından şul süzlerni eytirge üzinde mecburiyet hisabın itdi.

''… Esizdniŋ işleri biterge yakınlaşıb kile. Miŋe siznіŋ dikkatgizni bir niçe minutka gına bir nerse östinde tuktatırga ruhsat itgiz. Esizdga kilgende biznіŋ, ayrım comhuriyetlerniŋ vekilleri karşında iki mesele tura idi. Bularnıŋ berse: - Törek halkları arasında Urıs padşalıgınıŋ seyeseti arkasında, kayber aŋlaşmavçılıklar togan idi. Alarnıŋ tamırı, şöbhesiz, tiren tügel idi. Tik şulayda alar biznіŋ bik küb işbizge kumaçavlık iterler idi. Biz bu birinçi Esizdga kilgende mine bu aŋlaşılmavlarnıŋ bitirlüvin kütken idik. Bu birinçi meminit ikinçi mesele: - Törkalogiye bir yakda tiyüriye reveşinde, ikinçi yakda, bizde- - ayrım comhuriyetlerde, praktik reveşde gine tikşirile idi. Tik bular ikisi de ayrım-ayrım yullar birle baralar idi. Biz munda kilgende bu Esizd mine bu köreşni bitirib, anıŋ urınına alarnıŋ birleşken işlerin başlab ciberir dib uylagan idik. Eger min bugön, -biz bu kütken nerselerbizni Esizden aldık,- dib eytsem siznіŋ barganıŋda fikrgizni süylegen bulır min, dib uylıym.

Birinçi meselede, biznіŋ munda birleşib işlevbiz arkasında, bötün Törek halkları aldında torgan urtak kültür işinde biznіŋ arabızda hiçbir törli aŋlaşılmav çıkmadı. Bu iskiden kalgan doşmanlıknıŋ bitkenligin hem anıŋ yugalganlıgın kürsete. Min munı bu Esizdniŋ iŋ möhim neticesi itib körem.

Ayrım galimlerniŋ tiyüriye işi birle biznіŋ ayrım Törek ölkelerindegi praktik işbiz birleşken bir usülga kuyıldı. Şunıŋ öçin min munda kilgen bötün vekiller isminden bu Esizdni yasavçı oyuşmalarga, bigrekde, Azerbaycan halkına rehmetler eytem.''

Aŋa cevab itib süylegen Azerbaycan vekili Cabıyıf süzinde de şuluk toygı tulı idi:

‘‘….. Birinçi Törkalogiye korıltayı, bir kültür korıltayı bulıb, tariyha kireçek. Bu korıltay bötün bir tugan kardeş Törek-Tatar halklarınıŋ medeni üsüvine zur yardem iteçek. Bu korıltaynı meydanga çıgaruvda bötün bir tugan Törek-Tatar halkları hem alarnıŋ gilmi-medeni oyuşmaları birge işlediler. Korıltaynı oyuşdıruv heyetine Galimcan İbrahimof, Odabaş, Fıtrat hem Korkmasoflar kirgenler idi. Şunıŋ öçin korıltaynı ciyüv şerefi bir ezeriler östine gine töşmiy. Birinçi korıltay Baküde buldı. Yeşesin Semerkand da cıylaçak ikinçi Törkalogiye korıltayı!’’

Şuluk toygını biz, mundan 9 kön elek, korıltaynıŋ birinçi köninde süylengen süzlerde de tababız. Şuŋar küre başında-ahrında bulgan körinişden urtadagı tüb fikrni küz aldına kitirüvde avır tügel. Korıltaynı açkan Agamali uglı şul süzlerni meydanga atkan idi:

‘‘….. Elek canlar, soŋından Urıs padşalıgı tarafından izilgen halk birinçi tabkır iş meydanına kire. Milletler ireginiŋ zur idiyesi üziniŋ barlıkka çıguvın küre.

‘‘…. Üzleriniŋ iŋ zur medeni meselelerin tikşirir öçin cıyılgan Törek-Tatar halklarınıŋ vekilleri birinçi tabkır üzleriniŋ tuganlık korıltaylarında birbiri birle uçraşdılar.’’

‘‘ … Yaŋa tormışka çakrılgan bu halklar bu köngi böyük Sevyet oyuşmasınıŋ irikli agzaları, üzleriniŋ tormışların korır öçin bir tuktamasdan işlerge hem yugalgan vaktnı kovıb citerge tiyişler.’’

‘‘… Başka bötün korıltaylar galimlerniŋ hem ukumışlılarnıŋ gına kızıksınuvları birle devam ite idi. Bötün halk massalarınıŋ bir korıltayga baglanuvı- biz munı tariyhda birinçi tabkır kürebiz. Bu üzigine de Törek-Tatar halklarınıŋ bu korıltayga kuygan meseleleleriniŋ niçaklı turmış canlı bulganlıgın kürsetirge cite.’’

Kafkaz hökümeti isminden korıltaynı kutlagan Hüseynof bu toygını tagında tireneyte töşken idi:

‘‘Padşa hökümeti başka halklarnı Urıs itib bitrirge tırşa idi. Özbekistan, Törkmenistan, Azerbaycan hem Kazakistannıŋ cirleri köçleb alnuvın hem ‘‘Törek’’ süzleriniŋ kanundan tış bir süz itib iglan itlüvin başkaca aŋlarga mömkin tügel.’’

Biz birinçi Törkalogiye korıltayında bu toygını bik küb törli şekilde uçratabız. Alar korıltaynıŋ istinagrafiye hisabına kirgen ülüşinde de citerlik. Hisabka kirmegen, halknıŋ üz tilinde eytilgenleriniŋ tagın niçaklı bulganın ukuvçı üzi uylı ala. Bu urında

artık küb misal kitirirge mömkin bulmaganga, kızıksınuvçılarga kitablarnıŋ, üzlerine müracagat itüvlerin tavsiya itüv birle kanagatlenebiz.

Korıltayga katışkan Gali Rahim bu toygını korıltayından soŋ şul reveşde tercime itdi:

"… Birinçi Törkalogiye korıltayınıŋ tikşirgen meselelериniŋ (bigrekde elifba meselelesiniŋ) gemeli neticeleri niçek gine bulmasın, emma korıltaynıŋ bir ehemmiyetli yagı bulganın hiç kim inkar ite almas: Ul da bulsa, soŋgı zaman tariyhinde birinçi mertebe ularak, dönyanıŋ törli poçmaklarında yeşevçi irili-vaklı Törek halklarınıŋ bir mecliske cıyılıb, köreşib, süyleşib, tanışıb, fikr alşuvların faktı. Törli cirlerden, kayberleri unar miŋ çakırmalık yıraklıklarından kilgen Törek halklarınıŋ vekilleri bir bötün bularak cıyılıb, berük medeni meseleler östinde işleb, çınlabda üzleriniŋ tariyhi, gırki hem medeni birliklerin kördiler, aŋladılar. Bigrekde kiçkine, vak Törek kabileleri isminden kilgen, şul kabileler içinden çıgıb da muŋarçı üz kabilelериniŋ kiçkineligi, zagifligi, medeniyetsizligi, ayrımlıgı sebebli, ihtimal, ruh töşinkiligi his itken ukuvmışlılar, üzlerin şul böyük Törek diŋgezi içinde tolı hukuklı bir agza itib kürgeç, yaŋa can, yaŋa küç alıb kaytıb kitdiler."

Biznіŋ küzbizge taşlangan nerse: Belşevik hökümetiniŋ tilegi birle halknıŋ üz tileginiŋ nerse bulganlıgın hem bu tileklerniŋ berük nıklık birle tartışuvı. Bu, yöz yıllarça kilgen tartış, elbette, korıltay sehnesinde gine uynalıb bitmedi. Ul bu sehnede bir kalbka sogıldı. Anda anıŋ tüb yulları sızıldı. Ul tagın turmışka, ayrım ölkelerdegi hakikatke kaytdı.

Biz kileçekde, kolbızdagı imkange karab, bu tartışnıŋ ayrım tarmakların tikşirirge tırşaçakbız.

(bitmedi.)

Şakir Yusuf

KÖNNIŊ SORAVLARI ALDINDA [YMY, Nr. 2, 1933, s. 21-25]

uzgan sandan devam

Birinçi Törkalogiye korıltayda hezerlenüvniŋ başka Törek ölkelerinde niçek buluvı turında biznіŋ kolbızda citerlik meglumat yuk. Şunıŋ öçin biz bu urında Kazan birlegine çiklenirge mecburbız. Kazanda bu korıltayga hezerlik bik cidi bardı. Korıltayga çakruv alnuv birle bir heyet tüzildi. Bu heyet üziniŋ aldında torgan meseleni kiŋ reveşde tikşirgeçde Baküdegı üzek kemisiyege bir ütinç ciberib, korıltaynıŋ kön terbiye koyılırga kara itilgen meselelerden:1- ‘‘Törek halklarınıŋ başlangıç dini karaşları’’, 2-‘‘Törek halklarınıŋ başlangıç tariyhi’’, - kük, nazarıyaga gına nigezlengen hem bu köngi iş öçin praktik urın tuta almagan meselelerniŋ kön tertibinden alınuvın hem alar urnına: - 1-‘‘Törek tillerіniŋ nehvi tözilişi’’, 2- ‘‘Edebi Törek tilleri hem alardagı edebiyatnıŋ üsüvi’’ , 3-‘‘Sifirler hem fen formüleleri’’ kük, kirekli meselelerniŋ kirtlüvin soradı. Şulayuk Kazandan korıltayda rifirat yasavçı bulıb bilgilengen 5 kişi yanına yaŋadan 5 kişiniŋ kabul itlüvin soradı. (Bu soŋgıları elifba, ıstılah, edebi til, edebiyat hem ölkeni öyrenüv oyuşmaları turında idi).

Kazan heyeti monıŋ birlegine kalmadı. Ul Kazanda hezerlik urınında uzdırılgan cıyılışlarda, korıltaynıŋ kön tertibinde bulgan bötün meselelerde ayrım-ayrım rifiratlar yasatıb. Bu turıda fikr alışuvlar uzdırdı hem andagı tüb nuktaları bilgiledi. Bu hezerlekler öçin vakt bik az bulganga, ul Baküdagı üzek heyetke tiligram birib, korıltaynıŋ kiçikdirlüvin ütindi. Korıltayga katışkan bir vekil Tataristandan kilgen agriflerniŋ işleri turında kıskaça şulay di:

> ‘‘…Korıltayda Tataristan vekilleri aktif köç bulıb katışdılar. Yugarıda sanagan dekladlar hem üsteme dekladlardan başka da törli meselelerni müzakere itken çakda da iŋ küb katnaşuvçılar, törli rizalütsiye kemisiyelerinde iŋ küb katnaşuvçılar, şöbhesiz, Tataristan vekilleri buldı. Munıŋ arkasında Tataristan üziniŋ gilmi yakdan bik nik üskenligin kürsetdi.’’

Bu kıska meglumatnı bu urında birib korıltayga biznіŋ işçilerbiznіŋ nindi zur ehemmiyet birgenlerin kürsetir öçin gine. Korıltay vaktında hem korıltaydan soŋ gilmi meselelerde matbugat sehifelerinde bulgan kızuv fikr alışuvlarnı aŋlav öçin de munı köz aldında tutarga kirek. Çönki ul süzler bulaygına, havadangına alıngan bulmıyça, uzak hem ciddi tikşirüvlerniŋ neticesi idi.

Korıltay bitkeç Kazan heyeti kaytıb, Tataristan hökümeti megarif kamisarlıgınıŋ 8nçi April cıyılışında üziniŋ hisabın birdi. Hökümet korıltay kararların hezerdenük hem

neticeli itib meydanga kuyar öçin, tübendegi kararlarnı kabul itdi. Ul şul könniŋ tilegin açık kürsetkenge küre biz anı munda tolı kiliş kitirib uzabız:[22]

‘‘…. Tataristan satsiyal Sevyetler comhuriyeti halk megarif kamisariyatınıŋ 1926nçı yıl, 8nçi Aprilde bulgan kalligiye cıyılışınıŋ 21nçi numaralı prtakolinden köçirme:

tıŋlandı:

1-Baküde bulgan birinçi Törkalogiye Esizdiniŋ kararların işke aşıruv turında Galimcan İbrahimof dekledi.

Karar birildi:

1- Baküde bulgan birinçi Törkalogiye Esizdiniŋ kararların işke aşıruv yulında yakın arada tübendegi çaralarnı körüvni alda tutarga:

Tariyhni öyrenüv meselesinde:

1- İsdeliklerni (pamtniklerni) hisabka aluv, alarnı tirkev hem tiyilmes urınlar bilgilev.
2- Bulgarda kazuv işlerin işlev.
3- Kileçek yıllarga kazuv planların tüzüv.
4- Kol yazmalarnı hem tariyhi yazmalarnı ciyüv.
5- Tataristannıŋ erhiyalogiye heritasın yasdırıb çıgaruv.
6- Tatar tariyhiniŋ menbagların ciyüv hem neşr itüv.
7- Erhiyalogiye matiriyallericiniŋ kürsetkeç isemlikin neşr itüv.

Til turında

1- Tatar tiliniŋ lehcelerin öyrenüv öçin matiriyaller cıyarga cey köni ikskörsiyeler yasav.
2- F. hekimge Tatar hem başka Törek tillericiniŋ çagışdırmalı sarfın tüzüvni tabşırırga.
3- Tatar tili bilen başka Törek tillericiniŋ çagışdırmalı grammatikası tüzüvni kilesi yılga kaldırırga.

İtnagrafiye turında

[22] A. Rahim – ‘‘Birinçi Törkalogiye Korıltayı’’ Kazan. 1926, bit: 40.

1- Bıyıl bulaçak halk sanın aluv işinde istatistike idaresiniŋ işlerine ölkeni öyrenüv …….. de katnaşıb, Tataristannıŋ kabilevi yakdan tüzilişine ayrıça igtibar iterge.
2- Tataristannıŋ itnagrafiye heritasın tüzerge kirişib, bu işni köreşi comhuriyet hem ölkeler birle bir yuldan alıb barırga.
3- Sanitar istatistikesine hem halklarga has bulgan avrularga savlıknı saklav kamisarlıgınıŋ dikkatin celib iterge.
4- İtnegrafiyeden hucalık hem iktisad babındagı eserlerni neşr itüv.
5- Müziniŋ itnegrafiye büleginiŋ üsdirlüvine dikkat iterge.
6- Pidegogige tihnikomlarına itnegrafiye sabakların kirtüvni işleb çıgaruvnı gilmi pidegogiye kemisiyesine tabşırırga.
7- Yugarı ukuv yortlarında uktuv hem çit illerge kemandirofkalar öçin akça bilgilerge.

Herf meselesinde

1- Halk megarif kamisarlıgı yanında Garab herflerin tüzetüv öçin mütahassıslardan bir kemisiye oyuşdırırga.
2- Şunı yılnıŋ yanında Törek halklarınıŋ vekillerinden bir kiŋeşme cıyarga.
3- Garab harfi bilen yaza torgan yazuv maşinaların barlıkka çıgaruv öçin, halk kamisarları savıtından akça surarga hem başka çaralar kürirge.
4- İstinagrafiye işleb çıgaruvnı tizletirge.
5- Garab herfleriniŋ ıslah praktin basa öçin kabul itib, öçinçi korataldan/göverteldeп da soŋgı kalmıyça, şunı barlıkka çıgarırga tutınırga.

İmla meselesinde

1- Tatar tiliniŋ ıslahın kiskin reveşde kirtib bitirirge.
2- Başka Törek tilleriniŋ ıslahları bilen yakınlaşdıruv.
3- Garab herfleri nigezinde gilmi transkiripsiye tüzüv.
4- Tatar tiliniŋ imla lügatin çıgaruvnı tizletirge.
5- İmla meselesi östinde işlev öçin bir daimi kemisiye tüzirge hem (herf meselesi bilen ikisine bir) kiŋeşme cıyarga.

Atamalar turında

1- Hezer bulgan kemisiyelerniŋ işin köçeytib, alarga tübendegi işlerni yökletirge:

Atamalar tüzüv öçin nevbet koyarga ictimagi-idari işler yanında atamalarnı tüzüvni tizletirge.

2- Atamalar yanında yakınlaşuv nuktaların bilgilev öçin tonyak gruppa comhuriyetlerniŋ gilmi işçilerinden kiŋeşme çakırırga.

Ana tilin uktuv turında

1- Ukırga- yazarga öyrenüv mitodları turında diskisüye açarga.
2- Tatar pidegogiye tihnikomında, ikinçi baskıç mekteblerde, bigrekde künçmiş pidegogiye institünde ana tilin hem edebiyatın, şulay uk başka Törek şivelerin de uktuv hem öyrenüvge dikkat iterge.
3- Munıŋ öçin til gilminden kolifiketsiyeli uktuvçılar hezerlerge.

Ölkeni öyrenüv yulında

1- Ölkeni öyrenüv oyuşmasın maddi yakdan teemiyn itib, işin köçeytirge hem tüben katlav ölkeni öyrenüv közeneklerin alga ciberirge.
2- Bötün medeni- agartuv oyuşmalarına ölkeni öyrenüv harakitin birirge.
3- Ölkeni öyrenüv edebiyatın artdırırga.
4- Ölkeni öyrenüv müzilerin alga ciberirge.
5- Başka comhuriyetlerniŋ ölkeni öyrenüv oyuşmaları birle baglanış yasarga.
6- Ölkeni öyrenüv korıltayın cıyarga.
7- İşni bir plan hem kertetik buyınça alıb barırga.

‘‘Yugarıdagı kürgezligen meseleler buyınça işlevçi işçilerni hezerlev öçin, künçmiş pidegogiye institütinde işniŋ kuyılışına ciddi igtibar koyuvnı kirek dib hisablarga.’’

Mine bu Kazannıŋ birinçi korıltaydan kütken neticesi hem anıŋ aŋlagan megnesi idi. Bular iŋ tüb meseleler hem könniŋ tecriybesinden togan kararlar hem iki yıldan soŋ buluvı kötilgen Semarkand korıltayna kadar işlene ala torgan işler idi. Ul iş halknıŋ-üziniŋ doşmanı kolında izilgen, şunıŋ arkasında başka milletlerniŋ üsüv yulı birle bara almagan hem köndelik turmış kartışında üziniŋ megneviy barlıgın- yaratuv köçin bir oyuşma heline kitirirge ölgere almagan bir halknıŋ-uzgan tariyhine, köçsizgine bulsada, bir tüzetüv yasav öçin kirek idi. Ul iş kişilik hem medeniyet dönyasındagı bir barlıknıŋ-lekin tamgası yugalgan bir barlıknıŋ – kalgan ülüşin saklav hem yugalmaganın nıgıtır öçin kirek bulgan işniŋ, şul könniŋ tilegine hem imkanına karab ülçengen bir köreşi idi. Ul bir milletniŋ medeniyetin barlar öçin hem şul medeniyetni üsdirüv öçin kirek idi. Ul

bir millet agzasınıŋ minimumga töşirilgen tilegi hem şul millet, ye şul halk ismin taşıgan bir comhuriyetniŋ barlıgınıŋ ‘‘buşlıgın’’ saklar öçingine bulsada, işlenüvi tiyiş bulgan bir iş idi.

Biz başda eytib kitken, Meskevniŋ Bakü korıltayın yasatuvda küz aldında tutkan seyesetiniŋ nerse bulganın, meseleniŋ kitişinden kürebiz. Bu korıltaynıŋ Meskev ‘‘tilemegen’’ mündericeni aluvı, belki, oyuşdıruv yaŋlışlıgı birlegine bulgandır. Korıltay taralıb, vekiller üzleriniŋ illerine kaytıb hisab birirge ölgermediler – mesele açık tös aldı. Törek kabilelericiniŋ elifbaların alışdıruv urınlardagı idarelerniŋ tüb burıçı evrildi. Ul ayrım ölkelerde şul çaklı avır bir töske kirdi, başka meselelerniŋ barlıgı bötünley unıtıldı. Korıltaynıŋ elifba turındagı tüb kararı şulay idi:

‘’S’ezd scitaet vvedenie novogo alfavita i metod ego provedenija v otdelnich tjurkotatarskich respublikach i oblastjach delom kazdoj respubliki i kazdogo naroda”[23]

Bu karar Rusiye içinde hem çit illerde yasalgan perapegende de ayrıça kürsetilib ölgergen ‘‘birinçi’’ korıltaynıŋ tışkı köreşin buzmas öçin de kirek idi.

Yuksa, urınlardan kilgen vekillerniŋ bu turıdagı bir mecburi kararga, hiçbir tartışsız-nisizgine boysunuv ihtimalleri yuk idi. Bu turıda, bigrekde, Kazan vekilleri kolında “tiyişli diriktif” bar idi. Alar bu turıda:- “Biz bu meselede Tataristan comhuriyeti hökümetiniŋ diktiri bilen nıgıtılgan resmi fikri bilen hem bötün Törek-Tatar halkınıŋ %99.9 bilen de birge bir safda barabız!’’ digen kanagatde idi.

Şakir Yusuf

bitmedi.

[23] ‘’Ayrım Törek-Tatar comhuriyet hem ölkelerinde yaŋa elifbanı itüv hem anıŋ yulların bilgilevni korıltay her bir comhuriyet hem her bir halknıŋ üz işi dib hisablıy.’’

KÖNNiŋ SORAVLARI ALDINDA [YMY, Nr. 3, 1933, s. 25-30]

uzgan sandan devam

Munı aŋlar öçin, Tataristan comhuriyetiniŋ ul könlerdegi ruhıya bir kiçkine gine analiz yasab üterge kirek. Tataristan comhuriyetiniŋ "korıluv" vaktı bik avır açlık yıllarına turı kildi. Anıŋ teesiyri, açlık kurkınçı bitkeçde, bik ozak untılmadı. Halknıŋ sargaygan yözine bir az kan eserge kirgençe, anıŋ söyekkegine kalgan ayagı yaŋadan yöriy başlagança hem anıŋ tirisi yabışıb bitken barmakları yaŋadan silkine başlagança, aŋa Oktabır "uŋışların"kürsetüv mömkin bulmadı. Bu "uŋışnı" kürsetüv-ozgan könlerde halknıŋ ruhın izgen bir toygınıŋ bitkenligine halknı ışandıruv birlegine mömkin bulaçak idi. Süzde gine bulsada, aŋa iş; östdegine bulsada, aŋa urın birlirge tiyiş idi. Bu tiyişlilik anıŋ kübden uylab yürgen, lekin barlıkka çıgarırga imkan tabmagan bik küb meselelerin kön tertibine kuydırdı. Ul, bik biyik kirteler, bik tiren çukırlar arkılı bulsada, alga atlarga hem üziniŋ sagışına taba umtılırga totındı. Tatar tilin gemelge koyuv, idare aparatın "halkka yaknaytuv", mekteblerni maddi hem megneviy yakdan nik nigezge koyuv, tüben urta hem yugarga mekteblerni Tatarlaşdıruv, uktuvçılar kadarın çitişdirüvni planlı yul birle alıb baruv, fen işçileri hezerlev, halknıŋ medeni barlıgın ciyüv, halknıŋ urtak medeniyetinden yıraklaşkan hem yıraklaşa başlagan ülişin tagın şul tüb üzekke kiri kaytaruv- bular bar da törli-törli varyantlarda, şul könleriniŋ matbugat bitlerinden töşmegen meseleler idi. Şul ruhnıŋ basımı astında, Urısnıŋ yöz yıllar buyınça tırşıb-tırmaşıb çukındırgan hem şunıŋ arkasında Tatarlarnıŋ medeni tormışından ayırıb algan kireşinlerni yaŋadan halk içinde, anıŋ medeni tormışına kiri alıb kaytırga Meskev üziniŋ rizalıgın birdi. Alar Urıs misiyanırları birgen Urıs elifbasın taşlab, yaŋadan Tatar elifbasın aldılar. Alarnıŋ mekteblerine Tatar uktuvçıları ciberildi. Tariyhniŋ bu devrin yazuvçılarbız biziŋ bu könlerde her törli yugarı mekteblerde uktuvçılarnıŋ hem şuluk yugarı ukuv yortlarında uktuvçı bulırga hezerlenüvçileriŋ sanlarına ayrıça tuktarga mecbur bulaçak. Şul bir niçe yıl içinde, imkan buluv birle iş meydanına atılgan yeşleriŋ içki toygılarına da ayrıça tuktab üterge kirek bulaçak. Tatar sehnesi, akadimik tiyatırı. Mözik mektebi, cırçılar hem birinçi Tatar opiraları- bular bar da şul könleriniŋ umtuluvlarından kalgan izler idi.

Biz bu vaktdagı ayrım köreşlerge, törli karaşdan çıgıb, bir baha kuya alaçakbız. Tik halknıŋ küterlüvi hem şul küterlüvniŋ nigezi bulgan içki köçniŋ bötün tışkı sebeblerden östin hem hiçbir köreşniŋ manapüline birilmiy torgan bir köç bulganın tanırga mecbur bulaçakbız. Ul turmışdan halkınkı, anıŋ üzinki. Tışkı şartlar anıŋ avırlık ye ciŋillik birle işke köçüvine gine yugıntı yasıy alalar. Mine bu köç karşında Belşevik fırkası da çignirge mecbur buldı. Ul şuŋar

küre ul vaktlarda kammunist darülfünuni rikstirü bulgan kişiden ‘‘rivalutsiye’’ni ‘‘riforma’’ga alışdırtdı hem “Törek halkları arasında edebi-medeni fidiratsiya nigezleri’’ turında bir plan yasatdı; ul Törek halklarınıŋ bir tilde süyleşüvlerin tasdik itdi; ‘‘Ayrım kiçkine cirli edebi şivelerni müstakil bir til itib karav hata’’ bulganın; ‘‘siparatizm arkasında bu tillerniŋ çikleri bik tar, meydanları bik kısık bulıb, köçli bir edebiyat, köçli bir gilm tudıruv mömkin bulmayaçagın’’; ‘‘Anatolı, Kazakistan, Özbekistan, Kırım, Azerbaycan, Tataristan hem başka topraklarda togan Törki edebi tillerniŋ hemmesine de urtak bulgan hasiyetler barlıgın; ‘‘Bu halniŋ tormışda köbden sızluvın’’; ‘‘Alarnıŋ üsken, küterilgen sayın bir birsine yakınlaşa baruvların’’ hem “bu nigezlerniŋ kileçek korıltaylar da tagıda tirenirek, nıgrak işlenüvine ışanuv’’ ni açık itib eytdirdi. Fırka şunı sakladı, himaye itdi.

Bu kaya iltirge tiyiş idi?

Meskev munı bik yahşı bile idi. Ul muŋa karşı turuvnıŋ yullarında bik yahşı bile idi. Korıltay aldından yasalgan ‘‘oyuşdıruv hataların’’ tüzetüv başlandı. Tartış safı cimerildi:

> “Soŋgı bir ay gömr bik küb yaŋa tib latinçi batırlar artdırdı. Törkalogiya korıltayı aldından kolga tayak tutıb, uramda tekbir eytib, Garab herfi öçin cihadka ezir torgan kayber bendeler ‘‘ biz iski latinçiler’’ dib, kükrek sugıb süyliy başladılar. Baküde yaŋa elifba turındagı kararga kol kütergen öçin bir vekil birle bugazga bugaz kilib talaşkan bir ibdeş hezergi könde latinçiliknıŋ algı safında bara.’’

Mine bu yaŋa ‘‘nikrütler’’den her cirde latinçiler cemgiyeti tüzildi. Meskev akça birdi. Neşriyat tovdı. Garabçilerge karşı şehsi sugış açıldı. Belşevik fırkasınıŋ ölke kemititi Garabçılarge birgen ‘‘diriktifni’’ kiri aldı. Ul latinçilerni himayege kirişdi. Fırka başlıgı Razumof: ‘‘Yaŋa elifba karşı buluv- partiyaga karşı buluv; yaŋa elifbaga şiklenib karav- biznıŋ partiyeniŋ seyesetine şiklenib karav!’’- dib ilan itdi hem munıŋ birle, Törek-Tatar ölkelerindegi ziyalılarnıŋ %99.9ınıŋ yakındagı yazmışı hel kılındı. Tik bu ziyalılar üzleriniŋ ‘‘resmi’’ yaklavçıların yugaltsalar da meydannı sugışsız gına birirge tilemediler. ‘‘7’’, ‘‘15’’, ‘‘39’’, ‘‘82’’ h. b. sanlarnıŋ hereketleri ene şul tartışnıŋ bilgili bir devirleringine kürsete idi. Bu tartış, üziniŋ kölki hem kızganç yakları birle, Belşevik matbugatın karab yazuvçılarnıŋ barsına da bik açık bilgili.

Lekin bu tartış, Tatar latinçileri birle Tatar garabçıları arasındagına hem elifba östindegine bargan bir tartış bulmaganga, ul moŋa katışkan ziyalılarnıŋ % % ına karamasdan, başka bir yul birle hel itildi. 1928nçi yılnıŋ 18-24nçi dikebirinde Kazanda ‘‘yaŋa elifbanıŋ üzek kemititiniŋ tolı cıyılışı’’ uzdırıldı. 15 comhuriyet hem 25 Törek kabilesiniŋ latinçilerin

birleşdirgen bu cıyılışnıŋ bu yulı Kazanda cıyluvınıŋ sebebin kemitit başlıgı bulgan, Azerbaycan hökümetiniŋ reisi Agamali uglı şulay aŋlatdı:

‘‘Biz yaŋa Törek elifbası üzek kemititiniŋ öçinçi tolı cıyılışın Kazanda tikkegine işlemedik. Yaŋa elifba idiyalüvgiye hem praktik yakdan tik zur karşılıkka bu şeherde uçradı. Tataristan helinde bu aŋlaşıylar da ala. Bu comhuriyet de ukıy-yaza bilüvçilerniŋ sanı başka bötün comhuriyetlerden östin tura. Üsüb bara torgan milli edebiyat hem milli toygılar, Kazanda padşalıkka karşı tudruvda, sizilirlik reveşde bir birsine beylengenler idi. Şuŋar küre anda yaŋa elifbaga karşı hereket tovdı. Yaŋa elifba anı bötün iski költüründen iski edebiyatından hem anıŋ bötün milli kuvvetinden ayraçak idi. Kazan ütken zamanda tire-yagına tik zur teesiyr yasagan bir şeher. Ul milli kültürniŋgına tügel, zur inirnatsiyanal kültüreniŋ de cite kiçkisi bulırga tiyiş.’’- Soŋgı utırışnı yabkanda: - ‘‘Garabçılarnın iŋ nik kalgesi bulgan Kazannı aldık!’’ didi.

Tavış uyunı birle biznіŋ tariyhbiznіŋ kara bir könin iske töşirgen bu süzler Kazan tormışında yaŋa bir borılış başlanganın kürseteler idi. Kazan alındı. Tik anı aluvçılar ‘‘latinçiler’’ bulmıyça, Meskev idi. Kazannı hem anıŋ birle birge fırkanı tazartuv başlandı. Halknıŋ yazmışın saklarga tiyiş kişilerniŋ uçsız-kırısız tevbe tesbihleri tizildi. Tariyh uzgan könlerde körinmegen hem buluvı da uylanmagan bir tübenlikke şahid buldı.

İrgin yugaltkandan birli turmışın ügilikde kiçirgen, üziniŋ barlıgın tilegençe tertibeli almagan bir halk, Oktabır ‘‘özgerişinden’’ üz ülüşine töşken irkenlik birle faydalanırga tiledi. Ul kayber fikirlerin açık eytdi. Kileçeginiŋ kayber yulların sizdi. Ul bularnı- ‘‘şunı işlerge hakim bar!’’ dib, ışanıb hem vakt-vakt şunı işliy aluvına gururlanıb işledi, markizmniŋ koşuvı hem lininizmniŋ yulı birle işlengen bu işke kim karşı kile alaçak idi?

Tilni gemelge koyuv- kanun esası da yazılgan; ukuv-uktuv, milli kederler, fen işçileri- nindi Belşevikniŋ 40nçı dikriti birle işlerge koşılgan; idare de işçiler- fırkanın tüb yulı buyınça mecburi: kültür işi? – Tışdan milli, içinden intratsiyanal. İşçiler de şul yuldan baralar. Memleketniŋ kanunın işke aşırgan öçin kim geyblene ala? Kirisinçe, munıŋ öçin her bir işçige rehmet eytilirge tiyiş idi. Ni öçin bu anda bötünley kirisinçe buldı? Biz munıŋ cevabın meseleniŋ nigezin karagaçkına aŋlıy alaçakbız. Meskev biznіŋ illerbizge kirgen birinçi köninden başlab, biznіŋ halkbız birle sugış halinde tura. Şuŋar küre ul, üz irgi birle, hiçbir vakt biznіŋ faydabızga işlemeyeçek. Ul bu yulı da biznіŋ küre turıb bir zur millet bulıb oyuşa baruvbızga seyirçi gine bulıb tura almıy. Ul üziniŋ kol astındagı

Törek halklarınıŋ medeni birlikde oyuşuvların hem bir kön kötmegende oyuşkan halde üziniŋ karşına kilib çıguvın küte alamnı?

Mine bu soravga ‘‘Sultangaliyefçilik’’ cevab birdi. Bu hareket artında turuvçılarnıŋ çınlabda bir seyesiy pragramı hem şul pragram zurlıgında bir oyuşması bulmagandır dib eytirge mömkin tügel. Anı inkar itüv halknıŋ irgin, halknıŋ kileçegin inkar itüv bulır idi. Tik Meskevni korkıtkan nerse, bu hereketniŋ belki anıŋ başlıklarına açık aŋlaşılıb bitmegen bir seyesiy pragramı tügel idi. Şuŋar küre bu hereketni yugaltuv işinde zararlanuvçılarda ‘‘seyasiler’’ bulmadı. Bu hereket ikinçi bir front öçin bir sıltavgına idi. Meskev şul sıltav birle biznıŋ ziyalılarga karşı bir avır cerahat yasarga tiledi hem bu işinde tilegine irşede aldı. Bötün Törek ölkelerinde miŋlerçe ukuvmışlılar urınlarından, işlerinden hem tillerinden kovıldılar. Bu ziyalılar birle birge ‘‘sultangaliyefçilik.’ niŋ hakiki pragramı bulgan, tik Meskev rizalıgı birle çıgarılgan, ‘‘birinçi’’ Törkalogiye korıltayı kararları da sovık Selüfkige hem yırak Seberge buzurman dingizine sörildiler. Kazan bu tösde facigalı netice birle ikinçi tabkır Meskev kolına töşdi. Bularnıŋ ikisinde de anıŋ yardemçileri biznıŋ üz arabızdan çıkkan doşmanlarbızdan idi.

Törek milletiniŋ yazmışı meseleleri östindegi köndelik işniŋ birinçi tecriybesi facigalı netice birle bitdi. Tik turmış üz yulı birle bara. Anıŋ bizge koygan soravı, tariybiznıŋ hiçbir köreşin sebeb itib, cevabsız kala almıy. Turmış avır. Kirekli hezerlik- maddi hem magneviy- citerlik tügel. Oyuşkan hem devlet aparatı üz kolında bulgan bir milletniŋ bir yıllık işi birden un belki yöz yıllar vakt sorıy. Ul küb vakt biz tilegen yuldan çitke çıgarırga mecbur bula. Bu eylengeç yullar hem yaratuv işi östindegi tınçsızlık- birilgen köç hem vaktnıŋ da kireginçe fayda kitirüvine karşı çıga. Şuŋar küre neticeler de küŋel umtılgan köreşlerni birmiyler.

Tik … tik turmış bizden iş sorıy. Biz bötün avırlıklarga karamasdan anıŋ soravlarına cevab izlerge mecburbız. Bu cevabnı da biz havadan tügel üz turmışbızdan, üz tariybizden hem üz tecriybebizden izlerge tiyişbiz. Biznıŋturmışbıznı üzliksiz bargan bir işkine nik itib korıb cibere algan kük, biznıŋ yulbıznı da üzliksiz bargan bir fikr üsişigine yasıy alaçak.

Şakir Yusuf

Finlandiyede.

AHMAKLIKMI ELLE CİNAYETMİ? [YMY, Nr. 4, 1934, s. 25-29]

‘‘Yaŋa Milli Yol’’nıŋ 2(73) hem 3(74) sanlarında, yugarıdagı isem astında yazılgan yazuvlarını her kim ukugandır. Eger bu mesele Abdürreşid Kazı hem anıŋ dostlarınıŋ üz şahıslarına gına baglı bulgan bir mesele bulsa idi: eger monıŋ biznіŋ tormuşbıznı sargan avır körinişler birle alakası bulmasa idi.- Biz süzsiz gine uzıb kiter idik. Lekin bu mesele biznіŋ tormuşbızdagı bir yaranı açkanga küre, bu turıda tuktarga mecburbız. Bu bir şahsı işkine tügil, monda bir milletniŋ vicdanı östinde uynav bar. ‘Hakiki Törek’, ‘Sugni Törek’ ve ‘Törek Muhabbi’ süzleri hem bir milletniŋ içki barlıgın kürsete turgan ‘ırk, nesil, terbiye ve ahlak’ süzlerine birilgen manalar hem bular östindegi oyın- bugön hiçbir kişiniŋ irigine gine birle almıy. Bular östinde vicdansız reveşde uynav hakkı doşmanbız kolundagına. Şunıŋ öçin bugön, nindi gine niyet birle bulmasın, bu süzler birle uynavçılarga biz doşmanbız safında turuvçılar dib kararga tiyişbiz.

Abdürreşid Kazınıŋ bu işi anıŋ tariyhbızdagı urınıŋ bılçıratkan idi. Uzgan yıllardagı ‘Belşevik hacı’ birle bulgan urtaklıgın işitib de abdıragan idik. Bugön biz anı tagın şundıyuk bir iş östinde uçratabız. Dimek, monda kitken sayın Terakki itken hem anı bizden könden kön uzaklaşdırgan bir gaye bar. Biz bu kartnıŋ biznіŋ milli safbızdan çitke kitüvinden bir nersede yugaltmıybız. Bu urında anı bir kat tilge aluvbızda tormışbızda anıŋ şikillilerniŋ bulay ‘gaye’ üzlertüvleriniŋ sebeblerin bilib kiterge tilevbiz öçingine. Çönki biz bugön ayrım ayrım şahıslar halinde tügil, bir oyuşma, bir millet helinde köreş safında turabız. Şuŋar küre mondıy körinişlerniŋ kabatlanuvı öçin bu safnıŋ bötün tagın birle tanışıb barırga mecburbız.

Raşid Kazı ‘Vakt’da yazılgan mekalesinde üziniŋ ‘Tatar’ (Şimal Töreki) bulmaganın süyleb,

Biz ırkan, nesilen, terbiye ve ahlakan İdel Tatarlarından başkayız- di hem üziniŋ kim bulganın tagında açgırak kürsetir öçin,

Ben bir Törekim, neslen Özbek, moldan Sibirya Töreklerindenim. – di. Bu süzler birlegine de fikrin anlatıb bitire aluvına şöbhelenib,

Sugni Törek degil, hakiki Törekim.-di. Bu gına da az bulır dib küresin, cumma namazı kabul bulmasa üylesi kabul bulsun digen kük,

Biz Türk muhabbiyiz. Bu cihetle bizi İdil Tatarlarına kıyas caiz degildir- di.

Raşid Kazınıŋ bu süzlerden maksadı: Tatarlarnıŋ ‘ırkan, nesilen, terbiye ve ahlakan’ Törek bulmavın: Tatarlarnıŋ ‘hakiki’ tügil, ‘‘sugni’’ Törek buluvın hem şunıŋ birle birge

Töreklerge ‘muhabbeti’ bulmagan bir Törek buluvın kürsete. Lekin Raşid Kazı üzi hem şulay yuk bu Tatarlar moŋa kadar kim idi? Monın öçin Raşid Kazınıŋ seyahatnamesine möracagat ittik.[24]

1. Raşid Kazı seyahatke çıkkaç, Ufa birle Çilebi arasında bir Fransuz yulçıga oçrıy. Fransuznıŋ: - Siz Tatarmısınız? dib soravına Raşid Kazı hiçbir tereddüdsüz:- Evet! dib cevab bire (48). İkinçi bir yulçıga oçrab, anıŋ: – Siz kimsiŋiz? Hangi millettensiŋiz? digen sugaline de şundayuk kazuluk birle: Tatarım- di. (63). Yulda turı kilgen bir Yakut birle tanışkanda da:- Rica iderim sizin ile tanışalım. Benim namım Abdürreşid, kendimde Tatarım di (70).
2. Raşid Kazı Saltanif devrinde Mahkeme-yi Şeriye’de Kazı idi. Müfti kitken vaktlarda bötün idare anıŋ kolunda bula idi (45). Kazılıktan çıkıb, Ufadan kitkenine 14 yıl buldı. Şul vakt içinde Ufa şeheri tanımaslık derecede üzgergen. Mescid hem mektebler şeher merkezinde is kiterlik bir helge kilgenler. Medreselerniŋ her birinde 3-4 yöz şakirt bar. (41). Kariyelerde de pek çok mekteb ve medreseler vardır. İki öç yöz talebe terbiyesini iltizam itmiş kariyeler pekçokdır (42). Şunıŋ arkasında Tatarlarda ukı-yaza bilgenlerniŋ sanı %50-60 bula (50). Çilebide de her nerse tertibli. Kötübhaneler çiber. Tatarlar hatta Urıslargada üz kötübhanelerinde ukırga imkan birirgenler (51). Bu köriniş merkezler öçingine tügil. Sibiryanıŋ kiçkine avıllarına kadar şulay. Urıs avıllarında mektebler bulmaganda da Tatar avırlarında bar. Şuŋar küre körşi avıl Urısları balaların Tatar mekteblerine bire başlanganlar -Lekin monı Urıs hökümeti men itken (79). Lekin monıŋ ‘asıl şayan-ı takdir ve takdis olan ciheti de bu mekteb ve medreseleriŋ idari cihetleridir. Bunlar yalŋız ashab-ı hamidin himmetiyle idare olunur. Üç beş adam bu kadar biyük masrafları ihtiyar idir’’(42).
3. ‘‘Ufa beldesi bu kön adeta bir İslam beldesi dimege kesb istihkak itmişdir’’ (42). Umum Rusiye möslümanlarınıŋ mercigi ulan mahkeme-i şeriye hakkında virilecek maglumat un biş milion ahali islamiyeniŋ hayat maneviyesine gaid maglumat dimektir (43). Her ne kadar uzmanda mahkeme-yi mezkureye virilmiş hukuk pek az isede, vehm-i hal vehm-i islam içün bir merci olmış ve kit kide kendi kendine bir kuvve-i camiga usule gelerek adeta bir merkez şeklini almışdır (43). Kendi kendime mülahaza ederken adeta burası bizim Rusya müsülmanlarınıŋ istikbaline yegane mercileri ve istinadgahları diyeceğim ideceğim geldi(43). Müslümanlarıŋ kuvve-yi maneviyeleri de harikulade

[24] Abdürreşid İbrahim, …… 1328. Ayrı cömleler ahrındagı …… içindegi sanlar şul kitabnıŋ bitlerin kürseteler.

olarak bu sayede devam etmişdir. …….. umum rusya müslümanları için bir merkez tasavvur olunursa yine burasıdır (44).

4. Ticarette müslümanlarıŋ mevkileri gayet biyük oldugu kibi istikballeri de parlakdır (47). Umum rusiye müslümanlarınıŋ istikballeri içün tutacakları meydan müsabaka şul iktisad meydanı olub ticaretleri de bu yüzden olacaktır (60).
5. Sibiryaga dahi Rusiyeden kelmişlerde az degildir. Fakat bunlar hiç yerli Tatarlar ile kız alub kız vermişler ve aralarında bir ahut tama hasıl olmış. Bu süratle maddi ve magneviy menfaat körilmiş (77). Dahili rusyadan kilenler ise faal ve cevval adamlardır. Kızılcara kildim, ahbadan birçok zevad ….. istasyonda müntazar idiler. Burası adeta kendi vatanım gibi, ulema ve ahali kefesi ahvatımızdan (57). Harbinin pevistan kısmı ise, adeta bir Tataristandır. Şu cihatla harbin de bulunan bir adran ile ne kadar iftihar edersek yiri vardır (145).
6. 1582nçi yıldan soŋ, Dahili rusiyeden Ural ve Orenburg velayetlerinden dahi birçok ehl-i islam sürgüne gönderilmiş ve birçok ulema da hüsn-i ihtiyar ile gelmişler (58). "Ve Sibiryanıŋ asıl yerli Tatarları bu süratle İslam ve Türk olarak yaşamakdadırlar."
7. Raşid Kazı Kazandan Ufaga parahud birle bara. Ramazan ayı bulganga parahuddagı Urıs hözmetçilerden biri Raşid kazı yanına kirib – Seher öçin nerse tilisin? dib sorıy. Raşid Kazı abdırab kitib, siz seher vaktnda yuklamısız meni? -dib sorı. Urıs da: -"Tabigi uyuyaçakgız. Fakat siz emir idersegiz kalka, her ne icab iderse hazırlar ve sizi de vaktnda kaldırırız. Vazifemizdir." -di. Tabigi Raşid Kazı moŋa abdırıgına , bu nerseniŋ Tatarlarda bulgan kuvve-yi maneviye arkasında şul helge kilüvin açık anlab bitire almıy. Yuksa bir Urısnıŋ Raşid Kazının imanın yaŋartu birle işi bulmas idi.

Bir ayagı birle kabir yakasına baskan bir kartnıŋ halk zararına hem doşman safında işlevine eli de ışanasbız kilmiy. Üziniŋ ''kahraman'' dib atagan dostları hem "kendisine madem el hayat iŋ biyük maglunet nakdiyelerde bulınmış zevatdan gani bay (177)" ve başkalarnıŋ ruhların rencite turgan; yeşegen, üsken hem şul halknıŋ yul körsetüvçisi rolın uynagan bu kişiniŋ şul uk halknı bılçıratuvın, anın östinden yalgan danus yasab, üziniŋ 15 milionluk bir halknıŋ merkezi dib takdim itken kültür uçagı turında

-Benim fikirimçe İdil-Ural Törekler ile Türkiye Törekleri bininde telafi-yi kabil olmayan cihetler vardır. Belke manevi bir kuvvet bu iki milleti tefrik itmişdir. Telafi gayrı kabildir diyecegim geliyor diyüvi nerse? Raşid Kazı,

-Bunıŋ esbabını mülahazaitdinizmi? Tabiidir ki hiçbir şey sebebsiz olamaz (37). Çönke, zamanenin aslen ve kat'a dahli yukdır. (……..) hadisni bilmezmisiŋiz? (37)

Körinişniŋ bir çigi kitik kalmasın öçin şunı da koşarga kirek:

Eçki Rusiyeden Seberge köçib baruvçı Urıslarnıŋ bulınıb (nevbet birle) ciberile torgan cirleri çilebi birle Kızılcar idi. Alar monda nevbet kütib/kötib atnalar buyınça yatalar. Bu köçiçilerniŋ Törek ölkeleri öçin nindi zur kurkınç buluvı bilgili. Babalarbıznıŋ irikinlikde yeşegen cirleri arkınlab arkınlab bular birle tutırla bara. Belşevik hökümeti padşa zamanından kalgan bu seyesetni tagında nıgrak itib işke aşıruvında devam ite. Raşid Kazınıŋ seyahati vaktında bular citerlik küb bulalar. Raşid Kazı alar birle de süyleşe. Urıslar kilüvlerinden memnun tügiller. Öylerin sagınalar. Kaybirleri cıylabda ala. Raşid Kazı alarnı cuvata:

Bizim tabulsak çok güzeldir. Binde oralıyım. Görseniz rahat idirsiŋiz. – di.(52)

Eger Poyzad kuzgalıb kitmegen bulsa idi, Raşid Kazı tagında kübrek faydalı nasihatlerini birgen bulır idi.

Birinçi yıl elek Rusiyede biznıŋ mescid mekteblerbiz yabılganda da Raşid Kazı bigük aŋlaşılmagan bir tilde üziniŋ felsefesin bizge işitdirgen idi. Bu “ cihetler benim meslegim haricinde oldıgından, şimdilik kefl-i san iderim.”

Ali Biktimir

OSMAN BEK ÜLDİ [YMY, Nr. 5, 1934, s. 8-12]

Yazmışnıŋ timer kolı anı biznіŋ arabızdan tartıb aldı. Anıŋ birle birge bir hezirlikli yeş köç; ozun yıllarnıŋ tecriybe iyesi bir cemagatçi; bütün Törek milletiniŋ barlıgı hem kileçegi üçün birük ruh, birük iman birle tartışuvçı; yulnıŋ bötün ……. mecburiyetin üz östine algan bir milletçi hem tariyhi yazmışbıznıŋ halkbız-milletbiz ölkebiz-ilbiz östünde uynatkan kamçısınıŋ kanlı üzlerinden kilib çıkkan bir istiklalçibizni yugaltdık.

Osman Bek biznіŋ uyanuv devirbiz tudırgan üz turmışbızda ösken, ütmişbizdegi milli barlık hem milli kültürbizni üzleşdirgen hem şular östine tormış tartışı üçün kirek bulgan kural birle kurallangan yeş Törkim cemagat işçilerbiznіŋ berse idi. Necip, Şeyhullah, Sultan Bek, h.b.- bular biznіŋ yeşev turır üçün alıb bargan tartışbızda yaŋa devirni açıb ciberirge hezirlengen hem anı meŋgilik gayebizge – yaŋa yullar birle alıb baraçak kişiler idi.

Mekteb alar üçün kural bire torgan hem şunı kullanuvnı öyrete torgan, bir cir bulsa, halk bu bilimni işke köçire torgan bir meydan idi. Şuŋa küre de biz yaŋa kurılgan matbugatbız; açılıb kile torgan oyuşma turmışbız, yaŋa nigezlerde yaŋa toygı birle usa başlagan edebiyatbız; yaŋa yeşler hezirli başlagan mekteblerbizde- tormışbıznıŋ bötün tarmaklarında alarnı köre idik.

Soŋgı inkilab könleri kildi. Milli oyuşmalarbıznıŋ yazmışı alar kolına birildi. İŋ canlı, iŋ möhim bölümlerde hem milli barlıgıbıznıŋ nigezlerin nıgıtuvda iŋ mesuliyetli urınlarda biz alarnı köre idik. Yuk, alar bir nik oyuşmanıŋ ayrı mimürlerigine tügil alar ul oyuşmanıŋ ozın kuruvçı, ozın yasavçı anıŋ ozın yukdan bar itüvçi köçler idi. Alarnıŋ uyları yörekni yandırgaçkına süzge eylene alarnıŋ süzleri yörek kanı birle sogarılgaçkına işke evrile idi.

1917'nçi yıl inkılabınıŋ alarda nindi zur bir ışanç birgen buluvın, üz östlerine algan burıçların ütevde nindi toygılar birle işke totıngan buluvların biz bik açık kürdik. Şeyhullahlarnıŋ yazmışları hem şularga koşılgan bu soŋgı yugaltuv- halknıŋ alarga hem alarnıŋ da hakka bulgan baglanışlarınıŋ nindi magni anlatkanın tagın bir tabkır açıb kürsetdi. Tormış kirtesin sikrer üçün nindi birle küŋil yalkını bir yanuv kiregin bilirge östdengine bulsada, bir uylab karav citecek.

Osman Bek de mine şundı yeşlerniŋ berse idi. Ul biznіŋ milli tormışbız üçün yulbaşçılar birgen bir gailede tuvdı. Halk hem il östinde yazmış terakiyesi bolutlarınıŋ açıluyın-taraluyın köre almagan yuldaşları uzgan bütün yullarnı ul da uzdı. Anıŋ yulı halkbıznıŋ bir oluşunda, ölkebiznіŋ bir poçmagından gına tügil, kiŋ ilbiznіŋ bütün cirinden hem bötün milletbizŋi östünden kiçdi. Tariyhbiznіŋ yakın ütmişindegi fikir tartışı gına tügil, kanlı sugış sakları da alarsız kalmadı. Dönya sugışının aldında, Törik milletiniŋ yöregine ülim hancerin çençir üçün

kurılgan Balkan sugışnıŋ köz aldgızga kitirgiz. Ul könlerniŋ küŋillerni kablagan avır karangı bolutların hatırlagız. İlbiznıŋ birdenbir irikli oluşına yugaluvına karşı kuya alaçak soŋ mal-yörek kanı idi. Doşmanga karşı küŋilli olarak sugış safına kitken yeşlerbiznıŋ başında da biz Osman Bekni kürebiz.

1917'nçi yılnıŋ inkılab dulkunı anı tagın üz içine aldı. Bik zur ömidler birle başlangan hem tariyhçilerbiznıŋ bik zur bir cedit birle tikşirüvleri mecburi bulgan bu könlerniŋ facigaları bik küb köçlerni sındırdı. Bik küb köçler safdan çıgarıldı, yuk itildi, bu davıldan kutılgan tınıç yar citine citib de hakbız östüne kilgen terakidiyesi kürmeske, kürgenlerin unutırga tilegenler bir tabkırt agın bu tugrıda uylarga hem tariyhbiznıŋ alar östüne yöklegen burıçları hakkında hisab birirge mecbur bulaçaklar. Safdan kaçmagan, halkbıznıŋ mukaddes kileçegine imanların yugaltmagan hem tariyhniŋ bu buvın östine yöklegen burıçnı ütevden tartınmagan batırlar arasında Osman Bek de bar idi. Ul safda iŋ soŋ çikke çaklı turırdı. Artık turunıŋ faidesiz buluyın kürgeçgine çigindi, tik bu çiginde ikinçi bir cirdegi köreşçiler safına barıb kuşlu üçüngine idi. Biz anı İdil buyında hem Türkistannıŋ bütin merkezlerinde uyuşdıruvçı hem yaratuvçı bir işçi itib kürebiz tik köreş safınıŋ bütün tarmaklarındagı işniŋ planı açık reveşde işlenib bitib, bir nik merkezge baglanıb ülgermegenge küre biznıŋ sınıflarbızda bir bir artlı taralırga, doşmannıŋ bizge karşı ozun yılların tecriybesi birle kullangan seyeseti arkasında cimerlerge mecbur buldılar. Soŋ kurallı safbız bulgan hem tabigat kalelerine ayanıb doşmanga karşı turu tilegi birle oyuşdırılgan ''basmaçı'' hereketi de toktarga mecbur buldı. Anıŋ birle birge munda da yulbaşçı hem köreşçi bulıb işlegen Osman Bek de çignirge mecbur buldı. Bötün ölkelerbizni yörüb çıkkandan soŋ, Afgan, İran yulı birle Türkiyeniŋ de bir zur oluşun ceyev yörüb çıkdı.

Ul eli armagan idi. Ul eli de çiginmiy, haman alga bara, milletiniŋ kileçegin temin iteçek irik tartışına devam iter üçün yaŋa bir saf izliy idi. Bu yul anı İdil- Ural irigi üçün köreşüvçiler safına kitirib çıgardı. Ul mondan yıllar buyınça Armas-talmas bir köç bir iman bir ömid birle könni tünge, tünni könge katıb işledi. Bizden ayrılganda da bu köngi buvınnıŋ birdenbir mukaddes burıçı bulgan, irik bayragı anıŋ kolında idi.

Osman Bekniŋ milli tartışbızdagı urın hem anıŋ bu yeşiy, tik könden könge üsken hem bir kön uzgan sayın miŋlerçe yeşlerini üz tiresine cıgan oyuşmabızdagı işlerine, urını birle ozun ozun tuktalar. Bu könniŋ facigasınıŋ açısı birle sızlangan küŋil alarnıŋ kıska gına bulsada bir cirge ciryerge irik birmiy. Kiçe gine külüp süyleşib utırgan, bir yuldaşınıŋ bugün bizden ayrılgan buluyına eli de işanesi kilmiy. Aldbızdagı kabir hem anıŋ östündegi kara toprak eli de bir aldavçı külegeler gine kük toyılalar. Anıŋ yarım kolu, yarım cidi süzleri eli de kulaklarda yangırı kük toyıla. Açık tik her vakt samimi fikri eli de yöreklerge kire kük.

İlbizni hem halkbızını yugaltuvnı bitirüvni üziniŋ iŋ zur gayesi itib algan doşmanniŋ bizge karşı höcumı könden kön artıb torgan bir vaktda hem üz halkbız üz milletbiz içinden çıkkan satılık canlarniŋ biziŋ zararbızga alıb bargan köreşleri küçeygen bir könde milli cebheden bir köçniŋ ayrıluvı biziŋ üçün niçaklı kaygılı bir nerse buluyın ayrıça söyleb turırga kirek tügil. Tik kaygı içinde de bir zur cıvançıbız yuk tügil. Ul- biziŋ bu yuldaşbızŋı iş başında, köreş safında hem irik bayragın kolında totkan bir helde yıgıluvı.

Könler üte, yıllar üte, yöz yıllar bir bir artılı kileler, kiteler. Buvınlar artından buvınlar kileler, kiteler …. Yazmışnıŋ bu avır çaŋgı barbız üçünde bir sugaçak. Biziŋ barbızda bir tabkır anıŋ tavşı astında meŋgilikke kavışaçakbız. Tik bu kıska tormışnıŋ bir maksadı, bir gayesi bar. Biziŋ yeşevbiziŋ, biziŋ bu köndelik tartışuybıznıŋ östinde bulgan bir sır bar. Ul- milletbiz, ilbiz yulında işlev; anıŋ kileçegi üçün tartışuv; anıŋ alga kitüvine, ikinçi bir tabkır tagı doşmannıŋ ayak astında kalmavıy üçün köreşüv. Bu biziŋ könlerbiziŋ, biziŋ buvınbız östine yöklegen iŋ zur izgi bir burıç. Osman Bek bu burıçnı bir kişi uluşından artgırak itib ütedi. Biz yuldaşbıznıŋ bu kazançı üçün maktanuybız birle birge anı üzbiz üçün örnek itib de alabız.

İrik üçün açılgan köreş safınıŋ fikrin cıgan mecmuganıŋ Osman imzasın taşıgan yulların küzden kiçirgiz. Anıŋ soŋ cömlesi: ‘Yeşesin millet!’ dib bitken mekalesin dikkat birle ukuvgız. Anda siz bir kişiniŋ uzgan yulların yöreginden çıkkan yalkınlı toygıların, söyinüv-kaygıruv birle tulı ömidlerin hem anıŋ vasiyetnamesin köresiz. Halkbıznıŋ barlıgı hem anıŋ meŋgilik tormışı üçün açılgan tartış safında milli burıçbızını bu reveşde ütiy aluybız birle kaysıbız maktana alarbız?!

Törik milleti tariyhniŋ bir borulış devrin kiçire. Bu devir bu könge çaklı kiçirgen devirlerbiziŋ barısından da avır, barısından da kübrek iz kaldıraçak bir devir. Bugün biziŋ bir millet olarak bar bulıb yeşevbiz ye yuk bulıb kitüybiz. Bik könlerbiziŋ bu açı hakikatini kürirge işitirge tilemevleri birle gine bu küriniş üzgermeyecek. Yazmışnıŋ avır könleri milletniŋ bütün köçlerin köreş safına çakıra. İrteniŋ belke soŋ buluyında küz aldında totarga mecburbız.

Könler hem alar birle kiçken vakgalar biziŋ küre aluybızdan da tizrek bulgan bir köç birle alga baralar. Bu köngi körinişniŋ irtegede biziŋ aldbızda bulaçagına bir bizde süz bire almıybız. Bu köngi emkanlar belke irtege kalmaslar. Biziŋ bu köngi burıçbız şul tuktamasdan devam itken üzgerişlerge üz irigbizni birüv hem yazmışını doşman kolından kutkaruv üçün tartışuv. Doşman safında bulgan canlarbız birle köre, bile torıb yeşegen könlerbiziŋ mesuliyetin, nindi gine bir sebeb birle bulsa bulsın, östlerine alırga tilemegenler biziŋ tariyh tarafından ni reveşde höküm itileçeklerin bilgilevde hiçbir şöbhe kalmaska tiyiş.

Bik küblerniŋ şöbheli, bik küblerniŋ ömidsiz hem bik küblerniŋ de canlarça cinayetleri östünde cilberdegen irik bayragın totuçı hem könlerbiznіŋ mesuliyetin üz östine algan bir yuldaşbızını yugaltuv – şöbhesiz, doşmanlarbızını söyindireçek. Belke bu ömidsizlerini tagında zurrak ömidsizlikke töşürir. Belke bu, milli canlarga tagın da kübrek kön birir. Tik biz bugün bu yaŋa kabir östinde bir nerseni açık eytebiz:

-Yulbızdagı her bir korban biznіŋ safbızını nıgıta. Kara könlerniŋ her bir açısı biznіŋ imanbızını, köçbizge bulgan ışançıbızını artdıra. Her bir yaŋa kabir miŋlerçe yeşlerni bu yul tugrında tagında nıgrak uylatdıraçak hem yaŋadan yaŋa köçlerniŋ safını tutruvına yul kürsetiçi mayak bulaçak.

Yuldaşbıznıŋ avır vazifesi kaldı. Biz bunı üz işbiz birle birlikde yuldaşbızga bulgan hörmetbiz hakkına hem anıŋ ömid barlıkka çıgarıb ruhın şadlandıruv üçün östbizge alabız. Biz anıŋ yuldaşlarına karab soŋgı süzleriniŋ hakikatge evrilgenin kürgenge çaklı tartışaçakbız.

Bu uŋgay birle biznіŋ saflarbız tagın bir tabkır tikşirleçek. Bik küb ‘yartılar’ bizden ayrılıb, bik küb ‘bötünler’ biznіŋ aldagı yulbızga yuldaş bulaçaklar. İrek yulında tartışunıŋ nindi zur avırlıklar birle baglangan buluyın her bir köreşçi bilirge tiyiş. Halkbıznıŋ şanlı, yakın kileçegi öçün tartışuvçılar arasında:

Köçsizlerge yul yuk, kitsin çitden,

Saf bozmasın sınık can bilen;

İrik köçli batır yöreklerden

Sıgılıb akkan kızıl kan bilen.

Şakir Yusuf

TÖRKİYE İNKILABI İNSTİTÜVLERİ [YMY, Nr. 6, 1934, s. 29-31]

Bu yıl kışkı simistirden başlab İstanbul hem Ankarada Törek inkılabı institütleri açıldı. Burungı Törkiye de millet hem hükümet süzleriniŋ megneleri niden gibaret buluvın barbızda bilebiz. Törklerniŋ dönyaga bulgan karaşları hem alarnıŋ turmış felsefeleriniŋ devlet idaresindegi köriniş hem turıdan turı şularnıŋ közgisi bulgan milli tariyh, edebiyat hem milli oyuşmalarnıŋ korılışları hem alarnıŋ müntericatı-soŋ gasrlarda tuktavsız bir tübeneyüv, yugaluv bitürge taba yöz tutkan idi. Sultan Abdülhamid könlerinde başlangan ihtilal ruhı hem yeş Törkler devrinde devam itdirilgen milli Törek ruhı devlet idaresiniŋ ……. nigezlerinde küterirge mecbur bula idik. Törek fikr tariyhinde şöbhesiz bir möhim devir hezirlengen bu könlerniŋ möhim bir netice bire almavı, tilek birle şul tilekni turmışka kirtüvçi köçler arasındagı çokırnıŋ tutırılmaslık derecede tiren buluvından; birinçisiniŋ ikinçisinden yardem-tirek kürmevinden kile idi. Dönya sugışınıŋ soŋlarındagı köriniş-şul içki bir buşlık birle ütken yöz yıllarnıŋ üsdirgen cimeşinden başka bir nerse de tügel idi.

Törkiye comhuriyeti şul yangından, şul herebelerniŋ içinden bir Törek ölkesin saklab kaldı. Bötün dönya karşında, şulay uk Töreklerniŋ üzleri karşında da bir mugcize bulgan şul netice öçingine bulsa da biz yaŋa Törkiyeni küŋelbizniŋ tiren cirinden uluglarga tiyişbiz. Tik yaŋa Törkiye bu çiklerni saklav, Törek ilin her bir doşmandan kutkaruv birle gine tuktab kala almıy idi. Koldagı neticeler birle gine tuktab kaluv-kiçreygen çikler içinde iski Törkiyeniŋ devamı bulaçak hem kileçekde de iski Törkiye aldında bulgan avırlıklar karşında kalaçak hem ul kilgen neticelerge kileçek idi. Yöz yıllar buyınça iski Törkiyeni cimergen kara köçlerniŋ birdenbirge ilden, halk arasından, bigrekde halknıŋ küŋlinden yugaluvı elbette mömkin tügel idi. Monıŋ öçin Törek milletiniŋ dönyaga bulgan karaşın, anıŋ üzine birgen kımmetin, tariyhiŋ ütmişine hem kileçegine bulgan ışançın, anıŋ yaratuvçı köçine bulgan imanın yaŋadan tiriltirge, yaŋadan yeşetirge kirek idi. Tiriltüv hem yeşetüvgine tügel. Alarnı bir milli idare içinde üsüvlerin teemiyn itüv kirek idi. İski devirlerdegi tilek birle şul tilekni turmışka koşuv arasındagı çokırnı bitirüv, yugaltuv kirek idi.

Yaŋa Törkiye şularnı işledimi? Yaŋa Törkiye şularnı işlevde muvaffak buldımı?- Munıŋŋŋŋŋ cevabın yakındagı kileçek bireçek, bugön bir şöbhesiz bulgan bir köriniş aldında turabız:- Yaŋa Törkiye bu yulda tuktavsız işliy hem bik akrın hem bik avırlık birlegine bulsada bu yulda uŋışlar birle alga baruvında devam ite.

Bir milletni yaŋa ve nik kotuv, anıŋ tenine gine tügel canına da yaŋa turmış aşın aşlav bir iki könniŋ işi bulmavın barbızda bilebiz. Bu işniŋ başında torgan kişiniŋ şehsi hem anıŋ gayeden gibaret bulgan turmışı- munıŋ şul ütken neticege barıb çıgaçagına kefil. Bu yulda

işlenüvi faydalı küringen hem işlenüvi mecburi bulgan hiçbir işden tartınmıyça baruvda- bu gayeniŋ könlerge gine tügel. Yıllar yöz yıllar öçin bir gaye itilgen buluvın kürsete.

Törkiyede, bigrekde anıŋ soŋgı devirlerinde halknıŋ bir kımmet ularak urını yuk idi. Ul idare urınlarınıŋ maddi kalkulatsiyonları öçin kirek bulgan bir akıbet idi. Halknı şul megneden çıgarıb, anı tariyhbizni yasavda bir zur gamil itib itişdirüv, milli mesuliyetni, milli vicdannı her bir şehisniŋ tügel mayası itib terbiyelev, anı-turmışnıŋ bötün tarmaklarında bir cimerilmes. Avmas. Tünmes bir kale itib itişdirüv- bugön yaŋa Törkiyeniŋ iŋ zur burıçlarından berse. Her bir ayrı şehsi, her bir ayrı tügel- ütmişindegi kük, çitden, yugarıdan birilgen emrni ütevçi, bir megneli üzleşdirüvçi bir savıtkına tügel, ul şul emrni üzinki itüvçi, şul megneli yaratuvçı bir köç, bir kuvvet de bulıb yeşerge tiyiş.

İstanbul hem Ankara inkilab institütleri, Töreknıŋ canlı tariyhinden algan neticelerni mayak itib, şul tilekke baruvçı köreşçiler törküvmiy. Bir yakda Törkiyeniŋ iŋ zur aftarititlerin birge cıygan hem ütli könlerni uzgan rehberler, ikinçi yakda Törek milletiniŋ kirgen bu yaŋa yulında soŋ tilekke kadar barırga mecbur bulgan yeşlik.

Biz bu yaŋa mektebniŋ ruhın köndelik gezitlerge köçken ülüşindegine tegkid ite alabız. Yörekden çıkkan süzlerniŋ yöreklerge birgen utın hem anıŋ küz arkılı köringen utın, kızgançka karşı tugrıdan tugrı küre almıybız. Tik şul gezit bitlerinde …… bizge munıŋ ömitli neticeler bireçegine ışandırırga citerlik.

Bigrekde- Törek inkılabı institütinde söylengen süzler bir tiyüriye iyesi bulgan, yalgız milli meslek iradesin gine süylevçi buluv ihtimali bulgan kişiler tarafından süylengen hem yeşlerge telkin itilgen bulmıyça, yaŋa Törkiyeniŋ iŋ yugarı urınlarından hem anıŋ bu köngi yazmışın kollarında tutkan mesuliyet iyeleri tarafından süylengen buluvı, mundagı ruhnıŋ şul uk vaktda işke de köçirlüvin teemiyn ite. Bu-institütniŋ ehemmiyetin tagın bir kat artdıra.

Ali Biktimir

Cafer Seydaahmet, **GASPİRALI İSMAİL BEY** [YMY, Nr. 10, 1934, s. 18-22]

İstanbul 1934, s. 250.

Kırımlı Cafer Seydahmet Bek Törik fikir dönyasına yaŋa bir eser birdi. Törek milletiniŋ hel itilüvi iŋ avır bulgan, tik Törik milletiniŋ kileçegi şuniŋ millet karaşından hel itilüvine baglangan bu mesele tagın bir tabkır üziniŋ bötün avırlıgı, bötün ciddiligi birle ukuçınıŋ aldına kiterilib kuyıldı:

Tilde, fikirde, işde, birlik!

Bu fikirini birinçi tabkır Törik dönyasına atkan kişi, Törk milletçiliginiŋ babası bulgan İsmail Bek Gaspiralı idi. Eli uzgan yılgına biz anıŋ, halkbıznıŋ yaŋa tormış hem yaŋa fikir devrine kirüvine yul kürsetüçi mayak urınıŋ totkan 'tercüman'ınıŋ 50 yıllık beyremin uzdırgan idik. Bu mengilik sünmes mayaknı yakkan hem yandırgan yörek utı bu kitabda tagın bir tabkır yalkınlana hem tagın bir tabkır yöreklerini tutaştırıb, yıllarnıŋ hem yullarnıŋ bötün mesuliyeti birle şul uk meseleni aldbızga kitirib basdıra:

Tilde, fikirde, işde, birlik!

Bu kımmatlı kitabnı yazuçı bötün ciddiyeti birle böyük babaga karşı bulgan vazifesin ütegen. Tik bu eser, biz kürirge öyrengen iske aluv kitabları kük, uzgan hem bitken bir işni maktav birlegine, anıŋ nerse hem niçek bulgan buluvın süylev birlegine kanaatlanmıy, - ul babanıŋ fikrin üzinki itib karavçı, anıŋ yulın millet yulı itib tanuçı bulub anı tikşire hem ana yakın yıllarnıŋ tecriybe neticelerin üsteb açı tik ömitli süzler birle bu eserge bötün milletniŋ dikkatin celib ite:

Tilde, fikirde, işde, birlik!

Törik milletiniŋ tariyhi yazmışın küz aldına kitire alıvçılar bu tariyhi yazmışdan kileçek öçin de bir oluş çıgarırga uylavçılar bu yazmışbıznıŋ iŋ möhim bulgan köçüv devirine uzagrak toktarga mecburlar. Çönki biz kileçegbiz turında töşüngen çakda da in elle bu köçüv devrin kitirib çıgargan sebeblerni köz aldında tutarga tiyişbiz. Çönki, biz bu devirni, yasarga hem yeşerge mecbur itken sebeblerni açık anlab citken çagında gına bu devirniŋ birirge tiyiş bulgan hem bire algan neticelerinden faydalana alaçakbız.

Bu öç süzden ibaret bulgan, tik üzinde bötün 'millet' digen süzniŋ tüb nigezin cıgan bu şigarnı eytdirgen hem bir kişiniŋ gömürlük vazifesi itdirgen sebeb nerse idi soŋ?

Biz tariyhbiznıŋ iske devirlerin eli yaŋa gına öyrenirge başladık. Ul könlerniŋ tecriybeleri ele bu göngi tormışbız öçin faydalanırlık bir açıklıkka çıgarılıb ölgirmegenler.

Andan son yözlerçe yıllar üteler. Yıllar birle birge maktavlı, tolı, bötün könlerbizde. Törik milletiniŋ kögen/kügen kaydan hem niçek kilgeni eligeçe bigön anlaşılıb citmegen kara bolutlar kablab alalar. Bu ozun könlerniŋ tartışın, barışın ele açık köre almıybız, tik bugön biz anıŋ neticesin kürebiz: Törik milletiniŋ vöcüdı parçalana, bulına. Törk iliniŋ bir baylıgı bulgan kinilgi, Törik tiliniŋ bir baylıgı bulgan törliligi birden anıŋ üzine karşı, anıŋ bötünlügine, anıŋ tormışına karşı kural itilüv derecesine kile, bu bölingen hem bölünüv birle köçsizlengen kisekler östünde, anıŋ mengilik doşmanı bulgan kara koş, kükrek çitilgen cimerirdey bir köç birle kakkan yöreginde aluv öçin fursat közete. Ömit birle, tolı iman birle, kileçekke bulgan kakşamas işanç birle sukkan hem şunıŋ soguvı arkasında gına bu könginiŋ açısın unuta algan bu yörek öçin bargan tartış ulu törü tartış muna niçe yıllar indi rahimsiz hem şefkatsiz devam ite.

Köçler tik tügil!

Tartışnıŋ tigezsezliginde köçin sındırgan tonnıŋ karangılıgında yulın yugaltkan, tik üzligin yugaltmagan hem üziniŋ tormış hakkın başkasınıŋ kolına birirge köne almagan halk yöz yıllarça onga sulga ırgıla bötün dönyanı eylenüvinden tuktataçak yaŋa bir köç, bötün eylenesin kablagan karangılıknı cırtaçak bir yalkın izliy.

Törik milletiniŋ tariyhi kötermegen mucizelerga bay. Anıŋ ruhı, anıŋ tormış canlılıgı her bir avır minutde bir buz burı yaratuv köçine malik. Törik destayınıŋ iŋ canlı bitleri de şul buz burının sahnege kirüvi birle başlana. Seyasi oyuşmasında bulgan kük ul fikir dönyasında da yul kürsetiçisiz kalmıy. Törik tariyhiniŋ iŋ karangı bir köniŋde, halknıŋ son ömitsizlik taşına yakınlaşkan çagında, anıŋ üz içinden bir oglı çıgıb anı kolından tuta anı yaktılıkka irkenlekke hem mengilik tormışka ilte turgan yulga taba citekli.

Birinçi tan Nuri İsmail babanıŋ agargan çeçler birle kablangan başına toktı. Halkınıŋ miŋlerçe, miŋlerçe yıllık kileçegin üz içine algan yöz birgine sızgında kımıldatmıy. Yalkınlı küzler aldagı yulga kadalganlar…Sızılıb kilgen yözler cir birle kükniŋ totaşkan cirinde bir noktanı tunakkına kürseteler;

Tilde, fikirde, işde, birlik!

Bu kişi bötün tormışın şul öç süzniŋ içine salgan bötün köçin şunıŋ koylıvına sarf itken bötün gömrün şunıŋ taraluvına, halklaşuvına, üzleşüvine birgen bu kişi milletiniŋ yaŋa ata başlagan tanıŋda niŋdi toygılar yotkandır: Anıŋ küŋlinde niŋdi dolkunlar oynagandır! anıŋ yöreginde niŋdi utlar yangandır! Bu açı toygı, bu kurkınç dolkun bu sızlatka utlardan koyılgan bir nerse bar- millet!

İsmail babanıŋ bu öç süz birle eytirge tilegen nersesi bir millet yaratuv idi. Tariyh, cegrafya hem yazmış birle özgelengen üziniŋ nadanlıgı doşmanıŋın vahşiligi birle birbirinden ayrılırga, belki birbirine doşman bolırga yakınlaşkan ayrım Törik kabilelerin birge cıyuv alardan bir gine til, bir gine fikir hem bir gine iş yarata alırlık bir millet uyuşdıruv idi.

Soŋgı yıllarnıŋ fikir agımların bir küzden kiçirsek, bu bir millet itib uyuşduruvnun nerse bolganlıgı tagında açgırak kürünür. Şöbhesiz, iŋ küb Törik kabilelériniŋ tışında bulgan sebebler arkasında, Törik kabileleri birbirinden uzaklaşuv yulına kirgen idi. Şunıŋ öçin kabile tilin, kabile tariyhin hem kabile cegrafyasın millet mefhumına yakınlaşdıruv tecriybeleri de meydan aldılar. Eger Törik milleti ikinçi birevniŋ buyurgı birle yörüv mecburiyetinde bulmagan bulsa idi. Bu anıŋ eski tariyhinde de bula kilegen ayırmalar birle birge alarnı birge baglı turgan, birgine cite turgan ciler de yabılgan bulır idi. Monda meseleniŋ avırlıgı-Törik milletiniŋ zararına buluvı ihtimal bulgan bötün kimçiliklerniŋ mömkin kadar inkişaf itdirlüvinde hem şunıŋ östünde kün tün işlegen bir doşmannıŋ buluvında idi. Kabileler arasında tügil her bir gaile agzaları arasında bula turgan yarım ciddi tabirlerniŋ bir fikir heline koyluvı hem bular arkasında ayrım bülmeler arasında soŋgı reveşde bir ışançsızlık üstürüvniŋ teisiyrleri kürinmiy tügil idi.

İsmail babanıŋ iŋ böyük bir ciddiyet birle kolga algan işide şul tışkı teisiyrler arkasında Törik milletiniŋ ayrım bülmelerin çirite başlagan, kortlı/kurtlı başlagan oyalarnı bitirüv idi.

Kabileçilik hem anıŋ tabigi neticesi bulgan mehelleçilik agımları bir milletniŋ içinde her vakt bulıb kilgen bir nerse. Bilgili biriçik içinde bu agımlarnıŋ millet öçin faydalı yakları da , yuk tügil. Çönki her bir kişi üziniŋ tabigatı birle dönyanıŋ bir kiçikine cirine hem anıŋ bir kiçikine muhitine yeşlik devriniŋ istelikleri birle beylengen. Bötün gömüri boyuna ana il hem millet mefhumı da iŋ ilik şul cir hem şul muhit arkılı üzleşeler. Mehelleniŋ ilden, muhitniŋ milletden ayrıla buluvı öçin yahşuk ciddi bir hazırlık kürüv mecburiyeti bar. Bu yulda birge başka milletlerniŋ milli tariyhleri bik küb örnek hem bik küb ibret bire alaçaklar.

Dönya tartışında ciŋib çıguv öçin bir milletniŋ bötün ülüşleri iŋ nik bavlar birle birbirine baglangan bulırga tiyiş. Bu ülüşlerniŋ ayrım hususiyetleri milletniŋ köçin buluv- yugaltuv öçin tügil. Anı küçeytüv-bötüneytüv öçin kullanırga tiyiş. Şive hem lehçelerniŋ törliligi alardan ayrım edebi tiller yaratuv yulında tügil, alarnı bir urtak edebi tilniŋ baylıgı öçin faydalı yulda üsderüvge taba yörürge tiyiş, Şul uk süz cegrafi ölkelerbiz hem tariyhi devirlerbiz turında da eytile ala. Bularnı bir bötünlükten çitde eytib körürge tilev- kileçekdegi barlıgbızga bulgan ışanmavçılıknı gına kürsetmiy, ul bu ışançnı yugaltırga da yardem ite.

Milli tormış seyesiy çikler birle beylenmegen. Lekin bu bizge milli tormış öçin buluvı mecburi bulgan seyasiy çiklerni sızganda, milletniŋ barlıgına, yeşevine hem üsüvine kirek bulgan yulnı kablarlık bir helge kitirilmeske tiyiş. Çönki, yeşev öçin yeşevniŋ tüb nigezlerin korban itüv - üz üziŋni ütrüv birle bir bulaçagında şöbhe bulmaska tiyiş.

Tariyhbizniŋ iŋ avır bir köninde togan, könlerbizniŋ iŋ avır bir segetinde kabatlangan bu öç süz östinde biz bik küb süylerge, bik küb uylarga hem bik küb işlerge mecburbız:

Tilde, fikirde, işde birlik!

M.H.F

YUL ÖSTÜNDE [MB, Nr. 53 (3), 1936, s. 2, St. 3-5]

‘‘Milli Bayrak’’ gezitiniŋ bir yıllık devamı uŋgayı uzgan könlerniŋ, uzgan yullarnıŋ kaybir tınışları küz aldıga kildi. Bir milletniŋ tariyhi yazmışında iŋ zur rul uynagan nerse- uzgan könlerniŋ yaratkan ananesi bile bugöngi barlıknı birleşdirib, bu birlikden kileçek könlerniŋ yulın sızuv bulganga bu uŋay bile tizden un altı yeşni toturaçak bulgan, Yırak Şarkdagı matbugat hem fikr turmışına bir karaş aluv faidesiz bulmas kön küzindi?

Yırak Şarknıŋ bigrekde ul könlerde anıŋ merkezi bulgan harbinniŋ üzine mahsus sorkılgan hem ……. içinde kar urınıŋa kum boranı uynagan kış könlerin bilmegen kişi yuk. Ul vaktlarda eleye sovuk kar boranı yanıŋda tagın ildegi, ele son vakıtlarda gına urınıŋ kaybir cimeşlerin birirlik bir köç alıb kile torgan bir milli küterlüvnin cimerlüvinden hem yözyıllarça bik zur avırlıklar bile cıyılgan maddi hem magneviy baylıknıŋ taraluvından tugan bir içtimagi bilgede bir ruhi buran da bar idi. Rusiyedegi sonnıŋ başı bulgan cimerlüv peratsisi Yırak Şarkda ul könlerde ele maddi tormışka turından turı his itilirlik bir yugıntı yasarga ul bigirmegen bulsada, ul anda indi bir ruhi turgıtlık hem bir nindidir kötü kararsızlıgı hevasın tudırgan idi.

Muhacirler dulkunı da Yırak Şark’a köreşçilerden hem fikr tartışına iştirak itkenlerden bigrek, cismen argan ruhen kırılgan, tormışlarınıŋ maddi nigezleri cimerligen kişilerni kitirib taşlıy idi. Tesadüfen ul yaklarga kilib çıkkan bir niçe ……. tanılgan millet işçileri de anda kalıb işlev uyı bile kilmegenge, kalırga mecbur bulgan vakıtlarında da anda sızganıb işlerlik bir imkan, kömiyçe bu kön irtege kitüvni uylab yürgenge ul muhitka kirib bir agım bir agım yasab cibere almıylar idi. İlbizde bulıb yatkan işlerniŋ kıymetin hem mahiyetin vaktnda köninde bilgili almavbız, Yırak Şark kön möhim bir noktanın ihmal itlüvine hem anda bir nik milli ve medeni uçak yaratuv işniŋ kiçikdüvlüvine sebeb buldı. Tik, kızgançka karşı bu ihmaller bu Yırak Şark bilegine kalmadı. Şul uk köriniş başka urınlarda da tekrarlandı. Hem bik küp imkanlar kiri kaytmaslık bulıb tariyhka kirib yugaldılar.

Tik Yırak Şarkda, anıŋ bik köçli hem canlı bir Törik Tatar kalonizisiniŋ barlıgın, anda gıylarnın milletniŋ bir saglam unsuru bulıb yeşerge tilevlerin hem monıŋ üçün kullarındagı bütün imkanlar bile tartışırga, işlerge tilevlerin urında mücessimlendirgen bir başlık bu köngi tabir bile itkende bir şif/şıf yaratdı. Bu- harbin imamı İnayet Ahmedi idi. Bu kişiniŋ ul yakdagı milli muhitniŋ yeşevinde, inkişafda hem andagı içtimagi tormışnıŋ gına tügil, ayrı ayrı şahıslarınıŋ yeşevleri, yugalmavları. belki de alarnıŋ şahsi teşebbüslerinde muvaffak bula aluvları öçünde niŋdi zur bir tiren bulgan buluvın biz bik soŋ aŋladık. Ul bir dönyamın köç idi. Anıŋ bu köçi çitden turıb başkalarnı kamçılav, korkıtuv ve başkalarda bulmıyça her bir şahısnıŋ

içine kirib anı ozıngı itüvinde idi. Niŋdi gine bulsada bir bilgili gaye tiresine cilib birleşe almagan, üziniŋ yatkan ……. çalık ruhından ayrılıb birgine küŋellik bulsada alga, kileçekge taba karab höküm yürte almagan bir muhitde, bu kişiniŋ yöz yıllık ye ise min yıllık bir kileçek öçün işlevi hem işinde in kıska bir yul saylab ala buluvı bigrekte ul könler is kitmeslik bir nerse tügil idi. Bir sınıflık mektebden cidi minutlık cidi sınıflık bir gimnazye citiştürüv bir kiçkine cemiyetniŋ gine tügil, hatta bir hükümet yardımı bilede bik küb tırşuvlar arkasında gına barlıkga çıgarırga mömkin bulgan mekteb hem mescid binaları, bik küb yıllar anıŋ sünmes köçiniŋ birer heykeli bulıb turaçak. Mekteb yanıŋdagı kütüphaneniŋ, anıŋ içindegi megnenin barlıkka kilüvi, içki meclisinden uza almagan kişilerni liksiyelerge rifiratlarga gilmi münakaşalarga hem milli kiçelerge ciyüv-bular bulıb kilgen hem kilib kiçib kitken işler tösili gine karala almayaçaklar. Bu yukdan bar itüv köçiniŋ niçaklı zur buluvı, bigrekde bar bulmannı da saklıy almaslık derecege kilgen könler bile çagışdırganda tagın bir kat közge taşlanmıy kala almıy.

Bu köç Yırak Şarkka birinçi tabkır bir matbugat da birdi. 1920'nçi yılnıŋ …. nçi OCAK Yırak Şark mecmugasınıŋ birinçi sanı çıkdı. Bu könde ele bu yulda işlevçilerniŋ kübisi ul könlerniŋ isdeliklerin saklı torganlardır. Başda migyograf bile basılgan, bilge bik kübler öçün ukuvı da bik avır bolgan bu başlangıç 1921'de taş basmaga eylendi. 1923'te Atnalık gezit tösine kirdi. Hem arada kayber yal itkelevler bile ……nçı yılga çaklı devam itdi. Tuktab torgan aralarda da anıŋ figliyatı bitmedi. Belşevik matbuganıŋın in katı açuvın kitirgen hem anıŋ tagbiri bile '' Yeşil Curgan'' çaklı bulgan, min yıl, (1922, 28 May) Tatar şagıyrı Gabdulla Tukay(1932) şagıyr (1933) beyrem nurı (1934) il könli, neşriyatı anıŋ bitmegen hem basılıb çıkgan cıyıntakları hem başkalar bar da bötünley ya isen kısmen tagında şul uk bir yulnıŋ ayrım ayrım tınışları idi.

Bu matbugatnıŋ içinde niler bulganın anıŋ tiresinde cıyılganlarnıŋ muhitni niŋdi meseleler bile meşgul iterge tilegenlerin bilir üçün, anı bir közden kiçirib ütüvciteçek. Bu anda bir matbugatnıŋ bigrekde ilinden üzeginden ayrılıb kalgan hem irtegisin ciŋelgine küz aldına kitire almıy torgan bir cemiyetniŋ meşgul buluv mecburiyetinde bulgan niŋdi gine meseleler yuk. Ul könlerde Yırak Şarknıŋ milli idare hem fikir üzegi bulgan harbin Törik-Tatar kalonisi başda bulgan halde bötün Yırak Şarknıŋ mali ihtiyacları; mekteb yeşindegi yeşlerniŋ terbiyesi; mektebi mugallimi, ders kitabı, kötübhanesi, Törik dönyasında bulıb yatkan herselerge ukuvçılarnıŋ dikkatin tarta; islam dönyası; Rusiyedegi ubkında kaynagan Törek – Tatarlarnıŋ vaziyeti; ildegi üzgerişlerniŋ halkbızga kitirgen faide hem zararları; ilniŋ açlık könleri hem anıŋ avırlıgın cinleytir üçün yullar izlev Yırak Şarkdagilerniŋ kollarında kalgan azmı-kübmi baylıknıŋ yugalmavı üçün yullar izlev;

ilbiznıŋ hem halkbıznıŋ kileçegi turında süyleşir hem süzbizni işitdirir üçün Avrupaga kitken milli heyetnin işlerin cinleytüv hem anıŋ işlegen işleri bile halknı tanışdırub baruv; Halkbıznıŋ maddi hem magneviy hakkı hem dugaların müdafa iter üçün cıyılışlar korultaylar yasav hem ayrı köçlerni birge cıyıb, birleşdirgen köç bile köndelik meselelerbizni milli iterge tırışuv; seyesiy barlıgbıznı tagında nıgrak bir tösde müdafa iter öçün bir siyasi oyuşma meydanga kitirüv ve başkalar bular ele yazılıb, efkar-ı umumiyyege koyılganları. Yazılganka çaklı söülengen hem ozun, ozun fikir alışkan meselelerniŋ de buluvında yazılgı kalgan tagın niçaklı teşebbüslernin de yasaluvında başkaça işlerge imkan bulmaganı üçün bik kübisinıi umummiyle şidirilmeygine, tavış tın çıgarmıygına, mali mahiyetdegine işlengen buluvın da şöbhe yuk. Bu kön, ul könlerniŋ küb vaktında şahsı tartışuvlarga barıb törelgen kızuvlugundan Yırakda, bi taraf olarak bu köreşlerni köz aldından uzdırgan kişi kay vakt ‘ziyanlı’’ dib kölgen, satuv itmegenleri üçün başkalardan tüben körülgen kişilerniŋ bu işlerde niçaklı ruli buluvı turında bir hükm yiri alır. Alarnıŋ da bir magnevi mecburiyet içinde işlerge tilegen, niŋdidir bir maksad üçüb yangan, köçken hem vicdanlarına sadık kalarak bik küb avırlıklarga köz yomıb, küb vaktda üzlerin unutıb yeşegen kişiler buluvın tasdik iter.

İş monıŋ bilegine bitmiy. Bu isdeliklerni yazır-uzgan işlerge bir hesab birüv hem uzganlarnı bir canlandırır gına tügil. İş bu kön de devam ite hem irtege de devam iteçek. Tartış bir mesele östinde gine tügil. Mesele bir cemiyetniŋ bir milletniŋ barlıgın saklav hem anı nıgıtuv üçün devam ite. Kiçe bir şahısnıŋ meselesi kük körüngen iş – bu kön bir cemiyetinki; kiçe bir mecellenіŋ meselesi kük kürüngen iş- bu kön bötün Yırak Şarkınkı; Kiçe Yırak Şarknıŋ gine meselesi kük körüngen iş – bu kön bötün milletinki.

A. Davud

Türkiye. İstanbul.

(devamı bar.)

YUL ÖSTÜNDE [MB, Nr. 54 (4), 1936, s. 2, St. 1-4]

(başı 35nçi sanda)

Ul könlerden başlab bu könge çaklı baytak vakıt uzdı. Biznıŋ de dönyaga karaşbız, eylene tirebizde bulıb yatkan körinişlerge birgen kımmetbiz üzgerdi. Bu uzgan könler çeçbizni agartuv bile birge bizge bik küb tecriybeler de birdi. Biz aldbızdagı meselelerniŋ heline başka bir küzlik bile kararga öbrendik. Küzbizni kablab torgan perde töşüv bile, Törek-Tatar muhiti de anıŋ arkasında kablanıb torgan hakıykatnı kördi.

Bu hakıykat bizge niler söyliy? Ul bizden kileçekniŋ saglamlıgı üçün niŋdi yullardan kitüvbizni sorıy? Biz bir böyük Törik gailesiniŋ balaları. Törek milletiniŋ bütün bölümleri? til, tariyhi yazmış hem kileçekniŋ iriki gayesinde bir bötünlük yasıylar. Bu barlıknı mengileşdirir üçün, bu milletniŋ bütün bölümleri içki hem tışkı, maddi hem manevi yavlar bile birbirine beylengen hem dönyada hiçbir köç tarafından ayrıla almaslık itib nıgıtılgan bulırga tiyiş.

Bu bölümlerniŋ her berse ayrı, ayrı hem barısı birge bu yazmış birliginiŋ nerse ikenligin anlagan, bilgen hem mona küŋelden uşangan bulırga tiyiş.

Dönyada yeşer hem bugön ve kileçekde üz barlıkbızını tehlikege töşirmes üçün, Törik dönyası irikli bulırga tiyiş. Çönki seyesi irikin üz kolına ala almagan halk, iktisadi yakdan izilirge mecbür bulgan kön, iktisadi iriki üz kulında bulmagan bir millet de hiçbir zaman üziniŋ magneviy barlıgın saklıy almayaçak. Magneviy barlık maddi imkanlarga nigezlendirilgen hem maddi barlıkda seyesiy irik nigezine kurla algan çakda gına saklana alaçak.

Biz ilbizniŋ bu kön üziniŋ irikine kavışaçagına uşanabız. Tik biz bu kön ye irtege, tavışsız- tartışsız gına ilbizge kaytıb yazmışbızını üz kulbızga alabız dib de itmiybiz. Biz moniŋ üçün bik küb tartış, bik küb iş kirek buluvın bilebiz hem şuna küre işliybiz, şuna küre hazırlanabız. Çönki mengilik bir tartışka, köreşke hazır bulgan bir halkkına üziniŋ mengilik irekin kolına alıb, anı saklıy alaçak. Bu tartış köçin cıyuv üçün biz dönyanıŋ kaysı yanında gına bulmasın, bütün tınlıkbızını bütün dostlarbızını izlerge, alarnı cıyarga, alarnı bir mukaddes gaye tiresinde birleşdirirge tiyeşbiz. Bu könki işde biznıŋ üçün halknıŋ üzegi ye ise karıyı anıŋ ilde kalganı ye ise muhaciri arasında bir ayırma yuk. Çönki tariz mukadderatına üz kolına alırga tilegen milli hareket hakkından ul milletniŋ bütün balaları cıyılgan çakda gına bu hareket bir milli hareket bula alaçak.

Bu tartış yulunda bu kön ukugan ye ise ukumagan, iken ikken, ye ise satuv itken sınıflar arasında da bir ayırma yuk. Çönki alarnıŋ barısı da bir ök/berük milletniŋ balaları hem milletniŋ yazmışın hal itüv de alarnıŋ barısınıŋ da birge işlevüy kirek. Ayırma alarnıŋ dönyadagı bir

tormış kanunundagı mecburiyetni anlab citüv bile citmevlerinde gine bulaçak. Biz bugön halkbıznıŋ ayrı ayrı künellerin millileşdirirge hem millileşken künellerni millet yulında tartışuvçı itib citişdirirge tiyeşbiz. Halknıŋ kileçegine iman kitirgen hem kolundan kilgen çaklı işlegen bir ukumagan kişi, mondıy bir imanga iye bula almagan bir ukugandan artık buluvında şübhe bulmaganlıgın birge tariyh üziniŋ her biti sayın isbat itib kildi.

Bir kişi üziniŋ bir cemiyetinin bir kisegi buluvın anlasa, ayrı cemiyetlerbiz üzleriniŋ bir milletniŋ kisegi buluvın bilseler, ayrı bülemler üzleriniŋ Törik milletiniŋ ayrılmas parçaları buluvın hem bu birliknіŋ de ayrı şahıslarınıŋ tilekleri bile gine tügil, bir tariyhi yazmış mecbüriyeti yeşev kanunlarınıŋ mecbüriyeti bile bir birlik buluvın üzik itseler – Biznіŋ üz milletbiznіŋ yazmışın üz kulbızga alıb, üz tormışbıznı üz biz tilege niçe yörtüv bizge karşı kile alaçak başka bir köç bulmayaçak. Çönke ul vaktda biznіŋ ayrı ayrı şahsi tormışbıznı koruvbız da cemiyetlerbizni yeşetüvbizde berük milli burıçnıŋ ütelüvi mecbüri bulgan bir iş tösine köreçek. Törik milleti karşında torgan bu zur hem avır işniŋ iŋ zur ülişi de biz İdil-Urallı Törik Tatarlar östine töşe. Bugön ilden çitde kalgan Törekler arasında oyuşgan halde yeşevçilerniŋ küpregi İdil boyından çıkkan muhaciler. Bu kün biznіŋ meydanga kitire algan oyuşmalarbız bu yulda başkalar üçün de bir örnek birle alaçak. Töste bulurga tiyiş.Biz ayrı ayrı işlerbizde cemiyetlerbizde östbizge yöklengen burıçlarnı ütevde, milletbiznіŋ kileçegi üçün açılgan tartış yulında başkalar karşında milli vicdanıŋıŋ kirsizligi bile tanalgan, milli haknı buzmas üçün yözyıllarça doşmanıŋa karşı alıb bargan tartışı bile üziniŋ tariyhin yazgan büyük babaylarnıŋ balaları buluvbıznı kürsetirlik itib işlerge tiyişbiz. Bu tınsız tartışnıŋ iŋ avır közlerin yeşegende biznіŋ hiçbir biz östine töşken milli mesuliyetin çitde kalmayaçak.

Mine monıŋ bile biznіŋ kirek ayrı-ayrı şahıslarnıŋ kirek ayrı ayrı cemiyetlernin tormışınıŋ bir gaye bar, biznіŋ de birük köç bile ……. bir makus hem ayrı ayrı yöreklerniŋ suguvın ayrı ayrı teşebbüslerniŋ neticesin birleşirgen bir tınış bilgilendi. Tilek – halknıŋ bütün köçün bütün vaktın bir noktaga cıyuv birleşgen küç bile bir gayege tapa baruv.

Bugön bütün maksad kabarır üçün teşkilatlarbız bar. Alar biznіŋ bir mukaddes gayege bara turgan yulbıznı cennetkileb turalar. Biz bugön uzgan könlerde bulgan tösli, niŋdi de bulsa bir şahısnıŋ gine keprizine, bir şahısnıŋ gine dürüst ye ise yanlış fikrine iyerib yörüvden çıgıb bir maksad, bir fikir hem bir yul östinde yöriy torgan oyuşkan, birleşken barlık buldık. Biz bugün yulbızdagı işbizni şahıslarga tügil, kiresinçe şahıslarnı aldbızdagı işbizge küre ülçerge öyrendik. Yıllardan beri alıb bargan tartış mine şul yuldan bara. Şunıŋ üçün Avrupanıŋ merkezlerinde milli irik duasın közetken neşriyat duam itdiler.

Milli Bayrak'da, Yırak Şark küleminde, şul maksad işiniŋ gine yüvinde, tireneyüvinde ber vasıta idi.

Milli Bayrak'da şul tüb gayege iŋ yugarı maksadga ilete torgan yul östine bir köpre idi. Ul östine algan vazifesin ütevde birinçi köniŋden alıb birinçi yılınıŋ monına çaklı halkbıznıŋ üzine gine mahsus bulgan bir içki köç bile devam itdi. Ul ozın, üzinden alda kilgen Yırak Şark matbugatından tagı da behtlirek itib tis ite ala. Çönki anıŋ aldında bugün bilgilengen bir yul yata. Ul bugön izlene, izlene, karmalana, karmanala baruv mecbüriyetde tügil; ul bu kön yırak Şarknıŋ bötün metalelerin birge cıgan alarnıŋ korultayı tarafından saylangan bir oyuşmanıŋ teşrenkarı. Anıŋ yeşevüy üçün kirek bulgan maddi yardem, üsüvi üçün kirek bulgan magneviy köç bir cemiyet tarafından teimiyn itilgen.

Ul bu kön ayrı ayrı meselelerni meydanga koyuv, yukdan bar itüv turında işlemiy, bilgili bir yulnıŋ kiŋeyüvi, ceylevü aldındagı bir maksadnıŋ barlıkka çıgıb çıgmavın kürsete torgan bir közgi urınıŋ tuta. Çönki anı yaratkan cemiyet aldanuk bu milli mesuliyeti anlagan, kabul itken hem anı gumumileşdirir üçün yul sızgan. Monıŋ bulay buluvı da biziŋ üçün milli gayebizge taba alıb bargan ozun yul östinde bik zur bir ütüş bulıb sanalırga tiyiş.

Min Yırak Şark'daki matbugat bile yakından alakadar bulgan bir iski tanış …….. bile dostlarımnı Yırak Şarkdagı matbugatnıŋ 16 yıllıgı hem "Milli Bayrak"nıŋ bir yıllıgı bile kotlaganda, bu matbugat işçileri arasındagı yuldaşlarımnı da bu ozun yıllarnıŋ neticesi olarak vucüdke kilgen iş meydanı bile tebriyk itüvni bir burıç sanıym.

İstanbul.

A. Davud

HARBİN YEŞLERİ DİKKATİNE. [MB, Nr. 60 (10), 1937, s. 2, St. 1-3]

Gaziz milletdeşler!

Gerçe min sizniŋ oyuşmaŋıznıŋ resmi aggası bulırga muvaffak bulmasam da sizge milletdeş olarak üzimniŋ sizden algan teesiyr itmeni kıskaça gına bulsada yazıb ütüvni üzümniŋ milli burıçımdan sanıym.

Siznіŋ içtimadınız arkasında ramazan beyremi içinde mekteb binasında işlengen çay meclisinizde ve harbin de merhum din yulbaşçıbız ginayet ahunt durından birli devam itib kile torgan yıllık Şark kiçesine hazırlık küre başlavunız hem de 1937nçi yaŋa yılnı karşı aluv merasimin milli tösde üz ara gına uzdıruvlarnız. Bular barasınıznın arada milletçilik hissi barlıkı üz milletgizi söyüvçe biliginizni kürsete torgan açık dililleridir.

Bötün millet hakları yana yılnı karşı alırga, dib törlisi törli urınlarga bıyılganda sizde harbin Törek-Tatar yeşleri 36nçı yılnı uzanuv ….nçı sen karşı aluv maksadı bilen üz mekteb binanızga toplangan idiniz. Kiç buyı mekteb ……. müsika, ana tilinde cırlangan milli kü bilenden kiçede hazır bulganlarnıŋ barsına da küŋeli ve östelde hezerlengen nimetlerde her kimni kanagatlandırırluk bulgandır dib üşenem.

Her yakdan uŋaşlı bulgan bu kiçeniŋ fakat bir meselesinde gine azrak toktalıb, ul meseleni cennetlebrek cedirek tikşerirge kirek dib bilen. Ul da bulsa, meclisde hezer bulgan bir ziyalı milletdeşbiznіŋ yeşlerge sataban süylegen süzleri elbette ul süylengen süzlerni kadirlikımmetli ve yeşler öçün kireken süzler bulsa, şul kadirli ul üzsiz yeşlerni birleşdirüv urınına taratuvga, millet yulından sabdırırga hizmet ite torgan süzler buldı. Babalarbız Töreklerniŋ şanlı dürlerin bir zaman dönyanı titretken çakların süylegende, Törek-Tatar milletine mensub bulgan her bir bizge ni kadirli şadlık tudırsa, "arabızga seyesiy meseleler kirib kitken, şunıŋ arkasında atası balasıya balası atasına karşı hücum itüb yulın üzine kıble itken ve şul uk seyesiy bu yavlar bilen agulanuvbız arkasında, yeşlerbiz taralgan mescid ve medreselerbiz viran helge kilgen! digen süzlerin işitüv her bir milletçige avır tessiyr itkendir dib uylanıla. Biz yeşler kaysıbız bulsada, ul milletdeşlerbizge şul uk vaktda tübendegi iki sualni birirge tiyiş idim. birinçi biznіŋ arada nindi yaŋlış yulga kirüv nindi tösdegi seyeset artından kitüv bar?

İkinçisi ise, mekteb ve medreselerniŋ viran helge töşüvine kimler sebebçi? Şunda hezer bulgan yeşlermi, dini milli hareketbiznіŋ yulbaşçılarmı yagni birinçi şahsımı hem bu şahıslar kimler?

Lekin, zur teessüfke karşı, üz vaktnda ul sualni biz bir bizde süylevçige bire almadık. Kirisinçe anıŋ süzleriŋ tüb maksadın aŋlamaganga kaynar alkışlar bilen karşı aldık.

Bu elbette, hürmetli milletdeşler, biziŋ yakdan işlegen zur yaŋlışlık, ama kileçek öçün bu bir tecrübe bu bir subuk bulurga tiyiş.Süylevçi biziŋ tecrübesizlik bilen faidelenib üziŋ tutkan maksadının süzlerin tiyişlisinden artık da süyledi. Bizge maglum bulmagan ve esası da kürinmegen nindidir küzçilik şahsi zanaatler hakkında da itib uzdı. Hem mundan soŋ da yeşler arasında toplanışlar ve konferanslar işlerge takdiym itdi. Ul konferanslarnın bir cebke tizilib işlenüviniŋ kirekligin biz birbiz de inkar ite almıybız, lekin ul bulaçak rifiratlar, toplanışlar da yaŋa yıl karşı alganda kılgan hatabızını tekerrürlevden hak bulırga tiyişliybiz. Ul rifiratlarda yana ciyilişler de şul uk şahıslar tarafından süylengen maruzalarnın iŋ kireklilerin gine üz bizge alıb, kireksiz ve biziŋ birlik öçün zararlıların süylevçileriniŋ üzlerine kaytarıb birirge tiyişliybiz.

Biz hezer Yırak Şarkıŋ dürt memleketinde mühaceret devrin kiçürivçü İdel-Ural Törek Tatarları, barbızda ulvi yulbaşçıbız Ayaz Abziniŋ bizge sızıb kaldırgan ak sızıkları bu niçe bir cebke tizilib, bir kalbga yözbizni yöneldirgenbiz helde yulbızını devam iterge tiyeşliyiz. Ayrım ……. aknı kara dib kürsetken süzlerine uşanıb, şul sızıkdan, şul maksad dib tanıgan ak yulbızdan, bir ……., çitke çıgarga tiyişli tügelbiz. Biz muŋarça birşelib kilgen bulsak da her her şehir üz küleminde gine birleşe ala idi. Üz küleminde gine üziniŋ kaygı şadlıkların urtaklaşa ala idi. Hezer biz birbirbiziŋ kaygı şadlıkların gumum külemde urtaklaşa alabız.

Şunlıkdan bu böyük yulbaşçıbız Ayaz Abzı İshaki cenabların şahsi esabları buyınça doşman kürgen ve anıŋ bayragı astına toplangan Yırak Şark oyuşmaları östine seyesiy pılçıraklıklar taşlagan şahıslardan, bigrekde yaŋa yıl karşı alganda harbin Törek-Tatar yeşlerin bir çike tüzerge, yana ul cetki özerge tırşuvçı ziyalı milletdeşlerbiz de milli matbugatbız "Milli Bayrak" arkılı bizge yugarıda kürsetilgen iki sualge cevab kaytaruvın sorar idik. Eger de indi biziŋ ul milletdeşbizge, "Milli Bayrak" tanış bulsada, bay turı kilgende yeşlerni rifirat törli faideli sagruv gına ukuv maksadı bilenciyib, şul meclisde yeşlerge şul suallerge cevab kaytaruvın ve süzleriniŋ çın megnelerin aŋlatuvın ütünüv idik.

Ali Biktimir

2.4. Otobiyografiler

ALİ ASGAR KEMAL [YMY, Nr. 12, 1929, s. 9-10]

(Edebiyatımızga utız yıllık hezmeti uŋgayı birle 1899-1929)

20'nçi Aprilde Tatar dönyası üziŋin zur yazuvçılarından berse bu lgan A. Kemal'niŋ 30 yıllık edebi hezmit beyremmin itdi. A. Kemal 1878'niŋ 23 dike birinde Kazanda tuvgan. 1901 yılga çaklı Kazan medreselerinde ukugan. Anıŋ kalem köçin sınavı medrese tormuşınduk başlana birinçi ve meşhur eserlerinden bulgan "Bihtsiz Yigit"niŋ basluyna 1899'nçı yılnı ruhsat alına ve 1901 yılında basılıb çıga. Şul könden alub A. Kemal kirek edebiyatda, kirek matbugatda kirek toktavsız işleb kile. Tatarnıŋ medeni tormışında bik zur urın totkan, tik bu könge çaklı kiregińçe yaktırtılıb yitmegen bir hereket bar. Ul, Tatar dönyasınıŋ bütün poçmakların totırgan, gumumi tormuşka katışkan bütün köçlerni birge cıyuda/cıyuvda bik küb yardem itken "drama tügerekleri". Tiren tariyhi sebepler arkılı yözyıllar boyınça gaile içine kaçıb yeşerge mecbur bulıb kilgen tilekni birle şadırıb gumum karşına kuygan bu kirekli oyuşmalarnıŋ her tarmakda açık kürinib tura turgan izleri bar. Medeni usuv/üsüv biznіŋ tariyhi üçün bötün gerekler, bigerekde alarnıŋ işi bulgan tiyatır eserleri, bik küb matıryal bireçekler. Monı elbet Tatar tiyatırınıŋ 20 yıllıgında cılgan matıryallar gına dib uylarga yaramıy. Şul oyuşmalarnı meydanga çıgaruv da hem alarnıŋ köreşlerinde kirek bulgan kurallarnı birevde iŋ kürekli urın tutuçılarınıŋ berse 'şiksiz' Kemal buldı. Eserleriniŋ çın Tatar tormuşından alınub yazıluvı, tiliniŋ saflıgı, kahramanlarınıŋ bötünlügi, karavçılarga yakın, aŋlar üçün uŋgay bulganga alar haman suyulıb uynalgan, tileb karalgan nerseler bulıb kileler. A. Kemal'niŋ bötün tulı işlengen eserleriniŋ edebi kıymetin bilgilev bu urında biznіŋ burıçbız tügil. Tatar edebiyatı, bigrekte tiyatır edebiyatı tariyhi moŋar vaktı birle tiyişli urınnı birir. Tik biz bu uŋgay birle ukuvçılar biznіŋ karaşların bir tanışka toktatıb öterge talıybız. Tatar sehnesi biznіŋ üz dönyabızda üz kiregbiz üçün tuvdı. Biz anda, halk tormuşınıŋ közgisinde, üz bizni üz küŋilbiz arkılı küre idik. Sahne eserleriniŋ kimçiligi bulıb karalarga tiyişli bulgan, kahramanlarnıŋ köpsiniŋ kimçillik yagından gına işlenüvleri, küçüdürüniŋ tartışları birle bilgilengen idi. Tik bu vaktlı idi. Soŋgı vaktlar bu yulda yahşuk öŋeşli körinişlerde yaratkan idi. Tik bugön tiyatırda bulgan alga kitüv 'tiyatır tehnukumları' hazırlıklı uynavçılar bulgan bir könde, üziniŋ sıyıklagı birle közge taşlangan nerse, sehne eserleriniŋ yasaluv ve minderce yagından buş, tormuş birle nik beylenişi bulmavıy. Bu köriniş, karat üŋüşli yazuvçıbıznıŋ beyremin itkende tagında nıgrak közge berile. Her bir fikir işçisiniŋ tabigi bulgan bir tilegi bar. Ul, üz urınında üz işiniŋ alga kitüvin teimiyn iterlik yaŋa yeş köçlerni kürirge tileviy. Tatar

dönyasınıŋ bu yulda süzleri bulgan oyuşmalar, karat yazuvçınıŋ kartlık tınçılıgın teimiyn iterge süz birgende anıŋ küŋlin şatlandırırlık ‘‘ megneviy balalarınıŋ’’ üsüvinede tiyişli igdiparnı birerge kirek. Yugısa tariyh, zur emkanlarnı kollarında totıbda minderce yagından haman tutıkınlıkda kalırga hem kaldırırga tilegen ulların maktarga yararlık süz taba almas.

M.F.

GABDULLA TUKAY- 1886-1913 [YMY, Nr. 4, 1933, s. 28-31]

Abdulla Tukay kük yazmış avırlıgı astında yeşegen hem işlegen ikinçi bir şagıyr hem yazuvçını kürsetüv avır bulur. Tuvıb biş ay ütkeçde anıŋ atası Mehmed Garif, Kuşlavıç avılınıŋ imamı, üle. Anası, Memdude Hanım, anı şul avıldagı Şerife isimli bir karçıkka kaldırada üzi Kiyevge çıga. Bir az vaktdan biz anı tagın anası yanında, Sasınada kürebiz. Köbde ütmiy anası üle; ul tagı küçe. Öçili avılınıŋ imamı, anasınıŋ atası Ziynetulla Molla yanına kayta. Ziynetullanıŋ üziniŋ balalarıda bik küb bulganga küre tagı bir kaşıknıŋ artuvı …… şadlandırmıy; Ul anı ikinçi bir cirge urnaşdıru yulın karı başlıy. Kazanga baruçı bir yulçı Abdullanı üzi birle birge Kazanga alub barada Peçen bazarında asrarga bire torgan bir bala barlıgın iglan ite. Yaŋa bisteniŋ Mehmed Veli Abdullanı üzine ala. Yazmış anı şunda kaldırgan bulsa idi, Gabdulla, belki alda torgan köbkine avırlıklardan kotılgan hem savılgı, kileçegide başka çarak bir yul algan bulur idi. Tik ul alay bulmıy. Ul tagı Öçilige ügi iyesine kayta. Andan anı tagı kırlay avılınıŋ Sadi isimli bir kişige asrarga bireler. Bu cirde de ozak turırmı? Cayık kalesine atası birle bir tugan apası yanına, Gali Asgar Osmanga, kite. Monda birinçi tabkır diyirlik tertibli tormışka elige. Tik yazmış şunı da künregen tösli tagı bir nerse taba. Gali Asgar ülgeç medresege küçüb yarlı Şakirt tormış birle tura başlıy; balalar ukta, hezretiniŋ ……. defterlerin yaza, Caykda gezit başlagaç başda işçi, sunarak tüzetüçi bulub işliy…

1905'nçi yılda medreseden çıga. Şul könden başlab yazuvçı bulub, ul vaktdagı bötün Tatar yazuçıları üçün urtak bulgan bötün avırlıklarnı tatırga, bötün kirteli yullarnı üterge mecbür bula.

Caykda uzak kalmıy. Tatarnıŋ medeni tormuşınıŋ üzegi bulgan Kazan anı üzine tarta. Ul üziniŋ <<derdli, monlı, nurlı>> Kazanında kötken nersesin tabmıy. Kazannıŋ ul vakıtlarındagı muhiti, yeşler algan yulnıŋ bir bilgili ezge. Töşüb citmevi, zur ömütlerni üzine baglagan matbugatnıŋ bir nik yulda bara almavı anıŋ kötken nersesin bire almıy. "Urınlı urınsız medeni süzler kısdırıb süylevçi yabalaklar." - Yeşlerde ul üzine bir tireŋ/tirek taba almıy. Kiçiginedenük koldan kolga yörib kimsitilgen, üziniŋ küŋli birleginde sirleşirge öyringen Tukay üzine yararlık bir başka muhit izliy almadı. Şehernıŋ hem şul köngi seyesiy üzgerişler arkasında bigön küŋilli bulmagan bir batkaklıkka töşkenler bara bara Tukaynı da birge tartdılar. Bu tertiybsiz tormışnıŋ sovık teisiyri küŋil oçkunı birlegine cılna almadı, ul buyıktı atkan çeçek açılıb citmes burun üşüdi. İçki hem tışkı sugışnıŋ cimişi - übke avruvı anı 1913'nçı yıl 2(15)nçi Aprılda kara cir astına alub kirdi.

Şunıŋ birle bir kişiniŋ tormış yulı buvıldı.

Tik Tukaynıŋ eli tik küb tikşirlesi, bik küb öyrinilesi hem hiçbir vakt buvılmayaçak ikinçi bir yulı bar. Bu yul anıŋ biziŋ edebiyatbızda kaldırgan yulı.

Bu ikinçi yulnıŋ yazmışı biziŋ edebiyatbıznıŋ yazmışı birle bir bulganga küre monı tikşirü edebiyatbıznı tikşirüv digen süz. Bir bu urında bu zur meseleni törli yakdan karab tikşire almıybız hem anıŋ kaybir tınışlarıngına iske alub ütebiz.

Tukay biziŋ edebiyatbızda üzine bir mekteb todırdı. Bu mekteb şul çakdagı köndelik meselelerden bulgan, til, edebiyat, anın tışkı turı hem içki moŋı hem şular hem berse Tukaynıŋ özilgen saklav birle birge edebiyatbıznıŋ ul köngi baskıçından bik küb yugarı küterilgen hem kileçek buvınlarga küçirgeç bulurlık bir kübke kilgen idi.

Tukay şigırindegi tüb hususiyet, tiliniŋ sadeligi hem tesviyr köçi Tukay törinde yazuçılarnıŋ kübsi tarafından ayrım ayrım tikşirilib ütdi. Tik bu izlenüvler eli monıŋ birlegine tuktamaska tiyiş hem tuktıda/tuktıyda almayaçak. Biz edebiyatbizni halkbıznıŋ küŋliniŋ bir ülüşi itib tikşirgen sayın Tukaydagı toygularnı tirenirek aktarırga, alarnı şul köngi halkbıznıŋ körinişte aŋlarga tırışırga tiyiş bulaçakbız. Tiliniŋ maturlıgı, şigıriniŋ yatışlılıgı, tışkı reveş birle içki megeneniŋ bir bötünlük yasavı Tukay edebi mektebiniŋ tüb nigezi bulub kalaçak.

İlbizdegi bu göngi edebiyat üçün kirek bulgan şartlarnıŋ bütünley bitirlüvine karamasdan, bu yulda izlenüv tecriybeleri içinde üzlerine igtibar Kazana alganları şiksiz şul Tukay mektebinden çıguvçılar.

Bir bütün bulurga tilegen, içki yakga kilgende bir bütün olurga tilegen üziniŋ gömrin basluv könleri birlegine iseblemegen her bir edebi eser üziniŋ nigezinde bir tüb cevherini bulındırırga tiyiş. Bu cevher halknıŋ şul edebi eser yazılgan cemiyetiniŋ ruhın-canın içine algan moŋ.

Üz halkınıŋ toygısın içine algan, şunı canlandırgan; anıŋ tormış tileginiŋ tuktavsız usavına yardem itken hem şul tilekge aşıknuda sünmes sagış utın yakkan edebi eserler. – Halknıŋ her vakıt yaratub saklagan hem azıklangan kitabları bulaçak. Tukay ene şunıŋ üçün biziŋ üz yazuvçıbız.

Ali Biktimir

SONUÇ

Reşit Rahmeti Arat yazı hayatına, 1918 yılında Kızılyar'da daha öğrenciyken Hüseyin Abdüş ile bastığı Yeşlik Tanı dergisinde A.R. takma adıyla 2 adet yazı yayınlayarak başlamıştır. Çalışmamızda bu 2 yazıya ulaşamadık.

Harbin'de İmam İnayet ve Hüseyin Abdüş ile çıkardıkları Yırak Şark adlı haftalık dergide Kazanlı ve A. Davud adlı takma adlarıyla 39 adet yazı yazmıştır. Bu tezde 17 tanesine ulaşabildik. Bunların 9'u şiir türündedir. 5 yazıda edebi meselelerden; 3 yazıda ise milli meseleler ve Türk dünyasından bahsetmektedir.

Yırak Şark dergisi yerini Milli Bayrak dergisine bırakmıştır. Arat'ın Milli Bayrak dergisinde 1936-1937 senelerine ait A. Davud ve Ali Biktimir takma adlarıyla 3 adet yazısı bulunmaktadır. Bu yazılarda milli meselelere ve Türk dünyasına yer vermiştir.

Berlin'de bulunduğu süreçte Ayaz İshaki ile tanışan Reşit Rahmeti Arat, İshaki'nin 1928 yılında çıkarmaya başladığı Milli Yul ve 1930 yılından itibaren Yana Milli Yul adıyla devam eden dergide M.H., M.F., MHF, M.H.F., Ali, Ali Biktimir, A. Biktimir, Şakir Yusuf, Ş.Y. takma adlarıyla ve takma ad kullanmayarak 53 adet yazı yazmıştır. Çalışmamızda metinlerden 47 tanesine ulaşabildik. 47 eserin 11'i şiir türündedir. 26 eserde milli meseleler ve Türk dünyasını; 7'sinde edebi konuları kaleme almıştır. 3'ü ise otobiyografi türünde yazılardan oluşmaktadır. Arat'ın Yana Milli Yul'da 1931 yılından sonra şiir yazmayı bırakarak daha çok o dönemin milli ve edebi meseleleri ile ilgili yazılara ağırlık verdiği görünmektedir.

Abdürreşid Rahmeti Arat, bir Türk dil bilimcisi ve ilim adamıydı. 64 yıl gibi kıymetli kısa bir zamanı anlamlı kılarak oldukça değerli çalışmalarını ve fikirlerini yansıtan eserlerini bizlere bıraktı. Yaptığımız yüksek lisans çalışmamızda yer verdiğimiz ve Arat'ın ilk yazı tercübelerinin yer aldığı bu metinleri bir arada görebilmek Arat'ı daha iyi anlamamızı, akademik başarısına zemin oluşturan ip uçlarını görmemizi sağlayacaktır. Prof. Dr. Muharrem Ergin'in de dediği gibi Reşit Rahmeti Arat'ın manevi hayat çeşmesi akmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Çağatay, S. (1965). Reşid Rahmeti Arat (15.5.1900-29.11.1964). *TTK-Belleten*, *XXIX*/113, 177-193.

Ergin, M. (1961). R. Rahmeti Arat'ın eserleri (Doğumunun 60. yıl dönümü münasebetiyle). *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XI*, 1-10.

Ergin, M. (1965). Reşid Rahmeti Arat 1900-1964. *Türk Kültürü,* 27, 3-16.

Sertkaya, O. F. (1980). "Ölümünün 15. yıl dönümünde Ord. Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat (15 Mayıs 1900-29 Kasım 1964) ve Eserleri", *TK*, *XVIII*/211-214, 10-16.

Yüce, N. (1991). Arat Reşid Rahmeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 336-337). İstanbul: TDV Yayınları.

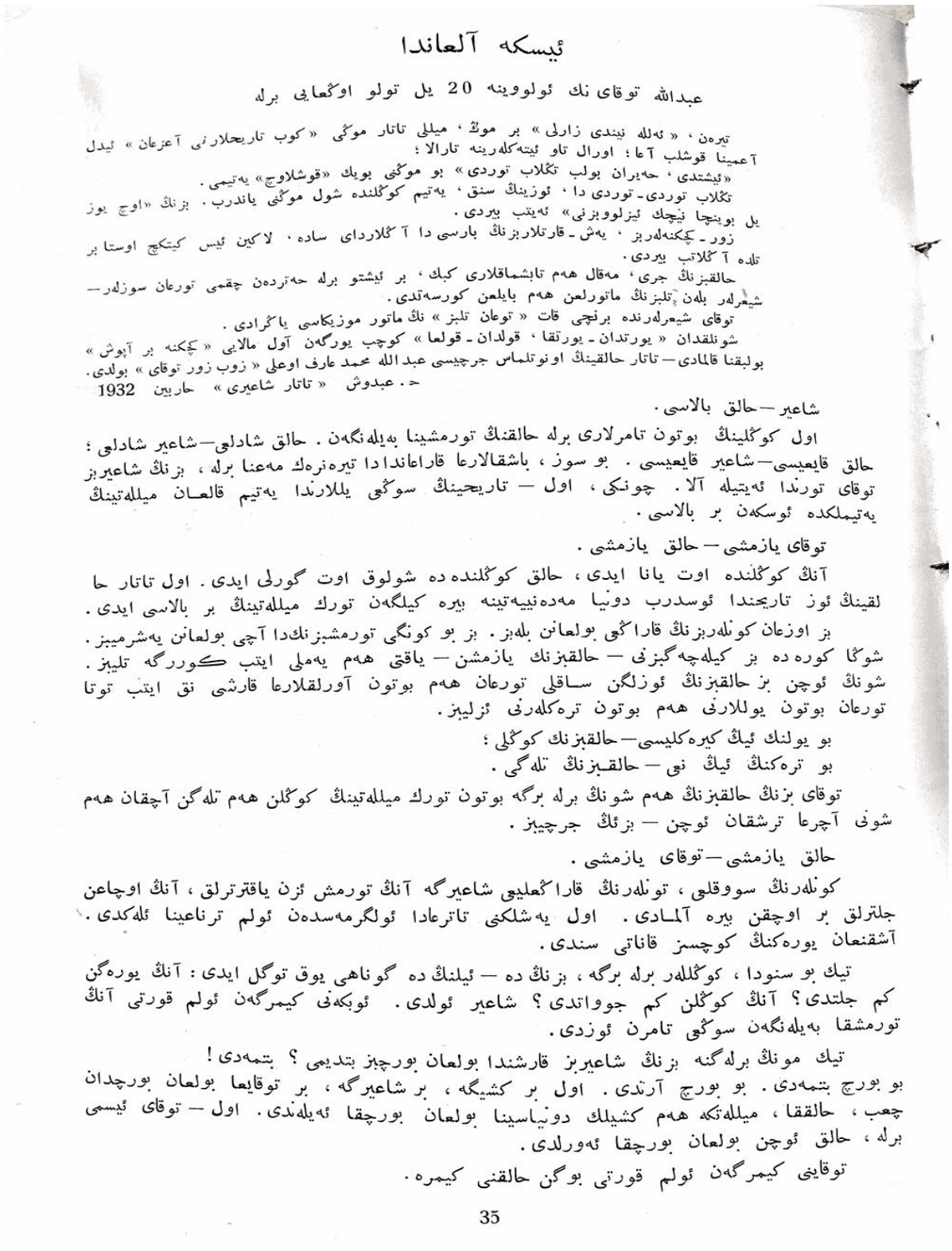
Öner, M. (2015). Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öner, M. (2017). Tarihî-Karşılaştırmalı Filoloji ve Reşit Rahmeti Arat, Prof. Dr. Talat Tekin Hatıra Kitabı. ''Uluslararası Türk Akademisi'', 763-778.

Wikipedia (2018, 11 Mayıs). Reşit Rahmeti Arat. *Reşit Rahmeti Arat - Vikipediya (wikipedia.org)* adresinden 03.07.2024 tarihinde alınmıştır.

EKLER

Ek-1:

ئیسکه آلعاندا

عبدالله توقای نك ئولووینه 20 یل تولو اوكعایی برله

تیره‌ن ، « ئه‌لله نیندی زارلی » بر موڭ ، میللی تاتار موكئی « كوب تاریخلارنی آعزعان » ئیدل آعمینا قوشلب آعا ؛ اورال تاو ئیته‌كله‌رینه تارالا ؛
« ئیشتدی ، حه‌یران بولب تكلاب توردی » بو موكئی بویك «قوشلاوچ» یه‌تیمی .
تكلاب توردی ـ توردی دا ، ئوزینك سنق ، یه‌تیم كوكلنده شول موكئی یاندرب . بزنك «اوچ یوز یل بوینچا نیچك ئیزلووبزنی» ئه‌یتب بیردی .
زور ـ چكنه‌له‌ربز ، یه‌ش ـ قارتلاربزنك بارسی دا آ كلاردای ساده ، لاكین ئیس كیتكچ اوستا بر تلده آ كلاتب بیردی .
حالقبزنك جری ، مه‌قال هم تابشماقلاری كبك ، بر ئیشتو برله حه‌ره‌ن چقمی تورعان سوزلر ـ شیعرلر بله‌ن تلبزنك ماتورلعن هم بایلعن كورسه‌تدی .
توقای شیعرله‌رنده برنچی قات « توعان تلبز » نك ماتور موزیكاسی یاكرادی .
شونلقدان « یورتدان ـ یورتقا ، قولدان ـ قولعا » كوچب یورگه‌ن آول مالایی « چكنه بر آپوش » بولبقنا قالمادی ـ تاتار حالقینك اونوتلماس جرچیسی عبدالله محمد عارف اوعلی « زوب زور توقای » بولدی .
ح . عبدوش « تاتار شاعیری » حاربین 1932

شاعیر ـ حالق بالاسی .

اول كوكلینك بوتون تامرلاری برله حالقنك تورمشینا به‌یله‌نگه‌ن . حالق شادلی ـ شاعیر شادلی ؛ حالق قایعیسی ـ شاعیر قایعیسی . بو سوز ، باشقالارعا قاراعاندا دا تیره‌نره‌ك مه‌عنا برله ، بزنك شاعیربز توقای تورندا ئه‌یتیله آلا . چونكی ، اول ـ تاریخینك سوكئی یللارندا یه‌تیم قالعان میللەتینك یه‌تیملكده ئوسكه‌ن بر بالاسی .

توقای یازمشی ـ حالق یازمشی .

آنك كوكلنده اوت یانا ایدی ، حالق كوكلنده ده شولوق اوت گورلی ایدی . اول تاتار حالقینك ئوز تاریخندا ئوسدرب دونیا مه‌ده‌نییه‌تینه بیره كیلگه‌ن تورك میللەتینك بر بالاسی ایدی .

بز اوزعان كونله‌ربزنك قاراكئی بولعانن بله‌بز . بز بو كونگی تورمشبزنكدا آچی بولعانن یه‌شرمیبز . شوكا كوره ده بز كیله‌چه‌گبزنی ـ حالقبزنك یازمشن ـ یاقتی هم یه‌ملی ایتب كوررگه تلیبز . شونك ئوچن بز حالقبزنك ئوزلگن ساقلی تورعان هم بوتون آورلقلارعا قارشی نق ایتب توتا تورعان بوتون یوللارنی هم بوتون تره‌كله‌رنی ئزلیبز .

بو یولنك ئیك كیره‌كلیسی ـ حالقبزنك كوكلی ؛
بو تره‌كنك ئیك نی ـ حالقبزنك تله‌گی .

توقای بزنك حالقبزنك هم شونك برله برگه بوتون تورك میللەتینك كوكلن هم تله‌گن آچقان هم شونی آچرعا ترشقان ئوچن ـ بزئك جرچیبز .

حالق یازمشی ـ توقای یازمشی .

كونله‌رنك سووقلی ، تونله‌رنك قاراكعلیی شاعیرگه آنك تورمش ئزن یاقترلق ، آنك اوچاعن جلترلق بر اوچقن بیره آلمادی . اول یه‌شلكنی تاترعادا ئولگرمه‌سده‌ن ئولم ترناعینا ئله‌كدی . آشقنعان یوره‌كنك كوچسز قاناتی سندی .

تیك بو سنودا ، كوكللەر برله برگه ، بزنك ده ـ ئیلنك ده گوناهی یوق توگل ایدی : آنك یوره‌گن كم جلتدی ؟ آنك كوكلن كم جوواتدی ؟ شاعیر ئولدی . ئوبكه‌نی كیمرگه‌ن ئولم قورتی آنك تورمشقا به‌یله‌نگه‌ن سوكئی تامرن ئوزدی .

تیك مونك برله‌گنه بزنك شاعیربز قارشندا بولعان بورچبز بتدیمی ؟ بتمه‌دی !
بو بورچ بتمه‌دی . بو بورچ آرتدی . اول بر كشیگه ، بر شاعیرگه ، بر توقایعا بولعان بورچدان چعب ، حالققا ، میللەتكه هم كشیلك دونیاسینا بولعان بورچقا ئه‌یله‌ندی . اول ـ توقای ئیسمی برله ، حالق ئوچن بولعان بورچقا ئه‌ورلدی .

توقایینی كیمرگه‌ن ئولم قورتی بوگن حالقنی كیمره .

35

توقای بوشلمی — بوگن حالقنق.

ئیلبز سوگمی یللاردا بیك کوب تورلی کورنشلەر کیچردی. ئیل یوز یللارچا کوتکەن تلەگینك بارلققا چعا باشلاون کوررگە ئولگرمەدی — یازمش آنی تاعن بورونعی تارتش سافینا چاقردی. آلسو — قزللقدان یاکا بر تاکنك یاقتیلعن کوتکەن ئیل ئیکنچی بر یانعن آلدندا قالدی. آنك بیك زور آورلقلار برلەگنه ساقلاب کیله آلعان بوتون بارلعی دا بو یانعندا یاندی، کول بولدی.

حالق یازمشی — شاعیر یازمشی

حالق برله برگه شاعیرنك تلەگی ده، آنك ئشی ده، آنك کوچی ده برگه یاندی. شول یانعنی یراقدان قاراب تورروچی، ئیلدەگی زارنی - موگنی چیتدەن ئیشتب تورروچی حالق اوللاری — آلار نیشلەدیلەر؟ آلار نیشلەرگه تلیلەر؟

* * *

بر حالقنك بارلعی هەم شول بارلقنك کیلەچەگی ئوچن کیرەك بولعان بیلگیلی توب نیگزلەر بار. شول نیگزلەر بولمیچا تورب بر حالق یەشی آلمی. شول نیگزی بولماعان یه شول نیگزنی یوعالتقان حالقلار بتەرگه - یوعالرعا مەجبورلەر. بو توب نیگزلەرنك برسی ده — حالق کوکل تورمشینك ئوزینکی هەم ئوز بولب قالووی؛ قورقنچن - قایعیسن ئوزنچه سویلەوی هەم ئوزنچه کویلەوی. بر حالق تیکسز تارتش ئچنده یارلیلانا آلا. اول ئوزینك بوتون ماددی بارلعن یوعالتا آلا — بولار باردا واقتلی نەرسەلەر. ئه حالقنك کوکلی، حالقنك کوکل تورمشی — بو مکلەرچه یللاردان بیرلی جییلب کیلگەن، آنك یاراتو کوچن یاساوچی نەرسه. اول — حالقنك یازمشی. اول — حالقنك ئوزی.

بو کورنش بر بزنك ئوچنگنه توگل. بوگن بوتون تورك میللەتی ئوزینك بارلعینك کیلەچەگینك نیگزن بر قالبقا سوعا. آنك بو کونگی ئشی — تورك میللەتینك کیلەچەك توسن هەم آنك یاراتو کوچینك کیلەچەکدەگی چیگن بیلگیلەیەچەك. میللەتنك بو کونگی تارتشی — آنك مەدەنییەتی هەم مەدەنییەتنك چیکلەری ئوچن بارا.

میللەتنی - ئیلنی ساقلاو یولندا بیرلگەن قوربانلار، میللەتنك سەیاسی ئیستیقلالی ئوچن بیرلگەن قوربانلار — آلار باردا بر نەرسەنك — میللی مەدەنییەتنك ساقلانووی هەم شول مەدەنییەتنك ئوسوینه قارشی قویلعان کیرتەلەرنی جیمرر ئوچن بیرلگەن قوربانلار.

بو توب نیگزنی ساقلاو هەم شونی نعتو یولندا ئشلەنگەن ئشنك زورسی - کچکنەسی یوق. اول بروك توسده زور: اوز بروك ئیزگیلکنك یولینا بیرلگەن یاردەم.

* * *

بو تاریخی کونلەر ده، حالقبز کیچرگەن آور هەم قاراکلی تونلەرنده، حالقنك - ئیلنك توب نیگزن ساقلاو ئوچن بزگه تاعن توقای یاردەمگه کیله. شول نیگزنی قورو یولندا ئوسب جیتکەنچی یعلعان، چەچەك آتقانچا شیکگەن شاعیر ئوزینك کوچلی تویعیسی برله جیر آستندان قالقب چعب بزگه تاعن یاردەم گه کیله.

اول ئوزینك روحی برله بزنك باش ئوستبزدەن اوچب، بزنی اویلارعا، اویلاعانی سویلەرگه هەم سویلەگەنی ئشلەرگه چاقرا.

ئولب، یگرمی یل قارا - سالقن توفراق آستندا یاتسادا، اول ئوزینك یانعان - کویگەن قووانچی - قایعیسی برله تاعن بزگه کیلب «تاتار حالق نیلەر سیزگەنن» «ئوزلب - ئوزلب ئەیتب بیره». اول ئولگەچ ده بزنی شول توریدا اویلارعا هەم شول اوینی ئوزبز ئوچن کیرەکلی هەم فایدالی یولدا بارلققا چعاررعا چاقرا.

اول بزنك بوتونبزگه قاراب، ئوستبزده تورعان شول ئیزگی ئشنی، شول موقەددەس بورچنی ئوتەوده ده باربزنك دا بروك آك برله ئشکه باشلاوبزنی کوته.

اول بزنك بوتون ئەرواحلاربز ئوچن، حالقبزنك سانسز قوربانلاری ئوچن، آنك توقتاوسز آققان کوز یەشی ئوچن بزنك — ئەلی تورعان، یەشەگەن، سولش آلعان ئیلدەشلەرینك - میللەتدەشلەرینك — تویعیدا، سوزده، ئشده برلەشولەرن کوته.

شاکر یوسف.

ه کیته یمی؟ ه دیب آغرون غه باق - یاغینه قاران غان یالدار شیکللی ، آغرون - آغرون تلك او طرغان کیلشمله رینه قاپتا یاشلدیلار .

کریم شول مینوته یوغالورغه ، توشه منی نیشوب کوکده آشارغه ، اوزی بله ن کاملهنیله آلوب ، شول بولهدن یوغاریغه ، یراق غه کوتله ریلورکه ، کاملهنی شول ، واقلهدن ، آلوب آغی ، قوتقارورغه ، تله دی

— یاسمر ، اورام مالدیاری بله ن او بناب آزیب بکان ! — ما ، نور بو اشمله رنك اوزینه بات بولما غانلغی ، اول سوزله رنی برینی گنه ایشتوب توکللگن بلدردی .

یاشرنوبکنه کاملهگه تاراغان کریم نك کوزله ری : — ای اول آزغن مالای . سینی تاغی ، ماتوردن ایرلهر شولای بولادر ، نچکنه له ری دورلرندن ایشتوب یامان سوزله رسوبلیلهر دیب ، مینم حقده ناجار اویلك کورمه . مینم بر تیینلك گناهم بوق ! ه دیب تیلهروب تورالدر آیدی .

کاملهبورت قاباغان قوللادرن بو شانقلج ، آنك اویالودن ، قزاغان باکا قلادرنك کوچ بله ن با- ملغان بارماق ئزله ری برآز وقت یول - یول بو- لوب آغاروب طوردیلادر . آنك کورله دیه کریم ق آتلاغان شیکللی : « یوق ، یوق . بو رچلما . مین بر ناوسمه ده نه یتمیم ، دیب کریم ق هوا تورغه تله- گه ن کرك کورندیلادر .

کریم بواشمی نوزه تورا وچون سوزق ایکنچیگه بو- رور غه کیره کلگن اویلاب تورغانده ، ماه نورا وستهل اوستینه مه یگان آش باولقی جیهره - صیهره :

— کاملهله ، تاغی برگون تیاتره یه چنتا اوینا غان دا کیلگان حطنی کریم گه کورسه تهله ی . اول تاغی تورغانه در - دیب باکا تاشلاونك کوزله رینه اوچرا شوزغه ایرك قویدی .

کریم گه ده بوسوز قمسترو ب قوبوا ودنلی بولدی :

— نینده مط ؟ کم ؟

— یوق . شونده برمط . کهدن کیلگانی بلهدك میم دیدیکولهمه بوغای . توقتا نه لی آلیم — کاملهته مه کی یاغنی شیکللی قول قاپغغندن واق واق کاعذ کیسه گه لهری بوشاتوب ، شولدرنك آراسندن برمنی . نچکنه گنه یه شول کاتوبرنی آلدینه کریم نك یانینه اوق کیلوب :

— مونه سز بو یاروف تانیسزمی ؟ — دیب صورا- دی . آنك برقولی کریم اوطرهان اوروندقنك آرقاسینه طوتنغان ، اینکنی قولینك یارماقلری کاتوبرنی کریم نك کوزآلدینه شلکتوب طوزالدر ایدی .

اول کاملهنك اوزینك یانینه بولدی بیك یاغین کیلوون کوتهگان هم کوتلگان چاقدا- دا تیز بولوون اویلاماغانده کوره ، آپپاق ما- تور قول یارماقلاریناك جلیسین اون یارماقلری بله ن سیزدیب طوروب آغی برآز قاوشاتا تورا- شندی .

یاروف اول بریولی اوقوب چوراغنه تاتو- مادی : آنك درلدی - درلدی کاعذ کیسه گن توتقان یارماقلری ، قرندشی بله ن قارهق- لاریاروونه او خشاتوب هرلغانی سوزله رنی سیکرته له ر ، گه کری - بوکری هرلهله رنی کوز آلدینه بیستوب ، آدیرنی تیزگنه تاتورغه ایرك یرمهلهیدی .

بتمدی .

ح . عبدوش

ه ایرگی کونلهرده ه

— عبداللاجان ، نی اشلیسك ؟ نی قدرسك ؟

— منه اویف آلدم . اورازا کیلدی بیت . تراوهلاریغه یور- گه لهرگه کیرمك . ایرگی کونلهر آخری .

— ای ، ای . بیك یاخشی پیگوکله بو یاقی شیکللی کوکل- نك بر یوقه وقتله کیرمکلی اهی !

— بوکون دیب ایتدی ... دنیا برگه اول قدرلی تاثیرلهدی شوله یلی ، هرکله ایتدی ، هرکله .

شونی یاخشه کیتکان ، چیه رگنه یاش یکسه ، پرهاد ماناق آ- ی یاغنده تورغان تامش پریکا شیمگی کبی گه شول بوسوزله- ری تهیله توب ، آناق اویف ماپاروت کوتوب تورغان مارماغنه تهیله توب ، دیدی .

— Bon ami, nous cauquerons — دیدی .

اول کاعبه نی کیلوب آچه سن شوله دیه ، شونك یانده تورلگان اوچ پارا اویف یاغلاردن قوبنه آلوب ، اورا مغه یقه- تارشینه نی کیندی آلدینه آصلغان ساعت نه لی ! ! انیکنی کورسه- تهایدی .

— قایا بارزنه ، اویگه قایتسانك ، ایرتهرك آیشقه دیلاق- غه تلیه ن ، دیب اشلهرگه ؟ توقتا نه لی ، مسوقارا بوینه باره تلیپه دیب اورآلدینه سویله نه . سویله نه مهرله سوزله یه ، میل اول مه نی قوتوروب جیبه رگه ، لاکوزمه گان بولسه ده ، اوزی تورلی اوراندی یتمه سی ، توکه ده سی توزاندرنی ، طوز یاغلا- رندن پهاروب ، رهیمسز ، وشنه بیت که یه بولوله رندن ما- غلو یراق اورام بوینه کیتدی .

آپپاق بولوندن کیلگان میل مونه ده یار ، شهرگه قارا فانه قرتلهیکده . لکن بو میله توزان ده یوق ، اوستینه مهرلهنك تم- غی ، اوزینه کله مهسوس ایسی بله توله بولوری یاغنه براوت- لك میز ، شهرنك توزانندن قوتلغان کوزله شول دنیاگنلگن کوزگه ، وقتی زمست بلوب قالورغه طرمشلادر .

هر بیتنه بر دیوقه ، ناك آرقه یاغنده ، کوپریاتنه رق ، برلیم بله ن استرالیه شو منه نی ، کهنی قوللاردن ه یوب چرق - چرق سویله شوب یاغلادی ، یاقندی .

— صوبا ، یاسمر ، صوبا ! — دیب تورو- بی ، ماناق آلدینك قاراشلاری ، اوزلاری تورغانلری ، چکله رك ، ساتوچیلادر ، شولدرنك برینی بله

ه هیچ برتینك آهی یوقدا غان . آچ قورووی سیاب بولورغه کیرك ، آغاره نقاده ، بورتکات ، فقیرقتای ، ؟ چیقتده ، ره ك شول میلغان تتایلادر ، هم ، فقیرقتای ، برله ه هیچ برمناسبتی بولماغان ، اورایاکا تیای ، کوزك کورنه ، بلکه اول قایاتلادر ، اوستینه تاغی ، کوپن اوردورا وچون بولسه ده ، قارلرمی بار دی - عبداللاجان آلدینی جنکله رگه تله مه دی ، تاهوشن کوتاره تورغه ده یه .

— صوبا ! تردیب تا تیهله جواب تایتار دیه ، یار بو یقه؟ کیته دی .

صونغارنك صوری آرتقان . کوپریاتنه گه یاقده کوزنب تاله تورغانلر قوم یالدی ، بوزل تمام کوملگان . صونك اوستی ، واق - واق ده لیچ یادرپرله تالزاروب ، میلغایغان قویاش نور لاردن قرقله بوکلك ب ، صوآیتنه یاشره لهن اول بوکله تکان ، میلغانلر نور بوزلاولدیوب - بوزلاولدیوب گه یاله توب صوتوینه کیته ب ، تاغی کوملوب ، تاغی ناالقوب ، قایا کیته رگه یاسی آید! غان مالی برله تارلرده یاقلاولاندیه یالقاولاندیوب ، آلقه یارورا وچون کوتهرلگان آیاقلرنی آیاقلرنی آیاقلرنی ، آیاقلاشیقه می ، اوزگه کیته رگه می ، صولهه می ! یاکاتلگنه شیوه تودیلر .

عبداللاجان شولاآیدیراشده برآز تورلیده قولنده قراچ پار ، تراوح اویقار دی ، « یاله تکان توینی کوکره ك توینی ، صینه تلوب قوللادرنی آرتقه قویدیه ، آقوونده یاماتلوب ، قه تایا کیته ی ، حوکره ك آصلغان ، تراوح اویقاری ، آناق ذهنی شوماناق برله یاله تکان ، بالاوقتنه ی مسجدکه بارولار ، سوزنه ره ه نوقتده بالاوقتنه یاقلاشیقه میلوینه تراوح اوقو ، آرادن بوسیناك ، پیسمسج ح ج ... ، آیتوته کوله یه یبه آووی برله همه سیدکو- لوزگه طوتوب ، بارا بارا ، اول کولولوکوچه یوبکیتو ده ، مؤذن ناك ماناقلرنی برله ، غار ، یرلرنا سلف درمه دگنه ، تاماق قووی ؛ والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته ، برله ، قرلیله سوزك توتقان تارتناك سوزنده ، که مخوب بولادی قوودیه ، صیهره ، توشووووی ، که وقتلاری یه شوره ، سیمه ایشك آله ده تورتوب قیناشو ، قویشو ، یارده بوردنیاناك معسیز ، صیلقه ، قادری بوزکوز آلدینه کیته یلهر ، ایمه ، قراوچم ! مشوله وقتنه ، ته لی ، شول اسم برله آیاقلغات میلغانلر دنیده ، دوز ، توز میسرلك برله کوتو اوب آلغانلر مشوله مالته کوتلگه نیندی ، صوره کله کوردیلار ، قاشقه یاقلاشدی ، اوول

Ek-3:

حاربین یه شله‌ری دقتینه.

عزیز ملته شله‌ر!

گره، بین سزنك اویوشما گزنك رسمی اعضا
سی بولرغا موفق بولماسام دا، سزگه ملته ش او
لاراق اوزمنك سزده‌ن آلغان تأثراتمی مسقا چاغنا
بولسادا بازب اوتونی اوزمنك ملی بورچمدان سانیم.
سزنك اجتهادگز آرقاسنده، رمضان بایره‌می احتفا
لی مناسبتیله شله‌گه‌ن بیه‌ی مملکتمزده وحاربینده
مرحوم رین بولباشچیلر عنایت آصوننده وورنده‌ن
بیرلی دوام ایتکده طورغان بللی. شرق کیچه‌سی
نه حاضرلك گوره باشلاوگز. همده ۱۹۳۷ ایلی
باشلیلی قارشی آلومزاسمی ملی توسده اوزآراغنا
اوزدوللرگز. بولهر بارده سزنك آرادا ملتجیلك
مسی بارلقی، اوزملتگزی سویوجه بلدگزی گورـ
سه‌ته طورغان آچق دلیلله‌در.

بوتون ملت حاقلاری باشلیلی قارشی آلرغا،
دیب تورلیسی تورلی اورلارغا بیلدیرلمش سزده
حاربین تورك. تاتاریه شله‌ری ۳۶ نجی یلنی
اوزاتو ۳۷ نجی سن قارشی آلو مقصدی بله‌ن
اوزمکتب باشلرغا طولا نقاب ایدگز. بیه بویی
ایکنجیسی ایسه، مکتب و مسجدله‌رنك ویران حالنده
توشوینه کمله‌رسب چی؟ شوننا حاضر بولغان یه‌ش
له‌ری، دینی ملی عرکتیزنك یولباشچیلاری یاکه برنچه
شخص می هم بوشخصلار کمله‌ر؟

لکن. زورتا سفکه قارشی، اوزوقتنا اول سو
الئی. بزبربزده سویله وچیگه بیره آلمادق، کیر
سنچه آنك سوزله رینك توب مقصدن آکلاماغا
نقاتیار آلفشلار بله‌ن قارشی آلدق.

بوالبته، حرملی ملته شله‌ر، بزنك یاقدن
اشله‌گه‌ن زورپاکلشلق، اما ئیله چه‌ك اوچون
بوبرتجربه، بوبرصبق بولرغا تیش.

سویله وچی بزنك تجربه سزلك بله‌ن فائده‌لا
نب، اوزنك توتقان مقصدینك، سوزله‌رن تیشت
لیسنده‌ن آرتق دا سویله دی. بزگه معلوم بولما
غان واساسی دا گورنمه‌گه‌ن نینده بیار گورچیلك
شخصی منفعتله‌رحقنده دا ایتب اوزدی. هم سوز
لدن صوك دایه شله‌ر آراسنده طوپلانشلار وقو
نفرانسلار اشله‌رگه تقدیم ایتدی. اول قونفرانس
لارنك برجمله تزیلب اشله‌نووینك کیره کلگن بز

بیرلی دوام ایتب کیله طورغان یللق. شرق کیچه سی
نه حاضرلك کوره باسلاو وکنز. همده ۱۹۳۷ ینی
یاڭا یلنی فارشی آلو سراسمی ملی توسده اوزآرا عنا
اوزدرولدرکز. بولهر یاردا مسزنك آرادا ملتمیلك
مسی یارلقی اوزملنگزی سویوچه یلنگزی کوز-
سه ته طورغان آچق دللاله ردر.

سوتون ملت حاللاری یاڭا یلنی فارشی آلرغا،
دیب توربسی توركی اوزبلارغا سیلغانی سزده
حاربین توركـ یاڭا یاره سله ری ۳۶ نجی یلنی
اوزاتو ۳۷ نجی سن فارشی آلو مقصدی بله ن
اوز مکتب یاڭرغا طوپلانغان ایدکز. بیچ بویی
مکتب رالنی وبالغان موسیقا، آیاتلته جرلانغان
ملی کوبله رده ن کیچه ده حاضر بولغانلارنك بارسینا
داکوڭالی واوسنه لك حاضرله نگه ن نعمتله رده هر
کمنی قناعتله ندیرلك بولغاندردیب اوشانام.

هر یاقدن اوکشای بولغان بوکیچه نك فقط بر
مسئله سنه گنه آز زاق طوقتالب، اول مسئله نی جنتك
له بره ك، جدّره ك تیکشررگه کیره ك دیب بلهم.
اول دا بولسا، مجلسده حاضر بولغان برضبالی ملتده
شبزنك یه شله رگه صطاباً سویله گه ن سوزله ری.
البته اول سویله نگه ن سوزله رنی قدرلی قیمتلی
ویه شله راوچون کیره کلی سوزله ربولسا، شول
قدرلی اوك اورنسز، یه شله رنی برله شدروا ورینا
تا ملت بولغانلرنی صایبرر غا حاضرلمق ایتله طو-

بوالبته، هرمتلی ملتده شله ر، بزنك یاقدن
اشله نگه ن زور یاڭلشلق، اما ئیله چه ك اوچون
بو بر تجربه، بو بر صبق بولرغا تیبش.

سویله وچی بزنك تجربه سزلك بله ن فائده لا-
نب، اوزنیك توتقان مقصدینك، سوزله رن تیشت-
لیبسنه ن آرتق داسویله دی. بزگه معلوم بولما-
غان واساسی داکورنه گه ن نیندیبر سوزچیلك
شخصی منفعتله رحقنده داایتب اوزدی. هم سوز-
لدن صوك دایه شله رآراسنداسویلانشلار وقو
نفرانسلار اشله رگه تقدیم ایتدی. اول قونفرانس-
لارنك برضبکه تزیلب اشله نووینك کیره کلکن بر
بربزده انکارایته آلمیز، لکن اول بولاچاق ریفیراتـ
لار، طوپلانشلاردا یاڭایل قارشی آلغانی قیلغان
صطابزنی تکررله وده ن صاق بولرغا تیبشلیز.
اول ریفیراتلاردا پاکه صیبلشلاردا شول اوق
شخصلار طرفندن سرپله نگه ن معروضه لارنك
ایڭ کیره کلیله رن گنه اوزبزگه آلب، کیره کسز و
بزنك برلك اوچون ضررلیلارن سویله وچیله ر
نك اوزله رینه قایتارب بیررگه تیشلیز.

بز حاضر یراق شرقنك دورت مملکتنده مها
جرت دورن کیچروچی ایدك- اورال تورك- تا-
تارلری، باربزداالوع یولباشچیسز عیاض آبز-
بنك بزگه ضرب قالدرغان آق صزلاری بو نیچا
برضبکه تزیلب، برقیلاغا مزنی یونه لن گه

مسئله سنه گنه آزرا ی طوقتالب، اول مسئله نی جتشک
له بره ك، جدّره ك تیکشر رگه کیره ك دیب بله م .
اول دا بولسا، مجلسده حاضر بولغان برضیالی ملتده
شبزنك یه شله رگه صطابا" سویله گه ن سوزلری .
البته اول سویله گه ن سوزله رنی قدرلی قیمتلی
ویه شله را وچون کیره کلی سوزله ربولسا، شول
قدرلی اوك اورنسز، یه شله زنی برله شتیروا ورنیا
تارا توغا، ملت بولنلرن صابن رورغا خدمت ایته طور
غان سوزله ربولدی . بابالاربز تورکله رنك شا-
نلی دورله رن، برزمان دنیانی تتره تکه ن چاقلارن
سویله گه نی ، تورك - تاتار ملتینه منسوب بولغان
هربر بزگه نی قدرلی شادلق طودرسا، آرابزغا
سیاسی مسئله له رکرب کیتکه ن، شونك آرقاسنا
آتاسی بالاسیا و بالاسی آتاسینا قارشی هجوم
ایتو بولن اورینه قبلا ایتکه ن و شول اوق سیا
سی بویاولا ربله ن آعوله نو وبزآرا سنا، بر، تنه
لك ربزتارالغان، مسجد و مدرسه له ربز ویران
طالگه کیلگه ن!.. دیگه ن سوزله رن ایشتو هر
برملتچیگه آورتا تئیرایتکه نه ردیب اویلا نلا .
بزیه شله رقابیسز بولسادا، اول ملتده شبزگه شول
اوق وقتنا توبه نده گی ایکی سوالنی بیررگه
تیئشلی ایدك: برنچی، برزنك آرادا نینده یاشلش
یولغا کروونینده توسده گی سیاست آرتندا نکیتوبار؟
ایك کیره کلیله رن گنه اوزبزگه آلب، کیره کسز و
بزنك برلك اوچون ضرر لیلا رن سویله وچیله ر
نك اوزله رینه قایتارب بیررگه تیئشلیبز.
بزحاضر یراق شرقنك دورت مملکتنده ها
جرت دورن کیچروچی ایدك - اوال تورك - تا -
تارلاربز، باربز دا الوغ یولباشچیبز عیاض آبز -
بنك بزگه صعب قالدرغان آق صوزقلاری بوینچا
برجیگه تزیلب، برقبلاغا یوزبزنی یونه لدرگه
تبزحالده یولبزنی دوام ایته رگه تیئشلیبز. آیرم
سه، سلارنك آقنی قارا دیب کورسه تکه ن سوز
له رینه اوشناب، شول صوزقلارن، شول مقدس
دیب تانیغان آق یولبزدان، برآدمها دا چیتکه
چغارغا تیئشلی توگلبز. بزموڭا رچا برله شب
کیلگه ن بولسانی دا، هرشهرا وزکوله منده
گنه برله شه آلا ایدی. اوزکوله منده گنه اوزنك
قایغی شادلقلارن اورتاقلاشا آلا ایدی. حاضر بز
بربربزنك قایغی شادلقلارن عموم کوله منده
اورتاقلاشا آلابز.
شونلقدن بویوك یولباشچیبز عیاض آبزی
اسه قی منابلارن ... صی سسابلاری بوینچا
دوشمان کورگه ن وآنك بایرامی آستینا طویلان
غان یراق شرقاویوشمالارن اوستینه سیاسی
پلچیرا قلتلار تاشلاغان شخصلا رده ن، بیگروك ده

مارس تورك - تاتارلرك سنه‌سى ٣٦ رجب يلنى
اوزاتو ٣٧ رجب سن مارشى آلو مقصدى بله ن
اورتاقلشه‌رق طولغان ايدكز. بيى بويى
كتب رالنلر و بالغان موسيقا، آتاتلنه مراغان
ملى كوله‌رده‌ن كيچه ده حاضر بولغانلارنك بارسينا
داكوتالى و اوسنه‌لك حاضرلكنه‌ن نعمتلرده هر
كمنى قناعتلنه‌ندرلك بولغانلرديب اوشانام.

هر يانداغى اوكتشاى بولغان بوكيچه‌نك فقط بر
مسئله‌سنه‌گنه آزراق طوقتالب، اول مسئله‌نى جتشك
له‌بره‌ك، جدّره‌ك تيكشرگه كيره‌ك ديب بله‌م.
اول دا بولسا، مجلسده حاضر بولغان برضيالى ملتنه
شبزنك يه‌شله‌رگه حطاباً سويله‌گه‌ن سوزلرى.
البته اول سويله‌گه‌ن سوزلرنى قدرلى قيمتلى
ويه‌شله‌راوچون كيره‌كلى سوزلر بولسا، شول
قدرلى اوك اورنسز، يه‌شله‌رنى برله‌شدروا ورنيا
تاراتوغا، ملت بولنلرنى صابدررغا خدمت ايته طور
غان سوزلر بولدى. باباالر بزتورك له‌رنك شا-
نلى دورله‌رنى، برزمان دنيانى تتره‌تكه‌ن چاقلارنى
سويله‌گه‌نده، تورك - تاتار ملتينه منسوب بولغان
هربر بزگه‌نى قدرلى شنا دلق طودرسا، آرابزغا
نسياسى مسئله‌لر كرب كيتكه‌ن، شونك آرقاسندا
آتاسى بالا سيا و بالاسى آتاسيغا قارشى هجوم
ايتو يولنى اوزينه قبلا ايتكه‌ن و شول اوق سيا

لك‌نى صوك دايه‌شله‌رآراسندا طوپلانشلار وقو
نفرانسلار اشله‌رگه تقديم ايتدى. اول قونفرانس
لارنك برجمله تزيلب اشله‌نوونيك كيره‌كلكنى بز
بربزده انكارايته آلميز، لكن اول بولاچاق ريفيراتـ
لار، طوپلانشلاردا ياكايل قارشى آلغانلى تيلغان
حطابزنى تكررله‌ودەن صاق بولرغا تيشليز.
اول ريفيراتلاردا ياكه جيلشلاردا شول اوق
شخصلار طرفلرنان سريله‌نگه‌ن معروضه‌لارنك
ايك كيره‌كليله‌رن گنه اوزبزگه آلب، كيره‌كسز و
بزنك برلك اوچون ضررليلارن سويله‌وچيله‌ر
نك اوزله‌رينه قايتارب بيرگه تيشليز.

بزحاضر يراق شرقنك دورت مملكتنده مها
جرت دورن كيچروچى ايدك - اوزال تورك - تا -
تارلرن، باربزدا الوع يولباشچيلرعياض آبز -
بنك بزگه صرب قالدرغان آق صرقلارى بوتيچا
برجمله تزيلب، برقبلاغا يوزبزنى يونه‌لدرگه
تيزحاله يولبزنى دوام ايته‌رگه تيشليز. آيرم
سه‌سلارنك آقنى قارا ديب كورسه‌تكه‌ن سوز
له‌رينه اوشانب، شول صرقلرن، بشرل متفرس
ديب تانيغان آق يولبزدان، برآدمغا داچيتكه
چعارغا تيشلى توگلبز. بزموگارچا برله‌شب
كيلگه‌ن بولسانى، هرشهراوزكوله منده
گنه برله‌شه آلا ايدى. اوزكوله منده‌گنه اوزنك

مسئله سنه گنه آز راق طوقتالب، اول مسئله نی جنتک
له بره‌ك، جدّ ره‌ك تیکشر رگه کیره‌ك دیب بله‌م.
اولدا بولسا، مجلسده حاضر بولغان برضیالی ملته
شبزنك یه شله رگه صطابا سویله گه‌ن سوزله‌ری.
البته اول سویله نگه‌ن سوزله رنی قدرلی قیمتلی
ویه شله‌را وچون کیره‌کلی سوزله ربولسا، شول
قدرلی اوك اورنسز، یه شله رنی برله شدروا ورینا
تاراتوغا، ملت یولنلرن صایدررغا خدمت ایته طور
غان سوزله ربولدی. باباالر بزتورکله رنك شا-
نلی دورله رن، برزمان دنیانی تتره تکه‌ن چاقلارن
سویله گه‌نه، تورك-تاتار ملتینه منسوب بولغان
هربر بزگه نی قدرلی شاد لق طودرسا،، آرابزغا
سیاسی مسئاله له‌ر کرب کیتکه‌ن، شونك آرقاسندا
آتاسی بالا سیا و بالا سی آتاسینا قارشی هجوم
ایتو یولن اوزینه قبلا ایتکه‌ن و شول اوق سیا
سی بویاولا ربله‌ن آعوله نوو برآرقاسندا، یاشنه
باربر تارالغان، مسجد و مدرسه له ربز ویران
حالگه کیلگه‌ن!.. دیگه‌ن سوزله رن ایشتو هر
برملتچیگه آور تاثیرا ایتکه‌نه‌ر دیب اویلانلا.
بزیه شله رقا یسبز بولسادا، اول ملته شبزگه شول
اوق وقتنا توبه نده‌گی ایکی سوالنی بیرگه
تیشلی ایدك: برنچی، بزنك آرادا نینده‌ی باتلش
یولغا کروونینده‌ی توسده گی سیاست آرتندان کیتوبار؟

ایك کیره کایله رن گنه اوزبزگه آلب، کیره کسز و
بزنك برلك اوچون ضرر لیلا رن سویله وچیله ر
نك اوزله رینه قایتارب بیرگه تیشلیبز.

بزحاضر یراق شرقنك دورت مملکتنده ها
جرت دورن کیچروچی ایدیك-اورال تورك-تا-
تارلرن، باربزدا الوع یولباشچیبز عیاض آبز-
بنك بزگه ضرب قالدرغان آق صزقلاری بوینچا
برجبهه تزیلب، برقبلاغا یوزبزنی یونه لدرگه
تبزحاله یولبزنی دوام ایته‌رگه تیشلیبز. آیرم
سه، صلارنك آقنی قارا دیب کورسه‌تکه‌ن سوز
له رینه اوشانب، شول صزقلارن، شول مقدس
دیب تانیغان آق یولبزدان، برآدمها دا چیتکه
چغارغا تیشلی توگلبز. بزموتارچا برله شب
کیلگه‌ن بولسانی، هرشهراوزکوله منده
گنه برله شه آلا ایدی. اوزکوله منه گنه اوزنك
قایغی شادلقلارن اورتاقلاشا آلا ایدی. حاضر بز
بربربزنك قایغی شادلقلارن عموم کوله منه
اورتاقلاشا آلابز.

شونلقدان بویوك یولباشچیبز عیاض آبزی
اسه‌تی هنابلارن ... صی سابلاری بوینچا
دوشمان کورگه‌ن وآنك بایرامی آستینا طویلان
غان یراق شرقاویوشمالارن اوستینه سیاسی
پلانچیراقلتلار تاشلاغان شوصلا رده‌ن، بیگروك ده